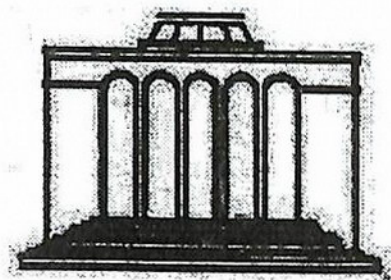

ՆԱԶԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՆՈՒՅՆԱՆԻՇՆԵՐԻ՝
 XVIII ԴԱՐԻՑ ԱՎԱՆԴԱԾ
 ՁԵՌԱԳԻՐ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐԻ
 ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF LANGUAGE AFTER H. ACHARYAN

NAZIK HOVHANNISYAN

RESEARCH OF HANDWRITTEN DICTIONARIES OF
SYNONYMS ATTESTED FROM THE XVIII CENTURY

Yerevan 2022

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՆԱԶԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՆՈՒՅՆԱՆԻՇՆԵՐԻ՝ XVIII ԴԱՐԻՑ ԱՎԱՆԴԱԾ
ՁԵՌԱԳԻՐ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀՀ ԳԱՄ ԼԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2022

4108459

ՀՏԴ 81:09

ԳՄԴ 81+76.1

Հ 854

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան
լեզվի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ:

Խմբագիր՝ Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Ա. Մ. Սանթրյան

Գրախոսներ՝ Բանասիրական գիտությունների թեկնածուներ
Շ. Ռ. Ղուկասյան, Վ. Ա. Ներսիսյան, Ն. Մ. Սիմոնյան

Հովհաննիսյան Ն. Գ.

Հ 854 Նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ձեռագիր բառա-
րանների քննություն.- Եր.: ՀՀ ԳԱԱ, ԼԻ հրատարակչու-
թյուն, 2022.- 264 էջ:

Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրացուցակները վկա-
յում են հինգ ձեռագրեր, որոնք ամփոփում են նույնանիշների՝ XVIII դա-
րից ավանդված ձեռագիր բառարաններ. դրանց քննությունն է սույն ու-
սումնասիրությունը: Ներկայացվում են ձեռագիր բառարանների տեսակ-
ները, կազմությունը, նույնանիշների բառաշարքերի ձևավորման սկզբ-
բունքները, բառաշարքերի բառակազմական և ձևաբանական առանձնա-
հատկությունները, բառային տարբերակները: Հայ մատենագրության
բնագրային օրինակների համեմատությամբ մանրամասնորեն դիտարկ-
վում են ձեռագիր բառարաններում առկա բառիմաստային փոփոխու-
թյունները, նորակազմ բառերը, առանձնացվում և քննվում են բարբառա-
յին իրողությունները, փոխառյալ բառերը, օտարաբառ կազմությունները:

ՀՏԴ 81:09

ԳՄԴ 81+76.1

ISBN 978-9939-9277-6-3

© ՀՀ ԳԱԱ, լեզվի ինստիտուտ, 2022

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ ժողովրդի գոյության՝ X-XIV և հետագա դարերի պատմական հանգամանքները հավաստում են, որ երկրի տնտեսական, հասարակական, մշակութային վերելքին մեծապես նպաստում է միայն տեղական խաղաղությունը: Ընդհատումներով միմյանց հաջորդած Բագրատունյաց, Ռուբինյան, Զաքարյանների իշխանությունների ժամանակաշրջանը համարվում է հայկական վերածնության շրջան¹: Անկախություն ձեռք բերած Հայաստանն իբրև չեզոք երկիր² դառնում է տարանցիկ առևտրի մերձավորարևելյան խոշոր կենտրոն: Ձևավորված և զարգացող ժառանգական հողատիրությունը (ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ եկեղեցական) խթանում է անասնապահության, գյուղատնտեսության ճյուղերի զարգացումը: Երևան են գալիս արհեստագործության տարբեր մասնագիտացումներ. ըստ Վազգեն Զալոյանի՝ «Միայն ձեռագրերի հրատարակումը պահանջում էր մագաղաթի, կաշվի, արծաթի և ոսկու, ներկելու, մանրանկարչության տարբեր մասնագետների մասնակցությունը»³: Հիմնվող ու աճող քաղաքները ևս նպաստում են արհեստների, առևտրի ծաղկելուն, առևտուրն ու արհեստն էլ փոխադարձաբար՝ քաղաքաշինությանը, քաղաքների «աճին»⁴. պատմագիրները, պատմաբանները հիշատակում են Դվինը, Կարսը, Արծնը, Խլաթը, Անին, Միսը, Ագուլիսը, Էրզրումը, Այսար և այլ քաղաքներ: Պատմագիտական աղբյուրները, հնագիտական պեղումները վկայում են, որ ոչ միայն արհեստներն ու առևտուրն են

¹ Վ. Զալոյան, Հայկական ռենեսանս, Ե., 1964, էջ 72-73:

² Այս չեզոքությանը նպաստել էր նաև արտաքին իրադրությունը, ինչպես՝ Բյուզանդիայի և Արաբական խալիֆայության ներքին խնդիրները:

³ Վ. Զալոյան, նշվ. աշխ., էջ 19: Տե՛ս նաև Ռ. Իշխանյան, Հայ գիրքը (1912-1920), Ե., 1981, էջք 11, 13-14:

⁴ Հ. Մանանդյան, Երկեր, Գ, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, Ե., 1977, էջ 10: Г. Микаелян, История Киликийского армянского государства, Е., 1952, ст. 177-202: И. Орбели, Избранные труды, т. I, М., 1968, ст. 257-260: Նան՝ Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. II, Ե., 1969, էջ 700-703:

կենտրոնացվել քաղաքներում, այլև դրանք մեծավ մասամբ եղել են քաղաքական ու մշակութային կյանքի կենտրոններ⁵:

Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Մանուկ Աբեղյանը, քաղաքական վերածնությունն ուղեկցվում է «կուլտուրական» վերածնությամբ⁶: Վերածնությունը հանգեցնում է աշխարհայացքի, աշխարհընկալման, իրականության ճանաչման փոփոխության, նոր մտածողության, ազատախոհության ձգտման, նորի պահանջի: Ջարգանում են հայոց մշակույթն ու գիտությունը՝ մանրանկարչությունը, ճարտարապետությունը, փիլիսոփայությունը, բժշկությունը, գրականությունը ... : Մանուկ Աբեղյանի բնութագրմամբ՝ XI-XVII դդ. հայոց գրականության աշխարհականացման շրջան են նույնպես «...արդյունք հայկական ինքնուրույն վերածնության»⁷:

XIV դ. «առաջին տասնամյակից» սկսած՝ «Կարծես մի մեծ մոռյալ ու ալեկոծ տարածություն են կազմում այդ դարերը, որոնք, չնայելով իրենց փոքր հանգրվաններին՝ աղետալի հետևանքներ են ունեցել մեր ժողովրդի համար»⁸: Մանուկ Աբեղյանի հավաստմամբ՝ «...երկու հարյուր և ավելի տարիների ընթացքում Հայաստանում իշխել են զանազան տոհմեր՝ մոռնոլ ու թուրքմեն, թուրք ու պարսիկ-բոլորը մահմեդական, թշնամի միմյանց և ավելի ևս հայերին», և Հայաստանն էլ շարունակ եղել է «պատերազմների ասպարեզ»⁹:

1604-1605 թթ. Շահ-Աբբաս I-ի ասպատակության, ապա և Օսմանյան կայսրության և Սեֆյան Իրանի միջև երկարատև պատերազմի թատերաբեմը Արարատյան դաշտավայրից Արաքսի ավիերը ձգվող տարածքն է՝ Նախիջևան -Սյունիք - Հին Ջուղա -Գողթըն շրջագծով: Եվ պատահական չէ, որ այդ տարածքից էլ XVII դ.

⁵ Տե՛ս նույն տեղերում:

⁶ Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Գիրք II (XI-XIX դարի 30-ական թ.թ.), Ե., 1946, էջ 582:

⁷ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 570:

⁸ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 349:

⁹ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 350-351: Տե՛ս նաև Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II Մաս, Ե., 1951, էջ 257-258:

կեսերից ծայր են առնում հայոց նոր ժամանակների ազգային-ազատագրական շարժումները՝ գործիչներ և գաղափարախոսներ ունենալով նույն տարածքի գավակներին (Հակոբ Դ Ջուղայեցի կաթողիկոս, Իսրայել Օրի, Առաքել Շոռոթեցի, Հովսեփ Էմին, Մովսես Բաղրամյան, Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյաններ)¹⁰:

1639 թ. Օսմանյան կայսրության և Իրանի միջև կնքված խաղաղության դաշնագրից հետո արևելահայությանը վերջապես վիճակվում է ութսունամյա¹¹ խաղաղ կյանք՝ միասնական ներտնտեսական-հասարակական ըստ ամենայնի լայն հարաբերություններով ու շփումներով: Տարածքային ծավալուն շառավղով միասնական այդ հաղորդակցությունները՝ վերաշինվող նոր գյուղաքաղաքներով ու վայրերով, սնում են աշխարհիկ կյանքի հասարակական նոր հոգեբանություն և գիտակցություն¹²:

Համառոտակի անդրադառնալով ժամանակաշրջանին՝ Հրաչիկ Միրզոյանը նշում է. «Ամբողջությամբ վերցրած 17-րդ դարը կարելի է որակել որպես հայ մտավոր ու նյութական մշակույթի զարթոնքի ու վերակենդանացման դար»¹³: Եվ դա, ըստ հետազոտողի, վերաբերում է ոչ միայն մայր հայրենիքին, այլև «հայկական բազմաթիվ գաղթօջախներից գեթ մի քանիս»-ին, որոնք սերտորեն առնչվում էին Հայաստանի «տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային կյանքին, երբեմն խաղում էին դեկավար ու վճռական դեր: առանձնապես աչքի էին ընկնում Նոր-Ջուղան, Կ.Պոլիսը, Լվովը և այլն»¹⁴: Մանուկ Աբեղյանը հավելում է նաև Էջմիածինը, որտեղ «.... արտագրում են բազմաթիվ նոր ձեռագիրներ Հորի-

¹⁰ Ն. Հովհաննիսյան, Նաղաշ Հավնաթանի տաղերի լեզուն որպես վաղ աշխարհաբարի արտահայտություն.-«Հայոց լեզվի պատմության հարցեր», III, Ե., 1991, էջ 61:

¹¹ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 590:

¹² Ն. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 61:

¹³ Հ. Միրզոյան, Միմեոն Ջուղայեցի, Ե., 1971, էջ 26:

¹⁴ Հ. Միրզոյան, նշվ. աշխ., էջ 14:

նում են քերականության, տրամաբանության և այլ նոր դասագրքեր՝ օգտվելով գլխավորապես հին գրքերից....»¹⁵:

Հարկ է արձանագրել ոչ միայն XVII դարում Հայ Եկեղեցում սկիզբ առած և մինչև XIX դարի կեսերը տևած Սյունյաց Անապատ Տաթև, Էջմիածին, Նոր Զուղա, Կ.Պոլիս, Վենետիկ (Ս. Ղազար) օջախներով հոգևոր այն մեծ շարժումը, որը կոչված էր ստեղծելու նորը՝ վերածնելով հինը՝ գտելով լատինաբան գրաբարը, այլև առհասարակ ծայր առած վերանորոգության ընդհանուր շարժումով և գաղթօջախներում իրագործված հոգևոր նկատելի տեղաշարժերով՝ XVII-XVIII դարերում հայոց մշակութային կյանքի աշխուժացումը. դպրոց և մանկավարժություն (Մխիթարյաններ, Նոր Զուղա) փիլիսոփայական միտք (Մադրասի խմբակ և այլք), պատմագրության վերելք (Առաքել Դավրիժեցի, Երեմիա Քյոմուրճյան, Միքայել Զամյանց), պոեզիա (Սայաթ-Նովա), ճարտարապետություն (Էջմիածնի զանգակատուն, Սյունիքի և Արցախի բերդեր), տպագրական գործ (Կ. Պոլիս, Ս. Ղազար, Մադրաս):

Անդրադառնալով լեզվի և ժողովրդի պատմության փոխհարաբերությանը՝ Գևորգ Զահուկյանը շեշտում է, որ «....լեզվի ֆունկցիաների շրջանակի, լեզվի տարատեսակների առաջացման, նրանց փոխազդեցության, նրանց փոխհարաբերության փոփոխության հարցերը տարբեր շրջաններում կապված են ժողովրդի պատմության ընթացքի հետ տվյալ ժողովրդի տնտեսական, քաղաքական և մտավոր կյանքի բոլոր կողմերի հետ»¹⁶:

Ըստ հայոց լեզվի գրային շրջանի պատմության ընդունված շրջանաբաժանման՝ «XVII դարի սկզբներից մինչև XIX դարի կեսերը» վաղ աշխարհաբարի ենթաշրջանն է: Գևորգ Զահուկյանն այն բնութագրում է «.... որոշակի միասնականացնող տենդենցներ»-ով, «որոնք էլ հենց հիմք են տալիս ընդհանուր լեզվի կազմավորման և նրա կողմից գրաբարի՝ որպես գրական լեզվի, ֆունկ-

¹⁵ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 439:

¹⁶ Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Ե., 1969, էջ 35:

ցիաները սահմանափակելու համար»¹⁷: Գործածությամբ սահմանափակվող գրաբարի և բարբառների հիմքով աստիճանաբար ձևավորվում է լեզվական մի տարբերակ, որը ենթաշրջանի լեզվավիճակը ներկայացնողները համարում են «քաղաքական» կամ «քաղաքացիական» հայերեն¹⁸:

*
*
*

Հանրահայտ է, որ մշակութային կյանքի հիմքը դարոցն է: Հայկական վերածնության շրջանում վանքերին կից բացված դըպրոցներից (վանական), գրատուն-գրադարաններից բացի, տարրական և բարձրագույն դպրոցներ, վարժարաններ, ճեմարաններ, համալսարաններ են ստեղծվում նաև քաղաքներում: Հայաստանյայց շատ դպրոցներ, ինչպես նշում են հետազոտողները, վայելելով արքունիքի և եպիսկոպոսական աթոռների հովանավորությունը, աջակցություն և օժանդակություն ստանալով նաև քաղաքային ու գյուղական համայնքներից, հետագայում դառնում են ուսումնագիտական կենտրոններ, ինչպես՝ Անիի, Արգինայի, Կարսի, Սանահինի, Հաղպատի, Այրիվանքի, Կեչառիսի, Նարեկա, Գլաձորի, Դրազարկի, Նորավանքի, Հաղարծիի, Նոր Գետիկի, Գանձասարի, Սսի և այլն¹⁹: Սրանց մեծ մասը, հիմնվելով IX-XI դարերում, բուռն գործունեություն է ծավալում XII-XIV դարերում: Ուսումնագիտական այս կենտրոններում ուսուցչապետած Հովհաննես Իմաստասերի, Գրիգոր Մագիստրոսի, Հովհաննես Երզնկացու, Վարդան Արևելցու, Մխիթար Գոշի, Եսայի Նչեցու, Դավիթ Քոբայրեցու, Գրիգոր Տաթևացու, Վարդան Այգեկցու, Թովմա Մեծոփեցու և այլոց գործունեությունը, սերտորեն առնչվելով դպրոցին, հետապնդել է ուսուցողական, գործնական նպատակ. գրվել, կազմվել են այբբենարաններ, գրուցարաններ, դասագրքեր, հեղինակվել քերա-

¹⁷ Մանրամասն տե՛ս Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 50-64:

¹⁸ Ն. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 62:

¹⁹ Տե՛ս նաև Ռ. Իշխանյան, Հայ գիրքը (1912- 1920), էջ 10:

կանական, ուղղագրական աշխատություններ²⁰: Վերջինների կարիքը զգացվում էր՝ ելնելով «...հենց ձեռագրերը ճիշտ վերարտադրելու, ձեռագրերի ուղղագրությունը կայունացնելու և տեսականորեն հիմնավորելու պահանջներից»²¹: Ուրեմն և կրթօջախներից շատերը եղել են գրչության արվեստի կենտրոններ, որոնցում լայնորեն ընդօրինակվել են բազմաթիվ ձեռագրեր²²: Այս կենտրոններում է զարգացել ազգային ու թարգմանական գրականությունը, ուսուցանվել են լեզուներ (հունարեն, ասորերեն, պահլավերեն, լատիներեն, պարսկերեն)²³, իբրև դասընթացներ դասավանդվել են պատմագրություն, ճարտասանություն, աստվածաբանություն, քերականություն, տոմարագիտություն, աստղաբաշխություն, իմաստաբանություն, բնագիտություն, երաժշտություն, այլ առարկաներ²⁴: Դասավանդվող առարկաների բազմազանությունը, հատկապես լեզուների ուսուցումը, զարգացող գիտություններին վերաբերող աշխատությունները, ինչ խոսք, նաև շփումը բազմալեզու առևտրականության հետ թելադրում, պահանջում էին նորանոր ձեռնարկներ, գրուցարաններ, բառարաններ: Եվ հայ բառարանագրության՝ լեզվաբանական գրականության մեջ հիշատակվող ծաղկումը և զարգացումն այս շրջանում անխզելի հանգույցներով

²⁰ Գ. Ջահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում (V-XV դդ.), Ե., 1954, էջք 205-221, 243-259, 259-280, 282-291, 292-298: Հեղինակը նկատել է, որ XII-XIII դարերում հայ քերականությունն «... իր լեզվով դառնում է ավելի ժողովրդական ու հասկանալի»: Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 225:

²¹ Նույն տեղում:

²² Ռ. Բշխանյանի կարծիքով՝ «Հայկական գրչության կենտրոններ են եղել նաև Հայաստանից դուրս հայաբնակ վայրերում կառուցված վանքերում, հատկապես Ղրիմում, Արևմտյան Անատոլիայում, Պաղեստինում, Լեհաստանում, Իտալիայում, Պարսկաստանում և այլուր»: տե՛ս Ռ. Բշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 10:

²³ Ա. Մովսիսյան, Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության, Ե., 1958, էջք 342, 383:

²⁴ Դասավանդվող առարկաների մասին մանրամասն տե՛ս Ա. Մովսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 381-397:

պայմանավորվում են նշված հանգամանքներով²⁵: Ինչպես նկատել է Հայկ Ամալյանը, հայ բառարանագրությունն ընդհանուր առմամբ ժամանակաշրջանի գիտության և ուսումնական գործի արտապատկերն է²⁶:

Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններին վերաբերող երկհատոր աշխատության էջերում Հայկ Ամալյանը նշում է, որ այդ շրջանում գրված, թարգմանված ամենատարբեր գիտությունների վերաբերող աշխատություններում, այլևայլ ստեղծագործություններում հանդիպող անհասկանալի բառերի մեկնություններն ու բացատրությունները սկզբնապես կցվել են բնագրերին²⁷: Հետագայում ստեղծվել են բացատրական, ուղղագրական, թարգմանական, մասնագիտական բառարաններ, որոնք, սակայն, ինչպես վկայում է հեղինակը, լինելով փոքրածավալ, չեն արտացոլել լեզվի բառային ամբողջ կազմը: Այդուհանդերձ, ըստ նրա, դրանք անչափ կարևոր են եղել գիտությանը ծառայելու, ուսումնական գործին նպաստելու առումներով: Մասնավորապես այդ է վկայում նրա քննած ձեռագիր բառարանների (այսուհետև՝ ՁԲ) խորագիրը՝ «Հանդէս բանաստեղծաց փառանունաբար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս», ասել է՝ «...նորավարժների, երիտասարդ բանաստեղծների, հավանաբար ճարտասանների գեղարվեստական խոսքի կատարելագործմանն ու բառապաշարի հարստացմանը նպաստող բառարան»²⁸: Իրապես, բառարանների գործնական բնույթով են պայմանավորված նաև

²⁵ Հանգամանորեն տե՛ս Հ. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները (V-XV դդ.), Ե., 1966, էջ 45: Ս. Ղազարյան, Միջին հայերեն, Գիրք Ա, Ե., 1960, էջ 128: Գ. Գասպարյան, Հայ բառարանագրության պատմություն, Ե., 1968, էջ 25: Վ. Համբարձումյան, Ակնարկներ հայ բառարանագրության պատմության (XVII դ. վերջ-XIX դ.), հ. 1, Ե., 2006: Գ. Թոսունյան, Գրաբարի բառարանագրությունը, Ե., 2006: Հ. Ամալյան, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, Ե., 2007:

²⁶ Հ. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները, էջ 45:

²⁷ Հ. Ամալյան, նշվ. աշխ., էջ 22:

²⁸ Հ. Ամալյան, նշվ. աշխ., էջ 123:

դրանցում առկա ծանոթություններն ու հղումները՝ «Եթե պիտոյ իցե», «Եթե պիտոյ իցե դնի ես», «Եթե պիտոյ իցե տես», «Եթե յարմար իցե բանին.... դիր ես....», «վասն շինութեան աստուծոյ», «վասն ծուլութեան», «վասն որոնելոյ», «վասն հպարտութեան» և այլն (տե՛ս Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերից (այսուհետև՝ ՄՄԶ) հետևյալները՝ № № 566, 3110, 6762):

Անդրադառնալով «Հանդես բանաստեղծաց»-ի ստեղծման ժամանակաշրջանին՝ Հայկ Ամալյանը նշում է, որ այն հնագույն բառարաններից է, «.... վկայվում է XII դարից: Բառարանի նախագաղափար օրինակը չի պահպանվել, գրության ստույգ ժամանակը, տեղը և հեղինակը անհայտ են»²⁹: Բայց հետագայում, հետևելով Գասպար Գասպարյանին և ընդունելով նրա դիտարկումը, որ «Բառարանի հնությունը հասնում է XII դարը, բայց վերաբերում է ավելի վաղ շրջանի»³⁰, 2006 թ. հրատարակված «Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը» աշխատության մեջ արձանագրում է. «Իսկական, բառարանագրական մասնագիտական առումով, հոմանիշների բառարանը հայ մատենագրության մեջ «Հանդես բանաստեղծաց» անունով հայտնի բառարանն է, որի հնագույն ձեռագիրը *XII դ. ընդօրինակություն է*»³¹ (ընդգծ.՝ Ն. Հ.): Հետևաբար ենթադրելի է, որ նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-նե-

²⁹ Հ. Ամալյան, նշվ աշխ., էջ 124 (նույնը հաստատում է նաև Հ. Ամալյանը՝ «.... ձեռագիր հնագույն օրինակները ԺԲ դարից են». տե՛ս Հ. Ամալյան, Հայկական մատենագիտություն Ե-ԺԸ դդ., հ. Բ, Ե., 1976, էջ 1186): Հ. Ամալյանի վկայությամբ՝ Ն. Ալիկյանը 1930թ. «Հանդես ամսօրեայ»-ում՝ «Աճառյանի Արմատական բառարանի վերաբերյալ» գրախոսականում, «վկայակոչելով» մի շարք հին բառարաններ, «նշում է նրանց գրչության ժամանակները» (տե՛ս Հ. Ամալյան, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, էջ 8): Հարկ է արձանագրել, որ, ինչպես գրախոսականում նշում է Ն. Ալիկյանը, ««Հին Բառագիրքներ»-ը «սովորաբար կը բովանդակեն» «3. Հանդես բանաստեղծաց»-ը «իբր ԺԱ-ԺԲ. դարեն, ճոխացած յընթացս նոր յաւելուածներով, եւ ենթարկուած նոր խմբագրութիւններու: Հագուադէպ է գտնել ձեռագիրներ, որոնք ըստ ամենայնի նոյն բնագիրը ներկայացնեն» (Հ. Ն. Ալիկյան, Հ. Աճառեան. Հայերէն Արմատական Բառարան, Հանդես Ամսօրեայ, 1930, թիւ 7, 8, էջ 491):

³⁰ Գ. Գասպարյան, նշվ աշխ., էջ 34:

³¹ Հ. Ամալյան, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, էջ 47:

ըն նույնպես կարող են վերաբերել «ավելի վաղ շրջանի», այսինքն՝ մինչև բնագրային օրինակներով համալրված՝ գրաբարի բառարանները կազմելը և հրատարակելը³² կամ թերևս դրանց զուգահեռ³³։ Նշվածը նկատի առնելով էլ հարկ է ներկայացնել, թե *հոմանիշություն*-ը ինչպես էին մեկնում կրթական օջախներում ուսուցչապետած, ուսուցչության պահանջներին ու դժվարություններին գիտակ քերականները։

Հայ քերականները (փոքր-ինչ տարբեր որակումներով) համակարծիք են՝ *փաղանուն*³⁴ համարելով միևնույն հասկացությունը ցույց տվող, տարբեր արտասանություն ունեցող բառերը³⁵։ Ասել է՝ հոմանիշ են դիտվել ու համարվել երևույթը, իրողությունը, առարկան համակողմանի, բազմակողմանի բնութագրող բառերն առանց սահմանափակման կամ տարբերակման, եթե համեմատվեն հետագայում առանձնացվող բացարձակ, լրիվ, մասնակի հոմանիշները։ Ինչպես նշում է Աշոտ Սուքիասյանը, «... հեղինակները հոմանիշների բառարանի կազմության և հոմանիշների տեսութ-

³² Նոր հայկազյան բառգրքում բառահոդվածին երբեմն հավելվում է «... Ի Հին բռ. Ի կարգի փաղանուանց դնին...» նշումը (տե՛ս, օրինակ, *Դալասյր, Ձեռնածու, Մաւառնաձայն, Սօսին, Վառնիկ, Փեշաւոր* բառահոդվածները, համապատասխանաբար՝ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Երկասիրութիւն երից վարդապետաց Հ. Գաբրիելի Աւետիքյան, Հ. Խաչատրոյ Միւրմելեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան (այսուհետև՝ ՆՀԲ), Վենետիկ, հ. I, 1836, էջ 591, հ. II, 1837, էջք 152, 702, 769, 785, 939), որն էլ վկայում է՝ Մխիթարյան միաբանները ծանոթ են եղել այս ՁԲ-ներին։

³³ Թեև ՄՄՁ 3110-ում առկա բառարանի խորագրում նշվում է՝ «...Մատթեոսի վ. Բառգիրք հոմանիշ բառից», իսկ ՄՄՁ 873-ի և 775-ի խորագրերում՝ «... ի մխիթարեան Մատթեոսի գերերջանիկ վարդապետե՛», սակայն ՄՄՁ 6762-ում և ՄՄՁ 566 (I)-ում առկա առավել ծավալուն և ընդգրկուն բառարանների խորագրերում անուն չի հիշատակվում։

³⁴ *Փաղանուն*-ը պատճենում է հունարենից և համահավասարաբժեք է հոմանիշին, նույնանիշին. տե՛ս Ա. Մուրադյան, Հունարան դպրոցը և նրա դերը հայերենի քերականական տերմինաբանության ստեղծման գործում, Ե., 1971, էջ 225։

³⁵ Ն. Հովհաննիսյան, Հայ քերականների՝ հոմանիշի ըմբռնումը, Հանրապետական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (Երևան-Վանաձոր), 2005, էջ 86-90։

յան հարցերում գտնվում են իրենց ժամանակաշրջանի մակարդակի վրա»³⁶:

Հարկ է թերևս արձանագրել, որ հայ քերականները *նոյնանշան* եզրը (որքան հաջողվել է պարզել) չեն հիշատակում: Ուստի կարելի է հավանական համարել, որ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ներում առկա *նոյնանշան* եզրը տարբերակվում է հենց այդ դարից, նաև ճշտել, որ «նոյնանշան բառ»-ն առաջինը կիրառել է Մխիթար Սեբաստացին՝ ոչ միայն *փաղանունը* բացատրելիս նշելով՝ «.... ըստ քերականաց փաղանուն կոչին փաղանշան անունանք, այսինքն այնոքիկ, որք զանազան ձայնի զնոյն նշանակեն, յորմէ և կոչին նոյնանշանք»³⁷, այլև «Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառն նոյնանշան բառից յարադրութեամբ» աշխատության մեջ³⁸: Իսկ XVIII դ. ավանդված ՄՄՁ 3110-ի բառարանի՝ «Հաւաքումն բառից որք նշանակութեամբ նոյն կամ մերձաւորք են. Մատթէոսի վ. Բառգիրք *հոմանիշ բառից*» (ընդգծ.՝ Ն. Հ.) խորագիրն էլ հուշում է, որ XVIII դարում արդեն գործածվում է արդի հայերենում լայնորեն կիրառվող *հոմանիշ* եզրը:

XIX դարում հրատարակված բառարանների տվյալներով՝ առկա է *փաղանուն*-ի երկու բացատրություն: Մանվել Ջախջախյանն այն մեկնաբանում է քերականների նման («Փաղանուն ասի որպէս սուսեր՝ կոչի խարբնրան, ևբիր՝ մահակ, որոց բընութիւն մի է և անունանք այլք»)՝³⁹, Աղեքսանդր Խոլոպաշյանը և

³⁶ Ա. Սուքիասյան, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան (այսուհետև՝ ՀԼՀԲ), Ե., 1967, էջ 5:

³⁷ Բառգիրք հայկազեան լեզուի բաժանեալ յերկուս հատորս արարեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1749, էջ 1163 ((1230). փակագծերում նշվում է բառարանի՝ PDF ձևաչափով տարբերակի էջը):

³⁸ Այն հրատարակվել է Մխիթար Սեբաստացու մահվանից հետո՝ 1769թ.: Ըստ «Լեզվաբանական բառարան»-ի՝ «նոյնանշան բառեր» «տերմինի առաջին անգամ (կամ համեմատաբար վաղ) գործածողը» Գ. Ավետիքյանն է (1750-1827 թթ.). տե՛ս Հ. Պետրոսյան, Ս. Գալստյան, Թ. Նարազյուլյան, Լեզվաբանական բառարան, Ե., 1975, էջ VI, 239:

³⁹ Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական Յօրինեալ ի Հ. Մանուէլ վարդապետէ Ջախջախեան (այսուհետև՝ ՋԲ), Վենետիկ, 1837, էջ 1422:

Գրիգոր Փեշտըմալճյանը *փաղանուն*-ը բացատրում են որպես «նոյն նշանակությունն ունեցող» բառեր՝ «Փաղանուն... *Единозначащій, синонимъ*»⁴⁰ (ընդգծ.՝ Ն. Հ.), «Փաղանուն, // տե՛ս ի վերոյ Փաղանշան... այն՝ որ նոյն է նշանակութեամբ. համանշան. նոյնանշան, որպիսին են բառք տիպար, տիպ. սուր, սուսեր, և այլն»⁴¹: Հարկ է նաև նշել, որ Մանվել Ջախջախյանը նույն բացատրությունն է տալիս *նոյնանշան*-ին. «Նոյնանշան զնոյն նշանակութիւն ունող: - բառք. *Sinónimo*» (ԶԲ, էջ 1082. աստղանիշը հուշում է, որ այն «նոր բառ» է (տե՛ս էջ 25)): Հոմանիշ-ը «ուրիշ բառի մը ճշդիւ կամ գրեթէ նոյն նշանակութիւն ունեցող բառ. *հկնշ*. Հականիշ. *Տ. Փաղանուն*» բացատրությամբ և աստղանիշով հիշատակում է Միմոն Գաբամաճյանը⁴², իբրև ծանոթություն նշելով, որ «Բառերու առջեւ դրուած աստղանիշը կը ցուցնէ նոյն բառերուն նոր շինուած ըլլալը» (ԳՆԲՀԼ, էջ Ը):

Հարկ է նաև արձանագրել, որ նոյնանիշների ստորև ներկայացվող ՁԲ-ները (դարձյալ որքան հաջողվել է պարզել) չեն քննվել: Դրանց գոյությունը հիշատակում են միայն Հակոբ Անասյանը հայտնելով «բանասիրական և մատենագիտական տեղեկություններ»՝ նշելով ՁԲ-ների խորագրերը («Հաւաքումն բառից, որք նշանակութեամբ նոյն կամ մերձաւորք են կամ Բառք նոյնանշանք ժողովեալ ըստ այբուրենից») և սկիզբը («սկ. «Ագանիլ կամ օթևանս առնել» կամ «Ագահ՝ ընչասէր, արծաթասէր»»)⁴³, Վազգեն Համբարձումյանը՝ իրեն հետաքրքրող «ձեռագիր բառակազմական բառարան»-ի առիթով հղելով Հակոբ Անասյանի աշխատասիրությունը,

⁴⁰ Բառարան ի հայկական լեզուէ ի ռուսաց բարբառ, աշխատասիրութեամբ Ա. դէքսանդրի Մակարեան Խուրաբաշեանց (այսուհետև՝ ԽԲՀՌ), հ. II, Մոսկով, 1838, էջ 465:

⁴¹ Բառգիրք Հայկազեան լեզուի որ է երկասիրութիւն Փեշտըմալճեան պատուելի Գրիգոր մեծիմաստ վարժապետի (այսուհետև՝ ՓԲ), հ. II, Կ.Պոլիս, 1846, էջ 847-848:

⁴² Ս. Գաբամաճեան, Նոր բառագիրք հայերէն լեզուի (այսուհետև՝ ԳՆԲՀԼ), Կ. Պոլիս, 1910, էջ 833:

⁴³ Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն Ե-ԺԸ դդ., հ. Բ, էջ 1198:

նաև «Երևանի Մաշտոցի անվան Մատենադարանի» «ՄՄՁ №№ 556*, 775, 873» և 3110 ձեռագրերը⁴⁴:

* Պետք է լինի № 566:

⁴⁴ Վ. Համբարձումյան, Ակնարկներ հայ բառարանագրության պատմության (XVII դ. վերջ- XVIII դ.), էջ 52-53:

ՁԵՌԱԳԻՐ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրացուցակները՝ վկայում են նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ների ամփոփող հինգ ձեռագրեր (տե՛ս ՄՄՁ 566*, 775, 873**, 3110, 6762***), որոնք հետևյալ խորագրերով են՝ «Նշանաքումն նոյնանշան բառից ըստ դասաւորութեանց մերոց տառից» (ՄՄՁ 566 (I), 234բ-279ա), «Հաւաքումն բառից որք նշանակութեամբ նոյն կամ մերձաւորք են. Մատթէոսի վ. Բաղդիրք հոմանիշ բառից» (ՄՄՁ 3110, 75ա-112ա), «Բառք նոյնանշանք ժողովեալք ըստ այբուբենից, ի մխիթարեան Մատթէոսի գերերջանիկ վարդապետե» (ՄՄՁ 873 և 775, համապատասխանաբար՝ 185ա-220բ և 53ա-80ա): Նշվածներին հարկ է հավելել նաև ՄՄՁ 6762-ի անխորագիր բառարանը (101ա-130բ), քանի որ ձեռագրերի համադրությամբ և համեմատությամբ պարզվում է, որ վերջինը և ՄՄՁ 566 (I)-ը որոշ տարբերություններով հանդերձ նույնն են²:

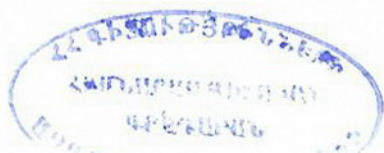
¹ Ցուցակ ձեռագրաց Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հհ. Ա-Բ, Ե., 1965-1970:

* ՄՄՁ 566-ում առկա է 2 բառարան՝ «Նշանաքումն նոյնանշան բառից ըստ դասաւորութեանց մերոց տառից» (էջ 234բ-279 ա) և «Հանդէս բանաստեղծաց փաղանունաբար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս բառ է գեղջուկ» (էջ 278բ-300 ա), ուստի 1-ինը այսուհետև կնշվի ՄՄՁ 566 (I), 2-րդը՝ ՄՄՁ 566 (II): Պահպանվում է ձեռագիր բառարանների ուղղագրությունը:

** Հարկ է նշել, որ թեև հիշատակված ձեռագրացուցակներում՝ այս ձեռագրում, «Մատթէոսի վրդ-ի Բառք նոյնանշանք» խորագիրն է (հտ. Բ, էջ 430), սակայն «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի» Գ հատորում (Ե., 2007) այն չի արձանագրվում:

*** Բառարանը հուշել է ակադեմիկոս Գևորգ Ջահուկյանը: Ըստ ձեռագրացուցակների՝ ՄՄՁ 6762-ում առկա է «Մատթէոսի վրդ-ի Մխիթարեան Բաղդիրք»-ը (հ. Բ, էջ 388), սակայն չի նշվում, որ այն նույնանիշների բառարան է:

² Այսուհետև ձեռագրահամարը և էջերը նշվելու են շարադրանքում՝ փակագծերի մեջ:

Նույնանիշների ՁԲ-ները բառերի կոպիտ այբբենական դասավորությամբ են. ՄՄՁ 566(I), 3110, 6762-ը սկսվում են *Ազանիլ*, ՄՄՁ 775, 873-ը՝ *Ազահ*, և ավարտվում համապատասխանաբար *Օրիորդ*, *Օրինել* հենաբառերով³՝ նույնանիշների բառաշարքերով⁴:

«Նշանակութեամբ նոյն կամ մերձաւոր» բառեր ընդգրկող ՁԲ-ներում առկա են, թեև սակավաթիվ, նախորդ դարերից ավանդված՝ հոմանիշների բառաշարքերի կազմությամբ ՆԲՇ-ներ, և բառերի կոպիտ այբբենական դասավորությամբ բառարանների համեմատությամբ⁵՝ սրանց մեջ կան ոչ միայն նոր ՆԲՇ-ներ (սա հաստատվում է նաև ՆԲՇ-ների քանակով (ՄՄՁ 566 (I)՝ 605, ՄՄՁ 775՝ 623, ՄՄՁ 873՝ 630, ՄՄՁ 3110՝ 606, ՄՄՁ 6762՝ 624)), այլև բառաշարքերը հիմնականում ունեն նոր հենաբառեր. այսպես՝ *Թուրմ*-ի փոխարեն *Խոնաւ*-ն է, *Ջանխուլ*-ի՝ *Ծածուկ*-ը, *Շամբուշ*-ի՝ *Յիմար*-ը, *Յախուռնախօս*-ի՝ *Շատախօս*-ը, *Սպանդ*-ի՝ *Ողջակէզ*-ը, *Լուտալ*-ի՝ *Պարսաւել*-ը, *Խազմ*-ի՝ *Պատերազմ*-ը, *Նուազդ*-ի՝ *Սալաւ*-ը, *Արբանեակ*-ի՝ *Ծառայ*-ը, *Հատու*-ի՝ *Կարճ*-ը, *Անհաս*-ի՝ *Հարուստ*-ը, *Խաւար*-ի՝ *Մուր*-ը, *Կապարճ*-ի՝ *Նետ*-ը, *Փանաքի*-ի՝ *Նուաստ*-ը և այլն⁶:

³ Ընդունված եզրերից պայմանականորեն օգտագործվում է *հենաբառ*-ը, որն այսուհետև նշվելու է մեծատառով, ինչպես ՁԲ-ներում է:

⁴ Հ. Ամալյանը «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ները քննելիս արձանագրում է, որ «... հին բառարանում, հոմանիշներն իսկական շարք չեն կազմում, ... հիշյալ բառարանի բառախմբերում կան բազմաթիվ բառեր, որոնք հոմանիշ չեն հիմնաբառին», և դա է իր՝ «հոմանիշային խումբ տերմինը» գործածելու պատճառը (տե՛ս Հ. Ամալյան, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, էջ 65): Ընդունելով Հ. Ամալյանի դիտարկումը՝ պայմանականորեն կիրառվում է նույնանիշների բառաշարք (այսուհետև՝ ՆԲՇ) ձևակերպումը:

⁵ Տե՛ս Ն. Յովհաննիսեան, Հոմանիշների ձեռագիր բառարանների տեսակներն ու կազմությունը, Հանդէս ամսօրեայ, թիւ 1-12, Վիեննա, 2005, էջ 133-146:

⁶ Այս պարագայում թերևս կարելի է մասնակիորեն համաձայնել Գ. Գասպարյանի՝ «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ներին առնչվող դիտարկմանը, որ «... բոլոր գլխաբառերը ... գրական լեզվից են..., իսկ գեղջուկ բառերը տրված են միայն հոմանիշների շարքում» (տե՛ս Գ. Գասպարյան, նշվ. աշխ., էջ 34), որքանով այն վերաբերում է քննվող ոչ բոլոր գրչագրերին:

Կան մի քանի ՆԲՇ-ով ներկայացվող բառաշարքեր. *Անջատել* հենաբառովը՝ *Բաժանել, Փորել, Քակտել, Քերել, Քերթել, Նրմանությունը՝ Նման, Տիպ, Օրինակ, Հայցելը՝ Խնդրել և Քննել, Ծագը՝ Վախճան, Ծայր, Երգը՝ Երգել, Տաղ, Քնար, Ծիրեալը՝ Նիհար և Հիծեալ, Չայնը՝ Չայն և Չայնք* զանազան կենդանեաց և անկենդանեաց, *Սուրբը՝ Մաքուր և Սուրբ, իսկ Տենչալ, Քարքել, Պիտալ* հենաբառերով ՆԲՇ-ների փոխարեն արձանագրվում է միայն *Ցանկալ* հենաբառովը:

ՄՄՁ 6762-ում առկա են մասնակիորեն փոփոխված 20 ՆԲՇ-ներ՝ *Ասել, Բռնադատել, Գութ, Եզերք, Զոջանալ, Լոյս, Խոնարհ, Ծամել, Համոզել, Հաշտ, Հաստատուն, Չայն, Պատել, Պատրուակել, Պարտ, Պարունակել, Սոսկ, Սուրբ, Տարակուսել, Բետոր, և նախորդ դարերից ավանդված մի քանի գրչագրում վկայվող Իհլթ և Փոխել* հենաբառերով բառաշարքերը:

ՄՄՁ 3110, 6762-ի *Աղեղ, Ասպարեզ, Այց առնել, Ամաչեցուցանել, Ախքատանոց, Բանական, Բանդարկել, Բնակարանաց տեսակք, Բառնալի, Բասրիլ, Բարձր, Գայթակղել, Զարմանալի, Խըղճել, Ծածկել, Ծառ, Կուռք, Կրպակ, Կոխել, Համարել, Հետիոտն, Յատակ, Նաւավար, Որայ, Վնասել, Տափարակ, Ցնցել, Օգտել* հենաբառերով ՆԲՇ-ները չկան ՄՄՁ 566(I)-ում:

ՄՄՁ 566(I), 6762-ի *Կցորդ, Կոխ, Հեր, Հուր, Յարել, Յոանալ, Մերկացուցանել, Շաղկապել, Ուրախանալ, Պատիժ, Զորի, Մարսել, Սերմն, Սերմանել, Վայրապար, Վարանել, Վարսաւիրել, Վիրապ, Վիշտ, Վիճել, Վստահել, Տաղտկանալ, Տանջել, Տան մասունք, Տնանկ, Տունկ, Տուժել, Ցանց, Փքանալ, Օրինակ* հենաբառերով ՆԲՇ-ները չեն արձանագրվում ՄՄՁ 3110-ում:

ՄՄՁ 566(I)-ում, 3110-ում առկա *Իշխանություն, Լսել* հենաբառերով ՆԲՇ-ները չկան ՄՄՁ 6762-ում:

Միայն ՄՄՁ 566(I)-ն ունի *Ստնանել, Օձտել, Օձտոդ, Օղերձ, Օղի, Օրիովդ, Օրիորդ, միայն ՄՄՁ 3110-ը՝ Երկան, Ճոխ, Ճշմարտել, Յու, Յուպ, Քրտնել, միայն ՄՄՁ 6762-ը՝ Ցեխ* հենաբառերով ՆԲՇ-ներ:

Այսպիսով՝ նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ները բառերի այբբենական դասավորությամբ են, սկսվում են *Ազահ*, *Ազանիլ* հենաբառերով, և կարելի է նշել, որ քննվող ՁԲ-ները նոր խմբագրություններ են:

ՆՈՒՅՆԱՆԻՇՆԵՐԻ ԲԱՌԱՇԱՐՔԵՐԸ ՁԵՌԱԳԻՐ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

XVIII դարից ավանդված՝ «նշանակութեամբ նոյն կամ մերձատր» բառեր ընդգրկող ՁԲ-ներում, ինչպես նշվել է, կան նախորդ դարերից ավանդված՝ հոմանիշների ՁԲ-ների բառաշարքերի կազմությամբ շարքեր, որոնք ներառում են իմաստային առնչություն ունեցող, հասկացությունը համակողմանի (հնարավորինս համապարփակ) բնութագրող բառեր, կամ, ինչպես «Հանդես քանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ների մի քանի բառաշարքերի դեպքում հավաստում է Հայկ Ամալյանը, կապված են «ընդհանուր հասկացությամբ», միավորված «ընդհանուր գաղափար»-ով¹: Ըստ նրա՝ այդպես են ձևավորված *աստված* և *սատանա* հասկացությունները բնորոշող *Լոյս*, *Խաւար* և այլ «հոմանիշային խմբեր»: Ուշագրավ է Հայկ Ամալյանի հետևյալ դիտարկումը: *Վտանգ(ք)* հենաբառով «հոմանիշային խումբ»-ը բնութագրելիս նա նշում է, որ բառերն առնչվում են «գործողության և դրա հետևանքի գաղափարով», այսինքն՝ «վտանգի դեպքում զանազան ապրումներ և զգացումներ ցույց տվող բառերի իմաստային միասնությամբ»²:

Ընդունելով Հայկ Ամալյանի դիտարկումը և հետևելով դրան՝ հարկ է այս տեսանկյունից ներկայացնել քննվող ՁԲ-ների ՆԲՇ-ները: Եվ այսպես՝ *Բաժանել. անջատել. անջրպետել. տրոհել. որոշել. մեկնել. տարորոշել. տրամատել. զատանել. ջոկել* ՆԲՇ-ում³, բացառությամբ *տարորոշել, տրամատել և ջոկել* բայերի, որոնք, ըստ բառարանային տվյալների, «բաժանել, անջատել զատանել, զանազանել, տարբերել, տրոհել» իմաստներով առկա են հետիինգերորդդարյա մատենագրության մեջ (հմմտ.՝ ՆՀԲ, հ. II, էջք 858, 897,

¹ Հ. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ, (V-XV դդ.), էջ 126-127:

² Հ. Ամալյան, նշվ. աշխ., էջ 127-128:

³ Բառաշարքերը ներկայացվում են բոլոր գրչագրերի համատեղմամբ:

675), մյուս բայերը նշված իմաստներով հանդիպում են V դարում⁴: *Մեկնել, որոշել* բայերի համար Երեմիա Մեղրեցին նշում է «զատել, բաժանել» իմաստները⁵, որոնք Ստեփան Մալխասյանը պահպանում է «հին բառ կամ նշ.» նշումով⁶: Նույնը վերաբերում է *տրամատել*-ին. ՄՀԲԲ-ում «տրոհել, բաժանել» իմաստը «հին բառ կամ նշ.» նշումով է (ՄՀԲԲ, հ. IV, 1944, էջ 445)⁷:

Համանման պատկեր է *Քակել կամ քակտել. քայքայել. քանդել. աւերել. փլուզանել. կործանել. աղարտել. հարթայատակ կամ հիմնայատակ առնել (եթէ պիտոյ իցէ դիր) դորդել. խախտել. խարխալել* ՆԲՇ-ում: *Քակել. քակտել. քայքայել. քանդել. աւերել. կործանել. աղարտել* բայերը վկայվում են V դ. մատենագրության մեջ «քանդել, ավերել, կործանել, քայքայել» իմաստներով (հմմտ.՝ ՀԱԲ, հ. Ա, էջք 114-115, 359, հ. Բ, էջք 345, 649, հ. Դ, էջք 538, 550, 551): Ըստ Ռուբեն Ղազարյանի՝ նույն իմաստները, թեև ոչ առաջնային՝ («ավերել, քանդել»), այլ փոխաբերական («քայքայել, ավերել, քանդել, կործանել, խախտել») ունեն *խախտել, խարխալել* բայերը⁸: Հետևաբար միանգամայն իրավացի է Հայկ Ամալյանը արձանագրելով՝ որոշ բառախմբերում «.... հատկապես նրանց վերջին մա-

⁴ Հմմտ.՝ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀԱԲ), հ. Ա, Ե., 1971, էջք 210-211, 381, հ. Գ, Ե., 1977, էջք 15, 316, 585, հ. Դ, Ե., 1979, էջ 437:

⁵ Բառգիրք հայոց, քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Ամալյանի (այսուհետև՝ ԲՀ), Ե., 1975, էջք 213, 259:

⁶ Ստ. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ՄՀԲԲ), հ. III, Ե., 1944, էջ 115-116: Արդի հայերենի բառարանները *մեկնել* բայի՝ վերը նշված իմաստները չունեն, իսկ *որոշել* բայի նշված իմաստով բնագրային օրինակները քաղված են Բաֆիու ստեղծագործությունից (Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ՍՀԲԲ), Ե., 1976, էջ 1150: Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ԺՀԼԲԲ), հ. IV, Ե., 1980, էջ 120), մերօրյա խոսքում չի օգտագործվում՝ «Նա *որոշեց* (առանձնացրեց)՝ Ն. Հ.) նրանց միջից երկու աղջիկ միայն»:

⁷ Ըստ ԺՀԼԲԲ-ի՝ բառն արդի հայերենում չի գործածվում, իսկ ահա ՍՀԲԲ-ում առկա է «Ճեղքերից իրարից բաժանել, անջատել» բացատրությունն առանց որևէ նշումի և բնագրային օրինակի (ՍՀԲԲ, էջ 1459):

⁸ Ռ. Ղազարեան, Գրաբարի բառարան (այսուհետև՝ ԳԲ), հ. Ա, Ե., 2000, էջք 548, 561:

սերի բառերը իրար հետ են կապվում փոխաբերական իմաստով, որպես միևնույն երևույթին, առարկային տարբեր կողմերից բնորոշող, որակող բառեր»⁹: Ռուբեն Ղազարյանի առանձնացրած *ղը-ղըրդել*-ի «խախտել» իմաստն էլ (ԳԲ, հ. Ա, էջ 379) վերաբերում է փոխաբերորեն «հուզվել, ալեկոծվել, վրդովվել»-ին, որոնք բառարանային տվյալներով առկա են ինչպես «ուշ միջնադարի հայ բառարանագրության գլուխ-գործոց»-ում (ԲՀ, էջք Ե և 80), այնպես էլ արդի հայերենում (ԱՀԲԲ, էջ 303. տե՛ս նաև ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 532):

Ընդունելով Հայկ Ամալյանի վերոնշյալ դիտարկումը՝ այդուհանդերձ կարելի է այն լրացնել՝ նկատելով, որ ՁԲ-ներում շարքերն առավել հաճախ ձևավորվում են հետևանքի իմաստային հիմքով՝ հիշեցնելով *եթե ... ապա*-ով, պայմանական ձևակերպմամբ, հետևանքային հարաբերությամբ կառույցներ¹⁰: Բառաշարքերում, անշուշտ, այսպիսի հարաբերակցություն չկա, սակայն նշմարվում, գծագրվում է, որ գործողությունը (կամ երևույթը, հատկանիշը) ենթադրում, հանգեցնում է, կամ էլ դրան հետևում է (գուցե նաև անվերապահորեն) մյուսը (կարելի է հավանական համարել, որ թերևս հենց այս օրինաչափությամբ էլ հետազայում առանձնացվել են հատկանիշների աստիճանականությամբ կազմված՝ հոմանիշների բառաշարքերը): Ուրեմն և կարելի է դիմել օրինակների:

Այսպես՝ ՄՄՁ 6762-ում՝ *Ահ. արհաւիր. ահաբեկութիւն. երկիւղ. զարհուրանք. սարսուռ. տողումն. սարսափումն. տոկումն* ՆԲՇ-ում, «նշանակութեամբ նոյն կամ մերձաւոր» բառերին հաջորդում է *կասկած*-ը (101ա). երկյուղը, վախը, սարսափը թերևս կասկած են ծնում: *Ծուլանալ. պղերգանալ. հեղգալ. դանդաղել. վե-*

⁹ Հ. Ամալյան, նշվ. աշխ., էջ 127:

¹⁰ Հմմտ.՝ Հ. Ամալյան, նշվ. աշխ., էջ 128: Հարկ է նշել՝ Լ. Հովհաննիսյանը, քննելով XVII դ. փիլիսոփայական-տրամաբանական երկերի լեզուն, արձանագրում է, որ դրանց «... բնորոշ պետք է համարել նախ ... ապա կառույցների, պատճառի, հիմունքի պարագա երկրորդական նախադասություններով բարդ նախադասությունների առատությունը...». Լ. Հովհաննիսյան, XVII դարի գրաբարը. - «Լեզվի և ոճի հարցեր», VII, Ե., 1983, էջ 135:

հերոս լինել. գաղջանալ. ցրտանալ. թմբրիլ ՆԲԾ-ում (112 ա) ծուլանալու, դանդաղելու հետևանքը կասկածել-ը և թուլանալ-ն են: Իսկ Ագահ. ընչասէր, արծաթասէր. ժլատ. ըռիշտ. կծծի ՆԲԾ-ն (101 ա)* եզրափակող անողորմ բառի դեպքում, թեև ոչ անվերապահորեն, բայց կարելի է համաձայնել այն կարծիքին, որ ագահ, ժլատ անձնավորությունը անգույթ, անխիղճ է: Այդպես նաև Դիւր. հեշտ. հանգիստ. հանդորր** ՆԲԾ-ում (105բ) ընդարձակ բառի առկայությունը կարող է ընդունելի լինել հետևյալ մեկնաբանմամբ: Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ «հարթ տեղ» նշանակությամբ դիւր արմատը հայերենի բարբառներում «գործածական է նաև առանձին դուր «հարթ, տափարակ» (միայն դաշտի համար ասուած)» ձևով (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 671-672)¹¹, այսինքն՝ հարթ տեղը, տափարակը բարբառային «տափարակ, հարթ» իմաստի փոփոխությամբ ենթադրում է ընդարձակ տարածք: Նույնը վերագրելի է անդորր-ին. հեշտ-ը, դյուրին-ը հանգեցնում են (այս դեպքում արդեն անվերապահորեն) հանգիստ-ին. և դարձյալ Հրաչյա Աճառյանի հավաստմամբ՝ դիւր «արմատը ունիք նաև դորր կամ դոյր ձևով, որ պահուած է միայն անդորր, անդոյր (ընդոյր, անդոյր).... ոսկեդարեան բառի մէջ» (ՀԱԲ, ն. տ.):

ՄՄՁ 566 (I)-ում Զարմանալ. հիանալ. սքանչանալ. հրաշանալ. սխրանալ. աճապանալ. ապշել. ի հիացման լինել ՆԲԾ-ն (243 ա) ավարտվում է յիմարանալ բայով: Հայոց լեզվի բառարանները զարմանալ-ը, հիանալ-ը, սքանչանալ-ը բացատրում են նաև որպես «ապշանալ, ապշել» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 721, հ. I, էջք 96, 766: ՄՀԲԲ, Ե., հ. II, 1944, էջ 14. հ. III, էջ 104. հ. IV, 1945, էջ 283: ԱՀԲԲ, էջք 367,

* Հմմտ.՝ նաև Ըռիշտ. ժլատ. կծծի. ժիշտ. անողորմ. աննուէր. անգույթ և ժլատ. կծծի. խիստ. անագորուն. անգույթ. ագահ. ընչասէր, արծաթասէր. ըռիշտ ՆԲԾ-նէրը (ՄՄՁ 6762, 108ա և 109ա):

** Առկա է նաև ՄՄՁ 566 (I), 3110, 6762-ում՝ Լայնածաւալ. տարածեալ ՆԲԾ-ում (համապատասխանաբար՝ 247բ, 90բ և 109բ):

¹¹ Հմմտ.՝ նաև Հայերէն գաւառական բառարան Յօրինէջ Հրաչեայ Աճառեան (այսուհետև՝ ՀԳԲ), Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Թ, Թիֆլիս, 1913, էջ 286: Հայոց լեզվի բարբառային բառարան (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ), հ. Ա, Ե., 2001, էջ 361:

868: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 353)¹², ավելին՝ «ապուշ դառնալ՝ կտրել... յիմարել, ապուշանալ» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 277: ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 209: ԱՀԲԲ, էջ 100): Այսինքն՝ կարելի է արձանագրել, որ *գարմանալ-ը, հիանալ-ը, սքանչանալ-ը* հանգեցնում են *խելքը կորցնել-ին*, որոշ չափով՝ *հիմարանալ-ին*:

XVIII դարից ավանդված այս ՁԲ-ներում, սակայն, գերակշռում են «նշանակութեամբ նոյն կամ մերձաւոր» բառերով ՆԲԾ-ները՝ *Ազի. ձեւ. տուտ. պոչ: Աղաչել. աղերսել. պաղատել. մաղթել.... ողորդել. ժտել. թախանձել: Աղքատ. տնանկ. չքաւոր. մուրացիկ կամ մուրիկ. չքուր. անինչ. անստացուած: Անամօթ. անպատկառ. աներես. լիրբ. ժպիրի. յանդուգն. անպարկեշտ. անհամեստ: Հաստատուն. պինտ. անշարժ. անփոփոխ. անխախտ. կայուն. անյողդողդ. անսասան. անվկանդ. անաղարտելի. անկործանելի. անեղծ: Թրել. թրմել. զանգել. շողել: Լայնել. ընդարձակել. տարածել. մեծացուցանել. արծարծել. ծաւալել: Չող. ցից. բիր. մահակ. գանիչ: Տաղանդ. քանքար. մնաս և այլն:*

Քննվող ՁԲ-ներն առանձնանում են այնպիսի բառաշարքերով, որոնք ընդգրկում են հասկացությունը տեսակային տարբերակմամբ (այս պարագայում էլ հարկ է հիշեցնել, որ ժամանակակից հայերենում նույնարմատ բարդություններով կազմված հոմանիշների շարքերում չբացառվող իմաստային այլ, օրինակ՝ տեսակի և սեռի (անտառ և ծառ), ընդհանուրի և մասնավորի հարաբերությունների (խաղ-դերախաղ) մասին է ակնարկում Աշոտ Սուքիասյանը)¹³: Այսպես՝

Ականց տեսակք. յասպիս. շափիւղայ. զմրուխտ. եղնզնաքար. սարդիոն. ոսկեքար. բիրեղ. տպագիոն. քրիստպրայ. յակինթ. պղղնձաքար. ամեթոս. սառնատեսակ. սուտակ. դահանակ (ՄՄՁ 6762, 101ա. 566(I), 235ա. 3110, 75բ. 873, 185ա. 775, 53ա):

¹² Տե՛ս նաև Մ. Աւգերեան, Գ. Ճելալեան, Առձեռն բառարան հայկագնեան լեզուի (այսուհետև՝ ԱԲ), 2-րդ տպ., Վենետիկ, 1865, էջ 743:

¹³ Ա. Սուքիասյան, Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1971, էջ 170-172: Տե՛ս նաև՝ ՀԼՀԲ, էջ 5:

Բնակարանաց մասունք. խուց. խուղ. սենեակ. վերնատուն. ներքնատուն. շտեմարան. մատան. վերնայարկ. դստիկոն. գաւիթ. սրահ. վերնագաւիթ. ներքնագաւիթ. վայրագաւիթ. միջնատուն (ՄՍՁ 6762, 103բ. 566(I), 238բ- 239ա. 3110, 79բ. 873, 188բ. 775, 55բ):

Գողոյ տեսակք. գող. աւագակ. գովօղ. մենագէն. հէն. ասպատակ կամ ասպատակիչ. ելուզակ. ական հատանօղ. (եթէ ծովու ի-ցէ) նաւարտակ կամ աւագակ ծովու (ՄՍՁ 6762, 105ա. 566(I), 240բ. 3110, 75բ. 873, 190ա. 775, 55բ):

Սեղանոյ զանազանութիւնք. քնդունելութիւն. խրախութիւն խնջոյ. խրախճան. ճաշ. ընթրիս (ՄՍՁ 6762, 124ա. 566(I), 270ա. 3110, 107ա. 873, 213բ. 775, 74ա):

Քնար. ջնար. և պէսպէս տեսակք երգարանաց և նուագարանաց. ջնար. կիթառ. փանթեռն. բամբիռ. տաւիղ. տասնաղի. երգեհօն. թմբուկ. սրինգ. ծնծղայ. փող, եղեգնափող. քանոն. հասարակօրէն կոչեն գործի երգոց (ՄՍՁ 6762, 129բ. 566(I), 277բ-270ա. 3110, 111բ. 873, 220ա. 775, 79բ):

Առկա են նաև Աստուծոյ առադրելիք, Բնակարանաց տեսակք, Բուսոյ տեղի, Զգեստք... (մասունք անուանց), Զէն.... (մասնաւոր անուանք)**, Ժամանակի անունք, Չայնք զանազան կենդանեաց, Չայնք զանազան անկենդանեաց, Չիոյ զանազան տեսակք, Չկանց տեսակք, Չար և պէսպէս տեսակք չարի, Տան մասունք շարքերը:*

* ՄՍՁ 3110-ում (մասնաւոր անունք) տարբերակն է:

** ՄՍՁ 3110-ում՝ (մասնաւոր անունք) :

**ԲԱՌԱՇԱՐՔԵՐԻ ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ
ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝**

Քննելով հոմանիշության չափանիշները ժամանակակից հայերենում՝ Աշոտ Սուքիասյանը նշում է, որ «Ըստ հոմանիշության ձևաբանական չափանշի, հոմանիշները պետք է պատկանեն միևնույն խոսքի մասին, այսինքն՝ հոմանիշության համար որպես անհրաժեշտ նախապայման առաջ է քաշվում միևնույն խոսքի մասին պատկանելու հարցը»²՝ միևնույն ժամանակ չբացատրելով «նաև այն փաստը, երբ որոշ դեպքերում գոյականը և ածականը կամ ածականը և մակբայը միաժամանակ համապատասխանաբար հանդես են գալիս նաև որպես հոմանիշներ»։ Իբրև օրինակ բերվում են *առաջ մեղմ, մեկնիչ* բառերը³։

XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ներում մեծավ մասամբ չի խախտվում բառաշարքը միևնույն խոսքի մասերով կազմության սկզբունքը՝ *Առաստաղ. յարկ. ձեղուն. ցու. Գուր. հոր. վիրապ. վիհ. խորափիտ. Արթուն. զվարթուն. հսկող. աննինջ. անքուն. տքուն. լուրջ. զգաստ. Ի սկզբանէ. անդստին. ի բնէ. յառաջագոյն. Նախ. յառաջ. յառաջագոյն. ի սկզբանէ. զառաջին. Երկբայել. երկմտել. երկուանալ. թերսհաւատել. Որպէ՞ս. զիս ըդ. որո՞վ օրինակաւ. զո՞ր օրինակ. որո՞վ կերպիւ. որո՞վ եղանակաւ*։

Եվ դարձյալ, թեև սակավաթիվ, բայց կան տարբեր խոսքի մասերով կազմված ՆԲՇ-ներ, որոնցում՝

ա) հենաբառը գոյական լինելու դեպքում նշվում են՝

▪ ածական (*Ճառագայթ*՝ հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *բոցանշոյլ. բոցատիպ. ճառագայթարձակ. լուսափայլ. լուսաճաճանչ, Գոյն* հե-

¹ ՆԲՇ-ների ձևաբանական և բառակազմական առանձնահատկությունները ներկայացվում են ըստ այն հատկանիշների, որոնք առաջարկում է Ա. Սուքիասյանը «ժամանակակից հայերենի հոմանիշ գույգերի կամ հոմանիշների շարքերի հիմնական տիպերը» առանձնացնելիս (տե՛ս Ա. Սուքիասյան, նշվ. աշխ., էջ 167-174)։

² Ա. Սուքիասյան, Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, էջ 57։

³ Ն. տ.։

նաբառով ՆԲՇ-ում՝ (եթե զանազան գունով իցե) նշումով՝ *գոյնը-գոյն. բազմագոյն. խայտափիտ. խայտաճամուկ, Սուր* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *մարտացու, Տիղմ* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ (եթե պիտոյ իցե) նշումով՝ *տղմուտ. տղմասիգ, Փառք* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *սքանչելի*).

▪ Բայ (*Հետ* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *նշմարել*).

բ) հենաբառն ածական լինելու դեպքում՝

▪ գոյական (*Հակառակ* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *խոչընդակ կամ խոչ, Խոր* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *անդունդ. վիհ, Խաժամուժ* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *խուժան. ամբոխ*).

▪ Բայ (*Չար* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *ընդվզել*), բացատրություն (*Սոսկ* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ անուամբ միայն).

գ) հենաբառը Բայ լինելու դեպքում՝

▪ բացատրություն (*Մայել. կամ մլաւել. նուալ. կամ է՝ ձայն կատոյ* (ՄՄՁ 566 (I), 259բ. 3110, 100բ)):

Առկա են բառաշարքեր, ըստ Աշոտ Աբրահամյանի, միջին հայերենում մեծ մասամբ «առանձին բառական արժեքով» հանդես եկող և որպես ածական գիտակցվող գրաբարի անցյալ դերբայով⁴, որը, Սամվել Անթոսյանի դիտարկմամբ, XV-XVII դարերում առանձնանում է «ածական-որոշչի կիրառությամբ»⁵: Այնպես որ բացատրելի է գրչագրերում «առանձին բառական արժեք» ունեցող և որպես ածական ըմբռնվող *Տատանեալ* և *Տարակուսեալ* անցյալ դերբայների առկայությունը. առաջինով սկսվող ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 273բ-274 ա. 3110, 109ա. 6762, 127ա)* արձանագրվում են *է-րերեալ, տարտամեալ, տարուբերեալ*, իսկ երկրորդում (ՄՄՁ 566 (I), 274ա. 6762, 127ա)՝ *վարանեալ* և *տարտամեալ* դերբայները: Այդպիսիք կան նաև *Բղ(խ)ջախոհ (պոռնկացեալ. ՄՄՁ 566(I), 238բ.*

⁴ Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Ե., 1953, էջ 355:

⁵ Ավարկներ միջին գրական հայերենի պատմության (այսուհետև՝ ԱՄԳՀ), հ. Ա, Ե., 1972, էջ 372:

* ՄՄՁ 566(I), 6762-ում ՆԲՇ-ն ավարտվում է *մերթ ևս վտարեալ, փոփոխական, անհանգիստ* բառերով:

3110, 79բ. 6762, 103բ), *Գէր* (յօրացեալ. ՄՍՁ 566 (I), 240ա. 3110, 81բ. 6762, 104բ), *Խոնաւ* (թացեալ. թրջեալ. կակդեալ. թրմեալ. տամկացեալ. ՄՍՁ 566 (I), 250ա. 3110, 92բ. 6762, 111ա), *Ծածուկ* (սքողեալ. ՄՍՁ 566(I), 251ա. 3110, 93բ. 6762, 111բ), *Ծոյլ* (թմբբեալ. ՄՍՁ 566 (I), 251բ. 3110, 94ա. 6762, 112ա), *Նիհար* (հիւծեալ. լիւծեալ. մաշեալ. տկարացեալ. նուաղեալ կամ նուազեալ. անգօր(ա)ցեալ. լղ(ա)ր(ե)-ցեալ. ՄՍՁ 566 (I), 262ա-262բ. 3110, 102բ. 6762, 119ա), *Քաղցեալ* (նքթեալ. սովեալ. տուայտեալ. ՄՍՁ 566 (I), 277բ. 3110, 111ա. 6762, 129բ) հենաբառերով ՆԲՇ-ներում:

Ինչ վերաբերում է ենթակայական դերբային, ապա, ըստ Սամվել Անթոյանի, «*ող - օղ* վերջավորություններով» ենթակայական դերբայը XV-XVII դարերում «հանդես է գալիս անկախ, որպէս գոյական» (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 376-377): ԶԲ-ներում միակ հենաբառը *Հրաւիրող*-ն է (ՄՍՁ 566(I), 257ա. 3110, 98ա. 6762, 115ա). այս ՆԲՇ-ում առկա է նաև *կոչող*-ը: Ենթակայական դերբայներ կան *Արթուն* (*հսկող*. ՄՍՁ 566 (I), 237ա. 3110, 77բ. 6762, 102բ), *Բղ(խ)ջախոհ* (*ջնացող*. ՄՍՁ 566(I), 238բ. 3110, 79բ. 6762, 103բ), *Դիւթ* (*հմայող*. ՄՍՁ 566(I), 241բ. 3110, 83բ. 6762, 105բ), *Ծոյլ* (*յամառող*. ՄՍՁ 566 (I), 251բ. 3110, 94ա. 6762, 112ա), *Ոսոխ* (*ամբաստանող*. ՄՍՁ 566 (I), 264ա. 3110, 104ա. 6762, 120ա) հենաբառերով ՆԲՇ-ներում:

Միջին գրական հայերենի խոնարհման համակարգը քննելիս Սամվել Անթոյանը, արձանագրելով, որ XII-XIV դարերում «Պատճառական բայերը հավասարապէս հանդես են գալիս և՛ գրաբարյան **-ուցանել** վերջավորությամբ, և՛ **-ցնել** տարբերակով....», նկատում է՝ «.... սովորույթի՝ ուժով միայն պատճառական բայերն ունենում են **-ուցանել** վերջավորությունը»⁶, իսկ ահա XV-XVII դարերում, ըստ հետազոտողի, ի տարբերություն նախորդ շրջանի, «Պատճառական բայերում հաղթել է ժողովրդական ձևը այստեղ գտնում ենք **պակսեցնէ.... թանծրացնէ եռցնեն....** ձևերը» (ԱՄԳՀՊ, հ. Բ, էջ 364):

⁶ ԱՄԳՀՊ, հ. Բ, 1975, էջ 303-304:

Հարկ է նշել, որ քննվող ՁԲ-ներում գերակշռում են գրաբարյան *-ուցանել* վերջավորությամբ պատճառական բայերը, որոնք և՛ հենաբառ են, և՛ բառաշարքի բաղադրիչ-միավոր. *Ամաչեցուցանել*, *լռեցուցանել*, *դադարեցուցանել* (*Արգելուլ*), *վերջացուցանել* (*Աւարտել*), *ողջացուցանել*, *առողջացուցանել* (*Բժշկել*), *թաւալեցուցանել* (*Գլորել*), *էացուցանել*, *գոյացուցանել*, *խոտորեցուցանել*, *գառանցուցանել*, *մոլորեցուցանել* (*Թիրել*), *մեծացուցանել* (*Լայնել*), *սպիտակացուցանել* (*Ծեփել*), *խոնարհեցուցանել* (*Ծունր դրնել*), *մերձեցուցանել*, *հեռացուցանել* (*Կցել*), *արձանացուցանել*, *ամրացուցանել* (*Հաստատել*), *Մերկացուցանել*, *միացուցանել* (*Շարակցել*), *տառապեցուցանել* (*Չարչարել*), *շքեղացուցանել*, *մեծացուցանել* (*Պսակել*), *երկեցուցանել*, *ահացուցանել* (*Սպառնալ*), *մահացուցանել* (*Սպանանել*), *հմտացուցանել*, *սովորեցուցանել*, *ընտելացուցանել* (*Վարժել*), *գորացուցանել* (*Քաջալերել*):

Պատճառական *-ցանել* վերջավորությամբ միակ բարձրացանել բայը ՄՄՁ 566(Ի)-ում է՝ *Պսակել* հենաբառով ՆԲՇ-ում*: Առանձնացված բայի առիթով հիշատակելի է Աշոտ Աբրահամյանի հավաստմամբ՝ Հրաչյա Աճառյանի արձանագրած՝ պատճառական բայածանցներին վերաբերող հետևյալ դիտարկումը. «Բարբառներում պատճառական բայածանցը հանդես է գալիս *-ցան*-, *-ցան*.... ձևերով, որոնք նույնպես դրվում են կատարյալի հիմքի և դերբայական մասնիկների միջև.... Ագուլիսի բարբառն ունի *-ցան*//-*ցան*-, իսկ հնդկահայերի մոտ կա *-ցան* պակասացանել, ցավացանել, նստացանել:Մեղրու բարբառն ունի *-ցան*//-*ցան*....»՝ նշելով այդ բարբառում Էդուարդ Ադայանի հիշատակած բի՝ *ծի՝ ր-ցանիլ* «բարձրացնել» տարբերակը⁷:

* ՄՄՁ 775, 873, 3110-ում *բարձրացուցանել* տարբերակն է:

⁷ Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, էջ 70: Տե՛ս նաև Է. Ադայան, Մեղրու բարբառը, Ե., 1954, էջ 223:

Եթե հենաբառը բայ է, ապա ՆԲՇ-ում գերակշռում են հարադիր բայերը⁸, ինչպես՝ *Ամբաստանիլ. կամ ամբաստան լինիլ. դատախազել կամ դատախազ լինել. չարախօսել կամ չարախօս լինել. ռսոխ լինել. հակառակ նմա վկայել. մեղադիր լինել կամ մեղադրել* (ՄՄՁ 6762, 101բ), *Այրել. կիզիլ. բոցակեզ առնել. հուրք ծախել. հըրկեզ առնել. հրձիգ առնել. հրդեհ արկանել. կամ հուր արկանել. ընդ հուր անցուցանել. խանձել և կամ խանձոտել* (101բ), *Աչառել. ակն առնուլ, հայիլ յերեսս մարդոյ. թիւրել կամ պղտորել զիրաւունս (եթէ պիտոյ լիցի) դիրն ևս կաշառս առնուլ* (102 ա), *Գանել. կամ գան հարկանել. ձաղկել. բրածեծ առնել. բրօք հարկանել. թոպել* (104ա), *Գուժել. կամ գուժ տալ. գուժական հասանել. բոթ տանել. գուժ առնել* (105ա), *Դարանել. դարան գործել. ի դարան մտանել. բնակիլ ի դարանի. թաքչիլ ի դարանի. դարանակալ լինել. դարանակալս դնել շուրջ. դողել* (105բ), *Զանցառել. ըստունգանել. անփոյթ լինել. կամ անփոյթ առնել. անհոգ լինել. անքոյթ լինել. անտես առնել* (106ա), *Ըմբռնել. կալնուլ. ձեռքակալ առնել. ի բուռն արկանել. ի ձեռն արկանել. բուռն հարկանել զնմանի. զձեռն արկանել* (107բ), *Ստեղծանել. յոչնչէ գոյացուցանել. կամ ի գոյ ածել. յանէից գոյացուցանել. կամ հաստատել ինչ յոչնչէ* (125ա) և այլն:

Միևնույն ՆԲՇ-ում նկատելի է Մանուկ Աբեղյանի արձանագրած այն իրողությունը, որ հայերենում հարադիրն ու բայը «կարող են հաճախ մեկ բառով փոխանակվել»՝ ստանալով «մեկ բառի նշանակություն»⁹. ՁԲ-ներում առկա են հետևյալները՝ *անձուկ ունիլ-անձկալ, աւարտ ածել-աւարտել, գան հարկանել- գանել, գուժ տալ - գուժել, գանց առնել-գանցառել, լուռ լինել-լռել, խստալիզ լինել -խստալզել, խոյս տալ-խուսել, համարձակ լինել-համարձակել, հարթ առնել-հարթել, հարթայատակ առնել-հարթայատակել,*

⁸ Հարկ է արձանագրել, որ դրանցից շատերը, ինչպես նշում է Հ. Պետրոսյանը, «փոխաբերական իմաստավորումներով» ձեռք են բերել դարձվածային արժեք՝ վերածվելով դարձվածային միավորների (Հ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, Ե., 1987, էջ 367):

⁹ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. 2, Ե., 1974, էջ 137: Հմմտ.՝ նաև Հ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, էջ 369:

հնագանդ լինել-հնագանդել, հրաման տալ-հրամայել, ճեմ առնել-ճեմել, շեղջս կուտել-շեղջակուտել, չու առնել-չուել, ջան դնել-ջանալ, ջատագով լինել-ջատագովել, տնագ ունել-տնագել, ցունց տալ-ցնցել, տալ գիատու-փատաւորել, օգնական լինել-օգնել, օգուտ լինել-օգտել և այլն:

Երևույթը նկատելի է նաև տարբեր ՁԲ-ների նույն ՆԲՇ-ում. *ծոյժ ունել* (Համբերել. ՄՄՁ 873, 3110)- *ծուծել, ծուծ կալել* (ՄՄՁ 3110)- *ծուծկալել* (ՄՄՁ 566(I), 775, 6762), *սուրբ առնել* (Հուանալ. ՄՄՁ 6762, 110ա. 566(I), 248բ. 3110, 91ա)- *սրբել* (ՄՄՁ 775, 103բ), *սոպո առնել* (Հպարտանալ. ՄՄՁ 6762, 115ա)- *սոպոանալ* (ՄՄՁ 566 (I), 256ա. 3110, 97բ), *մարդ ելուզանել* (Շողոքորթել. ՄՄՁ 6762, 120ա)- *մարդեկուզանել* (ՄՄՁ 3110, 103բ)- *մարդեկուզել* (ՄՄՁ 566 (I), 263բ) և այլն:

ՆԲՇ-ներում առկա են նաև՝

ա) նախդրավոր կազմություններ. *ի սկզբանէ, յառաջագոյն* (Նախ), *ի բնէ* (Ի սկզբանէ), *ընդ գրուանաւ, ընդ պատրուակաւ, ի թագստի* (Ծածուկ), *ի սրտէ* (Կամաւ իւրով), *ի վրանս կամ ի խորանքս բնակիլ* (Օթագայել).

բ) նկարագրական արտահայտություններ¹⁰. *ծափել յալեաց, հողմահար տատանիլ, խառվիլն ծովու, նաւին ծածկիլ յալեաց. կուտակք ալեաց լինիլ և այլք այսպիսիք* (Ալեկոծել), *մերկ յամենէ կամ թափուր յամենէ* (Աղքատ), *հայիլ երեսս մարդոյ* (Աչառել), *ի վեր քան զբան, ի վեր քան զմիտս և զխորհուրդս* (Աստուծոյ առադրելիք), *կապել շղթայիւք* (Բանտ), *(մեռելոց չոր գլուխ) գանկ, (անբանից գլուխ) խալամ* (Գլուխ), *մանրել ատամամբ, ճմլել լեզուաւ* (Ծամել), *հանել ի նմանէ* (Կողոպտել), *աներկիւղ դիմել, անկասկած գնալ* (Համարձակել), *լոյս վառեալ, լոյս լուցեալ* (Ղամբար), *զանձն իւր ծածկիլ* (Ղօշիլ), *հանել ի նմանէ զհանդերձն* (Մերկացուցանել), *հասարակօրէն կոչեն գործի երգոց* (Քնար) և այլն.

¹⁰ 2. Ամալյանը «Հանդէս բանաստեղծաց» խորագրով ՁԲ-ները քննելիս նշում է «ամբողջական բառակապակցության միջոցով, նկարագրական եղանակով» արտահայտվող հոմանիշության մասին՝ դրանք պայմանավորելով «բառարանի իսկական գործնական բնութիւնով». 2. Ամալյան, նշվ. աշխ., 129-130:

գ) բացատրական բառակապակցություններ. *տեսիլ երեսաց (Երես), հակառակ ամեն բարեաց. թշնամի ազգի մարդկան. աշխարհակալն խաւարի. աշխարհակալու խաւարն. որումն չար (Մատանայ), ի ծագիլ արևոյն. ընդ լուսանալ առաւօտուն (Առաւօտ), հմուտ արուեստին (Արհեստաւոր)* և այլն.

դ) հոլումներ և ծանոթագրումներ. «Էթէ պիտոյ իցէ (լիցի)», «Էթէ պիտոյ իցէ (է) տե՛ս», «Էթէ պիտոյ իցէ դինի (դիր) ևս», «Էթէ յարմար իցէ բանին.... դիր ևս....», «տե՛ս և», «Էթէ ընդ այլոց դինի», որոնք, ինչպես նշվել է, վկայում են «բառարանի գործնական բնույթը».

ե) ոչ ժխտական մասնիկով կազմություններ, ինչպես *Արգելուլ ոչ թոյլ տալ. ո՛չ ներել (102բ), Թագուցանել ո՛չ բացայայտել (108ա), Լռել ո՛չ բանալ զբերան իւր ո՛չ տալ զպատասխանի (110ա), Վրիպել ո՛չ հաջողիլ (126 ա), Տքնիլ ո՛չ ննջել (128ա), Քաղցեալ.... ոչ կերեալ ինչ (129ա).*

զ) հականիշներ¹¹. *Տարածել* հենաբառով ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 6762, 127ա. 566(Ի), 274 ա. 3110, 109ա) «գորոյ ներհակն է» նշումով արձանագրվում է *կծկել*-ը, կամ առանց նշումի *հեռացուցանել*-ը հավելվում է *Կցել* հենաբառով ՆԲԾ-ի վերջում (ՄՄՁ 6762, 113բ. 566 (Ի), 254 ա. 3110, 95բ), կամ էլ՝ *Որձակ* հենաբառով ՆԲԾ-ում նշվում է՝ «եզն սորա հաւ, մարի» (ՄՄՁ 6762, 120ա. 566 (Ի), 263բ. 3110, 104ա):

Աշոտ Սուքիասյանի՝ ժամանակակից հայերենի համար «բառաքերականական առանձնահատկությունների, ինչպես նաև կառուցվածքի տեսակետից» առանձնացրած «բառային հոմանիշների շարքեր»-ի տիպերից¹² քննվող ՁԲ-ներում տարբերակվում են տարարմատ և նույնաձանց ՆԲԾ-ները: Հատկանշական է, որ նույնարմատ և նույնաձանց հոմանիշները մեծ մասամբ առկա են միևնույն ՆԲԾ-ում. գերակշռում են, սակայն, տարարմատները:

¹¹ Հ. Ամալյանի հավաստմամբ՝ միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններում «հազվագյուտ դեպքերում հանդիպում են նաև գլխաբառի հականիշային մեկնություններ». Հ. Ամալյան, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, էջ 60:

¹² Ա. Սուքիասյան, նշվ. աշխ., էջ 170:

Միջինհայերենյան շրջանում բուն ժխտական նախածանցներից միայն *ան-* նախածանցի՝ Ռուբեն Ղազարյանի վկայած գործուն լինելու իրողությունը նկատվում է նաև սույն ՁԲ-ներում: Միևնույն բառակազմական ձևությամբ՝ *ան-* նախածանցով, առանձնաձևում է *Աստուծոյ առադրելիք. անճառ. անպատում. անհասանելի. անպարագիր. անպարագրելի. անբմբոնելի. անքննելի**. *անզննելի. անբաւելի. անբովանդակելի. անեզր. անչափ. անհուն. անվախճան. անսկիզբն. անժամանակ. անքանակ. անորակ. աներբ. անուր* ՆԲԾ-ն¹³ (ՄՄՁ 566(I), 237ա. 3110, 77բ. 6762, 102բ): Այն ներառում է նաև բառեր՝ կազմված՝ մեկական ընդհանուր՝ *ամեն*, և տարբեր արմատական ձևությամբից՝ *ամենիմաստ. ամենահայր. ամենախնամ. ամենագոր. ամենապարզն. ամենակալ*:

Ան- նախածանցով բառերով են ձևավորվել *Անպատեհ (անդէպ. անպատկան. անճահ. անպատշաճ. անվայելուչ. անյարմար. ՄՄՁ 566 (I), 236ա. 3110, 76բ. 6762, 102ա) և Ապահով (աներկևան. անբոյթ. անվտանգ. անկասկած. անդորր. խաղաղ. անխաղաղ. անվրդով. անխոռով. անդրդուելի. ՄՄՁ 566(I), 236բ. 3110, 77ա. 6762, 102ա) հենաբառերով ՆԲԾ-ները, -աւոր վերջածանցով՝ Պտղաւոր. արգասաւոր. արդիւնաւոր. բեղմնաւոր ՆԲԾ-ն (ՄՄՁ 566(I), 268բ. 3110, 106բ. 6762, 123ա):*

ՄՄՁ 566(I), 3110, 6762 (համապատասխանաբար՝ էջք 254բ, 96ա, 113բ)՝ *Հաղորդ* հենաբառով ՆԲԾ-ում, առկա է բառակազմա-

* ՄՄՁ 3110-ում՝ *անքննն և անզննն*:

¹³ Հ. Ամալյանը, «Բազմիրք հայոց»-ի «բառաքնություններ»-ում վերականգնումներ և ճշտումներ կատարելով և անդրադառնալով որոշ ձեռագրերում հանդիպող «*Անշուշափ. անորոնելի*» բառաևոդվածին, գտնում է, որ գլխաբառը պետք է լինի *անշօշափելի* բառի *անշօշափ* կրճատ ձևը՝ միաժամանակ *անշօշափելի* և *անորոնելի* բառերի առիթով նշելով. «Այդ բառերը վերցված են Նարեկից (բան Գ), որտեղ Աստծուն որակելու և փառաբանելու համար, որպես մակդիրներ բերվում են *անճառելի, անտեսանելի, անզննելի, անշօշափելի, անորոնելի* և այլ բառեր» (Հ. Ամալյան, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, էջ 178-179), այնպես որ ենթադրելի է, որ գրիչները (ընդօրինակողները) ուսուցողական նպատակներով ՁԲ-ներում ներառել են բառեր կամ կազմություններ հայ մատենագրությունից:

կան հետաքրքիր դիտողություն՝ «*դի՛ր զկից մասնիկն ընդ անուն իրին, որով հաղորդուին՝, և կարիս առատագոյն ճոխարանել. կից որպէս՝ սեղանակից. մարտակից. կարեկից և այլն*», որը հնարավորություն է ընձեռում ամրագրելու, որ քննվող ՁԲ-ներին նույնպես վերագրելի է Հայկ Ամալյանի՝ «Հանդես բանաստեղծաց»-ի համար արձանագրածը՝ այն «միաժամանակ արժեքավոր է որպէս հայ դպրոցի ուսումնական ձեռնարկ»¹⁴:

Ինչպէս նշվել է, ՆԲԾ-ներում որոշակիորեն առանձնանում են հարադրական կազմությունները, բացատրական բառակապակցություններն ու արտահայտությունները. սրանք, հիմնականում դրվելով ՆԲԾ-ի վերջում, ասես՝ ամփոփում են այն, ինչպէս ՄՄՁ 6762-ից քաղված հետևյալ շարքերում՝ *Ալեկոծել....խառվիլն ծովուն. նաւին ծածկիլ յալեաց. կուտակք ալեաց լինիլ և այլք այնպիսիք* (101ա), *Աղքատ.... մերկ յամենէ կամ թափուր յամենէ* (101բ), *Առաւօտ....ի ծագիլ արեւոյն. ընդ լուսանալ առաւօտուն* (102ա), *Ծերունի լցեալ հասակաւ. մերձեցեալ ի գերեզմանն* (111ա), *Կերակրելտալ նմա ուտել. (եթէ պիտոյ իցէ) տալ նմա ըմպել* (112բ), *Հարուստառատացեալ ընչիւք* (117ա), *Հնազանդել ենթարկել զինքն հրամանաց* (115ա), *Մայել ձայն կատույ* (117ա), *Միաբանել....զհետ երթալ խորհրդոց նորա* (117բ), *Վաճառել....ի յառ և ի տուրս պարապիլ* (125բ), *Ցամքիլ....(եթէ զբուսոյ կամ մասանց մարմնոյ դնի) կորուսանել զդալարութիւն* (128ա), *Քաղել....ժողովել ի շտեմարան կամ լնուլ ի հնձան և կամ ի գոգ իւր* (129ա) և այլն:

Երբեմն դրանք անմիջապէս հաջորդում են հենարափին կամ էլ պարզապէս առադրվում են, ինչպէս՝ *Երկնչիլ. սոսկալ յահէ խռովիլ երկիւղէն* (106 ա), *Մերկանալ. ի բաց հանել զհանդերձն. մերկացուցանել. հանել ի նմանէ զհանդերձն* (117 ա), *Սերմանել. արկանել զսերմանիս յերկիր* (124 ա). *Փարիլ. անկանիլ զպարանո-*

* ՄՄՁ 566 (I), 3110-ում՝ *որով հաղորդք են:*

¹⁴ 2. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ, էջ 132:

ցաւ (128 ք), Բորբորիլ բոցոյն բարձրանալն. բոցոյն ծառանալն (104 ա), Ծամել մանրել ատամամբ. ճնլել լեզուաւ (111ա), Յազել ուտել մինչև ցայգ (118 ա), Յուսահատել.... հատել յոյս նորա (118 ք), Վազել.... փութալի երթալ....կամ ճեպելով ընթանալ (125ա), Փափուկ զգուանօք սնեալ կամ զրգեալ (128 ք), Քաղցեալ ոչ կերեալ ինչ (129 ա), Օգնել յօգնութիւն ժամանելով ի թիկունս հասանել (130 ա) և այլն:

ԲԱՌԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ

Հայկական վերածնության շրջանում կրթության օջախներում, գրչության արվեստի կենտրոններում, ինչպես արդեն նշվել է, լայնորեն ընդօրինակվել են բազմաթիվ ձեռագրեր: Ընդօրինակողները ձգտել են հարազատ մնալ բուն օրինակին, արտագրել են ըստ լեզվին տիրապետելու մակարդակի, թեև «.... մի չգրված օրենք է եղել նախատիպ ձեռագրին հարազատ մնալը»¹: Բայց և չի կարելի բացառել ընդօրինակողի «ապրած միջավայրի լեզվի ազդեցությունը», և ուրեմն ձեռագրերում հավանական են գրչագրական, ուղղագրական շեղումները, սխալագրությունները, այլ բառային տարբերակները: Նշվածն անվերապահորեն վերագրելի է նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ներին:

Այսպես՝ սխալագրություն կարելի է համարել ՄՄՁ 566 (I), 254 ա) և 6762-ում (113բ)՝ *Հալածել* հենաբառով ՆԲՇ-ում, առկա *արտուծանալ*-ը. գրաբարի բառարանները վկայում են «արտաքսել հալածելով, տարագրել, ի դուրս հանել, հալածել» նշանակությամբ *արտալածեմ* (ՆՀԲ, հ. I, էջ 376: ԱԲ, էջ 145)²: Այդպես էլ *Ապստամբել* հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 236բ. 6762, 102ա) վրկայվող *ընդդառնալ*-ը՝ *ընդդեմ դառնալ*-ը (ԳԴԲ, էջ 98), ՄՄՁ 566 (I), 6762-ում *խափանել* սխալագրությունն է *Խփել. ծածկել. սերեկել. կափուցանել* ՆԲՇ-ում, նույն ՁԲ-ներում և ՄՄՁ 3110-ում *Բընախոս* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *կորուլամխո*-ի փոխարեն *կորամխո* տարբերակն է և այլն:

Հովհաննես Մուրադյանը, վերոնշյալը հին ձեռագրերում սովորական երևույթ համարելով, հակված է դրանք դիտարկելու

¹ Լ. Հովհաննիսյան, Բառային տարբերակներ V դարի գրաբարում. -«Հայոց լեզվի պատմության հարցեր», 3, Ե., 1991, էջ 8-9:

² ՆՀԲ-ն նշում է նաև «ԱՐՏԱՀԱԼԱԾ.... որ և ԱՐՏԱԼԱԾ. Հալածական» (հ. I, էջ 377):

գրչագրական շեղումներ³ միաժամանակ նշելով, որ հարցը վերջնականորեն կարող է լուծվել միայն մանրամասն ուսումնասիրությամբ:

Քննվող ՁԲ-ներում առկա են նույնիմաստ և հնչյունական որոշ տարբերություն ունեցող բառեր, որոնք լեզվաբանական աշխատություններում դիտվում են բառային տարբերակներ, զուգաձևեր⁴: Սյոպիսիք հայերենի հնագույն շրջանի համար արձանագրել և քննել է Գևորգ Ջահուկյանը՝ «Բարբառային տարբերակներ» ձևակերպումով⁵, և Վ. դ. գրաբարում՝ Լավրենտի Հովհաննիսյանը⁶: Բառային տարբերակները ստորև առանձնացվում են նշված բոլոր գրչագրերի համատեղմամբ:

Հնչյունական տարբերակներ

ա) Ձայնավորային փոփոխություններով զուգաձևեր⁷

Մ/*n* և *ա/ե* հնչյունական զուգաձևերն⁸ առանձնացվել են Վ. դ. գրաբարում⁹: Նշված հնչյունական զուգաձևերից միայն ՄՄՁ 566 (I), 873, 3110-ում է վկայվում *խահարար*¹⁰-ը, ՄՄՁ 775, 873, 6762-

³ Հ. Մուրադյան, Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. I, Հնչյունաբանություն, Ե., 1982, էջ 227:

⁴ Մանրամասն տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Բառային տարբերակներ Վ դարի գրաբարում, էջ 5-9:

⁵ Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան (այսուհետև՝ ՀԼՊԼԺ), Ե., 1987, էջ 371-375:

⁶ Լ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 9-58:

⁷ Չուգաձևերը ներկայացնելիս առանձնացվում է զուգաձևերի միայն մեկ տարբերակը, քանի որ մյուս գրչագրերում համապատասխան ձայնավորներով տարբերակներն են: Նույնը նաև՝ մյուս հնչյունական զուգաձևերի դեպքում:

⁸ Բառային տարբերակներին կից՝ փակագծերում, տրվում է հենաբառը (փակագծեր չլինելու դեպքում՝ նշվածը հենաբառ է), այնուհետև՝ ձեռագրահամար(ներ)ը, որոշ դեպքերում՝ էջ(եր)ը:

⁹ Լ. Հովհաննիսյան, Բառային տարբերակներ Վ դարի գրաբարում, էջ 9-11:

¹⁰ Խոհ բառահոգվածում Հ. Աճառյանը նշում է. «Բառս ունի նաև հետևեալ ձևերը. *խոխ...խահ խախ* «կերակուր».... =Իրանեան *xwarh- ձևից. այս բառը հյ. տուրք է *խարհ և *խորհ, որոնց միջից ք ձայնը ընկնելով՝ *խահ* և *խոհ....*» (ՀԱԲ, հ. Բ, 1973, էջ 387-388): Լ. Հովհաննիսյանի հավաստմամբ՝ *խոհարար-խահարար* «.... բառերը իրանական փոխառություններ են: Հնչյունափոխությունը հայերենում չի

ում՝ *վարապանակ*-ը, ՄՄՁ 566 (I), 6762-ում՝ *խահանոց* (*Տան մասունք*), իսկ ՄՄՁ 566 (I)-ում՝ *վերապանակ* (*Ձէն*) գուգաձները:

Ոյ/ՈԻ: *Ու/ոյ* գուգաձներ արձանագրվում են V դ. գրաբարում (*առոյգութիւն- առուգութիւն, գերագոնութիւն- գերագոյնութիւն*) և համարվում են հնչյունափոխական¹¹:

Քննվող ՁԲ-ներում առկա են *ժոյժ ունել* (*Համբերել*. ՄՄՁ 873, 3110), *ժուժել*, *ժուժ կալել* (ՄՄՁ 3110), *ժուժկալել* (ՄՄՁ 566 (I), 775, 6762), ՄՄՁ 3110 և 6762-ում՝ *անագորուն* (*Չար*), *նժոյլ* (*Չիոյ զանագան տեսակք*. ՄՄՁ 566(I))- *նժույկ* (ՄՄՁ 6762) գուգաձները:

Երկրաբառների փոփոխություններով տարբերակներ՝

Միակը *խոշխոշիւն-խօշխօշեւն* տարբերակն է՝ ՄՄՁ 6762-ում՝ *Չայնք զանագան անկենդանեաց* ՆԲՇ-ում (115բ):

Չայնավորների հավելմամբ և անկմամբ գուգաձներ¹²

Միջնավանկի *ա* ձայնավորի անկում է արձանագրվում *մակըրթիլ* (*Մածնուլ*. ՄՄՁ 775), *ու* ձայնավորի անկում՝ *շառագնել* (*Ամաչել*. ՄՄՁ 3110), *ո*-ի անկում՝ *հոլնել* (*Ժողովել*. ՄՄՁ 6762) բայերում:

Միջնավանկի *ա* ձայնավորի անկում արձանագրվում է հիշատակարաններում¹³, և ըստ Հովհաննես Մուրադյանի՝ այն բնո-

կատարվել, ամենայն հավանականությամբ այդ բառաձևերը հայերենին են անցել իրանական տարբեր սկզբնաղբյուրներից» (Լ. Հովհաննիսյան, Բառային տարբերակներ V դարի գրաբարում, էջ 9-10):

¹¹ Ըստ Հ. Մուրադյանի՝ այս հնչյունափոխության վկայությունները «հանդիպում են արդեն X-XI դարերի գրավոր աղբյուրներում» և բնորոշ են համարվում արևմտյան տարածքի բարբառներին. Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 180-181:

¹² Բնչպես արդեն նշվել է, գուգաձները ներկայացնելիս առանձնացվում է գուգաձների՝ միայն ձայնավորների հավելմամբ և անկմամբ տարբերակը, քանի որ մյուս գրչագրերում համապատասխան ձայնավորներով տարբերակներն են:

¹³ Գ. Ջախոկյան, Բարբառային երևույթներ հայկական հիշատակարաններում, Ե., 1997, էջ 11, 15, 30:

րոշ է «կիլիկյան հայերենին և ընդհանրապես միջին հայերենի արևմտյան տարբերակներին»¹⁴:

Այս դասակարգմամբ են ներկայացվում նաև *ա* հոդակապով և առանց հոդակապի գուգաձևերը, որոնցից առկա են հետևյալները՝ *համհետևիկ* (ՄՄՁ 6762), *բաղկցել* (ՄՄՁ 566 (I)), *երկմարտութիւն* (ՄՄՁ 566(I)), *օձձուկն* (*Ձկանց տեսակք*. ՄՄՁ 566 (I)):

Ի ձայնավորի հավելում է արձանագրվում *սակառի*-ում (*Ջամբիւղ, Մախաղ*. ՄՄՁ 3110):

բ) *Բաղաձայնական փոփոխություններով գուգաձևեր*¹⁵

Առկա են հետևյալները

*Ձայնեղ / խուլ բաղաձայններով գուգաձևեր*¹⁶

Բ/Պ: Առանձնանում է ՄՄՁ 3110-ը՝ *թմպուկ* (*Քնար*), *թմպրիլ* (*Ծուլանալ*), *թմպրեալ* (*Ծոյլ*), *դամպարն* (*Ճրագ*):

Գ/Կ: Դարձյալ ՄՄՁ 3110-ում՝ *խոշտանկել* (*Նեղել*), *ձկտել* (*Ջանալ*), *Փափակել* (*Յանկալ*), ՄՄՁ 873-ը՝ *խոշտանկել* (*Չարչարել*. նաև ՄՄՁ 566(I)), *արնակալ* (*Առաւօտ*), *նծոյկ* (*Ձիոյ զանազան տեսակք*), *պղերկանալ* (*Յամել*): ՄՄՁ 6762-ում առկա են *արձականք* (*Ձայնք զանազան անկենդանեաց*), *նծույկ* գուգաձևերը:

Դ/Տ: Այս հնչյունական գուգաձևերը նույնպես գերակշռում են ՄՄՁ 3110-ում՝ *պնտել ի կոճեղս* (*Բանդարկել*), *պնտել* (*Ջանալ*), *ջատու* (*Դիւթ*. նաև ՄՄՁ 873), *տեգերել* (*Թափառել*), *ընտոծին* (*Ծառայ*), *նշտեհ* (*Պանդուխտ*), *առատրելիք* (*Աստուծոյ առադրելիք*. նույնը և՛ ՄՄՁ 6762-ում), ՄՄՁ 566 (I)-ում առկա է *կոնտակ*-ը (*Ճա-*

¹⁴ Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 86-87: ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 74: Ռ. Ղազարյանի հավաստմամբ էլ՝ այն միջինհայերենյան հնչյունափոխական երևույթներից է (տե՛ս Ռ. Ղազարյան, *Լեզվաբանական ուսումնասիրություններ*, Ե., 2010, էջ 189):

¹⁵ Զուգաձևերը ներկայացնելիս նույնպես առանձնացվում է գուգաձևերի՝ միայն ձայնեղ կամ խուլ բաղաձայնով տարբերակը, քանի որ մյուս գրչագրերում համապատասխանաբար միայն խուլ կամ միայն ձայնեղ բաղաձայնով տարբերակներն են: Նույնը նաև՝ մյուս հնչյունական գուգաձևերի դեպքում:

¹⁶ Ըստ Լ. Հովհաննիսյանի՝ XVII դարում «Առհասարակ, դժբ, գ՜կ, նաև կ՜գ, գ՜ք հնչյունափոխության բազմաթիվ օրինակները վկայում են այդ դարաշրջանում բարբառային հնչյունական համապատասխան արտասանության մասին» Լ. Հովհաննիսյան, XVII դարի գրաբարը .- «Լեզվի և ոճի հարցեր», VII, էջ 153:

դատ), ՄՍՁ 775, 873-ում՝ կնտակ-ը (Հերաթափ), ՄՍՁ 775-ում՝ պանտուխտ-ը (Ճանապարհորդ):

Զ/Ճ: Միակը ՄՍՁ 566 (I)-ում առկա ջնճան-ն (Թաշկինակ) է: Խուլ/ ձայնեղ բաղաձայններով զուգաձևեր

Պ/Բ: ՄՍՁ 775-ում արձանագրվում է ըմբել-ը (Գերակրել):

Կ/Գ: ՄՍՁ 3110-ում առկա են հասգ (Թոշակ), ճանգ (Ճիրան) զուգաձևերը:

Տ/Դ: ՄՍՁ 3110-ում վկայվում են՝ Բանդարկել, ընդանի (Ընդել), վատաբաղդ, չարաբաղդ (Չար), դադարկակեաց (Ծոյլ), ՄՍՁ 775, 873-ում՝ սաղաւարդն (Զէն), ՄՍՁ 775-ում՝ ստնդու (Մանկակալ):

Չայնեղ/ շնչեղ խուլ բաղաձայններով զուգաձևեր

Բ/Փ: Խայտափղէտ (Խայտ), շամփուշ (Բղջախոտ) առկա են ՄՍՁ 3110-ում, փարձրավզել-ը (Հպարտանալ)՝ ՄՍՁ 6762-ում:

Գ/Ք: Մաքիլ (Ճիրան. ՄՍՁ 873), տէք (Զէն. ՄՍՁ 6762):

Դ/Թ: Այս հնչյունական զուգաձևերից է ՄՍՁ 775-ում՝ մակըր-թիլ-ը (Մածնուլ):

Զ/Զ: ՄՍՁ 873-ում հանդիպում է քրթմնչել-ը (Շշնջել):

Շնչեղ խուլ/ ձայնեղ բաղաձայններով զուգաձևեր

Թ/Դ: Զուգաձևերն առկա են ՄՍՁ 775-ում՝ շողոքորդել (Համոզել), կանդեղ (Ղամբար), ՄՍՁ 873-ում՝ օդոց (Զգեստ), լրդագոյն (Սեւա. նաև ՄՍՁ 566 (I), 6762), ՄՍՁ 3110-ում՝ սաղարդ (Ոստ), դուփ (Զէն. նաև ՄՍՁ 566 (I), 6762-ում):

Չ/Զ: Հառաջել (Լալ), վայրահաջ, շատահաջ (Շատախոս), բառանջել (Չայնք զանազան կենդանեաց) առկա են ՄՍՁ 3110-ում (վերջինը նաև ՄՍՁ 775, 873-ում), մոնջել-ը՝ ՄՍՁ 6762-ում:

Ք/Գ: Առանձնանում է ՄՍՁ 3110-ը բողոզել (Հեղեղել), գոյգ (Բնչք), թագուն, ի թագստի (Ծածկ), թագչիլ, թագուցանել (Ղողիլ), ճեղգել, ճագիլ (Ճայթել), սայթազել (Գայթակղել), սիւզ (Օդ), տզնիլ (Արթուն կալ): ՄՍՁ 775-ում առկա է գրգուկ-ը (Թուղթ. նաև ՄՍՁ 873), ՄՍՁ 873-ում՝ ներզնակ-ը (Անկողին):

Փ/Բ: Հանդիպում են միայն ՄՄՁ 3110-ում՝ *Հերաթաբ* (Ճաղատ), *դոբել* (Կաքաւել), *խաբանել* (Արգելուլ), և ՄՄՁ 873-ում՝ *կամբսակ* (Խձուռ):

Շնչեղ *խուլ/խուլ* բաղաձայններով գուգաձևեր

Թ/Տ: Միակ օրինակը ՄՄՁ 3110-ում է՝ *կատսայ*, բայց և *Տապակ* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ *կաթսայ* գուգաձևն է (109ա):

Փ/Պ: ՄՄՁ 3110-ում՝ *յապշտակութիւն* (Աւար), և ՄՄՁ 566 (I)-ում՝ *ցոպաբան* (Լեզուանի):

Ք/Կ: ՄՄՁ 775, 873-ում արձանագրվում է երկու օրինակ՝ *վարտիկ*, *անդրավարտիկ* (Ջգեստ):

Այլ կարգի բաղաձայնական փոփոխություններով գուգաձևեր

Խ/Ղ: Հովհաննես Մուրադյանի հավաստմամբ՝ XII դ. վերջերից ձեռագրերում սովորական է *դ-ի* և *խ-ի* գրության շփոթը¹⁷: Քննվող ՁԲ-ներում առկա հնչյունական գուգաձևերն են. ՄՄՁ 3110-ում՝ *ախքատանոց*, *թաթաղուն* (Առատ), *թուխթ դնել* (Դաշն. բայց կա նաև *թուղթ*-ը (88բ)), *վաղճան* (Մահ), *սղալանք* (Մեղք), *վատաբաղդ*, *տարաբաղդ*, *խարդաղամիտ* (Չար):

Ժ/Շ: ՄՄՁ 3110 առկա է *նշդեհ-ը**, որին առադրվում են *ակնապուշել-ը* (Հայիլ. ՄՄՁ 566(I), 775, 873), *ակնապուժել-ը*՝ ՄՄՁ 3110, 6762-ում:

Ճ/Շ: Միակը *բաշկոն* (Ջգեստ) բառն է ՄՄՁ 3110-ում:

Ձ/Մ: ՄՄՁ 3110-ում և ՄՄՁ 6762-ում վկայվում են *սկսքնական* (Գլխաւոր) և *անսգամ* (Խիստ) գուգաձևերը:

Լ/Ռ: ՄՄՁ 3110-ում հիշատակվում են *ձեռքակալ առնել* (Ըմբռնել), *խրչափող* (Պարանոց), ՄՄՁ 6762-ում՝ *գորոգանալ* (Հպարտանալ), *Խայտարակել* գուգաձևերը:

Ռ>ր հնչյունափոխության փաստ առկա է հայերենի բարբառներում¹⁸ և միջին հայերեն գրված մի շարք ձեռագրերում¹⁹: Ըստ

¹⁷ Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 212:

* Առկա է V դ. գրաբարում (տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 31):

¹⁸ Գ. Ջահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., 1972, էջք 51-62, 48:

Գևորգ Ջահուկյանի՝ *ռ-ի* և *ր-ի* շփոթությունն ոչ նախաբաղաձայնական դիրքում նկատվում է Կուտիի, Հաճընի, Թավրիզի, Թբիլիսիի, Տումիի, Բուրդուրի և Մարաղայի բարբառներում, առավելապես «արևելահայ» բարբառախոս վայրերում, նաև XII-XV դդ. հիշատակարաններում²⁰: Հովհաննես Մուրադյանն էլ սրանք համարում է «բանավոր լեզվի առանձին տարբերակներում կատարված փոփոխություններ...», երբեմն նաև անհատական լեզվի առանձնահատկություններ, որոնք գրիչ-փորագրողների և արտագրողների կողմից մոծվել են գրավոր լեզվի մեջ» (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 141):

Ն/Մ: Այս զուգաձևերի երկու օրինակ է առկա ՄՄԶ 3110-ում՝ *բանբասել* և *հանբաւ* (Հուր):

ՄՄԶ 3110-ում առկա է Հ/Յ զուգաձևերի միակ օրինակը²¹՝ *համախոյ լինել* (*Միաբանել*), բայց և *Մտածել* հենաբառով ՆԲԾ-ում վկայվում է *մտախոհ* բառը: Գևորգ Ջահուկյանը «Հ-ի դիմաց որևէ դիրքում *յ-ի*...առկայություն» է արձանագրում «արևմտահայ» մի շարք «բարբառախոս վայրերում»²²:

Բաղաձայնների անկումով և հավելումով զուգաձևեր

Բ/Թ: Քննվող ՁԲ-ներում գերակշռողը *շամբուշ*-ն է: Թմրել կամ *թմբրիլ* հենաբառով ՆԲԾ-ն է առկա ՄՄԶ 566 (I), 3110, 6762-ում, միայն *թմրիլ*-ը՝ ՄՄԶ 775, 873-ում:

Ծոյլ հենաբառով ՆԲԾ-ում վկայվում են *թմբրեալ* (ՄՄԶ 873, 6762, 566(I)), *թմրեալ* (ՄՄԶ 775, 873) *թմպրեալ* (ՄՄԶ 3110), *ծուլանալ* հենաբառով ՆԲԾ-ներում՝ *թմբրիլ* (ՄՄԶ 775, 873, 6762), *թըմպրիլ* (ՄՄԶ 3110) զուգաձևերը:

Ն-ի հավելումով են *բառանջել*-ը (*Չայնք*. ՄՄԶ 775, 6762) և *Հնանգանդել*-ը (ՄՄԶ 6762), ն-ի անկումով՝ *անըդել*-ը (*Օտար*. ՄՄԶ 6762):

¹⁹ Տե՛ս Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 222:

²⁰ Գ. Ջահուկյան, Բարբառային երկույթներ հայկական հիշատակարաններում, էջք 17, 22, 28:

²¹ Ռ. Ղազարյանն այն, իբրև միջինհայերենյան «հազվադեպ» երևույթ, արձանագրում է բառակցում և բառամիջում (տե՛ս Ռ. Ղազարյան, նշվ. աշխ., էջ 199):

²² Գ. Ջահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջք 47, 51, 53, 55, 56:

3/Օ: Միջձայնավորային դիրքում -յ-ի անկում առկա է միայն *արքառուհի* բառում (*Թագուհի*. ՄՄՁ 775):

Բառամիջյան դիրքում յ-ի հավելումով բառեր արձանագրվում են ՄՄՁ 3110-ում (նաև՝ ՄՄՁ 873-ում)՝ *խայտայճամուկ*, *խայտայխարին* (Գոյն), *խայտայբղետ* (Խայտ), *վահանայձուկն* (Ձկանց տեսակը):

Դրափոխությանը և առանց դրափոխության գուգաձևեր

ՄՄՁ 6762-ում՝ *Չարչարել* հենաբառով ՆԲՇ-ում, առկա են *վշտագնել-վշտանկել* գուգաձևերը*, իսկ ՄՄՁ 775, 3110-ում՝ *վըշտանգնել* գուգաձևը:

գ) *Ձնաբանական գուգաձևեր*

Գևորգ Ջահուկյանի արձանագրած գուգաձևերից քննվող ՁԲ-ներում առկա է «Բարբառային» *լոսել-ը*²³, գրական *լեսել* բայի «ձայնդարձային տարբերակը»²⁴ (*Ծամել. Խորտակել*. ՄՄՁ 775, 873, 3110, 6762), *Լոսել* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ նաև *լեսուլ-ը* (ՄՄՁ 775, 873, 3110, 6762):

Ձեռագրահամարներից նկատելի է, որ ձայնդարձային գուգաձևերը միևնույն ձեռագրերում են:

դ) *Բառակազմական գուգաձևեր*

*Ածանցային գուգաձևերը*²⁵ վերաբերում են միայն բայական

* Բառային տարբերակներն առկա են ՆՀԲ-ում (ՆՀԲ, հ. II, էջ 829-830):

²³ Միջին հայերենում՝ *լեսուլ>լոսել* բառային տարբերակներում, *ե>ո* ձայնավորների փոփոխություն է արձանագրում Ռ. Ղազարյանը (Ռ. Ղազարյան, նշվ. աշխ., էջ 191): Ըստ Է. Աղայանի՝ բարբառներում լայնորեն գործածվող *լոսել-ի* «մանրել» իմաստային անցումը «կապված է արմատի հնագույն (հնդեվրոպական) «տրորել» նշանակության հետ» (Է. Աղայան, Բառաքնական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Ե., 1974, էջ 75-76):

²⁴ Մանրամասն տե՛ս՝ ՀԼՊՆԺ, էջ 254-255:

²⁵ Այսպիսիք Գ. Ջահուկյանը ներկայացնում է «Ձնաբանական տարբերակներ» ենթախմբում՝ նշելով, որ «...արդեն վաղնջահայերենում պիտի նկատվեին խոնարհման հիմքերի փոխանցումներ»՝ հ.-ե. ռնգայինով հիմքերի հետագա քայքայումը հավանականորեն հանգեցնելով «վ.-հ. * - a-ne-mi և *e-mi > հ.հ. -ան-եմ և -եմ ձևերի փոխանցումներին՝ անիծանեմ և անիծեմ, թքանեմ և թքեմ...» (տե՛ս ՀԼՊՆԺ, էջ 255):

-ան- միջաձանցի առկայությանն ու բացակայությանը: Հարկ է թե-
րևս նշել, որ Վարազ Առաքելյանը դեռևս Աստվածաշնչում է ար-
ձանագրել բայական փոփոխականեր (միևնույն բայի և՛ պարզ, և՛ ա-
ծանցավոր ձևեր)²⁶: Գնորդ Ջահուկյանի հավաստմամբ էլ «.... դա-
տելով -ն- ածանցով և անաձանց ձևերի հետագա բարբառային
բաշխումից՝ կարելի է ասել, որ ածանցավոր ձևերն ավելի բնորոշ
են եղել արևմտյան, անաձանց ձևերը՝ արևելյան տարածքներին,
բայց ոչ հոծ կերպով» (ՀԼՊԺԺ, էջ 377-378):

Սույն զուգաձևերը ՁԲ-ներում վկայվում են հավասարաչափ՝
*ըղձալ (Ցանկալ. ՄՍԶ 566(I), 775, 3110, 6762)- ըղձանալ (ՄՍԶ 566(I), 873, 3450, 6762), հատանել (Կրճատել. ՄՍԶ 775, 873)- յա-
տանել (ՄՍԶ 566(I), 3110) - յատնել** (ՄՍԶ 6762. տվյալ օրինակում
ընկել է -ան- միջաձանցի -ա-ն): Միայն ՄՍԶ 873-ում են առկա *խը-
փանել* և *լիզանել (Լիզել* հենաբառի առկայությամբ) զուգաձևերը,
ՄՍԶ 775, 3110, 6762-ում՝ *խիել*, ՄՍԶ 775-ում՝ *լեզունել կամ լե-
զուլ*:

ե) Հիմքակազմ զուգաձևեր

Քննվող ՁԲ-ներում բայարմատ-կատարյալի հիմք տարբե-
րակով զուգաձևերը վկայվում են մեկական, այն էլ՝ բայարմատ-
պատճառական հիմք տարբերակով՝ *խոտորել (Դարձուցանել. ՄՍԶ 3110)- խոտորեցուցանել (ՄՍԶ 566(I), 775, 873, 6762), ճշմար-
տել (ՄՍԶ 566 (I), 775, 3110, 6762)-ճշմարտացուցանել (Ճշմարտել. ՄՍԶ 566 (I), 6762):*

Համփոփումն նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-
ներում առկա բառային տարբերակների քննության՝ կարելի է ար-
ձանագրել, որ բնական է ձայնավորային և բաղաձայնական փո-
փոխություններով այնպիսի զուգաձևերի առկայությունը, որոնք
հետազոտողներն արձանագրել են գրաբարում, միջնադարյան գր-

²⁶ Վ. Առաքելյան, Հինգերորդ դարի հայ թարգմանական գրական լեզուն և ոճը, Ե., 1984, էջ 151-152:

* Բայց և նույն ՁԲ-ում ոչ միայն նույն, այլև *Հաստատել* հենաբառով ՆԲԾ-ում *հատանել*-ն է (էջ 114 բ):

րավոր աղբյուրներում. պարզապես հետազոտողների նշած՝ ձայնավորային փոփոխություններով առաջին զուգաձևերին հավելվում են այլ վկայություններ: Հարկ է նաև նկատել՝

ա) ձայնավորային փոփոխություններով որոշ զուգաձևերով կարելի է առանձնացնել ընդօրինակված գրչագրերը:

բ) Ինչ վերաբերում է բաղաձայնական փոփոխություններով զուգաձևերին, նկատելի է, որ միևնույն ՁԲ-ում առկա են ն՝ ձայնեղ, և՛ խուլ բաղաձայններով զուգաձևեր: Թեև որոշ դիրքերում բաղաձայնների ձայնեղությամբ զուգաձևերը, ըստ հետազոտողների, և ինչպես արդեն նշվել է, առավելապես բնորոշ են «արևմտահայ բարբառախոս վայրերի»:

Հետևապես, կարելի է թերևս ընդունել, որ գրչագրերի մեծ մասն ընդօրինակվել է Հայաստանի արևմտյան տարածքներում:

ԲԱՌԻՍԱՍՏԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՆՐԲԵՐԱՆԳՆԵՐ

Աշոտ Սուրբիասյանը, անդրադառնալով հոմանիշների «իմաստաբանական չափանիշների» սահմանմանը և վկայակոչելով Յուրի Ապրեսյանին, նշում է՝ «.... հստակորեն դեռ չի որոշվել հոմանիշների իմաստների մոտիկության կամ թույլատրելի տարբերության սահմանները կամ աստիճանները»։¹ Նա միաժամանակ արձանագրում է Յուրի Ապրեսյանի դիտարկումը, որ «Իմաստի նրբերանգը իմաստի իմաստաբանական հատկությունը կամ առանձնահատկությունն է, որ նրա մոտ երևան է գալիս լեզվում գոյություն ունեցող մի քանի բառային միավորների՝ միևնույն հասկացությունն արտահայտելու շնորհիվ», և հավելում Արսեն Այտընյանի և Ստեփանոս Պալասանյանի դրույթները, ըստ որոնց՝ «.... շատ հոմանիշներ հաճախ իրարից տարբերակվում են իմաստային զանազան տարբերություններով և նրբերանգներով», և «...լեզվում գոյություն ունեն ինչպես նույն իմաստն արտահայտող, այնպես էլ՝ իմաստի նրբերանգային տարբերություններ ունեցող հոմանիշներ»։² Աշոտ Սուրբիասյանն արժարժում է նաև հոմանիշների՝ հոմանշության հիմնական չափանիշ չհանդիսացող՝ մասնակի փոխարինելիության հարցը²։

Այս տեսանկյուններից դիտարկելիս ՁԲ-ներում առկա բառիմաստային փոփոխությունները զանազանելու խնդիրը բավական բարդ է. դժվար է վստահաբար պնդել, որ բառը նոր իմաստ, իմաստային նոր երանգ է ձեռք բերել, քանի որ ՁԲ-ները չունեն բնագրային օրինակներ։

Էդուարդ Ադայանը, ճշգրտելով ժամանակակից հայերենի իմաստափոխության ժամանակային սահմանները, նշում է, որ «նույնը կատարել է նաև գրաբարի նկատմամբ»։ գրաբարյան են համարվել այն իմաստափոխությունները, որոնք տեղի են ունեցել

¹ Ա. Սուրբիասյան, Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, էջք 62-63, 14, 18:

² Ա. Սուրբիասյան, նշվ. աշխ., էջ 64-65:

V-XVIII դդ. գրաբարալեզու գրականության մեջ, «բայց առանձնապես՝ 5-11-րդ դարերի մատենագրության մեջ»³: Նկատի առնելով այն, որ հայտնի չէ քննվող ՁԲ-ները ստեղծելու ժամանակը (ինչպես նշվել է, ըստ հետազոտողների՝ հավանական է՝ դրանք կազմվել են ավելի վաղ), բառերի իմաստափոխությունը ճշտելու համար համեմատվել են նաև գրաբարի տպագիր բառարանները: ՁԲ-ներում բառիմաստի փոփոխությունը կամ բառի իմաստային նոր երանգ ձեռք բերելն արձանագրվում է գրաբարի, միջին, նաև արդի հայերենի բառարանների համեմատությամբ: Շարադրանքը չծանրաբեռնելու համար չանդրադառնալով իմաստափոխության ենթարկված և լեզվաբանական գրականության մեջ արձանագրված՝ ՁԲ-ներում վկայվող բառերին՝ հարկ է պարզապես թվարկել դրանք՝ *անճոռնի*, *աշխոյժ*, *արքանեակ*, *բառացի*, *դեգերել*, *թարմատար*, *համբակ*, *հաստոց*, *մարտկոց*, *պաշտօնեայ*, *պարետ*, *պիտակ*, *ռոճիկ*, *սերտել* և այլն⁴, այլև արձանագրել, որ ՁԲ-ներում առկա բառերը մեծ մասամբ պահպանում են գրաբարյան բառարաններում նշված իմաստները. դա հավանաբար պայմանավորվում է հետազոտողների նշած՝ վանքերին կից բացված դպրոցներով (վանական) և բխում է բառարանների ուսուցողական, գործնական բնույթից: Բառիմաստների մեծ մասն արդի հայերենի բացատրական բառարաններն արձանագրում են «հնց», «հին», «գրք» նշումներով, ինչպես՝ *խնդրել* «որոնել, փնտրել»⁵, *յամբանալ* «ուշանալ, դանդաղել» (հմմտ.՝ համրընթաց, համրաքայլ), *խուզել* «քննել, հետազոտել» (հմմտ.՝ քննախույզ, հետախույզ), *գայթակղել* «գայթեցնել», *թուլամորթել* «թուլամորթ դառնալ» և այլն:

³ Է. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., 1984, էջ 74-75:

⁴ Մանրամասն տե՛ս ՀԱԲ, հի. Ա-Դ: Ա. Մուրվայան, Հայոց լեզվի բառային կազմը, Ե., 1955: Պ. Բեդիրյան, Իմաստի փոփոխությունները հայերենում, թեկն. առեն, Ե., 1955: Պ. Բեդիրյան, Հունանիշների և նրանց առաջացման ուղիների մասին, Գիտական աշխատությունների Հայոց լեզվի բաժին N 1, Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄԻ, Ե., 1965, էջ 120-131: Ա. Մուրվայան, նշվ. աշխ.: Է. Աղայան, նշվ. աշխ.:

⁵ Է. Աղայանը արդի հայերենում այս բառի համար նշում է իմաստի փոխհաջորդում. տե՛ս Է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 106:

Արդ առանձնացվում են այն բառերը, որոնք նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ներում առկա են նոր իմաստով կամ իմաստային նոր երանգով:

Արդինաւորել բայն առկա է *Շահել. օգտել. ստանալ. ընդունել գպտողն* ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 263ա. 775, 70բ. 873, 208ա. 3110, 103 ա. 6762, 119բ): Գրաբարի տպագիր բառարանները *արդինաւորել*-ը հղում են *արդինացուցանել*-ին՝ իբրև «Յարդինս ածել. բուսուցանել. աճեցուցանել. արտադրել. պտղաբեր և հասուն կացուցանել. և Առնել արդեամբք», այլև «Ի կատարումն հասուցանել. արդեամբք ճշմարտել. կատարել» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 355: ԱԲ, էջ 134: ԳԲ, հ. Ա, էջ 207): Մխիթար Սեբաստացին *արդինաւորել*-ը բացատրում է «շահ ընել. վաստրկիլ» (ԲՀԼՄՍ, էջ 55 (668)): Մանվել Զախչախյանը «Ստանալ վարձս ըստ գործոց բարեաց, կամ արժանի լինել վարձուց» նշանակությունն առանձնացնում է աստղանիշով (*-ով) (ՁԲ, էջ 232), այն է՝ «.... աստղանիշ բառքն և նշանակութիւնքն չեն նախնի մատենագրաց, այլ արդիք և նորահընարք» (ՁԲ, էջ 9): Սիմոն Գաբամաճյանը ԱԲ-ի նմանությամբ հավելում է «վարձք տալ»-ը (ԳՆԲՀԼ, էջ 197): Ստեփան Մալխասյանցն առանց որևէ նշումի *արդինաւորել*-ի համար առադրում է «1. Արդինք առաջ բերել, արտադրել մի օգտակար բան իբրև աշխատանքի արդինք» իմաստը (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 259): Արդի հայերենի բացատրական բառարանները առաջնային իմաստով նշում են «արդյունավոր դարձնել»-ը, այսինքն՝ «արդյունք բերող, շահեկան դարձնել»-ը (ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 214: ԱՀԲԲ, էջ 128): Ասել է՝ ճիշտ այն, ինչ արձանագրվում է ըստ ՁԲ-ների. *արդինաւորել*-ը նաև «շահել»-ն է՝ *արդինաւորել*-ի «արդյունք ստանալ»-ու իմաստային փոփոխությամբ: Ի հաստատումն նշված «շահեկան, օգտակար» նշանակության՝ կարելի է նաև հիշատակել Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ից քաղված հետևյալ նախադասության մեջ *արդինաւոր* բառի գործածությունը՝ «Սիրել զսիրելիս պարտական է ամե-

նայն որ. այլ սիրել զթշնամիս է՝ առաւել *արդիւնատր*»⁶ (ընդգծ.՝ Ն. Հ.):

Ուրանալ. զլանալ. ժխտել. ուրաստ լինել ՆԲՇ-ն եզրափակում է *բացասել* բայը (ՄՄՁ 566(Ի), 265ա. 775, 71բ. 873, 209բ. 3110, 104բ. 6762, 120բ): Գրաբարի տպագիր բառարանները *բացասել*-ը բացատրում են իբրև «Բացարձակ ասել, բացայայտ՝ յայտնապէս՝ հրապարակով ասել. յայտնել. վճռել. վճիռ հատանել» (ՆՀԲ, հ. Ի, էջ 472: ԱԲ, էջ 182: ԳԲ, հ. Ա, էջ 279), այսինքն՝ ընդունում են «ոչ փակ» նշանակությամբ *բաց* արմատը՝ միաժամանակ նշելով «...բացասել, որպէս ժխտել, ուրանալ. ո՛չ ասել, տե՛ս Ապուսել» (տե՛ս ՆՀԲ և ԱԲ): Մխիթար Մեքաստացին մեկնում է «չէ ըսել» (ԲՀԼՄՍ, էջ 76 (689)): ՋԲ-ն «Ժխտել, ոչ ընդունել, ուրանալ» նշանակությունն առանձնացնում է իբրև «արդի և նորահնար» (էջ 309): ՄՀԲԲ-ում *բացասել*-ի՝ վկայվող ոչ առաջնային երկրորդական, իմաստներից են «2. Բացասական պատասխան տալ, ժխտել, «ոչ» ասել: 3. Մերժել, չընդունել, չկատարել» (հ. Ի, էջ 354), որոնք արդի հայերենի բացատրական բառարաններում միակն են (ԱՀԲԲ, էջ 182: ԺՀԼԲԲ, հ. Ի, էջ 306), իսկ արևմտահայերենի բառարաններում՝ առաջնայինը⁷:

Բառին ու բառիմաստին անդրադառնալիս հարկ է հիշատակել Հրաչյա Աճառյանի՝ *բաց* բառին և *աս* արմատին առնչվող դիտարկումները: Ըստ նրա՝ «**Բաց** բառը յունաբան հեղինակների մօտ դարձել է նախամասնիկ... որով շատ յունարէն բառեր ստորկօրէն թարգմանուած են նան հայերէն, ինչ.բացասել = ἀπόφασις» և «յունաբան հեղինակների մօտբացասական, բացատ-

⁶ Գր. Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց» /Համաբարբառ, կազմ.՝ Ս. Գրիգորյան, Գիրք Ա, Ե., 2011, էջ 681: ՆՀԲ-ն *արդիւնատր* բառի համար նշում է՝ «Տ. ԱՐԴԻԻՆԱ-ԿԱՆ՝ ըստ որում ասի զիրաց. (և ո՛չ զանձանց, որպէս վարեն յետինք իբր ոմկ.)». տե՛ս ՆՀԲ, հ. Ի, էջ 550:

⁷ Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, Յօրինեց Պետրոս վարդ. Ճիգմեճեան, հ. Ի, Հալէպ, 1954, էջ 657: Հայոց լեզուի նոր բառարան, Աշխատասիրեցին Գ. Ճերեճեան, Փ.Կ. Տօնիկեան, Ա. Տէր Խաչատուրեան, հ. Ի, Պէյրութ, 1992, էջ 311: Ա. վրդ. Կոստեան Բառգիրք գործնական հայերենի, Պէյրութ, 1998, էջ 63: «Մերժող, ժխտող» նշանակությամբ *բացասաց* բառը վկայում է Ա. Սարգսյանը (Ա. Սարգսյան, Արևմտահայերենի բառարան, Ե., 1991, էջ 54):

ցել... և այլափոխեալ ձևերով՝ ապուսել (ապ բացասականով) «ծխտել, ուրանալ, մերժել»» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 266, 404): Ուրեմն կարելի է ամրագրել, որ բացասել-ը ՁԲ-ներում ունի «ծխտել, մերժել» իմաստը, որը հաստատվում է ոչ միայն ԲՀԼՄՍ-ով, այլև Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ից քաղված «...ա՛յսպէս և բանս մեր ի հարկէ նոցա լինի՝ զոր ստորասեմք կամ բացասեմք» նախադասությամբ⁸ (ընդգծ.՝ Ն. Հ.):

Բնախոս բառով է ավարտվում *Իմաստուն. գիտուն. գերիմաստ. րաբունի. վարդապետ. իմաստասեր. բանասեր. բանիբուն. գրոց աշակերտ կամ հմուտ գրոց. հանճարեղ. ուշիմ. մտացի. կորովավիտ. կորովաբան. մտավարժ. նրբամիտ (տե՛ս գեմուտն). ներհուն* ՆԲԾ-ն (ՄՄԶ 775, 60բ. 3110, 90ա)^{*}: Գրաբարի տպագիր բառարաններում այն վկայվում է «Որ խօսի զբնութենէ զգալի էակաց Եւ Բարոյախօս. առակախօս. Եւ Ճշմարտախօս. Ճշգրտաբան. Հաւաստապատում. հնախօս» նշանակություններով (ՆՀԲ, հ. I, էջ 494: ԱԲ, էջ 190: ԳԲ, հ. Ա, էջ 289): Բնականաբար այդ ամենից կամ էլ այդպես խոսողը ենթադրաբար պետք է իմաստուն լինի (սա էլ հենց հավաստվում է ՆԲԾ-ով)^{*}՝ նկատի առնելով, որ, Հրաչյա Աճառյանի վկայությամբ, իրանական լեզուներում բուն-ը ունի նաև «հիմ, արմատ, հիմնական» նշանակությունները (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 483), ասել է՝ *բնախոս*-ը «էությունը, իսկությունը, մանրամասները» բացահայտողն է: Մխիթար Սեբաստացու բացատրությունն է «թապիյէթի վրայ խօսող» (ԲՀԼՄՍ, էջ 79 (692)), այսինքն՝ «բնությունից, բարբից խոսող»⁹: Հատկանշական է, որ ՄՀԲԲ-ն, պահպանե-

⁸ Գր. Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց»/Համաբարբառ, Գիրք Բ, 2012, էջ 93:

^{*} ՄՄԶ 3110-ում առկա է *բնախօս* տարբերակը:

⁹ Ըստ Հ. Աճառյանի՝ արաբ. *تبایط* [tabiat] բառն է, գործածվում է Նախիջևանի, Վանի, Ղարաբաղի բարբառներում (Հ. Աճառյան, Թուրքերենէ փոխառեալ բառերը Պօլսի հայ ժողովրդական լեզուին մէջ համեմատութեամբ Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջևանի բարբառներուն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 119): *Թապիյէաթ* բառը «բարբ» բացատրությամբ արձանագրում է նաև Եղիա Մուշեղյան Կարնեցին. տե՛ս Եղիա Մուշեղյան Կարնեցի, Թուրքերեն-հայերեն բառարան, Ե., 1986, էջ 49:

լով վերոնշյալ իմաստները, հավելում է «4. Նա որ պարապում է բնախօսութեամբ, բնախօսութեան մասնագետ, ֆիզիոլոգ» նշանակությունը (հ. II, էջ 313), որը միակն է արդի հայերենի բացատրական բառարաններում (ԱՀԲԲ, էջ 195: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 328): Հետևաբար կարելի է բառիմաստի փոփոխություն, թերևս ընդլայնում, արձանագրել ՁԲ-ներում, այլև բառիմաստի որոշակի նեղացում, այսինքն՝ իմաստափոխություն տերմինավորումով¹⁰՝ արդի հայերենում:

Ինչ վերաբերում է ՄՄՁ 566 (I) (109ա), 6762-ում (247ա) առկա *բանախօս* տարբերակին, ապա այն ևս կարող է ընդունելի համարվել: *Բանախօս*-ը հայերենում ունեցել և պահպանել է «Որ հրապարակախօս լինի. առենախօս. ճառախօս. հռետոր» իմաստը (ՆՀԲ, հ. I, էջ 433: ԱԲ, էջ 167: ԳԲ, հ. Ա, էջ 256: ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 326: ԱՀԲԲ, էջ 167: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 279): Եվ ուրեմն ենթադրելի է, որ հրապարակավ խոսողը, հռետորը, ճառախոսը պետք է առնվազն մտավարժ լինի (անգամ չակնարկելով կորովամիտ, գիտուն, իմաստուն լինելը):

Զջարել բայն առկա է միայն ՄՄ 566(I), 3110, 6762 -ում՝ *Նախանձել. մախալ. չարակնել. յաջախել. ընդ ակամբ հայիլ. ռխալ. խեռալ. հեռ ունել* ՆԲՇ-ում (համապատասխանաբար՝ էջք 262ա, 102բ, 118բ): ՆՀԲ-ն բայի համար նշում է՝ «**Զջարանամ, զջարիմ** որ և իբր ոմկ. **Զարանալ** ասի. այսինքն **Զայրանալ**, զայրագնիլ. դժուարիլ, դժկամիլ. եղելոցն չար թուիլ յաչս, և խորհել չարիս հասուցանել. չարակնութեամբ վառիլ ի վրեժ քինու» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 751), ԱԲ-ն և ԳԲ-ն առադրում են «ցալիլ, տրտմիլ (բարի մտքով)» (ԱԲ, էջ 300), «նեղանալ» (ԳԲ, հ. Ա, էջ 450) իմաստները, որոնք վկայում է նաև ՄՀԲԲ-ն (հ. II, էջ 38): Ըստ բառարանային տվյալների՝ *զչարել*-ն ակնհայտորեն սկզբնապես չի ունեցել «նախանձել» նշանակությունը. այն նշվածներին է հավելում Մխիթար Սեբաստացին (ԲՀԼՄՄ, էջ 133 (746)): ԲՀ-ն *զչարիլ*-ը բացատրում է իբրև «խոժոռիլ, կամ խողխողել, կամ սպանանել» (ԲՀ, էջ 105): «Նախանձել» ի-

¹⁰ Հ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, էջ 246:

մաստը հավաստում են արևմտահայերենի բառարանները, որոնք *զյարիլ*-ն արձանագրում են «տժգոհիլ, նախանձիլ»¹¹, «նախանձիլ, խոժոռիլ» (ԳՆԲՀԼ, էջ 476) նշանակություններով: «Համառոտ բառարան ի պետս նորավարժից»-ը *զյարել*-ը բացատրում է իբրև «բարի նախանձով վառուիլ»¹²: «Նախանձել» իմաստն է հավաստվում նաև *հեն ունել* հարադրությամբ: Հրաչյա Աճառյանը վկայում է, որ *են* արմատից «հ սաստկականով» *հեն*-ն ունի «նախանձ, դի, կոխ» նշանակությունը (ՀԱԲ, հ. Բ, էջք 30, 359. հ. Գ, էջ 81)¹³՝ միաժամանակ փաստելով, որ *խեն*-ը «Թեն «դի, նախանձ» նշանակությամբ նոյնանում է *հեն* բառի հետ, բայց այս նշանակությամբ յետին շփոթութեան արդիւնք է, որ կայ նաև արդի բարբառներում: Հնագույն օրինակներում այս նշանակությամբ *խեն*՝ պետք է փոխել *հեն*...» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 359)¹⁴: Արդի հայերենի բացատրական բառարանները չեն նշում *զյարել* բայը, բայց և հատկանշական է, որ ըստ ԱՀԲԲ-ի՝ *չարանալ*-ի երկրորդ նշանակությունն է «2. Նախանձել, զյարել» (էջ 1157) ճիշտ այնպես, ինչպես ներկայացվում է ՄՀԲԲ-ում (հ. IV, էջ 14):

Խարդախամիտ բառն առկա է *Չար* հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՍԶ 566 (I), 265բ. 775, 71բ. 873, 210ա. 3110, 105ա. 6762, 121ա): Բառը՝ «խաբեբայ» նշանակությամբ, հիշատակում են ԱԲ-ն (էջ 372) և Լավրենտի Հովհաննիսյանը¹⁴: Արդի հայերենի բացատրական բառարանները հավելում են նաև «նենգ» նրբիմաստը (ԱՀԲԲ, էջ 570: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 499), որն էլ «չարարուեստ» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 412), «չարագործ» (ԱԲ, էջ 613), «գաղտնի չար դիտաւորութիւն ունեցող» (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 450) և «չար բնավորություն ունեցող»-ն է (ԱՀԲԲ և ԺՀԼԲԲ, ն.տ.): Եվ ուրեմն պարզորոշ է արդի հայերենում *խարդախամիտ*-ի հենց ՆԲՇ-ից բխող «չար» նշանակությունը: Թեն չի կա-

¹¹ Հայերեն աշխարհագրաբանական լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 1192:

¹² Համառոտ բառարան ի պետս նորավարժից, Վենետիկ, 1859, էջ 57:

¹³ Խոսքը Վանի և Բաղեշի բարբառների մասին է. հմմտ.՝ ՀԼԲԲ, հ. Բ, էջ 314:

¹⁴ Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառարան: Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր, Ե., 2010, էջ 135:

րելի պնդել, որ խարդախ կամ խաբեբա անձնավորությունն անվերապահորեն չար է:

Բոյն. որջ. մորի ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 239ա. 775, 55բ. 873, 188բ. 3110, 75բ. 6762, 103բ) առկա *խշտի* բառը հայերենի մի քանի բառարաններ բացատրում են իբրև «Անարգ կամ խիստ՝ գետնատարած անկողին՝ գազանաց և մարդկան. տեղի ընկողմանելոյ. մանաւանդ գետնի վրայ» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 955: ԱԲ, էջ 383: ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 368: ԳՆԲՀԼ, էջ 625), ԲՀ-ն՝ «տեղի, կամ անկողին» (ԲՀ, էջ 144), մի քանիսն էլ՝ նաև «որջ» (ԶԲ, էջ 681: ԽԲՀՆ, հ. I, էջ 510)¹⁵: Մխիթար Սեբաստացին նշում է *խշտի*-ի «բուն» իմաստը (ԲՀԼՄՍ, էջ 173 (786)): XX-XXI դարերում հրատարակված բառարաններում բառը վկայվում է իբրև «խղճուկ անկողին, հարդանկողին. ձեղնահարկում փոքրիկ խուց ծառաների համար. կատվի՝ շան համար պառկելու լաթ» (ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 277), ՀԼԲԲ-ում՝ «Չուլ, փալաս՝ գցելու և վրան պառկելու համար» (հ. Բ, էջ 344), Բայց և ՀԼՀԲ-ում *Բույն* բառահոդվածում «հնց.» նշումով արձանագրվում է *խշտիք*-ը (նաև՝ *որջ*-ը. էջք 131, 268): Կարելի է հավանական համարել, որ հայերենում «գետնատարած անկողին»-ը հասկացության առավելագույն ընդգրկմամբ և իմաստի ընդլայնմամբ «որջ» է նշանակել¹⁶:

Հպարտանալ. ամբարտաւանել. փքանալ. ուռել. յորանալ. գոռոզանալ. բարձրանտել. մեծամտել. բարձրավզել. ընդվզել. ամբարհաւաճել. սնափառիլ. փառամոլիլ. սնապարծել. յանդգնիլ. ժրպրհիլ. սոպոռանալ. սիգալ. ընդունայն պանծալ. անձնացոյց լինել

¹⁵ Առձեռն բառագիրք հայերեն- գաղղիերեն Յօրինեաց Կոմիտաս Ա. Ոսկեան (այսուհետև՝ ԱԲՀԳ), Կ. Պօլիս, 1893, էջ 296: Բառգիրք արուեստից եւ գիտութեանց եւ գեղեցիկ դպրութեանց Յօրինեալ ի Հ. Մանուէլ վարդապետէ Քաջունի (այսուհետև՝ ՔՄ), հ. III (Համառօտ հայերէնէ ի գաղղիերէն), Վենետիկ, 1893, էջ 100 (52). փակագծերում նշվում է բառարանի՝ PDF ձևաչափով տարբերակի էջը)). KACIUNI-vo12_suppl2 dict ARM-FR.pdf

¹⁶ Բայց և նշելի է, որ Գր. Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ում՝ «փոխանակ խրախութեանց ճիշտ աղաղակի ընդդէմ հեշտալեաց. անհանգիստ ի *խշտի*՝ յերեկօրեաց գառաւօտ խնորեաք. և ի նմա գետնոյ երանեալք» նախադասության մեջ, *խշտի*-ն «գետնատարած անկողին» է նշանակում (Գր. Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց» /Համարաբառ, Գիրք Բ, էջ 93. ընդգծ.՝ Ն. Հ.):

(ՄՄՁ 6762, 115ա. 566 (I), 256բ. 3110, 97բ. 775, 66բ. 873, 203բ) ՆԲՇ-ում առկա *խստավզել*-ը վկայվում է ԺԴ դ. ձեռագրերի հիշատակարաններից «համառել» նշանակությամբ¹⁷։ ՁԲ-ներում այն իմաստային փոքր-ինչ այլ նրբերանգ ունի։ Ինչպես նշվել է, ՁԲ-ները չունեն բնագրային օրինակներ, և ի հաստատումն *խստավզել*-ի հավանական «հպարտանալ» իմաստի՝ մի քանի դիտարկում։

ՆՀԲ-ն արձանագրում է *խստավիզ* բառը՝ «Տ. Խստապարանոց» հղումով՝ վերջինս բացատրելով իբրև «....բարձրավիզ. *անընկճելի*. յամառ. *ընդվզեալ. անսաստ....*» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 998. տե՛ս նաև ԳՀԲ, էջ 347. ընդգծ.՝ Ն. Հ.)¹⁸։ *Անընկճելի*-ն, *ընդվզեալ*-ը, *անսաստ*-ը նաև նշանակում են «չճնշվող, չխոնարհվող, անհնազանդ, ըմբոստ» (հմմտ.՝ ՆՀԲ, հ. I, էջք 149, 323, 776, 781)։

ՀԱԲ-ը վկայում է *Վզան* «հպարտ»-ը, որից *վզանիլ* «հպարտանալ»՝ նշելով՝ «ՆՀԲ համարում է *վիզ* բառից, ինչպես կայ հյ. *ընդվզիլ*» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 333-334)¹⁹։ ՆՀԲ-ի բնագրային օրինակը Փիլոն Եբրայեցու երկի թարգմանությունից է՝ «Բանս անխոնարհըս, և վզան, և անգայ, նմանեալ կաղնոյ, որ բեկցի յառաջ զխոնարհելն և գ'դալ» (հ. II, էջ 818)։ Միաժամանակ ՆՀԲ-ն ունի «Վզիմ, Տ. Ընդվզիլ» բառահոդվածը. վկայությունը Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրք»-ից է (հ. II, էջ 819)։ ԲՀ-ի առանձնացրած *Վզանումն - անխոնարհումն* (էջ 302) բառահոդվածով էլ «չխոնարհվել»-ը փոխաբերական իմաստով հանգում է «հպարտ լինել»-ին։ Այնպես որ «հպարտանալ» իմաստն թերևս ընդունելի է, մանավանդ եթե նկատի առնվեն ՀԼԴԲ-ում արձանագրված՝ *Վիզը ծուռ* «զլիակոր, տխուր, ընկճված, անօգնական», *Վիզը ծռել* «.... 3. Խոնարհվել», *Վիզը ծուռ մնալ* «1. Հուսահատվել, վիատվել», *Վիզը կոտրել*

¹⁷ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան (այսուհետև՝ ՄՀԲ), հ. Ա, Ե., 1987, էջ 358։

¹⁸ *Խստավիզ*-ն առկա է *Խիստ* հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 110բ. 566 (I), 249 ա. 3110, 91բ. 775, 62ա. 873, 197ա)։

¹⁹ Գ. Ջահուկյանը նշում է. «ՎԶԱՆ «հպարտ». տե՛ս *վիզ*» (Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան (այսուհետև՝ ՋՀԲ), Ե., 2010, էջ 710)։

«1. Մեծ չափով վնասել, ընկճել....» (ՀԼԴԲ, էջ 550-551)²⁰ դարձվածալին միավորները:

ՄՄՁ 775(76ա), 6762-ում (126ա)՝ *Վնասել. մեղանչել. չարիս հասուցանել. չար ինչ առնել նմա* ՆԲԾ-ում, առկա է *խուել* բայը: Գրաբարի տպագիր բառարաններն այն մեկնում են «....(որպես թե՛ իբրև զխոյ բախել կամ հարկանել.).... Խեթկել. եղջերցել. նեղել. հարստահարել. տառապեցուցանել. տազնապել» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 982), «չարչրկել, դաշիլ, քշպել» (ԱԲ, էջ 393), այլև «վիրատրանք հասցնել, նեղութիւն պատճառել, տազնապի ենթարկել» (ԳԲ, հ. Բ, էջ 590): ԲՀ-ն նշում է «զգուել, կամ խարել, կամ նեղել, կամ անարգել» իմաստները (էջ 147): Մխիթար Սեբաստացին մեկնում է «մարդու դաշիլ. զուլում ընել» (ԲՀԼՄՄ, էջ 178 (791)): Հրաչյա Աճառյանի՝ «գլռ.» և հարցական նշումներով դիտարկումը վերաբերում է բարբառներում (Ախց. Ննիւ.) «խանդոտիլ», «զգուիլ, գանիլ» նշանակություններով գործածվող *խվալ*-ին («Նո յն է արդեօք խըվալ....»: ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 413): Հարկ է նշել, որ ՀԼԲԲ-ն առանձնացնում է Խոտըրքուրի և Նոր Նախիջևանի բարբառներում առկա *խվել*-ը՝ «խորշել, զզվել» նշանակությամբ (հ. Բ, էջ 370), ՄՀԲԲ-ն՝ հավելում «2. Հարցմունքներով նեղացնել»-ը (հ. II, էջ 306): Բայը *Նեղել* և *Չարչարել* բառահոդվածներում «հնց.» նշումով արձանագրում է ՀԼՀԲ-ն (էջք 488, 526): Արևմտահայերենի մի քանի բառարաններ *խուել* բայը վկայում են «նեղել» և «չարչարել» նշանակություններով²¹: *Խուել*-ի «վնասել» նրբիմաստը ենթադրելի է, քանի որ

²⁰ ՀԼԲԲ-ում «համառել» նշանակությամբ արձանագրված «*Վիզը ընկնել*»-ը բընորոշ է Ղարաբաղի բարբառին (ՀԼԲԲ, հ. 2, էջ 70): «Ղարաբաղի բարբառի դարձվածաբանական բառարան»-ում նշվում է *վեզը կօտըրել* դարձվածային միավորը «ընկճվել, խեղճանալ, ուժասպառ լինել, մեծ դժբախտության հանդիպել» իմաստներով (Ա. Սարգսյան, Շ. Մինասյան, Ղարաբաղի բարբառի դարձվածաբանական բառարան, Ե., 2017, էջք 460, 348):

²¹ Յ. Գալայեան, Բառարան գանձարան հայերեն լեզուի, Գահիրե, 1938, էջ 196: Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, Հալեպ, 1954, էջ 525: Հայոց լեզուի նոր բառարան, Աշխատասիրեցին Ա. Տեր Խաչատուրեան, Հ. Գանգրունի, Փ. Կ. Տոնիկեան, Պէրյուր, 1968, էջ 269: Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. I, 1992, էջ 872:

վիրավորելը, «նեղություն պատճառելը, տագնապի ենթարկելը» ոչ միայն նեղում, չարչարում են, այլև վնասում:

Ապառում. անզգամ. սոսք. բիրտ. ըմբոստ. հեստ (տե՛ս խիստըն) ՆԲՇ-ի *Կամակոր* հենաբառը (ՄՄՁ 566(I), 252բ. 775, 64ա. 873, 199բ. 3110, 94բ. 6762, 112բ) ՆՀԲ-ն մեկնում է «Ծամածուռ. խեղաթիւր. ոլորեալ և Մոլորեալ. թիւրեալ՝ իրօք կամ նմանութեամբ՝ նաև նշելով՝ «Ըստ հոմաձայնութեան յետին վկայութեանցս՝ ռամկօրէն կամ առ յետնագոյնս Կամակոր ասի յամառն և կամապաշտ» (հ. I, էջ 1040): ՆՀԲ-ի վերջին դիտարկմանը Հրաչյա Աճառյանը հավելում է՝ «....բառս կարծելով **կամք** և **կոր** բառերից բարդուած՝ գործածում են «յամառ» իմաստով. և այս սխալ նըշանակութիւնը անցել է նաև արդի հայերենին» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 500): Մխիթար Սեբաստացին *կամակոր*-ը բացատրում է «ինատճի» (ԲՀԼՄՍ, էջ 190 (803))՝ իբրև «թուրքերէնէ փոխառեալ» «յամառ»²²: «Յամառ» նշանակությունը, թեև առանց վկայության, առանձնացնում են նաև ԱԲ-ն (էջ 417), ՋԲ-ն (էջ 742): Նոյնն է վկայում ԽՀՌԲ-ն՝ առադրելով "непокорный, неуступчивый, несговорчивый" իմաստները (հ. I, էջ 555): Հատկանշական է ԲՀ-ի արձանագրածը՝ «կամաւ մեղանչօղ կամ նենգաւոր» (էջ 156): Գրիգոր Տաթևացին, ինչպես պարզորոշ է ստորև ներկայացվող օրինակներից, բառն օգտագործում է նախնական իմաստով՝ «Տասներորդ՝ զի կամակո՛ր են ի չար շաւիղն. որոց բժշկութիւն դժուարին է», «Եւ զայն որպէս թէ ո՛չ ունիցին. և այնու կոխեսցեն զզլոյխ կամակոր օձին», «Եւ կսկի՛ծ է անհաւատից. և կուրացոյց զօձն կամակոր»²³: ՆԲՇ-ում *կամակոր*-ի «համառ» նշանակությունը կարող է հաստատվել նաև *սոսք* բառով, որը Սվեդիայի բարբառում ունի «համառ (երե-

²² Հ. Աճառյանը այդ նշանակությամբ *ինատճի*-ն վկայում է Պոլսի, Վանի, Նախիջևանի բարբառներում (Հ. Աճառեան, Թուրքերէնէ փոխառեալ բառերը Պօլսի հայ ժողովրդական լեզուին մէջ համեմատութեամբ Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջևանի բարբառներուն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, էջ 143), Եղիա Մուշեղյան Կարնեցին՝ «կամակոր, կամապաշտ» նշանակությամբ (Եղիա Մուշեղյան Կարնեցի, Թուրքերէն-հայերէն բառարան, էջ 50):

²³ Գր. Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց» /Համաբարբառ, Գիրք Գ, 2012, էջ 28:

խա)» նշանակությունը (ՀԼԲԲ, հ. Ե, էջ 379): Նկատի առնելով բառարանային տվյալները, այլև ՆԲՇ-ում *կամակոր* բառի առկայությունը՝ կարելի է արձանագրել, որ քննվող ՁԲ-ներում արդեն առկա է բառի «յամառ և կամապաշտ», ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ «սխալ» նշանակությունը:

ՄՄՁ 566 (I, 243բ), 6762 (107ա)-ում՝ *Զբաղիլ. պատաղել. պարապել. դատարկանալ* ՆԲՇ-ում, առանձնանում են *պարապել* և *դատարկանալ* բայերը: Գրաբարի տպագիր բառարաններում *պարապել* բայի նշանակություններն են «Պարապ առնուլ. դատարկանալ. յետս կալ. պարապ բերել. դեզերիլ. զհետ լինիլ իմիք. պատկառ կալ», «Բան գործ չունենալ» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 628: ԱԲ, էջ 689: ԳՀԲ, էջ 585): Հրաչյա Աճառյանը, արձանագրելով նաև Աստվածաշնչում վկայվող «զբաղիլ, պարապ ժամանակը նրանով անց կենալ» նշանակությունը (այս երկրորդ իմաստն են վկայում ԱԲ-ն (ԱԲ, ն. տ.) և ԳԲ-ն (հ. Բ, էջ 403)), բառի՝ ««զբաղիլ» նշանակութեան զարգացման համար» համեմատում է հունարենում σχολάζω՝ «պարապ ժամանակ անց կացնել. 2. պարապ ժամանակը մի զբաղմունքի նուիրել, զբաղիլ, ուսումնասիրել», այլև վրացերենում *მნგაღ* «պարապ» - *მნგაღერა* «զբաղիլ» իմաստները (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 57): Մխիթար Մեբաստացին *պարապել*-ը մեկնում է «Բանի մեջ տալտըրմիշ ընել» (ԲՀԼՄՍ, էջ 336 (949)), այսինքն՝ ինչպես "перен." (փոխաբերական) նշանակությամբ բացատրում-նշում են թուրքերեն-ռուսերեն բառարանները՝ *daldırmak* "быть погруженным в мысли, задуматься"²⁴, ասել է՝ «խորհել, մտածել»: Այս փոխաբերական նշանակության առնչությամբ հարկ է հիշատակել *պարապել* բայի համար Երեմիա Մեղրեցու արձանագրած միակ «խոկալ» իմաստը (ԲՀ, էջ 271), և թերևս պարզ դառնա, թե ինչպես է «փոխառվել» այն: ՄՀԲԲ-ն «պարապ՝ ազատ ժամանակ գտնել մի բանի համար» նը-

²⁴ St' u Тупецко-русский словарь, М., 1977, ст. 206: Հ. Աճառյանը «թուրքերենէ փոխառեալ» «մխել» նշանակությամբ *տալտըրմիշ ընել*-ը վկայում է Նախիջևանի բարբառում, սակայն «կուժը դատարկել» իմաստով (Հ. Աճառեան, Թուրքերենէ փոխառեալ բառերը Պոլսի հայ ժողովրդական լեզուին մէջ համեմատութեամբ Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջևանի բարբառներուն, հ. Գ, էջ 328-329):

շանակությունը համարում է «հնացած»՝ նշելով արդեն՝ «գործից ազատ ժամանակը լցնել մի երկրորդական զբաղմունքով, ժամանակը նուիրել մի (հիմնական) աշխատանքի, ազատ ժամանակը նուիրել մեկին՝ սովորեցնելու կամ սովորելու նպատակով» իմաստները (հ. IV, էջ 78): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններն արձանագրում են միայն «զբաղվել մի բանով, մի բան սովորել, ուսուցանել, սովորեցնել» նշանակությունները (ԱՀԲԲ, էջ 1201: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 186): Ակնհայտորեն *զբաղիլ*, *պատաղել* բայերին հաջորդող *պարապել*-ը ՆԲՇ-ում ներառվել է հենց «զբաղվել մի բանով» նշանակությամբ, և Մանուկ Աբեղյանի հավաստմամբ՝ «Կնշանակե՛ այս բառը ստացել է սկզբնականի հակառակ նշանակություն»²⁵:

Փոքր-ինչ տարակուսելի է ՆԲՇ-ն եզրափակող *դատարկանալ* բայի առկայությունը. այն հականիշ է վերը նշված բառերին և հայերենում, ըստ բառարանների, ունի միայն «անգործ լինել և կալ. խափանիլ գործոյն և ի գործոցն» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 601: ԱԲ, էջ 235: ԳԲ, հ. Ա, էջ 353: ԳՀԲ, էջ 207), «դատարկ դառնալ, դատարկվել» իմաստները (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 494: ԱՀԲԲ, էջ 281: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 480): Թերևս կարելի է ենթադրել, որ ՉԲ-ն ժամանակագրական կտրվածքով ընդօրինակվել է *պարապել* բայի՝ իմաստի փոխհաջորդման²⁶ շրջանում, ասել է՝ ընդօրինակողը, հավելելով *դատարկանալ* բայը, տեղյակ չի եղել *պարապել*-ի նոր իմաստին և հավելել է *դատարկանալ*-ը իբրև «բան-գործ չունենալ» նշանակությամբ *պարապել*-ի նույնանիշ:

Տալ հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 273ա. 775, 76բ. 873, 216ա. 3110, 108բ. 6762, 126ա) առկա *վերատրել* բայը զբաբարի տըպագիր բառարանները վկայում են «Ի վեր տալ իւրմէ. բխել. դուրս տալ. ուռճանալ» նշանակություններով (ՆՀԲ, հ. II, էջ 810: ԱԲ, էջ 758: ԳԲ, հ. Բ, էջ 517: ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 327): Այն, իբրև «տալու տարբեր ձևերից մեկը», ՆԲՇ-ում ներառվել է «նորից, կրկին տալ» նշա-

²⁵ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Զ, էջ 113:

²⁶ Է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 106:

նակությամբ: Բաղադրված է, ըստ Հրաչյա Աճառյանի, «յետին յունաբան հեղինակների մօտ» «վերստին, կրկին, նորից, դարձեալ» նշանակությամբ «իբր յն. αὐα- նախդիրին համապատասխան» *վեր-* նախածանցով (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 330)²⁷ և *տալ* բայի հրամայականի «շատ անգամ բարդութեանց և ածանցմանց մեջ մտնող» *տուր* ձևով, որի համար Հրաչյա Աճառյանը «յետնաբար» նշում է «**բացատրել, բարետրութիւն, փառատրութիւն** ևն» օրինակներ (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 337): Մխիթար Սեբաստացին մեկնում է «յետ տալ. վրան բերել. եւելցնել» (ԲՀԼՄՍ, էջ 374 (987)): *Վերատրեալ* ձևն իբրև «օտար ազդեցությունների կիրառման տիպական օրինակ» արձանագրվում է Հովհաննես Հովովի «Համառօտութիւն ճարտասանական արհեստի» երկում (ցավոք, ուսումնասիրության մեջ իմաստը չի նըշվում)²⁸: ԲՀ-ն *վերատրեալ*-ը հղում է՝ *վերցուցեալ*-ին (էջ 302): *Վերատրել* բայը վկայում է նաև Հովհաննես Բարսեղյանը²⁹:

Քնափ բառն առկա է *Ծոյլ. յոյլ. պղերգ. դանդաղ. հեղգ. դանդաղկոտ. յապաղկոտ. վեհերոտ. վատ. դատարկակեաց. գաղջ. յամբր. թոյլ. մեղկ. թմբրեալ. յամառող. քնեած. անարի ՆԲՇ*-ում (ՄՍՁ 566(I), 251բ. 775, 63բ. 873, 199ա. 3110, 94ա. 6762, 112ա): Ըստ ՀԱԲ-ի՝ բառն առկա է Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ում «քընկոտ» նշանակությամբ (հ. Դ, էջ 592)³⁰: Մխիթար Սեբաստացին *քնափ*-ը հղում է՝ «տն՝ս քնեած»՝ բացատրելով՝ «քնու խենթ, քնոտ» (ԲՀԼՄՍ, էջ 411 (1024)): ԲՀ-ն բառը բացատրում է «քնով ափշեալ» (էջ 334), նույնն է վկայում Նորայր Բյուզանդացին՝ նշելով, որ բառը առկա է հին բառգրքերում³¹: ՄՀԲԲ-ն «հին բառ կամ նշանակու-

²⁷ Լ. Հովհաննիսյանը IX դ. վկայում է «վերստին տեսնել» նշանակությամբ *վերատեսանել* բայը (Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառարան, էջ 266):

²⁸ Լ. Հովհաննիսյան, XVII դարի գրաբարը, էջ 188-189:

²⁹ Հ. Բարսեղյան, Հայերեն ուղղագրական- ուղղախոսական, տերմինաբանական բառարան (այսուհետև՝ ՀԲՀԲ), Ե., 1973, էջ 871:

³⁰ Իբրև գրաբարում չվկայված բառ՝ նույն՝ «քնկոտ» նշանակությամբ, արձանագրում է նաև Լ. Հովհաննիսյանը (Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառարան, էջ 289):

³¹ Ն. Բյուզանդացի, Բառագիրք ստորին հայերենի ի մատենագրութեանց ԺԱ-ԺԷ դարուց (այսուհետև՝ ՆԲԲ), Ժնև, 2000, էջ 745: Հարկ է նաև հիշատակել Ալ. Մարգարյանի առաջարկած ստուգաբանությունը, ըստ որի՝ *քնափ*-ը կազմված է *քուն*

թիւն» նշումով հավելում է նաև «շատ քնող» բացատրությունը (հ. IV, էջ 579): Այդպես է վկայում նաև ԺՀԼԲԲ-ն (հ. IV, էջ 741), իսկ ԱՀԲԲ-ն՝ առանց որևէ նշումի (էջ 1571): Գրիգոր Փեշտըմալճյանը, *քնափ*-ը հղելով *քնեած*-ին, մանրամասնում է՝ «....և յայսմանէ նըմանութեամբ առեալ, քնեած կոչին արք դանդաղկոտք և պղերգք, և թմրեալք ըզգայութեամբք, և ապուշք մտօք....» (ՓԲ, հ. II, էջ 923), ասել է՝ *քնափ*-ը «քնից թմրած, դանդաղկոտ, ծուլ»-ն է: Այսպես համարելու են տրամադրում «Գիրք հարցմանց»-ից քաղված հետևյալ նախադասությունները՝ «Եւ ոմանք ասեն՝ թէ սեաւ մաղձն առնէ տրտմութիւն և սրտմտութիւն.... և պաղամն ծոյլ և *քնափ*», «Թէ կրօնաւոր է՝ հարցանէ թէ ծոյլ եղեա՞լ է յաղօթքն. կամ անհնազանդ թէ *քնափ* և թէ կուօղ»³², որոնց օգնությամբ կարելի է հավաստել, որ ծուլը կարող է քնատ, քնկոտ լինել, սակայն ամեննին պարտադիր չէ՝ *քնափ*, ասել է՝ շարունակ քնել ցանկացողը ծուլ լինի: *Քնափ*-ի այս իմաստը, ինչպես նշում է Գրիգոր Փեշտըմալճյանը, պայմանավորվում է բառի համաբանական գործածությամբ (ՓԲ, ն.տ.):

* *

*

Ստորև ներկայացվում են Հրաչյա Աճառյանի առանձնացրած մի քանի «նոր բառեր», որոնք քննվող ՁԲ-ներում առկա են նոր բառիմաստներով կամ իմաստային երանգներով:

Դերասան բառը վկայվում է *Ծաղրաբան. ծաղրածու. հացկատակ. կատակերգու. կատակախօս. կատակաբան* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 250ա. 3110, 93ա. 775, 63ա. 873, 199ա. 6762, 111բ): Հրաչյա Աճառյանը բառը ներկայացնում է «փոխանակ, տեղը. 2. սուտ, ներհակ, հակառակ» նշանակությամբ **Դեր** նախամասնիկի բառահոդվածում՝ նշելով՝ «....նոր լեզուի մեջ՝ **դեր** «մեկի արած

և *արբենալ* (//*արբել*) բայի *արբ* արմատներից՝ արտահայտելով «քնով արբած» իմաստը. տե՛ս Ալ. Մարգարյան, Ստուգաբանություններ, Ե., 2015, էջ 157-158:

³² Գր. Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց»/Համաբարբառ, Գիրք Դ, 2013, էջ 909-910:

կամ անելիք բանը» (*rôle*), որից դերասան (արդեն գիտե Վարդան Յունանեան, Ձեռքածութիւն, 1671, էջ 304)....» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 655)³³: Հաշվի առնելով Հրաչյա Աճառյանի «արդեն գիտե....» պնդումը, այլև բառարանային տվյալները՝ փաստորեն կարելի է արձանագրել, որ հայ իրականության մեջ *դերասան* բառը երկրորդ անգամ հանդիպում է այս ՁԲ-ներում:

«Ձեռքածութիւն յերկինս» գրքի թարգմանիչ Վարդան Հունանյանը «բառարան գրքիս» բաժնում *դերասան*-ը բացատրում է՝ «....իրակօղ առասպելի, և ծիծաղունեաց իրաց. որ անձնայլակեցեալ, վիպէ զա՛ռս օտարաց, ընտեսարանում, կամ ի քաղաքայնում հրապարակի: Դերասան կոչի ևս, ամենայն կատակառու, և խաղարկու» նաև նշելով, որ բառը լատիներեն հնչում է «Հիսթորիո»³⁴: Այսինքն՝ *դերասան*-ը «կատակ, ծաղր անող» -ն է, ասել է՝ կատակերգական դերեր կատարողը, կատակերգություն խաղացողը: Հարկ է հիշեցնել, որ գրաբարում *խաղ*-ը և *կատակ*-ը նշանակել են «ծաղր. կատակ. այսինքն», իսկ *կատակ*-ը՝ նաև «կատակերգակ. ծաղրածու. հացկատակ» (ՆՀԲ, հ. I, էջք 913, 1060)³⁵:

Թատերագետ Վահրամ Թերզիբաշյանի հավաստմամբ՝ «Մինչև 18-րդ դ. վերջը և նույնիսկ 19-րդ դ. սկիզբը դրամատիկ արվեստը հայ իրականության մեջ դեռևս խստորեն դիֆերենցիացիայի և բյուրեղացման չեն ենթարկված, և թատրոնը դեռևս հանդիսանում էր արվեստի մի բնագավառ, ուր երգը, պարը նույնիսկ կրկեսային արվեստը (լարախաղացությունը, սկրորատիկան,

³³ Բառը *-ան* ածանցով բաղադրված բառերի շարքում «լատինաբան հայերենում պայմանականորեն նորակազմություն» է համարում Վ. Համբարձումյանը (Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն (14-18-րդ դդ.), Ե., 2010, էջ 236):

³⁴ Ձեռքածութիւն յերկինս, Յօրինեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Յոհաննու Պօնաի, Եւ թարգմանեցեալ ի հայկական բարբառ, ի Վարդանայ Յունանեան, Հր-նում, 1674, էջ 473 (նշվում է աշխատության PDF ձևաչափով տարբերակի էջը): Լատիներեն *histrion*՝ «актёр» (А. Малинин, Латинско-русский словарь, М., 1961, стр. 301):

³⁵ Ստ. Մալխասյանցը *խաղարկու*-ն «հզվդ.» նշումով բացատրում է որպես «խաղացող, ներկայացում տուող». ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 233:

ատլետիկան) միախառնվում էին»³⁶, հետևաբար ընդունելի է *դերասան* բառի առկայությունը նշված ՆԲՇ-ում: Մանավանդ եթե նկատի առնվի նաև Վահրամ Թերզիբաշյանի հիշատակած մեկ այլ փաստ, ըստ որի՝ թեև «Հայ դպրոցական թատրոնի պատմության մեջ» «կոմեդիայի տարրերը» առկա են «դեռևս 17-րդ դարում», այդուհանդերձ «....Կոմեդիան (.... Որում հանդես են գալիս «անարի ծույլերը և ընչասերները», որոնք ենթարկվում են ծաղրի ու արհամարհանքի....») որպես ժանր երևան է գալիս 18-րդ դ. վերջերին»³⁷:

Բառն արձանագրել են Հակոբ Վիլյոտը՝ իբրև *դերասան* բացատրելով *Comedus, Comicus homo, Hiftrio, Mimus, Pantomimus, Scurra* բառերը ³⁸, Հարություն Ավգերյանը՝ *դերասան*-ը թարգմանելով *Áctor, Chárlatan, Mime, Mimick, Múmmet*³⁹ և *Bateleur, Comique, Jongleur*⁴⁰, Մանվել Քաջունին (ՔՄ, էջ 55 (29)), Կոմիտաս Ոսկյանը (ԱԲՀԳ, էջ 181), Ստեփան Մալխասյանը՝ «արտիստ» (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 507), Աղեքսանդր Խուդաբաշյանը՝ նաև "КОМЕДИАНТЪ" (ԽԲՀՆ, հ. 1, էջ 314-315) բացատրություններով: Եվ ըստ վերը նշվածի՝ կարելի է ենթադրել, որ նախապես *դերասան* է համարվել կատակերգուն, կատակերգակը:

Լեզվաբանները (որքան հաջողվել է պարզել) բառին չեն անդրադարձել: Այն պարզապես ընկալվում է որպես «դեր ասող», թեև Լևոն Հախվերդյանը գտնում է, որ «Իմաստաբանական առումով դերասան (դեր ասող) բառը ճիշտ չի բնորոշում մասնագիտության էությունը, քանի որ դեր անձնավորողը ոչ թե դեր է ասում, այլ գործում է, ըստ որում, դերի տեքստն ասելը նա մտնում է

³⁶ Վ. Թերզիբաշյան, Հայ դրամատուրգիայի պատմություն, Ե., 1959, էջ 24:

³⁷ Վ. Թերզիբաշյան, նշվ. աշխ., էջք 13, 172:

³⁸ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, Roma, 1714, pp. 130 345, 474, 534, 648.

³⁹ Բառարան անգղիարեն եւ հայերեն, աշխատ. ի Հ. Յ. վրդ.Աւգերեան, Վենետիկ, հ. Ա, 1821, էջք 10-11, 138, 549:

⁴⁰ Բառգիրք ի գաղղիական ի հայէ եւ ի տաճիկ բարբառս, աշխատ. Հ. Յարութիւն վրդ. Աւգերեան, Վենետիկ, 1840, էջք 69, 141, 407:

այդ իրողության մեջ»⁴¹: Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *դերասանի* «Թատերական ներկայացումներում գործող անձանց դերերի մասնագետ կատարող, պրոֆեսիոնալ դերակատար» բացատրությունն է՝ ԱՀԲԲ-ում հետևյալ հավելումով՝ «Արվեստի ստեղծագործությունները հրապարակավ կատարող մարդ, արտիստ» (ԱՀԲԲ, էջ 291: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 499): Ուրեմն արդի հայերենում կարելի է արձանագրել *դերասանի* բառիմաստի ընդլայնում:

Նշված ՆԲՇ-ից ՀԱԲ-ում «նոր բառեր» են դիտվում նաև *կատակաբան*-ը, *կատակերգու*-ն, *կատակախօս*-ը (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 536): *Ծաղրաբան*-ը նույնպես վկայված չէ գրաբարի տպագիր բառարաններում (Հրաչյա Աճառյանը իբրև «նոր բառ» է նշում միայն *ծաղրաբանություն*-ը. տե՛ս ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 439):

Ըստ արդի հայերենի բացատրական բառարանների՝ *կատակաբան* բառում (այլև *դատարկաբան*, *զավեշտաբան*, *զվարճաբան* և այլն) *բան* բաղադրիչի բառակազմական նշանակությունն է «խոսող»՝ «կատակներ անող, կատակել սիրող (անձ), զվարճաբան, զվարճախոս» (ԱՀԲԲ, էջ 699: ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջ 65): Նույն բացատրությունն ունի նաև *ծաղրաբան*-ը (ԱՀԲԲ, էջ 629), որը հղվում է *ծաղրածու*-ին. վերջինս երրորդ-չորրորդ նշանակություններով և «թատր., հնց.» նշումներով մեկնաբանվում է իբրև «3. Հտպիտախաղերի հերոս-կատակերգակ: 4. Շրջիկ ժողովրդական կատակաբան» (ԱՀԲԲ, էջ 630), «5. Հին կատակերգությունների՝ շրջիկ ներկայացումների մեջ ծիծաղաշարժ անձ» (ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 630):

Հարկ է նաև ներկայացնել XVIII դարում և դրանից հետո լույս տեսած բառարանների տվյալները՝ ճշտելու նշված բառերի բառիմաստային փոփոխությունները: Մխիթար Մեֆաստացին *ծաղրաբան*-ը հղում է *ծաղրածու*-ին՝ վերջինս բացատրելով «ծիծաղընօղ, մասխարութիւն ընօղ» (ԲՀԼՄՍ, էջ 183 (796)), *կատակերգու*-ն՝ «մասխարութիւն ընօղ» (ԲՀԼՄՍ, էջ 194 (807)): Աղեքսանդր Խուդաբաշյանը նույնպես *ծաղրաբան*-ը բացատրում է

⁴¹ Լ. Հախվերդյան, Թատերագիտական բառարան, Ե., 1986, էջ 44:

իբրև «шутникъ» և *կատակերգու*-ն հղելով *կատակերգակ*-ին՝ արձանագրում նաև «комедіантъ» նշանակությունը (ԽԲՀՌ, հ. I, էջ 535, 567): Ստեփան Մալխասյանցը *ծաղրաբան*-ը հղում է *գուարճարան-գուարճախօս*-ին՝ որպես «գուարճալի կերպով խօսող, խօսքերով ծիծաղ շարժող, կատակախօս, հանաքչի» (ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 32, 324), իսկ *կատակաբան*-ը, *կատակախօս*-ը և *կատակերգու*-ն՝ բացատրում համապատասխանաբար՝ «կատակներով խօսող, կատակներ անող, գուարճախօս, հանաքչի» և «դերասան, որ կատակերգական դեր է կատարում» (ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 397): ՄՀԲ-ում *կատակերգու*-ն «կատակախոս, ծաղրածու»-ն է (ՄՀԲ, հ. Ա, էջ 386), արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *կատակերգու*-ի երկրորդ իմաստն է «կատակերգական դերեր կատարող դերասան» (ՄՀԲԲ, ն. տ.: ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջ 66): Արդի հայերենում, ըստ բառարանների, վերոհիշյալ բառերի ունեցած իմաստներին գուցորդվել են նորերը, այսինքն՝ պահպանելով հինը՝ դրանք ձեռք են բերել նոր իմաստներ⁴²:

Եփարան բառի մասին տե՛ս 132-133-րդ էջերում:

Թարմ-ը *փափուկ. կակուղ. խոնավ. գողտր. գուարթ. նոր* (ՄՄՁ 6762, 108ա. 566(I), 245ա. 775, 60ա. 873, 194ա. 3110, 88ա) ՆԲՇ-ի հենաբառն է: Ինչպես հավաստում է Նորայր Բյուզանդացին, «Թարմ յիշի ի Նոր Հայկազեան. ի բառ Թաժայ եւ դնի լծորդ ընդ ջերմն» (ՆԲԲ, էջ 222): Իրապես, ՆՀԲ-ն փաստում է՝ «ԹԱԺԱՅ, կամ ԹԱԺԱՀ, կամ ԴԱԺԱՅ Բառ ումկ. թագա, թագե. այսինքն Նոր, ո՛չ հնացեալ. (գոր այլք Թարմ կոչեցին, լծ. ընդ ջերմն. յն. թերմոս)» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 791): ՀԱԲ-ն արձանագրում է *թարմ*-ը միջին հայերենում՝ «թաժա, թագե, նոր» նշանակություններով՝ նշելով՝ «յիշում են միայն Մխիթար Աբբան և Ջախջախյանը» (հ. Բ, էջ 161)⁴³: Հրաչյա Աճառյանը *թարմ*-ը համարում է բնիկ հայերեն բառ՝ համեմատելով նաև «պրս. تر tar «թաց, թարմ», յն. τέργον «քնքուշ, մատղաշ, փափուկ», սաբին. tereno «կակուղ» և մի քանի այլ տար-

⁴² Է. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, էջ 101-102:

⁴³ *Թարմ*-ի մասին տե՛ս նաև Ա. Մուրվալյան, Հայոց լեզվի բառային կազմը, էջ 135:

բերակ (ՀԱԲ, ն.տ.): Մխիթար Սեբաստացին և Մանվել Ջախջախյանը բառը բացատրում են՝ «այն, որ զիւր խոնաւութիւն և զդաւարութիւն ոչ է կորուսեալ» (ԲՀԼ, էջ 311 (344)), «դալար, մատաղ, փափուկ» (ՋԲ, էջ 563): ՄՀԲԲ-ն և արդի հայերենի բացատրական բառարաններն առանձնացնում են *թարմ*-ի մի քանի նշանակություն, այդ թվում՝ «առողջ, կայտառ, աշխոյժը վրան, չոզնած», որ առկա են նաև արևմտահայերենում⁴⁴ (ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 87: տե՛ս ԱՀԲԲ, էջ 423: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 154): ՄՀԲ-ն վկայում է ՆՀԲ-ի առանձնացրած տարբերակները՝ իբրև «թարմ, նոր» (հ.Ա, էջ 243)⁴⁵:

Թեև վերոնշյալ բառարաններում արձանագրված «առողջ, կայտառ, աշխոյժը վրան, չոզնած» նշանակությունները հուշում են «թարմ լինել»-ը, այդուհանդերձ ՁԲ-ներում առկա *գուարթ*-ը իբրև «թարմ» արձանագրում են միայն արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 51-52: ԱՀԲԲ, էջ 380): Ասել է՝ արդի հայերենում, ըստ բառարանային տվյալների, կիրառվում է ՁԲ-ներում «թարմ» նշանակությամբ վկայվող *գուարթ*-ը:

Հռչել բայն առկա է *Կռչել. ձայնել, կարդալ. հրավիրել. ասել. (եթե անուն տալ) անուանել. յորջորջել* ՆԲԾ-ում (ՄՍՁ 6762, 113ա. 566(1), 253բ. 775, 64բ. 873, 200բ. 3110, 95ա): Հրաչյա Աճառյանը *հռչել*-ը չի առանձնացնում որպես «նոր բառ» (բառը չեն վկայում գրաբարի տպագիր բառարանները)⁴⁶, «առանձին անգործածական» *հռչ* արմատի համար, բացի մի շարք քերականություններում հանդիպող *հռչական* «կոչական» բառի մի քանի գործածությունից, նա նշում է միայն՝ «...*հռչել* «կոչել» Բառ. երեւմ. էջ 185,

⁴⁴ Յ. Գայայեան, նշվ. բառ., էջ 145:

⁴⁵ Մ. Մուրադյանի հավաստում է՝ «Միջին գրական լեզվի բառապաշարը... զարգացում է ապրում մի քանի ուղղություններով»՝ նշելով, որ այն հարստանում է «քնիկ ծագմամբ» բարբառային բազմաթիվ նոր բառերով՝ հիշատակելով նաև «նոր» իմաստով *թարմ* բառը (տե՛ս Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. II, Ե., 1975, էջ 150):

⁴⁶ Խոսքը վերաբերում է հետևյալ բառարաններին՝ ՆՀԲ, ԱԲ, ԲՀԼ, ԳԲ, ԳՀԲ, Նոր բառգիրք հայկազեն լեզուի, սրբագրուած և ճոխացուած Ն. Բիւզանդացու ձեռքով, հհ. 1-5, Ժնև, 1990:

որից նաև ՓԲ» (ՀԱԲ, հ. Գ, 1977, էջ 114): Այնպես որ *հռչել*-ի դեպքում կարելի է արձանագրել, որ բառի գոյությունը հավաստում են նաև քննվող ՁԲ-ները:

Իմաստուն հեևաբառով ՆԲՇ-ում (տե՛ս 51-րդ էջում) առանձնանում է *նրբամիտ* բառը: Հրաչյա Աճառյանը *նուրբ* արմատով բաղադրված բառերի շարքում այն համարում է «նոր բառ» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 473): *Նրբամիտ*-ը «սրամիտ, ուշիմամիտ» նշանակություններով առկա է ՁԲ-ում (էջ 1090) և ՓԲ-ում (հ. II, էջ 430): ՄՀԲԲ-ն առանձնացնում է «նուրբ մտածող, նուրբ խելքի տեր, մանր դիտող, խորաթափանց» իմաստները (հ. III, էջ 488): Նույնն են արձանագրում արդի հայերենի բացատրական բառարանները՝ հավելելով «նրբանկատ, փափկանկատ»-ը (ԱՀԲԲ, էջ 1089: ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջ 52), իսկ ՀԼՀԲ-ն հոմանիշների շարքում արձանագրում է նաև *խորիմաստ*, *քաջիմաց*, *խորամիտ* բառերը (էջ 495): *Նուրբ* արմատով բաղադրված բառերից «իմաստուն» նշանակությունն ունի նաև Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ում առկա *նրբահայեաց*-ը՝ «...այնպես բթամիտն ոչ իմանայ, զոր իմանայ նրբահայեացն և ուսեալն յաստուծոյ...»⁴⁷: ՁԲ-ների ՆԲՇ-ն, այլև ՀԼՀԲ-ն և արդի հայերենի բացատրական բառարանները հուշում են *նրբամիտ*-ի «իմաստուն» նշանակությունը:

Այսպիսով՝ առանձնացված բառերը գրաբարի տպագիր բառարանների համեմատությամբ հանդես են գալիս այլ բառիմաստներով, որոնք հաստատվում են հայ մատենագրության բնագրային օրինակներով, XVIII դարում և XVIII դարից հետո հրատարակված բառարաններով. այդ բառիմաստները մեծալ մասամբ պահպանվում են արդի հայերենում:

* * *

*

Բառարանային դիտարկումներն ու պրպտումները, ինչպես արդեն նշվել է, հնարավորություն են ընձեռում առանձնացնելու

⁴⁷ Գր. Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց» /Համաբարբառ, Գիրք Գ, էջ 1028:

նաև ժամանակակից հայերենում իմաստափոխված կամ իմաստային փոքր-ինչ այլ երանգով առկա բառերը:

Էդուարդ Ադայանի հավաստմամբ՝ «...ժամանակակից հայերենի պատմական իմաստաբանության համար առաջնակարգ նշանակություն ունեն գրաբարյան իմաստափոխությունները, որովհետև մեր լեզվի բառապաշարի հիմնական զանգվածը կամ միջուկը գրական ժառանգորդությամբ գրաբարից է գալիս և գրաբարյան իմաստափոխությունները, բնականաբար, ժառանգորդաբար անցել են ժամանակակից հայերենին»⁴⁸: Նա, վերլուծելով «գրաբարից գրական ժառանգորդությամբ աշխարհաբարին անցած բառերի գրաբարյան և ժամանակակից իմաստների հարաբերակցությունները», հանգում է այն եզրակացության, որ «գրաբար-աշխարհաբար իմաստների հարաբերակցությունը» որոշելը «հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու բառերի ոչ գրաբարյան նշանակությունները..., որոնց օգնությամբ միայն կարելի է ճշտորոշել գրական աշխարհաբարում տեղի ունեցած իմաստային փոփոխությունները և դրանով իսկ ճիշտ պատկերացում կազմել ժամանակակից հայերենի իմաստափոխությունների մասին»⁴⁹:

Հարկ է կրկին հիշեցնել ՁԲ-ներն ուսումնասիրողների այն կարծիքը, որ թեև դրանք թվագրվում են որոշակի դարերով, սակայն հավանական է՝ վերաբերում են ավելի վաղ շրջանի. ասվածը վերագրելի է նաև նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ներին: Այսինքն՝ այս ՁԲ-ներում առկա բառիմաստային փոփոխությունները հավանաբար կատարվել են մինչև XVIII դ.:

Արդ, քննվող ՁԲ-ներում առկա այն բառերի մասին, որոնք իմաստափոխվել են արդի հայերենում:

Ե՛վ գրաբարի, և՛ արդի հայերենի բացատրական բառարանները *արգահատել* բայն արձանագրում են «գթալ, կարեկցել, խղճալ, խղճահարվել» իմաստներով (ՆՀԲ, հ. I, էջ 343: ԱԲ, էջ 131: ԲՀԼ, էջ 101 (130): ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 255: ԱՀԲԲ, էջ 126: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ

⁴⁸ Է. Ադայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, էջ 76:

⁴⁹ Է. Ադայան, նշվ. աշխ., էջ 77-78:

210: ԳԲ, հ. Ա, էջ 203): Այն առկա է *Մխիթարել. սփռվել. խօսիլ ի սիրտ նորա* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 260բ. 775, 68բ. 873, 206ա. 3110, 101ա. 6762, 117բ): Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ *արգահատել*-ը կազմվել է առանձին անգործածական, «գուր» նշանակությամբ *արգահատ* արմատից (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 302): Արդի հայերենում, այդուհանդերձ, *արգահատել* բայն առավելապես կիրառվում է «արհամարհել» իմաստով: Այդ ոչ հիմնական՝ երկրորդական, իմաստը վկայում է միայն Էդուարդ Աղայանը (ԱՀԲԲ, էջ 126): Աշոտ Սուքիասյանն արձանագրում է ոչ միայն «ԱրգահատելԳթալ, խղճալ, կարեկցել, մեղքանալ, գորովել», այլև *արգահատելի* բառաշարքը, որում ներկայացվում են «խղճալի, խղճուկ, կարեկցելի, կարեկցական, արգահատական, ողորմելի, ցավալի, եղկելի, ողբալի: Գթաշարժ» հոմանիշները (ՀԼՀԲ, էջ 92): Այս բառարանում *արգահատելի* բառն առկա է նաև «Եղկելի.... ողբալի, թշվառական, թշվառ խղճալի, ողորմելի, ցավալի, արգահատելի.... եղկական (հզվդ.)» բառաշարքում (ՀԼՀԲ, էջ 108):

Կարելի՞ է արդյոք ընդունել, որ, ինչպես նշում է Էդուարդ Աղայանը, «ըստ իմաստային զարգացման արդյունքի», տեղի է ունեցել իմաստների փոխհաջորդում՝ բառի հին իմաստի կորուստ և նոր իմաստի ձեռքբերում, այլ ձևակերպմամբ՝ բառի նախկին իմաստի փոխարինում նոր իմաստով⁵⁰, թե առավել հավանական է իմաստափոխություն՝ ապաստուգաբանության հիմունքով⁵¹, այսինքն՝ *արգահատ* արմատի փոխարեն ենթադրել «առանձին անգործածական» *արգ* («յարգ, արժեք, արժանիք». ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 301) և *հատ* («կտրելը, հատուած կտոր....., որից *հատանել* «կտրել, կրճատել.... պակասեցնել....»». ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 50-51) արմատներով կազմություն: Իմաստային այս անցումը, այդուհանդերձ, տարակուսելի է, քանի որ չի կարելի անվերապահորեն պնդել, որ խղճալի,

⁵⁰ Է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 106: Պ. Բեդիրյանը «Արգահատել «խղճալ» > «արհամարհել» (իմաստ.՝ *արգահատելի* // *ողորմելի* // *խղճալի*, *խղճուկ* // *թշվառական*) բառերի շարքը ներկայացնում է իբրև բառիմաստի անցման (շրջման) օրինակ (Պ. Բեդիրյան, Իմաստի փոփոխությունները հայերենում, էջ 72):

⁵¹ Է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 84-86:

խղճուկ, այլև կարեկցանք և խղճահարություն առաջացնող կամ աղերսող անձն արհամարհանքի է արժանի:

Գրաբարի տպագիր բառարաններում *գռեհիկ* բառի գոյականաբար և ածականաբար վկայված իմաստներն են՝ «ռամիկ՝ որ ի գռեհս շրջի. շինական. աշխարհիկ. տխմար. ռամկական. վարի մարդիկ, գեղջուկ, գեղացի» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 581: ԱԲ, էջ 227: ԳԲ, հ. Ա, էջ 342): Այն առկա է *Գեղջուկ. գիւղակ. շինական. ռամիկ. ռամկական* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 240ա. 775, 56ա. 873, 189բ. 3110, 81բ. 6762, 104բ): Հրաչյա Աճառյանը համարում է, որ *գռեհիկ*-ը «.... «ռամիկ, հասարակ դասակարգի մարդ, գեղջուկ»-ն է, «(.... ինչպես կայ հիմայ փողոցային բառը)....» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 600): *Գռեհիկ*-ի «փողոցային, անճաշակ, անվայել. անտաշ, կոպիտ, տխմար. անմշակ, ռամկական» նշանակություններն արձանագրում է Ստեփան Մալխասյանը՝ «գիւղացի, շինական» իմաստի համար նշելով, որ այն հատկապես «հնում» է գործածվել (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 471): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *գռեհիկ*-ը վկայվում է ՄՀԲԲ-ում առանձնացված ածականական, գոյականական, այլև մակբայական նոր կիրառությամբ (ԱՀԲԲ, էջ 259: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 443)⁵²: Ուրեմն ընդունելի է արդի հայերենում *գռեհիկ*-ի իմաստափոխությունը՝ էդուարդ Աղայանի ձևակերպմամբ զգացական -վերաբերմունքային հիմունքով⁵³:

Ինչ վերաբերում է ՆԲՇ-ում առկա *գիւղակ* բառին (*գիւղակ՝ «պզտի գեղ, փոքրիկ գիւղ»*. ԱԲ, էջ 217: ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 441. նաև՝ ԱՀԲԲ, էջ 248: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 421), ապա, նկատի առնելով հաջորդող *շինական*, այլև ՆԲՇ-ն եզրափակող *ռամկական* բառերի առկայությունը, այն կարելի է սխալագրություն համարել՝ ընդունե-

⁵² Տե՛ս նաև Յ. Գայայեան, նշվ. բառ., էջ 90: Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 104: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 98: Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. I, 1992, էջ 421: Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 87:

⁵³ Է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 87: Պ. Բեդիրյանը «*Գռեհիկ* (փողոցային) բառի անցումը «ռամիկ, հասարակ դասակարգի մարդ, գեղջուկ» իմաստին» համարում է իմաստափոխություն՝ «կապված հասարակական վերաբերմունքի հետ». Պ. Բեդիրյան, նշվ. առեւ., էջ 242:

լով, որ *գիւղական* բառի փոխարեն ընդօրինակվել է կրճատ *գիւղակ* ձևը. ՆԲՇ-ում *գիւղական* բառն ակնհայտորեն ունի «գեղջուկ, ռամիկ, գեղացի» իմաստները: Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *գիւղական*-ի համար առկա են «գյուղին, գյուղացուն վերաբերող՝ հատուկ, գյուղի» նշանակությունները (ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 421: ԱՀԲԲ, էջ 248): Հրաչյա Աճառյանը հիշատակում է «նոր գրականում ընդունուած *գիւղ* ձև....»-ից կազմված *գիւղական*-ը (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 563): Մխիթար Սեբաստացին նույնպես արձանագրում է բառի՝ «.... գեղացի. կամ գոեհիկ. կամ գեղջուկ» իմաստները (ԲՀԼ, էջ 185 (214)): Ուշագրավ է, որ *գիւղական*-ի «գյուղացի» նշանակությունն է վկայում Վարդգեն Համբարձումյանը XIX դարում հրատարակված «Ճանապարհորդութիւն Մեսրոպայ Թադիադեանց ի Հայս» երկում՝ նշելով, որ «Գրաբարագիր հեղինակները, որքան էլ հմուտ լինեին գրաբարի հարցերում, նոր պայմաններում չէին կարող խուսափել ժամանակի գրական աշխարհաբարի ազդեցությունից»⁵⁴: Բարբառներում և ժողովրդախոսակցական լեզվում բառի գոյականական կիրառություն են արձանագրում Մանվել Ջախջախյանը (ԶԲ, էջ 363), Հրաչյա Աճառյանը (ՀԳԲ, էջ 232), Ստեփան Մալխասյանցը և արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ՍՀԲԲ, հ. I, էջ 441: ԺՀԼԲԲ, ն.տ.: ԱՀԲԲ, ն.տ.):

Ոսոխ. հակառակորդ. ամբաստանող կամ ամբաստան ՆԲՇ-ի՝ (ՄՄՁ 6762, 105բ. 566(I), 241ա. 3110, 83ա) *Դատախազ* հենաբառը ՆՀԲ-ի վկայությամբ V դ. է՝ «Ոսոխ, հակառակորդ. Ամբաստանող ի դատարանի» (հ. I, էջ 600): Նույնն են արձանագրում ԱԲ-ն (էջ 234), ԳԲ-ն (հ. Ա, էջ 234), ԲՀԼՄՍ-ն («տաւաճի». էջ 100 (713)), նաև ՍՀԲԲ-ն՝ «հին բառ կամ նշ.» նշումով (հ. I, էջ 493): ԳՀԲ-ում նույն շարքն է՝ *դատակից* բառի հավելումով (էջ 206), իսկ ՀԼՀԲ-ն սահմանափակվում է *Դատախազ. ամբաստան-ով՝* երկրորդ բառը նշե-

⁵⁴ Վ. Համբարձումյան, Գրաբարի գործառությունը որպես գրական լեզու ԺԸ-ԺԹ դդ., Ե., 2010, էջ 250:

* ՄՄՁ 6762, 566(I), 3110-ում առկա է նաև *Ոսոխ. դատախազ. ամբաստանող. հակառակորդ. կամ հակառակամարտ. թշնամի ՆԲՇ-ն*:

լով «հնց.» (էջ 162): Արդի հայերենում *դատախազ*-ը այլ իմաստ է ձեռք բերել՝ նշանակելով «օրենքների կիրառումը հսկող պետական պաշտոնյա» և «պետական մեղադրող դատարանում» (ԱՀԲԲ, էջ 279: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 478):

Ուրանալ. ժխտել. ուրաստ լինել ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 265 ա. 775, 71բ. 873, 209բ. 3110, 104բ. 6762, 120բ) առկա *զլանալ* բայի՝ գրաբարի տպագիր բառարաններում վկայվող «Որպես Զրկել. անհրաւել. դրժել. հատանել զիրաւունս..... նենգել. խարդախել» և «Ժխտել. ուրանալ զիրան և զիրաւունս» իմաստներին (ՆՀԲ, հ. I, էջ 737: ԳԲ, հ. Ա, էջ 442) ԱԲ-ն առադրում է «խնայելով տալ»-ը (էջ 295): Նշված իմաստներն արձանագրում է նաև ՄՀԲԲ-ն՝ հավելելով «խնայել մի բան անել՝ տալ, մերժել»-ը (հ. II, էջ 26): *Զլանալ* բայի «խնայել» նրբիմաստն է հավաստում նաև Հակոբ Վիլյոտը՝ «... զլանալ վարձկանի զվարձս իւր զլանալ աղքատի յողորմութենէ»⁵⁵: Իսկ «Գիրք թղթոց»-ից հնարավորություն է ընձեռվում առանձնացնելու «... ժպրհին զլանալ գերկրպագութիւնն տեառն» նախադասությունը⁵⁶, որից «մերժել, ժխտել»-ի հետ նաև ենթադրելի է «խուսափել» նրբիմաստը:

Արևմտահայերենի բառարանները պահպանել են *զլանալ*-ի վերոնշյալ «մերժել, ժխտել» նշանակությունները⁵⁷, իսկ ահա արեւելահայերենում՝ բառիմաստի փոփոխությամբ հանգել առաջնալին «դժվարանալ մի բան անել, խուսափել մի բան անելուց՝ տալուց» իմաստի (ԱՀԲԲ, էջ 375: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 88):

Որձակ. աքաղաղ. արլոր (եզն սորա) հաւ. մարի ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 264ա. 775, 71ա. 873, 209բ. 3110, 104ա. 6762, 120ա) առկա *խօսնակ*-ը գրաբարի տպագիր բառարաններում «Աքաղաղ. և նմանութեամբ՝ Բարեխօս. փաստաբան. խօսական. քաջաբան. ճարտարախօս» նշանակություններով է (ՆՀԲ, հ. I, էջ 997: ԱԲ, էջ 399: ԳԲ, հ. Ա, էջ 598): Նույն իմաստները «հնց.» նշումով է արձա-

⁵⁵ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 5.

⁵⁶ <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/arm/girk/girk.htm?girk003.htm>.

⁵⁷ Հմմտ.՝ Յ. Գայայեան, նշվ. բառ., էջ 130: Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. I, 1992, էջ 617: Ա. վրդ. Կոսանեան, նշվ. բառ., էջ 124:

նագրում ՄՀԲԲ-ն (հ. II, էջ 313): Արևմտահայերենի բառարաններում *խոսնակ*-ի առաջնային իմաստը «Ռատիոյի հեռուստատեսիլի վրայ լուրեր հաղորդող, լրատու»-ն է, այնուհետև նշվում են «հատուկ յայտագիր վարող», «յոգուտ մեկու մը ի պաշտօնէ խօսող, փաստաբան, ջատագով, պաշտպան», «անձի մը կամ կազմակերպութեան մը կողմէ խօսող, բանբեր, ներկայացուցիչ», «յոգուտ մեկու մը միջնորդող, բարեխօս» իմաստները⁵⁸: Արդի հայերենի բացատրական բառարանները վկայում են «խոսուն, ճարտար» և «հազվադեպ հանդիպող բառ», «փխբ.» նշումներով «դատապաշտպան, պաշտպան» իմաստները՝ արձանագրելով նաև «ռադիոյի հաղորդավար»-ը (ՄՀԲԲ, էջ 596: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 555): Արևելահայերենում այժմ կիրառվող *խոսնակ*-ի՝ «Ազգային Ժողովի նախագահ»՝ «սպիկեր», նշանակությունն արձանագրել է Սեդա Էլոյանը⁵⁹: Այն, ամենայն հավանականությամբ, փոխառություն է ռուսերենից (հմմտ.՝ նաև «the Speaker սպիկեր. ա) անգլիական համայնքների պալատի նախագահ. բ) ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչների պալատի նախագահ»)՝ Այսօր հաճախակի կիրառվող *մամուլի խոսնակ* բառակապակցությունում բառը թերևս գործածվում է «անձի մը կամ կազմակերպութեան մը կողմէ խօսող, բանբեր, ներկայացուցիչ», նաև «խոսելու շնորհք ունեցող» (այլև «յոգուտ մեկի խօսող») նշանակություններով: Այնպես որ կարելի է արձանագրել, որ արդի արևելահայերենում, «ըստ իմաստային զարգացման արդյունքի», տեղի է ունեցել իմաստների փոխհաջորդում:

Մեթներթել բայն առկա է միայն *Զարդարել. յարդարել. պճնել. պճնազարդել. գեղազարդել. պաճուճել. գեղգեղել. յօրինել. շքեղազարդել. պայծառազարդել (շպարել ի ծարիւ և ի սնգոյր)* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 775, 58ա. 873, 192բ): Ըստ բառարանային տվյալների՝ այն գրաբարում ունեցել է «պաճուճել, պճնել. արուեստակել. հայթայ-

⁵⁸ Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. I, 1992, էջ 888: Ա. Սարգսյան, Արևմտահայերենի բառարան, էջ 155: Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 186:

⁵⁹ Ս. Էլոյան, Նորաբանությունների բառարան, Ե., 2002, էջ 215:

⁶⁰ Անգլերեն-հայերեն բառարան, խմբ.-մբ. Հ. Ասմանգույանի և Մ. Հովհաննիսյանի, Ե., 1984, էջ 904:

թել. յարդարել. և Փերևեթել⁶¹», «աւելորդ բաներով զարդարել» նը-
շանակությունները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 704: ԱԲ, էջ 718: ԳԲ, հ. Բ, էջ 450):
Մտեփան Մալխասյանցի աշխատասիրած բառարանում դրանք
պահպանվել են (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 197): Ուշագրավ է Մխիթար Մե-
բաստացու բացատրությունը՝ «....սերևեթիլ ասի՝ զարդարիլն զի-
նուք, կամ սպառազինիլն, և ըստ այսմ ասի ի հին պատմագիրս
զգորաց. Այսր այդր սրավառեալ, սերևեթեալ երթային» (ԲՀԼ, էջ
978 (1037)), ասել է՝ այն, ինչ հետագայում վկայում է ՆՀԲ-ն՝ նշե-
լով՝ «փերևեթել»՝ «ճեմել սիգալով»: Թեև արդի հայերենի բառա-
րանները վկայում են *սերևեթել*-ի «պաճուճվել, ավելորդ պճնվել,
շատ զարդարվել» առաջնային իմաստը, սակայն այժմ *սերևեթել*-ն
առավելապես գործածվում է բառարաններում նշված «նազել,
կոտրատվել, ծեքծեքել» երկրորդական իմաստներով (ԱՀԲԲ, էջ
1288: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 284)⁶²:

Այսպիսով՝ պարզորոշ է, որ առանձնացված բառերի՝ արդի
հայերենի բառարաններում վկայված առաջնային իմաստները չեն
պահպանվել. այդ բառերը XX դ. վերջերից արդեն իսկ կիրառվում
են նոր իմաստներով:

⁶¹ ՆՀԲ-ն մեկնում է նաև «ճեմել սիգալով» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 941):

⁶² Տե՛ս նաև Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 1268:
Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. II, 1992, էջ 787: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ
754:

ՆՈՐԱԿԱԶՄ ԲԱՌԵՐ

Գևորգ Զահուկյանը, անդրադառնալով միջնադարյան բառարաններում «տեղ գտած նորահայտ» որոշ բառերի առաջարկված ստուգաբանությունների, ճշգրտելով դրանք և կատարելով բառաքննական «դիտողություններ», նշում է, որ «Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանների ուսումնասիրությունը կարևոր նյութ է տալիս հայոց լեզվի պատմությանն ու ստուգաբանությանը»¹: Հոմանիշների ՁԲ-ները հետազոտողներն էլ հավաստում են, որ «... միջին հայերենով գրված բնագրերում ավելի շատ են հանդիպում նորաբնույթ կամ նորակազմ հոմանիշ բառեր...»², և դրանց «մանրագնին ուսումնասիրությունը ի հայտ կբերի բավական նոր բառեր, որոնք ժամանակին գործածական են եղել մեր գրականության ու ժողովրդական խոսվածքի մեջ»³: Ասվածն անվերապահորեն վերագրելի է նաև XVIII դարից ավանդված՝ նոյնանիշների ՁԲ-ներին, որոնց մեջ առկա, բայց գրաբարի տպագիր բառարաններում չարձանագրված բառերը կարելի է համարել նորակազմ: Այս ՁԲ-ները, ինչպես նշվել է, չունեն բնագրային օրինակներ, հետևաբար փորձ է արվում այդ բառերի գոյությունը հաստատելու հայերենի բառակազմության առանձնահատկություններով, հետազայում լույս տեսած բառարաններով, հնարավորության դեպքում՝ նաև բնագրային օրինակներով⁴, այլև պարզելու և պարզաբանելու բառիմաստային անցումներն ու փո-

¹ Գ. Զահուկյան, Ստուգաբանական դիտողություններ միջնադարյան բառարաններում տեղ գտած նորահայտ բառերի մասին. - Լրագրեր հասարակական գիտությունների, 12, 1976, էջ 41:

² Ռ. Ղազարյան, Լեզվաբանական ուսումնասիրություններ, էջ 156:

³ Գ. Գասպարյան, Հայ բառարանագրության պատմություն, էջ 36:

⁴ Դրանք քաղելու հնարավորություն է ընձեռում «Գրահավաք» կայքի «Հայերեն բնագրերի առցանց շտեմարան»-ում հայերեն բառերի որոնումը:

փոխությունները⁵: Նորակազմ բառը քննելիս կարևորվում է, թե որ դարից ավանդված ՁԲ-ում է այն վկայվում:

Ըստ միջին գրական հայերենի բառապաշարը քննող, մասնավորապես բառակազմությանն անդրադարձող լեզվաբանների՝ այդ լեզուն «վկայում է գրաբարին անծանոթ բազմաթիվ պարզ բայեր, որոնց մի մասը նորակազմություն է» (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 250): **Նորակազմ պարզ բայեր** արձանագրվում են նաև քննվող ՁԲ-ներում:

Միայն ՄՄՁ 873-ում (215բ)՝ *Վնասել. մեղանչել. չարիս հասուցանել. չար ինչ առնել նմա* ՆԲՇ-ում *խուել* բայի փոխարեն առկա է *խոչել*-ը, ամենայն հավանականությամբ, *խոչ* «Քար կամ փայտ սրածայր՝ արգել և վնասիչ ոտից... արգելք» արմատից (ՆՀԲ, հ. I, էջ 966): Եթե ընդունելի է բայի՝ այս արմատից կազմված լինելը, ենթադրելի է, որ ձեռագիրն ընդօրինակողը *խոչել*-ը կազմել է՝ նաև նկատի առնելով *խոչ* արմատի՝ նշված «արգել և վնասիչ ոտից»-ը՝ «վնասել» իմաստով: Թեև կարելի է նաև հավանական համարել Հրաչյա Աճառյանի՝ «Գիրք վաստակոց»-ից բաղած *խոչատ լինել* հարադրության («անասունների ոտքը բան մտնելով կամ վրնասուելով՝ կաղ ի կաղ քայլելը»։ ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 397) կամ ՄՀԲԲ-ում արձանագրված *խոչատել*-ի («ոտքը մեխի գալ, մեխը ոտքը մտնել (պայտելու ժամանակ)»։ հ. II, էջ 285)՝ տառերը հապավելով *խոչել* արտագրելը:

Կերակրել. ջամբել. դարմանել. սնուցանել. ռոճիկ տալ. կամ տալ նմա ուտել (եթե պիտոյ իցե) արբեցուցանել. արբուցանել. տալ նմա ըմպել (ՄՄՁ 566(I), 253ա. 775, 64ա. 873, 200ա. 3110, 95ա. 6762, 112բ) և *Սնուցանել. բուծանել. դարմանել. կերակրել. տալ նրմա ուտել. բտել. պարուրել. ռոճիկ տալ. ուտեստ տալ* (ՄՄՁ 566(I),

⁵ Նյութը կարելի է նաև առանձնացնել *բառարաններում չվկայված* և հետագայում լույս տեսած *բառարաններում արձանագրված* բառեր դասակարգումներով: Մակայն հավանական կրկնություններից (բառաշարք, ձեռագրահամար, էջ) խուսափելու համար բառերը ներկայացվում են միասնաբար. շարադրանքից պարզորոշ է դառնում բառերի՝ բառարաններում վկայված լինել-չլինելը: Եվ դարձյալ նշվելու են միայն ձեռագրահամարը և էջը:

270ա. 775, 74ա. 873, 213բ. 3110, 107բ. 6762, 124ա) ՆԲՇ-ներում առկա են համապատասխանաբար *նպար* և *պարեն* արմատներով և բայական *-ել* վերջավորությամբ բաղադրված *նպարել* և *պարենել* բայերը: Բառարանները վկայում են *նպարակել*-ը՝ «նպարակօթ թռչակել, պաշարօթ լնուլ» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 453), «առատ պաշար տալ» (ԱԲ, էջ 626), «նպարեղենով՝ պարենով ապահովել, պարենաւորել» (ԳԲ, հ. Բ, էջ 300), և *պարենաւորե(ի)լ*-ը՝ «գտանել զպարեն և ճարակել» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 632. ԱԲ, էջ 691), «սնուել» (ԳԲ, հ. Բ, էջ 406. տե՛ս նաև ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 61) նշանակություններով: *Նպարել* և *պարենել* բայերն արձանագրում է Մխիթար Մեքաստացին՝ «ապրուստ տալով պահել. կերցնելով պահել» բացատրություններով (ԲՀԼՄՍ, էջք 912, 950 (299, 337)), Մանվել Ջախջախյանի կազմած երեքլեզվյան բառարանը՝ աստղանիշով (որ նշանակում է՝ «նոր բառ») իտալերեն *Equippaggiare*-ն բացատրելիս⁶: ՄՀԲԲ-ում, երկուսն էլ «տե՛ս» հղումով են՝ «տե՛ս *Նպարակել*» («պարենաւորել, ճանապարհի համար հարկաւոր ուտելեղենը մատակարարել» (հ. II, էջ 486)) և «տե՛ս *Պարենաւորել*» («*Պարեն*՝ ուտելեղեն մատակարարել, պարեն տալ: Ուտեստի և այլ մթերքներ պատրաստել, պաշար պատրաստել» (հ. IV, էջ 81)): Հարկ է նշել, որ *նպարեմ*-ը և *պարենեմ*-ը համապատասխանաբար «տե՛ս *ի վերոյ Նպարակեմ*» հղումով և «սնուցանել պարենիւք. կերակրել» իմաստով հիշատակում է ՓԲ-ն (հ. II, էջք 428, 573), իսկ *նպարել*-ը՝ «см. Կերակրել» հղումով՝ ԽՀՌԲ-ն (հ. II, էջ 248): Երկու բայերն էլ ՀԼՀԲ-ում «հզվդ.» նշումով են (էջք 493, 543): *Պարենել*-ը հիշատակում է նաև ՀԲՀԲ-ն (էջ 774):

Միայն ՄՄՁ 775-ում *Թափառել կամ Թափառական շրջել. վտարանդի շրջել. տատանել. դեզերել* ՆԲՇ-ին (60ա) հավելված է *անտունել* բայը: Գրաբարի բառակազմությունը քննելիս առանձնացնելով բայերի բառահիմքերը՝ Լիանա Հովսեփյանը *ան*- ժխտական նախածանցով ձևավորված արդեն գոյություն ունեցող ածականներից կազմված բայերն անվերապահորեն վերագրում է (aS)a

⁶ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, ընծայեալ ի լոյս երկասիրութեամբ Մանուէլ վրդ. Ջախջախեան, Վենետիկ, 1804, էջք 292 և թ:

նախաձանցավոր սերող հիմքերով բայերի կադապարներին՝ շեշտելով, որ «մեծ մասամբ որպես արդյունք ստացվում են ներգործական և կրավորակերպ չեզոք (*է, ի* լծորդությունների) բայեր»⁷: Միաժամանակ *անտունել*-ը⁸ կարելի է դասել միջին գրական լեզվում վկայվող և գրաբարին անծանոթ այն բազմաթիվ պարզ բայերին, «որոնց մի մասը նորակազմությունն է»։ Արդի հայերենի բացատրական բառարանները նշում են *անտունանալ*-ը՝ «Տունուտելից գրկվել, աղքատանալ, անտուն դառնալ» (ԱՀԲԲ, էջ 83. ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 141)՝ ճիշտ նույնպիսի կազմությամբ, ինչպիսին են *ան- ժխտական* նախաձանց + գոյական (= ածական) + *ան* ածանց + *ալ* վերջավորություն կադապարով *անհոգանալ*, *անզբանալ*, *անբախտանալ*, *անամոթանալ* և այլ բայեր:

Ըստ Հրաչյա Աճառյանի (նա հիշեցնում է, որ միջին հայերենի բայական համակարգն ուսումնասիրելիս օգտվել է Յոզեֆ Կարստի աշխատություններից)՝ Յոզեֆ Կարստը հավանական է համարում «ոչ-ոնգային» բայաձևերի միջինհայերենյան լինելը՝ *խփանեմ-խփեմ, բեկանեմ-բեկեմ, խցանեմ-խցեմ* և այլն՝ ցանկը լրացնելով *մոեմ, լուծեմ, խստեմ, համեմ* բայերով⁹: Վարազ Առաքելյանը, ինչպես արդեն նշվել է, արձանագրելով դեռևս Աստվածաշնչում առկա բայական փոփոխակներ (մինևնույն բայի և՛ պարզ, և՛ ածանցավոր ձևեր), երևույթը բացատրում է կա՛մ բայական մի ձևի քայքայմամբ և մեկ ուրիշով փոխարինվելով, կա՛մ տարբեր

⁷ Լ. Հովսեփյան, Գրաբարի բառակազմությունը, Ե., 1987, էջ 310:

⁸ Գրաբարի բառարանները *անտուն*-ը նշում են իբրև ածական և մակբայ. «Ոյր չիք տուն և բնակարան առանձին. և Որոյ չգուցեն ընտանիք» և «Առանց տան, իբրև պանդուխտ» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 247), «1. Տուն տեղ և ընտանիք չունեցող. 2. մ. պանդուխտի պես» (ԱԲ, էջ 94): Բառն իբրև մակբայ է օգտագործում նաև Գր. Նարեկացին՝ «*Անտուն շրջի անբովանդակելին...*» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 247. տե՛ս նաև Գր. Նարեկացի, Մատենանոց-Երզրուհեան, Հայկական համաբարբառ, Ա, Ե., 1975, էջ 129): «Նորակազմ» այս բայն արձանագրվում է նաև Հ. Շիրազի ստեղծագործություններում (http://www.asu.am/images/stories/HUMANI_6_12_2019_.pdf):

⁹ Հ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. IV, Ա Գիրք, Ե., 1959, էջ 399: Հմմտ.՝ Յ. Կարստ, Կիլիկյան հայերենի պատմական քերականություն, Ե., 2002, էջ 251:

բարբառների ազդեցությամբ, հավելելով նաև այդպիսի բայերի՝ այսօր արդեն չգիտակցվող կերպային կամ բայակարգային զանազանություն ունենալու հավանականությունը¹⁰: Քննվող ձեռագիր բառարանները հնարավորություն չեն ընձեռում ճշտելու բայերի կերպը:

Վերոնշյալը վերագրելի է նաև ՄՄՁ 775-ում (72ա), 873-ում (210բ)՝ *Չարչարել. տանջել. խոշտանկել. տառապեցուցանել. թռպել. լլկել (տալ գտանջանս). գանել. գան հարկանել. խաչել. հարուածս տալ կամ հարկանել. ի խաչ հանել. կոշկոճել. վշտանգել. վշտագնել (կամ) վիշտս հասուցանել. ձաղկել. կտտամահ առնել. կոփել կամ կոփահարել. ձաղել. տե ս գնեղելն* ՆԲՇ-ում վկայվող *վշտել*-ին՝ այն միակ տարբերությամբ, որ *վշտել* բայը «վշտանալ» նշանակությամբ և «Գնստ.» նշումով (թեև առանց բնագրային օրինակի) արձանագրում է ԱՀԲԲ-ն (էջ 1398):

Եվ դարձյալ ՄՄՁ 775-ում (56բ), 873-ում (189բ) *Գերծել (կամ) գերծուլ. փոքրել զհերս. վարսավիրել* . սափրել. սրբել. ածիլել (եթե մկրատիս խուզել. յապաւել. կտրել)* ՆԲՇ-ին հավելվում է *վարսել* բայը: Հայերենի բառարանները *վարսել*-ը բացատրում են իբրև «մխել, հարստել, սևեռել, բևեռել, խրել, մխրճել» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 738: ԱԲ, էջ 754: ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 916: ԱՀԲԲ, էջ 1369: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 383. տե՛ս նաև՝ ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 325): ՆԲՇ-ից պարզորոշ են *վարսել*-ի «մազերը կտրել. սափրել, ածիլել» իմաստները, որոնք չեն վկայում հայոց լեզվի բառարանները:

Վարս բառի առնչությամբ Հրաչյա Աճառյանը «փոխ.» նշումով նկատում է՝ «Վրաց. կայ *վարսիմի* «սափրիչ՝ որ մազ է խուզում և արխն առնում». բայց հաւանաբար ուղղակի պիլ. փոխառութիւն է, որովհետև հայերէնի մէջ **վարսիմ* «սափրիլ» բառ գոյութիւն չունի» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 324): Երեմիա Մեղրեցու բառգրքի քննա-

¹⁰ Վ. Առաքելյան, Հինգերորդ դարի հայ թարգմանական գրական լեզուն և ոճը, էջ 151-152:

* ՄՄՁ 556 (I)-ում (240ա)՝ *վարսատրել*: ՄՄՁ 775-ում (75բ) և 873-ում (215ա) միաժամանակ սույա է նաև *Վարսավիրել, տե՛ս զգերծուլն* ՆԲՇ-ն:

կան բնագիրը և ծանոթագրություններն աշխատասիրած Հայկ Ամալյանը *Վարսել-վայր տալ* բառահոդվածին (ԲՀ, էջ 300) հավելում է. «N 3468 ձեռագիրը մեկնում է՝ «ցիցն վայր տալ»¹¹: ՄՀԲ-ն *վայր տալ*-ը բացատրում է իբրև *շուտ տալ* (հ. Բ, 1992, էջ 358), իսկ ԱՀԲԲ-ն՝ նշում, որ *վայր*-ը «կազմում է հարադիր բայեր՝ ցույց տալով գործողության ուղղվածությունը դեպի ցած....» (էջ 1355): Նշվածը լրացվում է հայերենի բարբառներում գործածվող *վար տալ* և *վէր տալ* հարադրություններով՝ համապատասխանաբար «խուզել (մազերը, բուրդը)» (ՀԼԲԲ, հ. Զ, էջ 29) և «խուզել, ածիլել» նշանակությամբ (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 338: ԱՀԲԲ, էջ 1355): Ուրեմն, թեև ոչ անվերապահորեն, բայց կարելի է հավաստել *վարսել* («մազերը կըտրել, սափրել») → *վայր տալ* (//*շուտ տալ*), *վար*//*վէր տալ* («խուզել, ածիլել») իմաստային կապը (ամեն դեպքում չբացատրելով դեպի ցած, ներքև ուղղվածությունը):

Հատկանշական է, որ XVII-XVIII դդ. լատինաբան հեղինակների երկերում Վազգեն Համբարձումյանն արձանագրում է «-իչ ածանցով» և ««վարսավիր» նշանակությամբ» *վարսիչ* «նորակազմ բառ»-ը¹²: Եվ այնուհանդերձ, հիմք ընդունելով նաև քննվող ՁԲ-ների տվյալները, կարելի է ենթադրել, որ հայերենում վերոբերյալ նշանակությամբ *վարսել* բայ գործածվել է, բայց չի պահպանվել:

Միայն ՄՄԶ 6762-ում՝ *Ուխտել* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ «(եթե ընդ մարդկան իցե և պիտոյ իցե դնի ևս) դաշինս կոել. գպայման դնել» բացատրությունից հետո *պայմանել*-ի փոխարեն առկա է *պայմանաւորել* բայը (120բ): Գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են *պայմանաւոր*-ը՝ «Որ ինչ ունի գպայման. ուխտական. վճռական....» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 595: ԱԲ, էջ 678): Հրաչյա Աճառյանը «նոր բառեր»-ի շարքում հիշատակում է *պայմանաւորուիլ* բայը (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 18): *Պայմանաւորել*-ն արձանագրում է Ստեփան Մալխասյանցը «1. Որեւէ պայմանով սահմանափակել, խոստանալ կամ համաձայնել որոշ պայմանով....» իմաստով (ՄՀԲԲ, հ. IV,

¹¹ Հ. Ամալյան, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, էջ 322: Նաև՝ ԲՀ, էջ 300:

¹² Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 226:

էջ 46): Նույնն է արձանագրում Էդուարդ Աղայանը (ԱՀԲԲ, էջ 1177), մինչ ԺՀԼԲԲ-ն «(հզվդ.)» նշումով հիշատակում է միայն «Այն կամ այն պայմանով սահմանել, նախապայման հանդիսանալ»-ը՝ «Համաձայնության գալ, համաձայնվել»-ը նշելով *պայմանավորվել* բայի համար (հ. IV, էջ 157): Հետևաբար կարելի է ընդունելի կամ հավանական համարել, որ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ում *պայմանաւորել* բայն այն նույն նշանակությունն ունի, ինչ Հրաչյա Աճառյանի՝ «նոր բառեր»-ի շարքում հիշատակված *պայմանաւորուիլ* -ը:

Միակ ածանցավոր բայը *եռացուցանել*-ն է: Այն *Կցել. առակցել. յարել. յօդել. միաւորել (միայարել) ընդ նմա. կամ միայցուցանել. շաղկապել. շարակցել. շարայարել. պատուաստել. շարահիւսել. մերձեցուցանել. կապակցել. կապել. սոսնձել* ՆԲՇ-ում (ՄՍՁ 775, 64բ. 873, 200բ) ակնհայտորեն ներառվել է «կցել, զօդել» նշանակությամբ: Հրաչյա Աճառյանը «նաև իրար զօդել» նշանակությամբ *եռցրնել* բայը համարում է «նոր բառ» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 8)՝ համեմատության համար առաջարկելով Հովհաննես Օձնեցու «Ատենաբանութիւն» երկում առկա «...*եռալ* «սիրով միանալ, զօդիլ» բընագրային օրինակը (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 31): Միսիթար Սեբաստացին *եռացուցանել*-ի համար նաև ունի «մէկըզմէկու հետ հալելով կըպցնել» բացատրությունը (ԲՀԼՄՍ, էջ 115 (728)): ՄՀԲԲ-ն *եռացուցանել*-ը հղում է «բարբառային բառ» նշումով *յեռել*-ին, որի իմաստներից է «կցել, կապակցել, զօդել»-ը (հ. I, էջ 567, հ. III, էջ 405): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում վկայվող *եռացնել* համանուններից երկրորդը «Մետաղյա մասերի իրար շփվող մակերեսները շիկացնելով հալել ու ձուլել միմյանց. զօդել» նշանակությամբ է (ԱՀԲԲ, էջ 331: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 558): Կարելի է ենթադրել և հավանական համարել, որ *կցել* հենաբառով ՆԲՇ-ում առկա *եռացուցանել*-ով նախապատրաստվում է «եռքով կցել՝ միացնել. մետաղները շիկացնելով կցել՝ զօդել» նշանակությամբ *եռակցել* բայի գործածությունը արդի գրական հայերենում:

ՄՍՁ 566(I) (254ա), 3110 (95բ), 6762-ում (113ա-113բ) *եռացուցանել*-ի փոխարեն *հեռացուցանել* բայն է, որի առկայությունը կարելի է բացատրել գրչագիրն ընդօրինակողի՝ *եռացուցանել* բայի

«կցել, միացնել» նշանակությունը չիմանալով. նա պարզապես լր-
րացրել է *կցել. մերձեցուցանել. սոսնձել* և համանշանակ մյուս բա-
յերին հականիշ *հեռացուցանել*-ը¹³:

Ստորև առանձնացվում են *նորակազմ նախածանցավոր
բայերը*:

Հրաչյա Աճառյանը, անդրադառնալով *առ* նախդրին, նշում է,
որ այն «Շատ սովորական է բառակերտության մեջ, ուր դրում է
բառասկզբում կամ մի նախդիրից յետոյ» հավելելով՝ «Յունա-
բան հեղինակների մօտ դարձել է յն. *πρός* ձևին համապատասխան
նախամասնիկ, որով կազմուած են բազմաթիւ բառեր», և հիշատա-
կելով նաև *առքերել, առդնել* բայերը (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 247): Այդպիսին
է նաև *Կցել* հենաբառով ՆԲՇ-ում ընդգրկված, *առ*-ով և *կից* ար-
մատից կազմված *կցել*-ով բաղադրված *առակցել* բայը (ՄՄՁ 6762,
113ա-113բ. 566 (I), 254ա): Այն մի քանի անգամ վկայվում է Հա-
կոբ Վիլլոտի լատիներեն-հայերեն նոր բառարանում՝ "Affigo" ("Af-
figo. ere."), "Affocio" ("Affocio. are. jungere."), "Subtexo" ("Subtexo, ere:
adderre.) բառահոդվածներում. թարգմանված «կապել. պրկել. հա-
րել. բնեռել. պնդել», «գուգել. կցել. միաւորել. յօդել. յարել. մերձե-
ցուցանել զմի ի միւսն. մօտ բերել», «առադրել» բայերի շարքում հի-
շատակվում են նաև *առակցել*-ը և *առկցել*-ը¹⁴: Բայը գործածում է
նաև Խաչատուր Էրզրումեցին («Վասն այսորիկ պիտոյ է աղօթել,
և աղօթից զողորմութիւն առակցել»)¹⁵: *Առակցել*-ը «կցցել» իմաս-
տով է վկայում Մխիթար Սեբաստացին (ԲՀԼՄՍ, էջ 44 (657)): Բայն

¹³ Թերևս, հիշատակելի է Հ. Աճառյանի այն դիտարկումը՝ «...*եռալ* բառը Ղարա-
բաղի բարբառում ունի *հեռալ* ձևը» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 30), որն էլ ըստ նրա «ապացու-
ցում է եռ և հեռ արմատների նոյնությունը» (ՀԱԲ, ն. տ.), բայց և, հարկ է նշել, որ
այս դեպքում *հեռալ* ձևը «կցել, միացնել» նշանակությունը չունի:

¹⁴ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, pp. 33, 69, 680.

¹⁵ Կարճառօտագունեղ համառօտութիւն ընդհանրականի աստուածաբանութեան
Խոյսականի, ուսումնականի, դրականի, բարոյականի, և այլ: Ստորասական-
աւ խօսակցութեամբ: Շարադրեցեալ ի լատինականի լեզուջ ի գերապատուելոյ
Խաչատուրոյ Երզրումեցոյ աստուածաբան վարդապետէ, Վենետիկ, 1736, էջ 283:

առկա է «լատինաբան հայերեն»¹⁶-ում՝ *առ-* նախածանցով նորակազմ բառերի շարքում (Արսէն Դպիր «Գիրք սահմանաց», XVIII դ.)¹⁷: *Առկցեալ* բառը արձանագրում է Սիմոն Գաբամաճյանը «Բանի մը կցուած. աւելցած» բացատրությամբ՝ միաժամանակ օգտագործելով աստղանիշ և հավաստելով, որ «Բառերու առջև դրուած աստղանիշ կը ցուցնէ նոյն բառերուն նոր շինուած ըլլալը» (ԳՆԲՀԼ, էջք 169 և Ը): Ստեփան Մալխասյանցն *առկցել* տարբերակը նույնպէս հիշատակում է աստղանիշով, որն այս դեպքում, սակայն, նշում է «հազուադէպ բառ կամ նշանակութիւն»-ը (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 229): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *առկցել*-ը «կցել, իրար հետ կապակցել՝ միացնել» նշանակությամբ է (ՄՀԲԲ, էջ 107. ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 180): Բառը հիշատակում է նաև ՀԼՀԲ-ն՝ «Տէս Կապակցել» հղումով (ՀԼՀԲ, էջ 82):

*Առ-*ով և «պարսաւելի, անարգելի» նշանակությամբ *բասիր* արմատից կազմված *բասրել*-ով բաղադրված *առբասրել*-ը՝ առկա է *Ջատագովել* հենաբառով ՆԲՇ-ում՝ «(եթէ հարմար իցէ բանին. դիր նս)» բացատրությունից հետո՝ «արդարացուցանել զբան նոցա կամ զնա. անմեղադրելի ցուցանել զբան նոցա կամ զնա» արտահայտություններին կից (ՄՄՁ 566 (I), 269ա): Բայը՝ «արդարացնել» նշանակությամբ, առաջին անգամ վկայում է Յոհան Շրյոդերը *առբասրել*-ը ("excusare") բացատրելիս նշելով *անմեղադիր լինել* հարադրությունը¹⁸:

Քառորդ դար հետո Մխիթար Սեբաստացին *առբասրել* բառահոդվածում նշում է. «.... նոյն է ընդ բային բասրել. որ է պարսաւել. կամ մեղադրել. և այլն. քանզի մասնիկն առ. ո՛չ է բացբարձական. այլ ստորասական. և թարմատար: որպէս յայտ է ի բայէն առլնուլ. որ է լնուլ. բայց ոմանք ի նորոց շրջեալ զսա ի ներհակն, ի գործածեն փոխանակ արտաբասրելոյ. որ է անմեղադիր առնել.

¹⁶ Նշվում է չակերտներում, քանի որ ընդունվում է *լատինաբան գրաբար* ձևակերպումը:

¹⁷ Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 216-217:

* ՄՄՁ 6762-ում (123բ) *առբասրել* տարբերակն է:

¹⁸ Յ. Շրոդեր, Արամեան լեզուին գանձ, Ամստերդամ, 1711, էջ 387:

կամ ջատագովել» (ԲՀԼՄՄ, էջ 59 (82)): Աբբահոր հեղինակած երկասիրության՝ «Եւ որքան առ այսպիսի իմաստութիւն, ոչ որքան և իցէ բթամիտ (միայն թէ չիցէ խելագար) կարէ առբասրել զինքն....» նախադասության մեջ գործածված *առբասրել*-ն անվերապահորեն ունի «պարսաւել, կամ մեղադրել» իմաստը¹⁹:

Մխիթար Սեբաստացու *առբասրել*-ը «արդարացնել» նշանակությամբ գործածելու մասին դիտարկումը թերևս կարելի է վերագրել և հավանական համարել Ղևոնդ Ալիշանի աշխատասիրած տարեգրքում առկա «.... և ի մէջ այլոց բանից՝ ասէ. Վանքս աղքատ է, և սակաւ եղբարք բնակենք, ոչ ունենալով զդիպաւորութիւն, և ոչ զանկողինս բաւական: Իբր կամէր այսու առբասրել զինքն, եթէ ոչ պաշտպանիցէր ինձ....» («.... իմիջիայլոց ասում է՝ վանքը աղքատ է. չունենալով հարմարություն և բավարար անկողին՝ քիչ կրօնավորներ են բնակվում: Իբր սրանով կամենում էր արդարացնել (կամ գուցէ մեղադրել՝ Ն. Հ.) իրեն, եթէ ոչ պաշտպաններ ինձ») նախադասության դեպքում²⁰: Ըստ Ստեփան Մալխասյանցի՝ *առբասրել*-ը «բասրել, պարսաւել, մեղադրել» նշանակությամբ «հագուաղէպ բառ» է (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 226): Նույն նշումով և միևնույն նշանակությամբ է արձանագրում նաև ՀՀՀԲ-ն (ՀՀՀԲ, էջ 114): Ի տարբերություն *անկցել*-ի՝ *առբասրել*-ն արձանագրում է միայն Հովհաննէս Բարսեղյանը՝ «պարսաւել» նշանակությամբ և (հնց.) նշումով (ՀՀՀԲ, էջ 113):

¹⁹ Մեկնություն գրող Ժողովողին, Արարեցեալ և շարադրեցեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ Սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1736, էջ 299. տե՛ս նաև ԲՀԼՄՄ, էջ 47 (660): Այս առիթով՝ շնորհակալություն ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի գիտաշխատակից Բ. Գ. Թ. Տիգրան Միրունյանին լատիներեն *Accuso* բայը հուշելու համար. «Accuso. are. Չարախօսիլ զումբէ: չարախօսութիւնս մատուցանել: չարախօս լինիլ զնմանէ: բազումս և ծանր վնասս չարութեան բերել, դնել, ի վերայ նորա: խնդրել զպատճառս զնմանէ: յանդիմանել զոր վասն: զանգատել: ամբաստանութիւն առնել զնմանէ: մեղադրել զոր: մեղադիր լինել: բիծն, արատ դնել ի վերայ նորա» (տե՛ս J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 13):

²⁰ Կամենից. Տարեգիրք հայոց Լեհաստանի եւ Ռումինիոյ հաւաստչեայ հաւելութեամբ, Վենետիկ, 1896, էջ 155:

Բառարաններում չվկայված մյուս կազմությունը *բաղակցել*-ն է՝ *բաղ*- նախածանցով և *կցել* բայով: Հրաչյա Աճառյանի հավաստմամբ՝ *բաղ*-ը «.... դարձել է նաև նախամասնիկ՝ համապատասխան հյ. համ, շաղ, շար, յար, կից մասնիկներին, որով ստրկօրեն թարգմանուած են շատ յոյն բառեր....» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 395): Ուրեմն *բաղակցել*-ը համահավասարաբժեք է *համակցել*, *հարակցել*, *շարակցել*, *կցկցել* բայերին: Բայն առկա է Մխիթար Սեբաստացու աշխատասիրած քերականության մեջ²¹, և որպես զլխաբառ՝ երկլեզվյան բառարաններում²²: Այն «հագուադեպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով արձանագրում են ՍՀԲԲ-ն (հ. I, էջ 319), ԺՀԼԲԲ-ն (հ. I, էջ 274), նաև ԽՀՌԲ-ն (հ. I, էջ 210): *Բաղ* - + *բայ* կադապարով ՆՀԲ-ում չվկայված կազմություններ է նշում Լավրենտի Հովհաննիսյանը²³: Վազգեն Համբարձումյանը, արձանագրելով *բաղազանիլ* բայը, գտնում է, որ «լատինաբան հայերեն»-ում «....այս ածանցով շատ հազվադեպ են կազմվել բառեր»²⁴:

Հակատակել. կամ հակատակ կալ. ընդդիմանալ. կամ ընդդէմ կալ. ընդդիմամարտել (ՄՍՁ 566 (I), 254բ. 6762, 113բ) ՆԲՇ-ում առկա *հակազինել* և *հակամարտել* բայերը բաղադրված են ըստ Հրաչյա Աճառյանի «յետոսկեդարեան հայերենի մեջ» շատ գործածական «յն. άντι- ձևին» համապատասխան *հակ*- նախամասնիկով: Նա «նոր գրականում կազմուած բազմաթիւ բառեր»-ի շարքում արձանագրում է նաև *հակամարտութիւն*-ը (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 11-12): *Հակազինել*-ը վկայում են Հակոբ Վիլյոտը, Մխիթար Սեբաստացին. առաջինը նաև այդպես է բացատրում լատիներեն *defendo*-ն²⁵,

²¹ Քերականութիւն գրաբառի լեզուի հայկազեան սեռի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1770, էջը 263, 540:

²² Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական, աշխատասիրութեամբ Հ. Յ. վարդապետ Աւգերեան, Վենետիկ, հ. II, 1817, էջ 124: Բառարան հայերէն եւ անգղիական, Աշխատասիրեալ ի Յ.Պրէնտեան անգղիացի ասպետ. Վ.Ա., Ձեռնոտութեամբ Հ. Յ. վարդապետի Աւգերեան, հ. Բ, Վենետիկ, 1825, էջ 110:

²³ Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառարան, էջ 66:

²⁴ Վ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 217:

²⁵ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 199.

երկրորդը նշում է «հակառակ ումեք զինիլ. կամ մարտնչիլ. և կամ հակառակիլ» բացատրությունը (ԲՀԼ, էջ 492 (525)) և գործածում «Բայց եթե ընդդեմ վճռոյ քահանայապետին, և ծերոց հակազինեալ առնիցէին զամբոյս ոչ լիէին պատժապարտք...» նախադասության մեջ²⁶: Էդուարդ Աղայանն արձանագրում է միայն «հակամարտելու դիմադրելու զենք» նշանակությամբ *հակազենք* բառը (ԱՀԲԲ, էջ 792):

Հակոբ Վիլլոտը նույն բառահոդվածում վկայում է նաև *հակամարտել*-ը²⁷: Մխիթար Սեբաստացին այն արձանագրում է «հակառակ ումեք մարտնչիլ. կամ հակազինիլ. կամ ընդդիմանալ. և կամ հակառակիլ թէ մարտիւ իցէ, թէ բանիւ, և թէ զանիւ» իմաստներով (ԲՀԼ, էջ 493 (526)), այլև հիշատակում է գրաբարի քերականության մեջ²⁸: Հետագայում *հակամարտել*-ը վկայում են Ստեփան Մալխասյանցը (հոլվում է *ընդդիմամարտել*-ին. ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 14), Էդուարդ Աղայանը՝ «հակադրվել, ընդդիմամարտել. մի բանի դեմ կռվել. փխդրձ. իրար դեմ կռվել՝ պայքարել» նշանակություններով (ԱՀԲԲ, էջ 793), ԺՀԼԲԲ-ն՝ «(հզվդ.)» նշումով (հ. III, էջ 259), այլև արևմտահայերենի բառարանները²⁹:

Համակռտել-ը ներառվել է *Ժողովել. հաւաքել. կռտել. քամել. գումարել. խմբել. խոնել. խոկել. հոլոնել. բովանդակել. եկեղեցուցանել. հանդէս առնել* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 108բ. 566(I), 246բ. 3110, 89ա. 775, 60բ. 873, 195բ): *Համ*- + *բայ* կադապարով այս բաղադրությունը կարելի է հավելել Հրաչյա Աճառյանի՝ *համ*- նախածանցի «ամբողջ, բոլորովին, շատ, յոյժ (սաստկական կազմելու

²⁶ Մեկնությունն սրբոյ Աւետարանի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթէոսի, արարեցեալ և շարադրեցեալ ի Միւ. Սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1737, էջ 812:

²⁷ J. Villotte, ն.տ.:

²⁸ Քերականությունն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ, էջ 547:

²⁹ Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. I, 1992, էջ 1097: Ռ. Սաքապետոյեան, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Ե., 2011, էջ 173: Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 229:

համար)» նշանակությամբ արձանագրած կազմություններին (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 18): *Համակուտել* բառացի կարող է նշանակել «դի-գել, շատ կուտել», որ ակնարկում են նաև Մխիթար Մեբաստացու երկասիրությունից քաղված օրինակները՝ «....ի զուր և ունայն է զբեռինս զբաղմանց աւուրց, որք տակաւին գալոց են, ի վերայ, ի վերայ թիկանց մերոց համակուտել», «.... ի մի վայր համակուտել գայնս»³⁰:

Համ- նախածանցով հաջորդ կազմությունը *համահետնիլ*-ն է՝ վկայված *Հետնիլ կամ համահետնիլ. զհետ երթալ կամ երթալ զկնի նորա՞. զհետ եղն նորա* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 114բ. 566(I), 256 ա. 3110, 97բ. 775, 66ա. 873, 202ա): Այս դեպքում արդեն *համ*-ն ար-տահայտում է «նոյն, միևնոյն» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 17) նշանակությամբ, որը և պարզորոշ է գրաբարի բառարաններում առկա *համահետ* կազմությունից («միահետ. համաշալիղ. զուգընթաց»՝ ՆՀԲ, հ. I, էջ 17. «հաւասար քալող»՝ ԱԲ, էջ 463. տե՛ս նաև՝ ԽՀՈԲ, հ. II, էջ 11՝ «Идущий по одной и той же дороге; одинакового поведения»): Տիգրան Սիրունյանի հավաստմամբ՝ *համահետնիլ*-ը «լատիներե-նի բառային կաղապարների յուրացման հետևանքով և կամ դրանց ազդեցությամբ» Թովմա Աքվինացու երկի հայերեն թարգմանու-թյան մեջ առկա նորակազմ բայ է³¹: Այն մի քանի անգամ վկայվում

³⁰ Մեկնություն սրբոյ Աւետարանի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթեոսի, արարեցեալ և շարադրեցեալ ի Միս. Մեբաստացոյ, էջ 140:

* ՄՄՁ 6762-ում՝ *երթալ զկնի նորին*:

³¹ Տ. Սիրունյան, Քոնայի միարարական կենտրոնում ստեղծված երկերի բառա-պաշարը. նորաբանություններ և օտարաբանություններ.-«Հայոց լեզվի պատմու-թյան հարցեր», հ. IV, Ե., 2021, էջք 205, 249: Այն առկա է նաև գերմանացի կաթո-լիկ վանական և հոգևորական Թովմա Գեմբացու երկի հայերեն թարգմանության մեջ («....զի եթէ զօրինակս բարին դիտիցես, կամ լուիցես, համահետնիլ նոցա ջա-նայցես». տե՛ս Գիրք Թովմայի Քեմփացոյ: Յաղագս. Համահետնեմանն Քրիստո-սի: Թարգմանեցեալ ի Յոհաննիսէ յովովերախտ Վարդապետէ Կոստանդինու-պօլսեցոյ, 1696, Ամստերդամ, էջ 87): Ս. Գրիգորյանի հավաստմամբ էլ բայը Գր. Տաթևացու հեղինակածն է՝ «հավասարապես հետնել» նշանակությամբ (տե՛ս Ս. Գրիգորյան, Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ի նորակազմ բառերի քնն-ություն, Ե., 2014, էջ 55):

է Հակոբ Վիլլոտի կազմած բառարանում, ինչպէս, օրինակ, «Imitor, ari.» Հետեւիլ: համահետեւիլ:երթալ զկնի» բառահոդվածում³²: Բայր հիշատակում է նաև Մխիթար Սեբաստացին³³: Հետագայում «միևնոյն ճանապարհով մէկի հետ գնալ, մէկին հետեւել» նշանակությամբ և «հագուադէպ բառ» նշումով *համահետեւել*-ն արձանագրում է ՄՀԲԲ-ն (հ. III, էջ 24), նույն նշանակությամբ միայն ԺՀԼԲԲ-ն (հ. III, էջ 269): Վազգէն Համբարձումյանը «լատինաբան հայերէն»-ում առանձնացնում է *համագանագանիւմ, համաժողովել, համահաշուիլ, համակապեալ* բաղադրությունները³⁴: ՆՀԲ-ում չվկայված բառերի շարքում *համ+բայ* կադապարով, *համ+ի* վերը նշված նշանակությամբ կազմություններ են հիշատակվում նաև Մովսէս Կաղանկատվացու և Գրիգոր Նարեկացու երկերից³⁵:

Արհամարհել. անգոսնել. անգուշել. նշկահել, խոտել. քամահրել. անարգել. անպատուել. առ ոչինչ համարել. առ ոտս հարկանել. մերժել. եպերել ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 6762, 102բ. 566(I), 237բ. 3110, 77բ. 775, 54բ. 873, 187բ) առկա է *տարայարգել*-ը: Հրաչյա Աճառյանն արձանագրել է *տար-ի*՝ «հեռու, հեռավոր» իմաստի մթազընմամբ *ան-, ապ-, չ-* ժխտական նախածանցների գործածություն ձեռք բերելը (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 381)³⁶: Հետևաբար *տար-* նախածանց + *բայ* կադապարով *տարայարգել*-ը նույն «չհարգել»-ն է:

Տար- նախածանցով մյուս բաղադրությունը *տարացրել*-ն է. այն կարելի է ձեռագրային հավելում դիտել, քանի որ առկա է միայն ՄՄՁ 566 (I)-ում՝ *Աւերել. եղծանել. ապականել. ջնջել. բնաջինջ առնել. անհետ առնել. աղարտել. փլուզանել. կործանել. քանդել. քակել. քայքայել. տապալել. հարթայատակել. հարթայատակ առնել. հիմնայատակ առնել. ցրել. ջրել* ՆԲԾ-ում (237բ-238ա): ՆՀԲ-

³² J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 357. նաև էջք 592, 291:

³³ Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ, էջ 547:

³⁴ Վ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 218-219:

³⁵ Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառարան, էջ 159-160:

³⁶ Տե՛ս նաև՝ Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990, էջ 144:

ն և ՀԱԲ-ը նշում են *ցրել*-ի «Ցիր և ցան առնել, ցրուել. քայքայել. եղծանել. փարատել» իմաստները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 919: ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 456), և *տար-* նախածանցով այս դեպքում թերևս սաստկացվում են «քայքայել և ցիրուցան անել»-ի նշանակությունները. *տարացրել*՝ «ավերել, հիմնահատակ քանդել»: Բայը հիշատակում է Հակոբ Վիլյոտը լատիներեն *Extendo*-ն թարգմանելիս³⁷: Նույն կադապարով կազմություններ են հանդիպում «լատինաբան հայերեն»-ում, թեև, ինչպես նշվում է, այդ ածանցը գործածվում է սակավաթիվ բառերում (*տարահամոզել, տարացնդիմ*)³⁸:

Առանձնացվող մյուս *բայերը բաղադրյալ նորակազմություններ* են:

Աւերել հենարառով վերոնշյալ ՆԲՇ-ում առկա *հարթայատակել*-ը բաղադրվել է *հարթ, յատակ* արմատներով և բայական *-ել* վերջավորությամբ: Բառարանները *հարթայատակ*-ը և *յատակել*-ը վկայում են V դ.՝ համապատասխանաբար «Հարթ յատակի, այսինքն հաւասար գետնոյ» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 61: ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 58) և «քանդել մինչև ի յատակ» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 338-339), «գետնի հաւասար ընել» (ԱԲ, 586), «քարութանդ անել» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 386), «1. Տապալել, հիմնայատակ առնել» (ԳՀԲ, էջ 503) նշանակություններով: Եվ դարձյալ, բաղադրելով *հարթայատակ*-ն ու *յատակել*-ը, ասես ավելի են սաստկացվում «հիմնահատակ- քարութանդ- բնաջինջ անել»-ի, «հիմնահատակ ավերել»-ի նշանակությունները:

Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ *նշան* փոխառյալ բառով («=Պիլ. nišan «նշան», պրս. nišan «նշան, նիշ, դրոշմ, հետք...»։ ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 460) և *գիծ* «գիծ, խազ»-ով (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 556) բաղադրված *նշանագծել* բայն առկա է *Գրել. գծել. գծագրել. ծրել. ծրագրել. նկարագրել. նշանագրել. ընդ գրով արկանել (եթե ի կարծր նիւթոջ փորել լիցի) քանդակել. փորագրել* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 241ա. 6762, 105ա): Բառարանները հիշատակում են *նշանագիծ* բառը. ԽՀՌԲ-ն այն հղում է *Նշանագիր* "ծыкба" բառին (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 239), նույնը և

³⁷ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 292.

³⁸ Վ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 221:

ՄՀԲԲ-ն՝ «հազուադեպ բառ» նշումով *նշանագիծ*-ը հղելով *նշանախեց*, *նշանագիր*, *մեհենագիր* բառերին և առաջինները բացատրելով որպես «գիր, տառ» (հ. III, էջ 470), վերջինն էլ՝ «Տ. Հերոզիֆ» (հ. III, էջ 298): *Նշանագծել* բայը վկայում է միայն ԱՀԲԲ-ն («Նույնն է՝ Նշագծել») բացատրելով որպես «1. Նշաններով՝ կետերով կամ գրծերով նշել, նշանակել, նշաններ դնել՝ գծել....» (էջ 1075-1076):

Ինչ վերաբերում է ՄՄՁ 566-ում՝ *Ուխտել* հենաբառով՝ ՆԲԾ-ում (տե՛ս 80-րդ էջում), «(եթե ի յառ և ի տուր)» նշումից հետո առկա *սակարկել*-ին, ապա «պայման, սահմանուած չափ.... կարգ, դաշն, օրենք» նշանակող *սակ* (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 157) և *արկ* արմատներով բաղադրված *սակարկել* բայի՝ «սակարկութիւն ընել» նշանակությամբ «նոր շինուած ըլլալը»-ն արձանագրում է Սիմոն Գաբամաճյանը (ԳՆԲՀԼ, էջ 174): Հրաչյա Աճառյանը նույնպես այն դիտում է «նոր բառ» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 157): ՆՀԲ-ն *սակ արկանել*-ի համար նշում է միայն «դաշնաւորիլ» իմաստը (հ. II, էջ 684)՝ վերջինս բացատրելով որպես «Դաշամբք հաստատել. ուխտել. դաշինս կըռել. դաշնաւոր լինել. հաշտիլ. միաբանիլ. խոսք դնել կամ տալ» (հ. I, էջ 595), իսկ ԱԲ-ն՝ «գին կտրել, դաշ դնել» (էջ 710). այս «Սակարկել, գին կտրել՝ նշանակել» իմաստն է վկայում նաև ԳԴԲ-ն (էջ 250): Գրիգոր Փեշտրմալճյանը *սակ արկանել*-ը հղում է «դաշնաւորիլ ընդ ումեք վասն գնոց իրիք պայմանել զվարձս» նշանակությամբ *սակարկանեմ*-ին (ՓԲ, հ. II, էջ 620-621): Հետևաբար կարելի է արձանագրել, որ, ըստ բառարանային տվյալների, XIX դ. դեռևս կիրառվել է *սակարկանեմ*-ը, թեև XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ում «(եթե ի յառ և ի տուր)» բացատրությամբ արդեն վկայվում է *սակարկել* բայը: Ստեփան Մալխասյանցի աշխատասիրած և արդի հայերենի բացատրական բառարանները *սակարկել*-ի համար առաջնային են դիտում «Ապրանքի կամ աշխատանքի գնի մասին

խօսել իրար հետ՝ համաձայնության գալու նպատակով» իմաստը (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 17: ԱՀԲԲ, էջ 1269: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 262)³⁹:

Հրայր Աճառյանը *վատահամբաւ* բառը համարում է «նոր բառ» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 311): Նույնը վերագրելի է *Պարտաւել. լուտալ. վատաբանել. վատահամբաւել. պախարակել. քամահել. զքամահանս դնել. ի վերայ չարախօսել. տես և զարհամարհելն* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 268ա-268բ. 6762, 123ա) առկա *վատահամբաւել* բային, որը բաղադրված է փոխառյալ *վատ* «գէշ, չար. անախտան, ծոյլ, անարի, թոյլ» («= Պիլ. vat, պազ. vad պրս. ۛ bad «գէշ, չար, վատ». ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 311) և հայերեն *համբաւ* «հոշակ, տարածուած անուն, լուր» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 24) արմատներով: Բայն օգտագործում է Խաչատուր Էրզրումեցին («Արդ չէ օրէն վատահամբաւել զոք առանց պատճառի»)⁴⁰: Հակոբ Վիլյոտը լատիներեն *dedecoro*-ն բացատրելիս հիշատակում է նաև *վատահամբաւել*-ը⁴¹: *Վատահամբաւել*-ը արձանագրում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «վատահամբաւ առնել. կամ ապականել զանուն ուրուք» բացատրությամբ (ԲՀԼ, էջ 1048 (1107)): Հետագայում երկլեզվյան բառարաններում հիշատակում են Մանվել Զախջախյանը իտալերեն *infamare infamato* -ն թարգմանելով «վատահամբաւել»⁴², Հարություն Ավգերյանը՝ անգլերեն *To Stain*-ը բացատրելով «վատահամբաւել»⁴³, Մխիթարյան միաբանների կազմած քառալեզվյան բառարանը (*Diffamare*- վատահամբաւել)⁴⁴, ԽՀՌԲ-ն՝ "Поносить, обезчестить, злословить, опозорить" բացատրությամբ (հ. II, էջ 404), ՄՀԲԲ-ն՝ «Տ. Անուանարկել» հղումով (հ. IV, էջ 304): Ասել է

³⁹Տե՛ս նաև՝ Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. II, 1992, էջ 769: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 745: Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան հ. II, էջ 1258: Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 403:

⁴⁰ Համառոտութիւն բարոյականի աստուածաբանութեան շարադրեցեալ ի Խաչատուր Էրզրումեցոյ, Վենետիկ, 1709, էջ 367:

⁴¹ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, էջ 196-197:

⁴² Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 415 :

⁴³ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 816:

⁴⁴ Nuovo dizionario italiano-francese-armeno-turco, 1846, Vienna, էջ 266:

բայը գործածվել է XVIII դարում, և այն կիրառել են ժամանակակիցները: Նույն նշանակությամբ, թեև «(հնգ.)» նշումով են վկայում արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 1362: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 371-372), այլև Հովհաննես Գալայանը⁴⁵:

Գերծել. կամ գերծուլ. փոքրել զհերս. սափրել. սրբել. ածիլել (եթե մկրտախ) խուզել. յապաւել ՆԲՇ-ում (ՄՍՁ 566 (I), 240ա. 6762, 104բ) առկա վարսաւիրել բայը բաղադրված է, ըստ Հ. Աճառյանի, փոխառյալ *վարս* «երկար մազեր, ծամ» («= Պիլ. vars, սոգդ. vars (յատկապէս գլխի)»): ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 324) և *վիրալ* «սափրել, գերծուլ, մազերը կտրել» («= Պիլ. պազ. vīrāyam (անոթոշը vīrāstan) «պատրաստել, կարգաւորել, յարդարել»»): ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 343)⁴⁶ արմատներով: Մխիթար Սեբաստացին այն հիշատակում է ինչպես բառգրքում՝ «.... սափրել. կամ գերծուլ, որ է փոքրել զհերս, այսինքն՝ ածելեօք հատանելով՝ ի բաց ձգել. ռամկ. ածիլել. կամ թրաշ ընել» (ԲՀԼ, էջ 1057 (1116)), այնպես էլ գրաբարի քերականության մեջ⁴⁷: Հետագայում Աղեքսանդր Խուդաբաշյանցը վկայում է բառը՝ "Брить бороду" բացատրությամբ (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 410), ՍՀԲԲ-ն՝ «Տ. Սափրել» հղումով և «հագուադէպ բառ» նշումով (հ. IV, էջ 316), այլև ՀՀՀԲ-ն՝ իբրև *սափրել-ի*՝ «(բրբ.)» *թրաշել-ի* հոմանիշ (էջ 603):

Կարելի է հավանական համարել, որ *վարսաւիրել* բայը գործածվել է հայերենում և արձանագրվել XVIII դարում ստեղծված, այլև նշված բառարաններում:

Հալ հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՍՁ 566 (I), 247բ. 6762, 109բ) առկա է *տրտմակցել* բայը, որ ներառվել է շարքին հավելված «(եթե ընդ այլոց դնի) արտասուակցորդ լինել. ողբակցել. ցաւակից լինել» հատվածում: Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ բնիկ հայերեն *տրտում* «տըխուր, վշտալի» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 440) և ըստ Գևորգ Ջահուկյանի՝ «թերևս բնիկ հնդեվրոպական *geit-so- կամ *geit-sk-» *կից* «մոտ, կպած, միասին» (ՋՀՄԲ, էջ 407) արմատներով բաղադրված, «միա-

⁴⁵ Յ. Գալայեան, նշվ. բառ., էջ 468:

⁴⁶ «... նշանակության զարգացման համար» տե՛ս ՀԱԲ, ն. տ.:

⁴⁷ Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեփի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ, էջ 573:

սին տրտմել» նշանակությամբ բայը վկայում են միայն Ստեփան Մալխասյանցը (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 449) և արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 1462: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 536)⁴⁸:

Փառաւորել. փառաբանել. փառագարդել. տալ զփառս. կամ պատուել. պատիւ ղնել. պատիւ տալ. յարգել. գովել. բարեբանել. մեծացուցանել. ներբողել. գերահռչակել. բարեհամբաւել. սքանչելի առնել ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 128բ. 566 (I), 276բ. 3110, 110ա. 775, 78բ. 873, 218բ) *փառապատուել-ը*^{*} բառացի նշանակում է «փառքով պատվել»: Բառը «հագուադեպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով արձանագրում է միայն ՄՀԲԲ-ն՝ «Փառաւորել ու պատուել, պատիւ՝ յարգանք ցոյց տալ» (հ. IV, էջ 488): Արդի բացատրական բառարաններում *փառապատուել*-ի բացատրությունը բոլորովին այլ է՝ «Փառով պատել՝ ծածկել, փառ կապել» (ԱՀԲԲ, 1513: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 637):

Քարկապել^{**} բայն արձանագրվում է միայն ՄՄՁ 3110-ում՝ *Շարակցել. շարահիւսել. շարամանել. փաղահիւսել. բաղհիւսել. բաղակցել. բաղադրել. յօղել. հիւսել. միաւորել կամ միացուցանել. կցել կամ կցկցել*^{***}. *կարկատել. շարակարգել* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 119բ. 566(I), 203բ. 775, 70բ. 873, 208բ. 3110, 103բ): ՄՀԲԲ-ն «գաւառական բառ կամ նշանակութիւն» նշումով *քարկապ*-ը հղում է *քարհանգուստ*-ին, որն էլ բացատրում է իբրև «Պինդ ձգված՝ դժուար քանդվող հանգոյց, կրկապ» (հ. IV, էջ 562-563). նույն հղումն ունի ՀԼԲԲ-ն (հ. I, էջ 114): ԱՀԲԲ-ում գործողություն նշելու դեպքում *քարկապ* բառահոդվածից առանձնացվում են *քարկապ անել* և *քարկապ գցել* հարադիր կազմությունները (ԱՀԲԲ, էջ 1561):

Նորակազմ է նաև *օղ*, *պար* արմատներով և բայական -ել վերջավորությամբ բաղադրված *օղապարել*-ը *Թռչել. վերաթնել.*

⁴⁸ Տե՛ս նաև՝ Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. II, էջ 989: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 846: Ռ. Սաքապետոյեան, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, էջ 351:

^{*} ՄՄՁ 566 (I)-ում *փառապատուել*-ը չկա:

^{**} Մյուս ՁԲ-ներում *Կարկատել* հենաբառն է:

^{***} ՄՄՁ 3110-ում *կցմցել* տարբերակն է:

սլանալ. ճախրել. բարձրանալ. թռանել ՆԲՇ-ից (ՄՄՁ 566(I), 246 ա, 775, 60ա. 873, 195ա. 3110, 88բ. 6762, 108բ): Գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են միայն *օղապար-ը* և *օղապարիկ-ը*՝ «Որ պարե ընդ օդս՝ իրօք կամ նմանութեամբ...» նշանակությամբ (ՆՀԲ, հ. II, էջ 1023: ԱԲ, էջ 842: ԳԲ, հ. Բ, էջ 648): *Օղապարել* բայն առկա է Մխիթար Սեբաստացու աշխատասիրած քերականության մեջ⁴⁹, ԳՆԲՀԼ-ում՝ «օղի մեջ երերալ չուանի վրայ կամ յակուրջիով» նշանակությամբ (էջ 1386), արեւմտահայերենի բառարանում՝ *Օղապար* բառահոդվածից հետո միայն նշելով՝ «*Բայր՝ Օղապարել*»⁵⁰, նաև ՀԼՀԲ-ի 2-րդ հրատարակության մեջ՝ «Տե՛ս Օղաճախրել» հղումով⁵¹, և ԱՀԲԲ-ում՝ «քնստ.» նշումով, «օդում պարել՝ պտույտներ գործելով ճախրել» նշանակությամբ (էջ 1585):

Սույն ՁԲ-ներն առանձնանում են *նորակազմ ածանցավոր բառերով*:

Օտար. օտարական կամ օտարածին. այլասեռ. այլազգ. անընտել. անծանօթ (եթե պիտոյ իցէ տե՛ս և գպանդոխտն) ՆԲՇ-ից (ՄՄՁ 6762, 129բ. 566 (I), 278բ. 3110, 112ա. 775, 80ա. 873, 220բ) հիշատակելի է *այլային* բառը: Այն ճիշտ նույնպիսի կազմություն է, ինչպիսին են *դերանուն* (այս դեպքում, սակայն, անորոշ դերանուն) + *ային* վերջածանց կաղապարով հայերենում վկայված *խրային, մերային, ձերային, նոցային* բառերը (ՋՀՍԲ, էջ 795): *Այլային-ը*, ամենայն հավանականությամբ, կազմվել է ի հակադրություն *յուրային-ի*: Ինչ վերաբերում է *օտար* ↔ *այլ* իմաստային առնչությանը, ապա ՆՀԲ-ն *օտար* բառի բացատրություններում արձանագրում է նաև *այլ-ը* (հ. II, էջ 1028)՝ *այլ-ն* էլ նշելով «որպէս Օտար» (հ. I, էջ 82): Նոր Նախիջևանի բարբառում *այլու-ն* ունի «օտար» նշանակությունը՝ «Գնացին, ելան ի դուռս այլուին» (ՀԼԲԲ, հ. Ա, էջ 53): ԱՀԲԲ-ում *օտար-ը* վկայվում է «կողմնակի, ուրիշ, այլ»

⁴⁹ Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեւան Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ, էջ 583:

⁵⁰ Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. II, էջ 1131:

⁵¹ Ա. Սուքիասյան, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան (այսուհետև՝ ՀԼՀԲ, 2009), Ե., 2009, էջ 1222:

իմաստներով (էջ 1593): Բառը հիշատակում են Հակոբ Վիլյոտը՝ լատիներեն *Alienigina*-ն «Այլագգի. այլասեռ: օտարագգի օտար»⁵², Հովհաննես Կոստանդինուպոլսեցին՝ հայերեն շարադրված՝ լատիներեն քերականության մեջ՝ *Alienus*-ը բացատրելով «այլային, այլանդակ»⁵³:

Պարտիզպան. երկրագործ. մշակ. այգեպան. այգեգործ (եթե միայն պահապան է՝ մրգապահ) ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 6762, 123ա. 566 (I), 268ա) առկա *անդապան* բառը բաղադրված է «քնիկ հայ» *անդ* «արտ» արմատով (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 186) և «արհեստ կամ զբաղմունք ցույց տվող անուններ» արտահայտող *-(ա)պան* ածանցով⁵⁴: Այն վկայում է միայն ՄՀԲԲ-ն «Անդերի պահապան՝ հսկող» նշանակությամբ (հ. I, էջ 104): Բառարաններն արձանագրում են *անդապահ*-ը (ՆՀԲ, հ. I, էջ 131: ԱԲ, էջ 50: ՋԲ, էջ 82: ԳՆԲՀԼ, էջ 77): Ուշագրավ է, որ *անդապահ* և *անդապան* բառերը «(հնգ.)» նշումով և «հանդապահ» բացատրությամբ արձանագրում են միայն ԱՀԲԲ-ն (էջ 52) և ՀԲՀԲ-ն (առաջին բառը՝ նաև «անհանձն.» նշումով. էջ 56):

Անճինջ-ն առկա է *Խիստ. խստաբարոյ. խստասիրտ. խստերախ. խստապարանոց. խստավիզ. ամեհի. անաստ. անզուսպ. անսպառում. բիրտ. (միայն մարդոյ) կամակոր. անուղղայ. անհամոզելի. անխոնարհելի. խստաբան. անհաւան. հետտ. անզգամ (տե՛ս գկամակորն)* ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 6762, 110բ. 566(I), 249ա. 3110, 91բ. 775, 62ա. 873, 197ա)՝ բառացի «չճնշվող, չճնշված» նշանակությամբ, *ան*- ժխտական նախածանցով և *ճնշել* բայի ենթադրելի *ճին(շ)* արմատով: Կարելի՞ է արդյոք *ճին(շ)*-ը դիտել *ճնշել* բայի արմատ: Գևորգ Ջահուկյանը *ճնշել*-ը բխեցնում է հ.-ե. **gen*- արմատից (տե՛ս ՋՀԱԲ, էջ 495), թեև նախապես այն նշում էր հարցականով (ՀԼՊՆԺ, էջք 125, 598): Նրա հավաստմամբ՝ հայերենում հ.-ե. հետնալեզվայինների երկրորդ քմայնացումը տեղի է ունենում *ը*-ից և առաջնային շարքի **i*, **e* ձայնավորներից առաջ: Այդ

⁵² J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 39.

⁵³ Քերականութիւն լատինական հայերէն շարադրեցեալ ի Յոհաննիսէ վարդապետէ Կոստանդինուպօլսեցեոյ, Հոռն, 1675, էջ 173:

⁵⁴ Ա. Մուրվալյան, Հայոց լեզվի բառային կազմը, էջ 355:

դիրքում *g (*g^u)-ն տալիս է ⁵⁵, իսկ *n և *m ձայնորդներից առաջ, ինչպես հայտնի է, *e- ն դառնում է ⁵⁶: Այնպես որ հավանական է հ. -ե. *gen-ի անցումը հայերեն *ճին*-ի: Շ-ն, ամենայն հավանականությամբ, աճական է⁵⁷:

Աւար. կապուտ. կողոպուտ. ապուր. յափշտակութիւն ՆԲՇ-ն (ՄՄՁ 775, 54բ. 873, 197բ) համապատասխանաբար եզրափակում են *ասպատակութիւն* և *ասպատակասփռութիւն* բառերը՝ երկուսն էլ՝ «Իրան. *aspataka-* ձևից, իբր պիլ. *aspak* «ձիով արշաւանք, ասպատակութիւն»....»-ից (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 273): *Ասպատակութիւն* բառը XVIII դարից հետո արձանագրում է Մանվել Ջախջախյանը: Այն, իբրև «չէթէճութիւն. *Scorreria, guásto, sacco*» (ԶԲ, էջ 210), ասել է՝ «հարձակում, ավարառություն», առանձնացվում է աստղանիշով (*-ով), այսինքն՝ «.... աստղանիշ բառքն և նշանակութիւնքն չեն նախնի մատենագրաց, այլ արդիք և նորահնարք» (ԶԲ, էջ 9): Բառը կիրառում է Գևորգ Ոսկյանցը («Ասով ատանկ սաստիկ վախ ձգեց անոնց վրան, ինչվան մէյմընալ չելան ասպատակութիւն ընելու») ⁵⁸, և այն առկա է «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» ձեռնարկում («Աս մարդը աւագակ մըն է եղեր որ ասպատակութիւն ընելուն համար իր երկու ձեռք կտրեր են») ⁵⁹: Հիշատակում են Աղեքսանդր Խոտաբաշյանցը՝ «Հինահարութիւն, см. *Ասպատակութիւն*» (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 59), Սիմոն Գաբամաճյանը՝ «ասպատակ ընելը. յարձակում» (ԳՆԲՀԼ, էջ 175), Ստեփան Մալխասյանցը՝ «Ասպատակի կատարած գործը. ձիաւոր խմբով արշաւելը թալանելու նպատակով» (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 237), արդի հայերենի բացատրական բառարանները՝ «Ասպատակելը, ասպատակվելը», նաև

⁵⁵ Г. Джаукян, Сравнительная грамматика армянского языка, Е., 1982, ст. 57, 59.

Г. Джаукян, Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Е., 1967, ст. 165.

⁵⁶ Г. Джаукян, Сравнительная грамматика армянского языка, ст. 35.

⁵⁷ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. III, Ե., 1957, էջ 62-68: Հմմտ.՝ Հ. Սուքիասյան, Աճականը հայերենում, Ե., 1986, էջ 196, 180-181:

⁵⁸ Պատմութիւն վարուց մեծիւն Կոստանդիանոսի ինքնակալի: Աշխատասիրեալ ի հ. Գեորգայ Ոսկեանց, Վիեննա, 1926, էջ 24:

⁵⁹ Շտեմարան պիտանի գիտելեաց, 1840, թիւ 13, էջ 123:

«Ավարառություն» նշանակություններով (ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 187: ԱՀԲԲ, էջ 272): Այն առկա է նաև արևմտահայերենի բառարաններում «Ձիառոր գորքով կողոպուտի արշաւանք» իմաստով⁶⁰:

Ասպատակասիռութիւն-ը *ասպատակ*, *սիիւռ* արմատներով և *-ութիւն* վերջածանցով բաղադրություն է: Այն, ամենայն հավանականությամբ, կազմվել է գրաբարի տպագիր բառարաններում (ՆՀԲ, հ. I, էջ 315: ԱԲ, էջ 119: ԳԲ, հ. Ա, էջ 186: ԳԴԲ, էջ 42), ՀԱԲ-ում (հ. Ա, էջ 272), ՍՀԲԲ-ում (հ. I, էջ 237) «ասպատակախումբ ուղարկել, ձիառոր գորք սփռել՝ կողոպտելու համար» նշանակությամբ վկայված *ասպատակ սիռել* հարադրական կազմության կից գրությամբ⁶¹:

ՄՄՁ 775 (75ա), 873 (214բ), 3110-ում (108ա)՝ *Սքանչելի. հրաշալի. սխրալի. ափշելի. նորասքանչ. մեծասքանչ. հրաշագան. նորահրաշ. մեծահրաշ. սոսկալի. զարմանալի. զարմանահրաշ ՆԲՇ*-ում, առկա *գերակարող* բառը, Հրաչյա Աճառյանի հավաստմամբ, «յուն. սπερ-» մասնիկին համապատասխան, «յետոսկեղաբեան շրջանին» շատ գործածելի *գեր*- նախամասնիկով⁶², *կար* «ուժ, կարողութիւն» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 542) արմատով և *-ող* ածանցով բաղադրություն է: Ըստ ՄՀԲԲ-ի՝ *գեր*-ը «Գործ է անվում (ոչ ոսկեղաբեան հեղինակների մօտ).... բարդութիւնների սկզբում՝ ցոյց տալու համար ածականների գերադրական աստիճանը» (հ. I, էջ 426): Ուրեմն *գերակարող*-ը «ամենակարող»-ն է. այն կարելի է դասել հայերենում գործուն *գեր(ա)*- նախածանցով⁶³ + *գոյական* նախա-

⁶⁰ Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. I, էջ 195: Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. I, էջ 457: Ա. վրդ. Կռանեան, նշվ. բառ., էջ 40:

⁶¹ Երկու հոմանիշ բառերի կցումով համանման կազմություն է նաև միայն ՄՄՁ 775-ում (57ա) վկայված է *Հոր. վիրապ. վիհ. խորափիտ* ՆԲՇ-ի հեկաբատ *գուբահոր*-ը (մյուս ՁԲ-ներում՝ *Գուբ*). այն, թերևս, սխալագրություն է:

⁶² Հ. Աճառյանի կարծիքով՝ (*գեր*- նախամասնիկով) «.... ստրկօրէն թարգմանուած են բազմաթիւ բառեր. ինչ.գերակատար=սπερτέλειος....(սրանց թիւը Առձեռնում 192 է), բոլորն էլ յետին» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 539):

⁶³ Ինչպես նշում է Ս. Գալստյանը, «Գերա- տարբերակը հին կազմություններում դրվել է բաղաձայնով սկսվող նախադասության վրա». Ս. Գալստյան, Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1978, էջ 216:

տիպ հիմքով (*կար*) ածական բաղադրություններ կազմող բառակազմական կաղապարին: Ըստ Սերգեյ Գալստյանի՝ այդ բաղադրությունների բառակազմական նշանակությունն է «նախատիպ ածականի արտահայտած հատկանիշի ծայրագույն բարձր, գերադրական աստիճան»⁶⁴:

Եփեցիկ բառն առկա է *Խոհարար. խոհակեր. խորտկարար* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 110ա. 566 (I), 249ա. 3110, 91բ. 873, 197ա. 775, 61բ): Բայառիմք *+իկ* կաղապարը գործուն է հայերենում. վկայվում են գոյականներ և ածականներ՝ *ազդեցիկ, ընկեցիկ, մուրացիկ* և այլն, մանավանդ եթե համեմատվի նաև ՆՀԲ-ում հիշատակվող *երգեցիկ*-ը «երգակ. այր կամ կին» (հ. I, էջ 672: ԳՀԲ-ն նշում է «Երգեցիկ, ա. գ. 1. Երգիչ, երգող (տղամարդ կամ կին)» (էջ 236)): Լեզվաբաններն էլ հավաստում են *-իկ* վերջածանցի՝ միջին հայերենում կենսունակ ածանց լինելը (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 255)⁶⁵: Թերևս հարկ է նշել նաև, որ Արմենակ Մուրվալյանը *-եցիկ* (<-եց +իկ)-ը համարում է «հայոց լեզվի հնացած կամ նեղ բարբառային ածանց»՝ «պահպանված մի քանի բառաձևերում»⁶⁶:

Թագուհի. արքայուհի. դշխոյ. բամբիշ. տիկին կամ տիկնա(ն)ց տիկին (ՄՄՁ 6762, 108ա. 566(I), 245բ. 3110, 88ա. 775, 59բ. 873, 194ա) ՆԲՇ-ում ներառված *իշխուհի*-ն կազմվել է հայերենին բնորոշ *արմատ + ուհի* կաղապարով⁶⁷՝ տրոհելի *իշխ* - և *-ուհի* բաղադրիչների: Լավրենտի Հովհաննիսյանը, քննելով և ապա բացառելով *իշխան, իշխել* բառերը իրանական փոխառությունների ցանկից, ամփոփում է ուսումնասիրողների ենթադրություն-կարծիքները՝ ավելի հավանական համարելով *իշխ*- արմատի խեթական կամ «համենայն դեպս անատոլիական ծագումը». նրա հավաստմամբ, ըստ նորագույն ուսումնասիրությունների, խեթերենում կա *išha* «տեր» արմատը⁶⁸: Ուրեմն և հայերենում *իշխուհի*-ն

⁶⁴ Ս. Գալստյան, նշվ. աշխ., էջ 217-218:

⁶⁵ ՄՀԲ-ն վկայում է *եփեց ղնել*-ը՝ «ջրի մեջ եռացնելով խաշել» (հ. Ա, էջ 204):

⁶⁶ Ա. Մուրվալյան, Հայոց լեզվի բառային կազմը, էջք 272, 278:

⁶⁷ Հմմտ.՝ Լ. Հովսեփյան, նշվ. աշխ., էջ 204: Ս. Գալստյան, նշվ. աշխ., էջ 176-177:

⁶⁸ Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, էջ 224-225:

տիրուհի-ն է՝ նկատի առնելով նաև վերջինի՝ ՆՀԲ-ի բացատրությունը «...որպես միակ տիկին ամենայն տիկնանց. աշխարհատիկին. թագուհի. դշխոյ երկնի և երկրի» (հ. II, էջ 878):

Գլխաւոր. նախապետական. սկզբնական. գլուխ. պետ. նախապատիւ. նախամեծար. գերապատիւ. գերագոյն. գահագլուխ. ծայրագոյն. գահերէց. վեհագոյն*. վերագոյն. գերագանց. բարձրնտիր ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 270ա. 873, 189բ. 3110, 81բ. 6762, 104բ) առանձնանում է *մանաւանդագոյն*-ը: Հետաքրքիր բաղադրություն՝ «աւելի, յատկապէ՛ս» նշանակությամբ, մակբայական կիրառությամբ *մանաւանդ* արմատով և ածականի գերադրական աստիճան կազմող *-(ա)գոյն* ածանցով: Ամենայն հավանականությամբ, կազմվել է ՆԲԾ-ում առկա *գերագոյն*՝ «Վերագոյն. վեհագոյն. Գերագոյն գեր քան» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 542), և *վերագոյն*՝ «Որ ի վեր է և առավելեալ քան զայլս. վերնագոյն. բարձրագոյն. վեհագոյն. գերագոյն. գերագանց. գորագոյն» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 803), բառերի նմանությամբ ու «առաջնորդ, ղեկավար, գլխավոր» նշանակությամբ: Բառն առկա է Մխիթար Աբբայի «Խոկումն վարուց» երկում («Եվ մանաւանդագոյն ցաւ է ինձ յաղագս կուրութեան իմոյ, որով ոչ ճանաչեմ զթշուառութիւնս իմ»)՝ ⁶⁹: Նշելով «-գոյն մասնիկով բաղդատական աստիճան ցույց տվող ձևերը»՝ Վազգեն Համբարձումյանը XVIII դ. «լատինաբան հայերեն»-ում արձանագրում է նաև *մանաւանդագոյն*-ը⁷⁰, իսկ XVIII-XIX դդ. գրաբարի բառապաշարի կադապարային վերլուծության ժամանակ՝ առանձնացնում *մանաւանդաբար* նորակազմությունը⁷¹:

* *Վեհագոյն* բառի առնչությամբ հարկ է ներկայացնել Հ. Աճառյանի՝ Ա. Վարդանյանին հղվող դիտարկումը. ըստ Հ. Աճառյանի՝ «Ոսկեդարեան հեղինակների մօտ պատահած վեհ, վեհագոյն հազվագիւտ բառերը պետք է ուղղել՝ վեր, վերագոյն» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 327):

⁶⁹ Խոկումն վարուց: Շարադրեալ ի Մխիթարայ Աբբայէ մեծէ, Վենետիկ, 1753, էջ 17:

⁷⁰ Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 279:

⁷¹ Վ. Համբարձումյան, Գրաբարի գործառությունը որպէս գրական լեզու ԺԸ-ԺԹ դդ., էջ 202:

Պատիւ. մեծարանք. ընդունելութիւն ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 267բ. 6762, 122բ) ներառված *յարգութիւն* բառը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին «տե՛ս զՅարգանք» հղումով (ԲՀԼ, էջ 709 (758)): Այն բաղադրված է, ըստ Հրաչյա Աճառյանի, «օտար փոխառյալ» «նառնձին անգործածական» *արգ* «յարգ, արժէք, արժանիք» արմատի *յարգ* ձևով (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 301) և *-ութիւն* վերջածանցով: «Յարգանք ըստ ամենայն նշանակութեան» բացատրությամբ որպէս «նոր բառ» և «.... նոր շինուած ըլլալը» արձանագրում են ՋԲ-ն (էջք 25, 1029) և ԳՆԲՀԼ-ն (էջ 981): Բառն առկա է Հարություն Ավգերյանի երկլեզվյան բառարանում՝ *Cómpliment* բառի բացատրության մեջ⁷²: *Յարգութիւն* բառի "Почтение, уважение, честь...." նշանակությունն է վկայում ԽՀՌԲ-ն (հ. II, էջ 194): Վազգեն Համբարձումյանի հավաստմամբ էլ՝ *-ութիւն* ածանցով նորակազմ այս բառն առկա է XVIII դ. «լատինաբան հայերեն»-ում⁷³: *Յարգութիւն*-ը «հին բառ կամ նշանակութիւն» նշումով է ՄՀԲԲ ում (հ. III, էջ 398), այլն «տե՛ս Հարգանք 1 նշան.» հղումով՝ ՀԼՀԲ-ում (էջ 377) և ԱՀԲԲ-ում (էջ 843), ԺՀԼԲԲ-ում այն «Հարգելի լինելը, հարգոյապատկություն» իմաստով է (հ. III, էջ 320): Բառը «մեծարանք» նշանակությամբ վերկայում են արևմտահայերենի բառարանները⁷⁴:

Ներքնակ բառն է առկա *Անկողին (և այլք որք այսմ պատկանին) մահիճ. լեհեպ. ծածկարան. բարձ. սաւան. պաստառակալ* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 236ա. 775, 54ա. 873, 186բ. 3110, 95ա. 6762, 101բ -102ա): Այն արձանագրում են Գրիգոր Փեշտրմալճյանը («տե՛ս ի վերոյ Ներքանոց= դնելի ինչ ի ներքոյ. որպէս բազմական, անկողին.... մինտեր». ՓԲ, հ. II, էջ 404), ՄՀԲԲ-ն՝ «հզվդ. բառ կամ նշանակութիւն» նշումով և «Տ. Ներքանոց, Ներքնակ» հղումով (հ. III, էջ 459), նաև ՀԼՀԲ-ն՝ *Ներքնակ* բառահոդվածում՝ դարձյալ «հզվդ.» նշումով (էջ 487): *Ներքնակ*-ը և *ներքանոց*-ը հիշատակում

⁷² Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 172:

⁷³ Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 226:

⁷⁴ Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 1072: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 577: Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. II, էջ 293: Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 317:

է նաև Մխիթար Մեֆաստացին՝ «ներքևնոց. ներքըն ձգելիք: դարձեալ, տեօշէկ. մինտէր....» բացատրությամբ (ԲՀԼՄՍ, էջ 294 (907)): Արդի հայերենի բացատրական բառարանները *ներքևակ* բառ չեն արձանագրում:

Ինչպես նշվել է, բառարանային պրպտումները հնարավորություն են ընձեռում անդրադառնալու նաև որոշ բառերի՝ ժամանակակից հայերենում ձեռք բերած իմաստներին: Եվ այս պարագայում *ներքևակ* բառի առնչությամբ թերևս հարկ է դիտարկել *ներքևակ*-ը, մանավանդ այն, որպես բառային տարբերակ, առկա է ՄՄՁ 3110-ում: Գրաբարի տպագիր բառարաններում *ներքևակ*-ն ունի «Ներքին ագանեկի ի ներքոյ պարեգօտի. բաճկոն. վտաւակ», «տակէն հագնելիք», «տակի զգեստ» իմաստները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 422: ԱԲ, էջ 616: ԳԲ, հ. Բ, էջ 282): Նույնն են նշում ԲՀԼՄՍ-ն (էջ 294 (907)), ՋԲ-ն (էջ 1017), ՓԲ-ն (հ. II, էջ 405), ԱԲՀԳ-ն (էջ 594): Աղեքսանդր Խուդաբաշյանցն արդէն առադրում է «матра́хъ, тюфя́къ» (ԽԲՀՆ, հ. II, էջ 234): Նույն, սակայն ոչ առաջնային իմաստն է առանձնացնում ՄՀԲԲ-ն՝ «Մեծ տոպրակ, մէջը լցած բուրդ կամ բամբակ կամ խոտ, տափակեցրած և կարած վերնից ներքև, որ տարածում են քնելիս» (հ. III, էջ 457): Հրաչյա Աճառյանը, արձանագրելով գրաբարյան *ներքևակ*-ը, «գւռ.» նշումով բառերի շարքում իբրև «նոր բառ» առանձնացնում է *ներքևակ*-ն առանց բացատրության (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 443-445)՝ ամենայն հավանականությամբ նկատի առնելով *վերմակ*-ին հականիշ *դռշակ*-ը: Փաստորեն Հրաչյա Աճառյանն արձանագրում է երկու *ներքևակ*. բայց արդյոք կարելի՞ է դրանք համանուններ համարել: Հրանտ Պետրոսյանի հավաստմամբ՝ համանունություն կարելի է դիտարկել «միևնույն լեզվավիճակում, համակարգում». ըստ նրա՝ «համանունության առնչակցություն չի կարելի տեսնել, օրինակ, գրաբարի ու նոր գրական հայերենի բառերի միջև»⁷⁵, հետևաբար ընդունելի է բառիմաստի փոփոխությունը: Եվ քանի որ թվարկելով իմաստափոխության հիմունքները՝ Էդուարդ Աղայանը իմաստափոխությունը

⁷⁵ Հ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, էջ 323:

հանգեցնում է որևէ առարկայի (երևույթի, հատկանիշի, գործողության և այլնի) հասկացության անվանումը մի այլ առարկայի հասկացությանը փոխադրելուն և տարածելուն, այսինքն՝ «տվյալ բառը մի այլ առարկայի հատկացնելուն», ուրեմն և *ներքնակ*-ի դեպքում կարելի է դիտարկել իմաստների փոխհաջորդում, այսինքն՝ «բառի հին իմաստի կորուստ և նոր իմաստի ձեռքբերում.... բառի նախկին իմաստի փոխարինում նոր ուղղակի իմաստով»⁷⁶: Հարկ է նշել, որ արդի հայերենի բացատրական բառարաններում (ԱՀԲԲ, էջ 1070: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 32) *ներքնակ*-ի նոր իմաստը առաջնային է, մինչ արևմտահայերենի՝ XX դարում հրատարակված բառարանները վկայում են *ներքնակ*-ի գրաբարյան իմաստները⁷⁷, և միայն Պետրոս Զիզմեճյանը բառի 6-րդ իմաստ է նշում՝ «անկողնի այն մասը՝ որուն վրայ կը պառկինք՝ կը քնանանք (մեր վրայի ծածկոցը՝ վերմակ)»⁷⁸:

Վայրագոյն բառը *Խոնարհ. նուաստ. զիջեալ. ստորնագոյն. խոնարհագոյն* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 249բ. 775, 62բ. 873, 198բ. 3110, 92ա. 6762, 111ա) ներառվել է «խոնարհ, պարկեշտ, համեստ» նշանակությամբ: Բաղադրված է, ըստ Հրաչյա Աճառյանի, «ընդարձակ զարգացում կրած» *վայր* բառով, որի 4-րդ նշանակությունն է՝ «վարը, ցածը, տակը, ներքև» (ևս նշում է, որ այն առաջանում է «հող, գետին իմաստից». ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 300), և ածականի գերադրական աստիճան կազմող *-(ա)գոյն* ածանցով: Այս բառին, սակայն, չի վերաբերում Հրաչյա Աճառյանի՝ *վայր* արմատին առնչվող «նիրթական ցածրութեան գաղափարին հետևում է բարոյական ստորութեան գաղափարը» դիտարկումը (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 301)՝ պայմանավորված *վայրագոյն*-ի՝ տվյալ դեպքում «պարկեշտ, համեստ» նշանակության բևեռացմամբ: *Վայրագոյն*-ը վկայում են

⁷⁶ Է. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, էջք 101, 106:

⁷⁷ Խոսքը վերաբերում է ԳՆԲՀԼ-ին (էջ 1023), Հ. Գայայանի (Բառարան-գանձարան հայերեն լեզուի, էջ 365), Ա. Տեր Խաչատուրյանի, Հ. Գանգրունու, Փ.Կ. Տոնիկյանի (նշվ. բառ., էջ 610), Գ. Ճերեճյանի, Փ.Կ. Տոնիկյանի, Ա. Տեր Խաչատուրյանի (նշվ. բառ., հ. II, էջ 378), Ա. Կոսնյանի (նշվ. բառ., էջ 336) կազմած բառարաններին:

⁷⁸ Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 1114:

Գրիգոր Փեշտըմալճյանը՝ «ստորնագոյն, խոնարհագոյն, նուաստագոյն» բացատրությամբ (ՓԲ, հ. II, էջ 711), և ՆՀԲ-ն՝ *խոնարհագոյն, նուաստագոյն, ստորնագոյն, ցածագոյն* բառերը բացատրելիս՝ «առաւել խոնարհ (ըստ ամենայն նշ). ցածագոյն. ստորնագոյն. *վայրագոյն*», «առաւել կամ յոյժ նուաստ. խոնարհագոյն, ստորնագոյն. *վայրագոյն*», «խոնարհագոյն, *վայրագոյն*», «կարի ստորին կամ ներքին. *վայրագոյն*» (հ. I, էջ 962, հ. II, էջք 450, 751, 904. ընդգծ.՝ Ն. Հ.): *Վայրագոյն*-ը գործածում են Մխիթար Սեբաստացին («....զիս ըդ առաջի թշնամեաց իմոց զիս վայրագոյն քան զկեանս քո ցուցանէիր....», «զի ոչ կարել վայրագոյն որ առաջնորդ լուծանել....»)⁷⁹ և Գաբրիել Ավետիքյանը («.... ուստի ոչ վայրագոյն որ քան զերդուօղն, և ոչ ինքն իւրում անձին վկայ լինել կարօղ է յերդման»)՝⁸⁰:

Չար հենաբառով ՆԲԾ-ում (ՄՍԶ 566 (I), 265ա-265բ. 6762, 121ա) «դժբախտ» նշանակությամբ առկա *տարաբաղդ* բառի «նոր շինուած ըլլալը»-ն է հավաստում նաև ԳՆԲՀԼ-ն (էջ 1278): *Տարաբաղդ* տարբերակը հիշատակում են Մխիթար Սեբաստացին⁸¹, Մինաս Բժշկյանցը⁸²: ՄՀԲԲ-ն այն հղում է «անբախտ» բացատրությամբ *տարաբախտ*-ին (հ. IV, էջ 381), որն էլ կիրառվում է արդի հայերենում (ԱՀԲԲ, էջ 1416. ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 456):

Դպրատուն. դպրոց. համալսարան. դասատուն ՆԲԾ-ում (ՄՍԶ 566 (I), 241բ. 6762, 105բ) առկա *ուսումնարան* բառը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «տեղի ուսման, որ և ասի դպրոց» բացատրությամբ (ԲՀԼ, էջ 865 (924)): Հրաչյա Աճառյանը այն նշում է

⁷⁹ Մեկնություն սրբոյ Աւետարանի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթեոսի, արարեցեալ և շարադրեցեալ ի Մխ. Սեբաստացոյ, էջք 653, 734:

⁸⁰ Մեկնություն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, աշխատասիրութեամբ Հ. Գաբրիելի Աւետիքեան Կոստանդնուպօլսեցոյ, հ. III, Վենետիկ, 1812, էջ 132:

⁸¹ Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ, էջ 575:

⁸² Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս բնակեալս ի հայկազանց սերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին, Շարագրեալ Հ. Մինասայ Բժշկեանց, Վենետիկ, 1830, էջ 335:

«նոր բառերի» շարքում (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 610): Ըստ նրա՝ բաղադրված է առանձին անգործածական *ուս* «սովորելը» «բնիկ հայ» բառով (ՀԱԲ, ն. տ.), և ըստ Գևորգ Ջահուկյանի՝ «հ.-ե. *men-/mn ածանցից նախորդող -ու հիմքային տարրով (հ.-ե. *-eu/у) ծագած -ուն» (ՋՀՄԲ, էջ 812) և «իրան. -a-*dan(a)* ածանցակերպից (-a- հիմքավազմ տարր + *dana*-(«տեղ»)» -*արան* (ՋՀՄԲ, էջ 800) ածանցներով: Բառն առկա է նաև XIX դարում հրատարակված մի գրքում⁸³: ԳՆԲՀԼ-ն համարում է «նոր շինուած»՝ «վարժարան» նշանակությամբ (էջ 1097): ԽՀՌԲ-ն հիշատակում է "Училище, школа; лицей, семинария; учебное заведение" նշանակություններով (հ. II, էջ 297): ՄՀԲԲ-ն «Ուսում առնելու տեղ, հիմնարկ, որտեղ աշակերտներին ուսում են տալիս» նշանակությանն առադրում է «դպրոց. (գործ է ածվում սովորաբար ստորին և միջնակարգ դպրոցների համար)» իմաստը (հ. III, էջ 608): Արդի հայերեն բացատրական բառարաններում առաջնային է «Միջնակարգ կամ տարրական մասնագիտական ուսումնական հաստատություն» նշանակությունը (ԱՀԲԲ, էջ 1499: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 611). կարելի է նշել, որ բառը որոշակիորեն իմաստափոխվել է:

ԶԲ-ներում գերակշռում են *նորակազմ բաղադրյալ՝ բարդ և բարդածանցավոր բառեր*:

Ձանազանել ուրիշ. այլազգ. այլ. տարբեր. ազգի ազգի. գոյնըզգոյն. երփներփն. պէսպէս. բազմադէմ. բազմադիմի. յոզնադիմի. բազմապիսի. բազմօրինակ. բազմակերպ. բիւրակերպ ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 106բ. 566 (I), 243բ) առկա է «բնիկ հայ» այլ «ուրիշ» արմատով (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 168) և *սարաս* «տարազ, ձև, կերպ» բառով (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 185) բաղադրված *այլասարաս* բառը: Այն վկայվում է Հովհաննես Կոստանդինուպոլսեցու՝ հայերեն շարադրված լատիներեն քերականության «Յաղագս մակբայի» գլխում. նշվում է, որ մակբայներից «ոմանք են այլայլականք», և օրինակ է բերվում *Secus*

⁸³ Գումար բարձրագույն հրովարտակաց եւ արձանագրութեանց, վերաբերելոց առ հայկական Լազարեան ճեմարանն արևելեան լեզուաց որ ի Մոսկով, Ս. Պետերբուրգ, 1839, էջ 13:

-ը՝ «տարապէս՝ այլասարաս» թարգմանությամբ⁸⁴։ Բառը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «այլաձև, կամ այլով եղանակաւ. կամ այլով կերպի» (ԲՀԼ, էջ 31(60)), հետագայում՝ երկլեզվյան բառարաններում որպէս գլխաբառ՝ Հարություն Ավգերյանը⁸⁵, նաև Աղեքսանդր Խոռաբաշյանը՝ "Инообразный, разный, разнообразный" բացատրությամբ (ԽԲՀՆ, հ. I, էջ 39)։ *Այլասարաս*-ն արձանագրում են Ստեփան Մալխասյանը՝ «Ուրիշ սարաս ունեցող, ուրիշ կերպի, ուրիշ տեսակի» իմաստով (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 78), Աշոտ Սուքիասյանը՝ «տե՛ս Այլակերպ 1 նշան» հղումով և «հագուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով (ՀԼՀԲ, էջ 34), նաև Հովհաննէս Բարսեղյանը (հնց.) նշումով (ՀԲՀԲ, էջ 56)։

Ճարտասան. ճարտարաբան.* *հռետոր. րետոր. ճոռոմարխօս. ճոռոմարան**.* *փաստաբան. խորախօս* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 116բ. 566(1), 259ա. 3110, 100ա. 775, 68ա. 873, 204բ) վկայվում է *ատենաբան*-ը։ Գրաբարի բառարանները արձանագրում են *ատենաբանեմ, ատենաբանութիւն, ատենաբար* բառերը (ՆՀԲ, հ. I, էջ 335։ ԱԲ, էջ 128։ ԳՀԲ, էջ 108։ ԳԲ, հ. Ա, էջ 198. տե՛ս նաև՝ ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 287)։ ՄՀԲ-ն նշում է *ատենաբանութիւն*-ը «ատենաբանելը, ճառախոսութիւն» նշանակությամբ (հ. Ա, էջ 56)։

Սերգեյ Գալստյանը ժամանակակից հայերենում առանձնացնում է *-բան* ածանցով երկու կառույց՝ գոյականից և այլ խոսքի մասերի արմատներից կազմված. առաջինը՝ «նախատիպից ույց տված առարկայի ուսումնասիրությամբ զբաղվող գիտության ճյուղի մասնագետ» բառակազմական նշանակությամբ (*արվես-*

⁸⁴ Քերականութիւն լաթինական հայերէն շարադրեցեալ ի Յոհաննիսէ վարդապետէ Կոստանդինուպօլսեցոյ, էջ 154։

⁸⁵ Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական, հ. II, էջ 23։

* ՄՄՁ 556(1)-ում և 6762-ում *ճարտարան* տարբերակն է։

** Ինչպէս վկայում է Վ. Համբարձումյանը, Խ. Էրզրումցին «ճոռոմութիւն բառը կիրառում է իբրև հոմանիշ ճարտասանութիւն տերմինին, որը պայմանավորված է բառի իմաստային նոր կիրառությամբ». Վ. Համբարձումյան, XVIII-XIX դդ. գրաբար ճարտասանական երկերի տերմինաբանությունը.- «Հայոց լեզվի պատմության հարցեր», պրակ II, Ե., 1985, էջ 295։

տաբան, ախտաբան, երկրաբան, լեզվաբան և այլն)⁸⁶: Նրա հավաստմամբ՝ մյուս տիպի բաղադրություններում *-բան* արմատի բառային նշանակությունը (որպես բաղադրության երկրորդ եզր գործածվելիս) «մթագնվում է», և դրանք ընկալվում են որպես ածանցավոր կազմություններ⁸⁷: Սակայն չի նշվում, թե *-բան* բաղադրիչն այս կազմություններում բառակազմական ի՞նչ նշանակություն ունի, բայց և լսաբան-ը բացատրվում է «ձայնագետ», *կոնծաբան*-ը՝ «հարբեցող, հարբեցողության մասնագետ»: Ըստ բառարանների՝ *գոեհկաբան, դատարկաբան, զավեշտաբան, զվարճաբան, կատակաբան, կարճաբան, համառոտաբան, հեզնաբան, հրստակաբան, ճարտարաբան, ձոռումաբան, մեծաբան, սակավաբան* կազմություններում *-բան* բաղադրիչի բառակազմական նշանակությունն է «խոսող» (*դատարկաբան*՝ «դատարկ բաներ խոսող», *զվարճաբան*՝ «նույնն է *Զվարճախոս*», *սակավաբան*՝ «քիչ խոսող, քչախոս»): տե՛ս ԱՀԲԲ, էջք 259, 280, 363, 381, 699, 707, 804, 947, 987, 1268, նաև՝ ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջք 331, 386, 442): Եվ թեև թվարկվող բաղադրություններում միայն *կատակ*-ն ու *զավեշտ*-ն են գոյական, բայց և այնպես «Բնիկ հայ» *ատենան* նաև «2. դատաւորների ժողովը. 4. դատաստան, դատարանի առջև հարցաքննութիւն» նշանակող (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 286) և *բալ* «խօսիլ, ասել» *բա* անգործածական «պարզ արմատի» «միւս ածանցներ»-ից՝ *բան* «խօսք» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 383-384) արմատներով բաղադրված *ատենաբան*-ն էլ, թերևս, կարող է բառացի նշանակել «աստանում, դատարանում խոսող»: Մանավանդ բառը հիշատակում են Մխիթար Սեբաստացին՝ «տիւանը խօսող. տիւանի մէջ տաւայ քշող» (ԲՀԼՄՄ, էջ 52 (665)), հետագայում Մանվել Զախջախյանը՝ «որ խօսի զբանս յատենի» (ԶԲ, էջ 221), իսկ ԽՀՌԲ և ՄՀԲԲ-ն արդեն «հոռետոր» նշանակությամբ (հ. I, էջ 161: հ. I, էջ 249): Նույն իմաստով, բայց և «հնց.» նշումով են առանձնացնում բառը ԱՀԲԲ-ն (էջ 123) և ԺՀԼԲԲ -ն (հ. I, էջ 205): Եվ քանի որ *հոռետոր*-ը, բացի «հոռետորական արվեստին հմուտ անձ»

⁸⁶ Ս. Գալստյան, Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, էջ 48-49:

⁸⁷ Նույն տեղում:

լինելուց, ունի նաև «ճարտարախոս մարդ» և «ճառախոս» իմաստները (ԱՀԲԲ, էջ 898: ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջ 384), ուստի «դատարանում խոսող» անձը (անկախ այն հանգամանքից, թե ում շահերն է ներկայացնում- պաշտպանում) պետք է ճարտար խոսի, ճարտարախոս լինի⁸⁸:

Նույն ՆԲԾ-ից *փաստաբան*-ը Հրաչյա Աճառյանը «նոր բառ» է համարում (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 484): Երեմիա Մեղրեցին բառը բացատրում է որպես «պատճառաբան (ԲՀ, էջ 323), Մխիթար Մեքաստացին՝ հղում՝ «տե՛ս գՊատճառաբան» (ԲՀԼ, էջ 1170 (1237)), սա էլ բացատրելով՝ «պատճառաւ խօսող. կամ փաստիւ վարող ի բանս. և կամ փաստաբան» (ԲՀԼ, էջ 912 (971)), այսինքն՝ «Որ պատճառօր խօսի առ արդարացուցանել գդատ կամ զանձն» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 614): Թերևս հարկ է հիշատակել հունարենից պատճենված և դասական հայերենում արձանագրված «*փաստբանական* բարդ նորաբանությունը»՝ «պատճառները քննող» նշանակությամբ⁸⁹: *Փաստաբան*-ը գործածում է Միքայել Չամչյանցը («Սոյնպէս վտանգեցան և երկոքին քաջ նիզակակիցք նորա. որոց մին՝ այն է Կենսորինոս այր սինկղիտոսական և փաստաբան, զնոյն օրինակ վախճանի ընկալաւ...»)⁹⁰: Բառը՝ «որ փաստիւք ատենաբանէ ի դատաստանի» նըշանակությամբ և աստղանիշով (այսինքն՝ իբրև «նոր բառ») առկա է ԶԲ-ում (էջ 1427): *Փաստաբան*-ը արձանագրվում է նաև XVIII դ. «լատինաբան հայերեն»-ում⁹¹: Նույն նշանակությամբ («1.Իրաւաբան, որ դատարանում պաշտպանում է մէկի գործը») *փաստա-*

⁸⁸ Բառը հիշատակվում է Գ. Լուսինյանի կազմած երկլեզվյան բառարանում՝ «Harrangueur, գ. ատենախօս, ատենաբան, հրապարակախօս, բանախօս...» բառահոդվածում. Գուխտոն Լուսինեան, Նոր բառգիրք պատկերազարդ ֆրանսահայ, հ. I, Փարիզ, 1900, էջ 1018:

⁸⁹ Տե՛ս Գ. Մուրադյան, Հունաբանությունները դասական հայերենում, Ե., 2010, էջ 69:

⁹⁰ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ Ի սկզբանէ յաշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. Յօրինեալ ի Հայր Միքայել վարդապետէ չամչեանց կոստանդինուպօլսեցոյ, հ. Ա, Վենետիկ, 1786, էջ 249: Աշխատությունների խորագրերը տրվում են ըստ տիտղոսայթերթերի՝ պահպանելով ուղղագրությունը:

⁹¹ Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 206:

բան-ը ամրագրվում է ՄՀԲԲ-ում (հ. IV, էջ 489. տրվում է նաև «2. Ընդհանրապես՝ պաշտպան» իմաստը). այն կիրառելի է նաև այժմ, բայց և ըստ բառարանների՝ որոշակի գործառույթների հավելումով (գործը վարել, իրավաբանական խորհուրդներ տալ և այլն. տե՛ս ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 639: ԱՀԲԲ, էջ 151): ԺՀԼԲԲ-ն «փխբ.» նշումով հավելում է «Լավ ճառախոս, իր խոսքը փաստարկներով հաստատող անձ» իմաստը: Ամեն դեպքում և՛ խոսքը փաստարկող-հիմնավորողը, և՛ ապացույցներով խոսող-ներկայացնողը, և՛ որևէ մեկին պաշտպանողը (այն էլ դատարանում) պետք է փոքր-ինչ հռետոր և ճարտարախոս լինի, որպեսզի կարողանա համոզել լրատողին (առավել ևս երդվյալ ատենակալներին):

Սեդեիս. հոմանիս. բոգ ՆԲՇ-ն (ՄՄՁ 566(I), 270ա. 775, 74ա. 873, 213բ. 3110, 107ա. 6762, 124ա) ավարտվում է *բոգարած* բառով: Հրաչյա Աճառյանն այն հիշատակում է «նոր բառեր»-ի շարքում (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 8 և էջ 293)՝ նշելով, որ Սուչավայում գործածվում է «*բոգտըրած*» տարբերակը (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 460): Բառը հիշատակվում է ՆՀԲ-ում՝ *Գաւատ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 1079): ՄՀԲ-ն «պոռնիկ պահող, անառակ, անբարոյական» նշանակությամբ *բոգրած* բառային տարբերակն է արձանագրում Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրք»-ից (հ. Ա, էջ 122): Մխիթար Մեբաստացին այն բացատրում է որպես «պոռնիկ. կամ հետևող բոգի. կամ պահող և սիրող զբոգ» (ԲՀԼ, էջ 158 (187)): Բառն առկա է XVIII դ. թարգմանական գրականության մեջ՝ «...այր ամբարիշտ, և չարագործ, և բոգարած, և անաստուած ոմն»⁹², ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծ Ստեփանոս Կեղեցու երկերում՝ «Յորժամ որ խօսի, սաստեն. Սո՛ւս կացիր հարբած, բոգարած»⁹³, Մանվել Զախախյանի կազմած երեքլեզվյան բառարանում՝ *Bertóne, Imputtánito*,

⁹² Գիրք հրաշից ամենօրինեալ սուրբ Աստուածածնին հաւաքեալ թարգմանաբար ի հայ բարբառ ի գանազան պատմութեանց իտալացի հեղինակաց ի հայր զաքարեա վարդապետէ ակնեցոյ, 1771, Վենետիկ, էջ 16:

⁹³ <https://digilib.aa.am/book/339/345/7687/%D5%8F%D5%A1%D5%B2%D5%A5%D6%80>

Pivo, Puttanière, Randágio բառերի բացատրություններում⁹⁴: Ըստ բառարանային տվյալների՝ *բոգարած*-ը գործածվում է հայերենի բարբառներում՝ Արարատյան, Նախիջևանի՝ «բոգարոյծ»⁹⁵, նաև Կարնո՝ «պոռնկություն անող, պոռնիկների հետ կենակցող» (ՀԼԲԲ, հ. I, էջ 204) նշանակություններով: ՄՀԲԲ-ն առանց որևէ նշումի առադրում է՝ «բոգերի յետևից ընկած» (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 381): Հիշատակված իմաստներով վկայում են նաև արդի հայերենի բացատրական բառարանները՝ ԱՀԲԲ-ում՝ «(ծղ.) Կնամոլ» հավելմամբ (ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 333: ԱՀԲԲ, էջ 198): Հատկանշական է, որ բառը արդի հայերենում պահպանվել է ՆԲՇ-ում առկա հնչյունական տարբերակով:

Յիմար. մորոս. անմիտ. անիմաստ. տգէտ. անգէտ. ոակայ. տիմար. աիմար. խելածէտ. խելագար. խելացնոր. յիմարամիտ. աիմարամիտ. բթամիտ. վայրենամիտ. պաճարամիտ. շուարեալ. մանկախել ՆԲՇ-ում (ՄՄԶ 6762, 118ա. 566 (I), 261բ. 3110, 102ա. 775, 69ա. 873, 207ա) վկայվող, բառացի «գրաստի խելք ունեցող» նշանակությամբ *գրաստախել*-ը բաղադրվել է *գրաստ* և *խել* արմատներով: Այն, թերևս, կազմվել է ՆԲՇ-ում և հետագայում լույս տեսած բառարաններում առկա *մանկախել*-ի համաբանությամբ: Ըստ «Հայոց լեզվի հանգաբարարան»-ի՝ հայերենում չկան բառավերջում *խել* արմատով կազմություններ⁹⁶. *միտ* արմատով կազմությունները շուրջ յոթ տասնյակ են, մինչդեռ *խելք*-ով բաղադրությունները՝ երեքը⁹⁷: «Անասնամիտ, անմիտ» նշանակությամբ *գրաստամիտ*-ը արձանագրում են ՋԲ-ն (էջ 382), «հագուադէպ բառ կամ նշանակութիւն» նշումով՝ ՄՀԲԲ-ն (հ. I, էջ 475), ԽՀՌԲ-ն (հ. I, էջ 296), այլն ՀԼՀԲ-ն՝ «տե՛ս Բթամիտ» հղումով (էջ 154): ՄՀԲ-ն Վարդան Այգեկցու առակներից առանձնացնում է *մանկախել(ք)*-

⁹⁴ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջք 104, 400, 588, 621, 634:

⁹⁵ Հայոց բառ ու բան, Աշխատասիրեց Սահակ վրդ. Ամատունի (այսուհետև՝ ԱՀԲՈՒԲ), Վաղարշապատ, 1912, էջ 110:

⁹⁶ Հմմտ.՝ Հայոց լեզվի հանգաբարարան, Ե., 1976, էջ 121-122:

⁹⁷ Հմմտ.՝ Հայոց լեզվի հանգաբարարան, էջք 502-503 և 609:

ը (հ. Բ, էջ 107)⁹⁸, Լավրենտի Հովհաննիսյանը Ջաքարիա Քանաքեղոցի (XVII դ.) «Պատմագրություն»-ից՝ *պակասախելք* կազմությունը⁹⁹:

Պատերազմ(ն). խազմ. ռազմ. մարտ. զուպար. կռիւ. ճակատամարտ ՆԲՇ-ն ավարտվում է «...եթէ միայն ի մէջ երկուց. մենամարտութիւն. եզամարտութիւն. երկ(ա)մարտութիւն» պարզաբանմամբ (ՄՄՁ 6762, 122ա. 566 (I), 267ա. 873, 211բ. 775, 72բ): Ըստ Արուսյակ Մուրադյանի՝ *եզ-ը* հունարէն *ἐν* (*εἰς*) «մէկ, միակ» բառն է. նա նշում է «Քերականական թիվ, որը ցույց է տալիս առարկայի կամ գործողություն կատարողի մէկը լինելը»¹⁰⁰: Ասել է՝ *եզամարտություն*-ը նույն *մենամարտություն*-ն է: Միջին հայերէնում հանդիպում են նաև *եզաբանել*-ը «միաբանել, միավորել, համախմբել» (ՄՀԲ, հ. Ա, էջ 187), *եզանուն*-ը¹⁰¹, գրաբարում՝ *եզերորդ*-ը «առաջին» (ՀԱԲ, ն.ա.):

Երկու, մարտ արմատներով և *-ութիւն* ածանցով է բաղադրվել *երկամարտութիւն*-ը: Արդի հայերէնում պահպանվել է *երկամարտ*-ը իբրև սպորտային եզր և բոլորովին այլ՝ «Սպորտային վարժությունների երկու ձևը իբրև մի ամբողջություն և այդ երկու ձևերով մրցումը» նշանակությամբ արձանագրվել բացատրական բառարաններում (ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 584: ԱՀԲԲ, էջ 346):

Գարշապար. ներբան. կրունկ ՆԲՇ-ում առկա է *թաթոսից* բաղադրությունը (ՄՄՁ 566(I), 239բ. 775, 56ա. 873, 189բ. 3110, 81ա. 6762, 104ա): ՆՀԲ-ն *թաթք ոտից*-ի բազմաթիվ վկայություններ է քաղում Աստվածաշնչից (հ. I, էջ 790): Մանվել Քաջունին «ի գաղ-

⁹⁸ Տե՛ս նաև՝ Ռ. Ղազարյան, Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Ե., 2001, էջ 23-24:

⁹⁹ Լ. Հովհաննիսյան. XVII դարի գրաբարը. - «Լեզվի և ոճի հարցեր», VII, էջ 151:

¹⁰⁰ Ա. Մուրադյան, Հունաբան դպրոցը և նրա դերը հայերենի քերականության տերմինաբանության ստեղծման գործում, էջ 239: *Եզ* արմատի ստուգաբանությունը տե՛ս նաև ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 4:

¹⁰¹ Վ. Համբարձումյանի հավաստմամբ առկա է Հ. Քոնեցու «Յաղագս քերականին» աշխատության մեջ (Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 214):

դիերեն» *Tarsipéde* բացատրությամբ արձանագրում է *թաթոտն* բառը (ՔՄ, հ. III, էջ 75 (39)), որը նույն «նախագարշապար, ոտնաթաթ»-ն է¹⁰²: Նկատի առնելով Հրաչյա Աճառյանի՝ *ոտնաման* «նոր բառ»-ի համար «հնից ունինք *ոտից աման...*» դիտարկումը՝ կարելի է ենթադրել, որ հենց կից գրությամբ այս *թաթոտից* բաղադրությունից էլ հետագայում Հրաչյա Աճառյանի նշածի նմանությամբ (սակայն շրջուն կառույցով՝ *թաթոտից*→*ոտից թաթ*→*ոտնաթաթ*) կազմվել է արդի հայերենի բացատրական բառարաններում առկա *ոտնաթաթ*-ը (ԱՀԲԲ, էջ 1144: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 113: ՀԲՀԲ, էջ 746):

Միայն ՄՄԶ 6762-ում (240բ)՝ *Գոյն. երանգ. (երթ գանազան գունով իցե) գոյնզգոյն. գունակս գունակս. կամ բազմագոյն. բազմագոյնակս. երփներփն. պէսպէս. յոգներոնգ. խայտախարին. խայտաբղետ* ՆԲՇ-ում են վկայվում *խայտափիտ* և *խայտաճընուկ* բառերը՝ երկուսն էլ բաղադրված, Հրաչյա Աճառյանի վկայությամբ, «խատուտիկ, պիսակաւոր» նշանակությամբ «բնիկ հայ» *խայտ* արմատով (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 326): Նա *փիտ*-ը համարում է «անյայտ իմաստով և առանձին անգործածական բառ» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 505). բառահոդվածում արձանագրում է «Ձեռքածութին» գրքում առկա *խայտափիտ* բառը՝ հիշատակելով նաև Մանվել Ջախջախյանին (ՀԱԲ, ն. տ.)¹⁰³: Հակոբ Վիլլոտի կազմած բառարանում *խայտափիտ*-ն առկա է «Multicolor, is. բազմագոյն:.... բազմերանգ:» բառահոդվածում¹⁰⁴: Բառը նշում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «տե՛ս զխայտախարի. կամ զխայտաբղետ» հղումով (ԲՀԼ, էջ 367-368 (400-401)): *Խայտափիտ*-ն արձանագրում է ՋԲ-ն (ինչպես և նշում է

¹⁰² К. Ганшина, Французско-русский словарь, М., 1977, ст. 821.

¹⁰³ Վ. Համբարձումյանը բառն արձանագրում է «Միայն անվանական.... բաղադրյալ հիմքով կազմված նոր բառեր (նորակազմություններ)» ենթախմբում Վ. Հունանյանի բառարանի II տպագրությունից (1705թ.) հետևյալ դիտարկմամբ. «Անհավանական չէ բնագրի *խայտափիտ* բառի երկրորդ՝ *փիտ* բաղադրիչի և *բիծ* արմատական բառի տարբերակներ լինելը (տարբերակայնությունը)». Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 206:

¹⁰⁴ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 487.

Հրաչյա Աճառյանը՝ «Տ. Խայտաբղետ» հղումով և աստղանիշով (այսինքն՝ իբրև «նոր բառ») (ՋԲ, էջ 654, 25): Բառը երկլեզվյան և երեքլեզվյան բառարաններում հիշատակում են Հարություն Ավգերյանը¹⁰⁵ և կրկին Մանվել Ջախջախյանը¹⁰⁶: Աղեքսանդր Խուդաբաշյանցն այն արձանագրում է "см. **Խայտախարի и Խայտաբղետ**" հղումով (ԽՀՌԲ, հ. I, էջ 490): ՄՀԲԲ-ում վկայվում է «հագուադէպ բառ» նշումով (հ. II, էջ 237):

Հրաչյա Աճառյանը «զգեստի վրայ գեղեցիկ բանուածք, պատի վրայ նկարուած զարդեր» նշանակությամբ *Ճամուկ* արմատով բաղադրված *խայտաճամուկ*-ը «նոր բառ» է դիտում՝ *Ճամուկ* բառահոդվածում առանց վկայության նշելով. «.... **խայտաճամուկ** (արդի գրականի մէջ) «գոյնզգոյն զարդերով, խատուտիկ»» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 326. հ. Գ, էջ 180): Բառն արձանագրում է Մխիթար Սեբաստացին «խայտախարի. կամ խայտափիտ. ռամկ. խատուտիկ. կամ ալաճայ» բացատրությամբ (ԲՀԼ, էջ 367(400)), հետագայում երկլեզվյան բառարանում Հարություն Ավգերյանը¹⁰⁷: Մանվել Ջախջախյանը նույնպես այն համարում է «նոր բառ»՝ «Տ. Խայտախարի» հղումով (ՋԲ, էջ 654): Բառն առկա է նաև Աղեքսանդր Խուդաբաշյանցի կազմած բառարանում (ԽՀՌԲ, հ. I, էջ 489-490): ՄՀԲԲ-ն բացատրում է «Աչքի ընկնող վառ գոյներով, գոյնզգոյն» (հ. II, էջ 236): Բառը վկայում են արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ՍՀԲԲ, էջ 560: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 477)¹⁰⁸:

Յիմար հենարառով ՆԲՇ-ից (տե՛ս 109-րդ էջում) *խելածէտ*-ը բաղադրված է հայերեն *խել* և փոխառյալ *-ժէտ*, ինչպես հավաստում են հետազոտողները, անկախաբար չլիրառվող արմատնե-

¹⁰⁵ Բառարան համառոտ ի գաղղիական է ի հայ, աշխ.-մբ Հ. Յ. վ. Աւգերեան, հ. Ա, Վենետիկ, 1812, էջ 146: Բառարան համառոտ ի հայ է ի գաղղիական, հ. II, էջ 284:

¹⁰⁶ Համառոտ բառարան յիտալական է ի հայ եւ ի տաճիկ, աշխ.-մբ Հ. Մանուէլ վ. Ջախջախեան, Վենետիկ, 1829, էջ 353, 868, 886:

¹⁰⁷ Բառարան համառոտ ի հայ է ի գաղղիական, հ. II, էջ 284:

¹⁰⁸ Տե՛ս նաև ՀԲՀԲ, էջ 409: Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 522: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 236: Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 168:

րով (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 228)¹⁰⁹. վերջինս «պիլ. žatan, zatan «զարնել, հարվածել, խփել», զնդ. jan, պրս. زان zadan «զարնել» բայի հիմքից է (ՀԱԲ, ն. տ.), որը Գևորգ Ջահուկյանի վկայությամբ գիտակցվել է իբրև ինքնուրույն վերջածանց և հայկական հիմքերից կազմել բայեր (ՀԼՊԼԺ, էջ 526. հմմտ.՝ նաև ՋՀՄԲ, էջ 281): Հրաչյա Աճառյանը *-ժէտ-*-ը իմաստով նույնական է համարում հայերեն *-հար* -ին (ՀԱԲ, ն. տ.): Լավրենտի Հովհաննիսյանի կարծիքով էլ փոխառյալ որոշ բառերի համարանությամբ հայերենը *-ժէտ-*-ով կերտել է հիվանդությունն նշող իմաստային դաշտը համալրող մի քանի նոր բառ: Նրա ենթադրությունն ամրագրում է «նաև *-ժէտ-*-ի բառաբարձման կաղապարների խիստ սահմանափակությունը», քանի որ այն առկա է միայն վերջահար դիրքում¹¹⁰: Եվ դա է հաստատում նաև *խելածէտ* բառը, որը, ինչպես արդեն նշվել է, Հրաչյա Աճառյանը իմաստով նույնական է համարում *խելահար*-ին՝ «խենթացած, խելագարված, խելքը թոցրած» նշանակությամբ¹¹¹: *խելածէտ*-ն առկա է Մխիթար Մեքաստացու աշխատասիրած քերականության¹¹², Հովհան Ոսկեբերանի «Յաղագս քահանայութեան» գրքի թարգմանության մեջ («...զնա ո՛չ իբրև ամբարտաւան, այլ իբրև խելածէտ բամբասեցէ...»)¹¹³, Գաբրիել Ավետիքյանի հայկական քերականության «Յարանուն մասնիկը» գլխում («(խելքը սախտած)» բացատրությամբ¹¹⁴: Մխիթար Մեքաստացին բառը հղում է

¹⁰⁹ Տե՛ս նաև՝ Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, էջ 131-132: Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն (I մաս), Ե., 2008, էջ 69:

¹¹⁰ Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, էջ 131-132:

¹¹¹ *խելահար*-ը «Փնստ.» նշումով առկա է միայն ԱՀԲԲ-ում (ԱՀԲԲ, էջ 573):

¹¹² Քերականութիւն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեղի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Մխիթարայ վարդապետի Մեքաստացոյ, էջ 540:

¹¹³ Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդնուպոլսոյ արքեպիսկոպոսի հատընտիր գիրք եւ ճառք եւ ներբողեանք, Թարգմանեալ ի յոյն բնագրէ երկասիրութեամբ տեառն Հ. Եղիայ վարդապետի Թովմաճանեան կոստանդնուպոլսեցոյ, հ. I, Վենետիկ, 1818, էջ 231:

¹¹⁴ Քերականութիւն հայկական նորոգ քննութեամբ և կարգաւ աշխատասիրեալ տեառն Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան Կոստանդնուպոլսեցոյ, Վենետիկ, 1815, էջ 235:

«փախուկ. խենթ. խել» բացատրությամբ *խելագար*-ին (ԲՀԼՄՍ, էջ 169 (782)): ԽՀՌԲ-ն և ՄՀԲԲ-ն վկայում են նույն ձևով, վերջինը՝ «հագուադեպ բառ կամ նշանակություն» նշումով (հ. I, էջ 32: հ. III, էջ 254):

Խաւարագոյն, խաւարատիպ բառերն են առկա *Սեաւ. սեւագոյն, սեւաթոյր. թուխ. արջնատես. արջնաթոյր. թխատիպ. մթագոյն. մթնալուրթ. լրթագոյն. սևատես* (ՄՄԶ 6762,124ա. 566(I), 270 ա. 3110,107 ա. 775, 74 ա. 873, 213 ա) ՆԲՇ-ում: Երկու կազմություններում էլ *խաւար* «մութն. մութիւն» արմատն է (ՆՀԲ, հ. II, էջ 933. *մութ(ն)*-ը՝ «թխագոյն». տե՛ս ՆՀԲ, հ. II, էջ 299): Բարդությունները թերևս կազմվել են բառարաններում և ՆԲՇ-ում առկա *սեւագոյն* և *թխատիպ* (=սևագոյն, ՆՀԲ, հ. I, էջ 813), այլև «մթնագոյն» նշանակությամբ *լրթագոյն* (ՆՀԲ, հ. I, էջ 907) և վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում վկայված «խաւարի նման» նշանակությամբ *խաւարանման*¹¹⁵ բառերի համաբանությամբ: Հարկ է, սակայն, նշել, որ *խաւարագոյն* բառն օգտագործում է արևմտահայ մամուլը, մասնավորապես *խաւարագոյն գիշեր/ էջեր/ թուական/ բանտ/ ուժեր/ ժամ* արտահայտություններում¹¹⁶:

Ստեփան Մալխասյանցն արձանագրում է *խաւարակերպ*-ը՝ «խաւարի նման, մութ, սև» (ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 251): Եվ եթե *տիպ*-ն ու *կերպ*-ը ՀՀԲ-ում դիտվում են հոմանիշներ (էջ 625), ուրեմն *խաւարատիպ*-ն էլ ունի նույն *խաւարակերպ*-ի իմաստը:

ՆԲՇ-ում առանձնանում է նաև *մթնալուրթ*-ը՝ *մութ(ն)* և *լուրթ* բաղադրիչներով: ՆՀԲ-ում *մութ(ն)* նաև «թխագոյն» է (հ. II, էջ 299), *լուրթ*-ը՝ «Աղօտ սպիտակ խառն ընդ կապոյտ, կամ թխագոյն բաց ...» (հ. I, էջ 903), իսկ *լրթագոյն* հոմանիշը բացատրվում է որպես «...մթնագոյն» (հ. I, էջ 907): Թերևս նաև այս վերջին բացատրությունը նկատի առնելով է Հրաչյա Աճառյանը նշում, որ «...լուրթ է ըստ ոմանց նաև «մութ, սև, թուխ»» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 304): Բայց և հե-

¹¹⁵ Ն. Պողոսյան, Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում (16-18-րդ դդ.), Ե., 2014, էջ 95:

¹¹⁶ Տե՛ս <https://housho.wordpress.com/2014/06/12/>, <https://horizonweekly.ca/en/25798-2/>, <https://hairenikweekly.com>, www.aztagdaily.com.

տագայում Գևորգ Ջահուկյանն է առանձնացնում *լուրթ*-ի «մուգ, մութ» նշանակությունը (տե՛ս ՋՀՄԲ, էջ 303), Լավրենտի Հովհաննիսյանն էլ գրաբարի գունանունների բառիմաստային խումբը քննելիս *կապոյտ* (ուրեմն նաև՝ *լուրթ*) գունանվան առնչությամբ վկայում է. «....Գունային առանձնահատկությամբ եզրեր ունի սևի, կանաչի, մոխրագույնի և այլ երանգների հետ....»¹¹⁷ (ընդգծ.՝ Ն.Հ.), իսկ *սեաւ*-ի առնչությամբ՝ փաստում, որ «հ.-ե. ծագումով.... *մութ/մութն* - արմատը թերևս գործատել է սև, սևություն իմաստով»¹¹⁸: Ուրեմն *մթնալուրթ*-ը «սևին տվող» մուգ կապույտն է:

Սեաւ («Գույն մթին և խաւարին՝ հակառակ սպիտակի....» ՆՀԲ, հ. II, էջ 704) հենաբառով ՆԲՇ-ն ավարտվում է *սևատես** բարդությամբ: *Սև* և *տես* արմատներով բաղադրված կազմությունն էլ, հավանաբար, ՆԲՇ-ում «Սեաւ տեսլեամբ կամ տեսակաւ. արջնագոյն. թխագոյն...» նշանակությամբ առկա *արջնատես*-ի (ՆՀԲ, հ. I, էջ 375) և միջին հայերենի բառարանում «Մթին՝ մուայլ տեսք ունեցող» իմաստով վկայվող *մթնատես*-ի (ՄՀԲ, հ. Բ, էջ 133) նմանակումն է: Թեև արդի հայերենին խորթ չէ համանման կազմություններում երկրորդ բաղադրիչ *տես*-ի՝ «տեսք ունեցող, տեսքով» նշանակությունը (հմմտ.՝ *բարետես, զեղատես, դժնատես, սիրունատես*. հմմտ.՝ նաև Վազգեն Համբարձումյանի՝ «լատինաբան հայերեն»-ում արձանագրած *խոնարհատես*-ը¹¹⁹), բայց արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *սևատես*-ն այլ իմաստ ունի՝ «ամեն ինչ սև գույնով տեսնող, ամեն ինչ մուայլ գույներով տեսնող՝ ներկայացնող՝ բնութագրող, հոռետես» (ԱՀԲԲ, էջ 1295: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 291): Հարկ է թերևս առանձնացնել ՆՀԲ-ում և ՄՀԲԲ-ում արձանագրված «սևագոյն, սև երևացող» նշանակությամբ *սևատեսակ*-ը (ՆՀԲ, հ. II, էջ 711: ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 208), որը «սևավուն» իմաստով և «հնց» նշումով վկայում է ԱՀԲԲ-ն (էջ 1295):

¹¹⁷ Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն (I մաս), էջ 115:

¹¹⁸ Լ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 123:

* Այն չկա ՄՄՁ 566 (I)-ում և 3110-ում:

¹¹⁹ Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 208:

Ճաղատ. մաշտեալ. կնդակ ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 116ա. 566 (I), 258ա. 3110, 99բ. 873, 204ա. 775, 67բ) առանձնանում է *հերաթափ*-ը: Բառը հիշատակում է Հարություն Ավգերյանը *Bald*-ը և *Dépilous*-ը թարգմանելիս¹²⁰, Միխիթար Սեբաստացին *Կունդ, Հերաստ, Հերատիմ* բառահոդվածներում (ԲՀԼՄՄ, էջք 186 (209), 195 (218)): Արձանագրվում է ՄՀԲԲ-ում «1. Մազերը թափող: 2. Մազերը թափած» իմաստներով (հ. II, էջ 467) և արդի հայերենի բացատրական բառարաններում վկայվող *մազաթափ* և *վարսաթափ* բառերի հետ (ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջք 345, 458, հ. IV, էջ 382: ԱՀԲԲ, էջք 865, 951, 1369):

Միայն ՄՄՁ 3110-ում (95բ)՝ *Կամաու իւրով. կամաւորաբար իւրովի. կամակոր մտօք. ինքնակամ մտօք. գիտութեամբ կամաց. կամովին. յօժարամիտ սրտիւ. ի սրտէ. մտադիւր. ախորժելով* ՆԲՇ-ում է առկա *յօժարակամ* բառը, որը բաղադրվել է *յօժար* «սրտով պատրաստ, հաճ և հաւան» արմատով (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 413) և փոխառյալ *կամ* «ուզելը. յօժարութիւն, ցանկութիւն» («= Պիլ. kām «կամք, կամեցողութիւն». ՀԱԲ, հ. Բ էջ 498) բառով: Գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են *կամայօժար*-ը՝ բացատրելով որպէս «յօժարակամ» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 1041: ԳԲ, հ. Ա, էջ 624): Միխիթար Սեբաստացին *յօժարակամ*-ը մեկնում է՝ «ունօղ զյօժար կամս. կամ յօժարամիտ. և կամ յօժարասիրտ» (ԲՀԼ, էջ 733 (792))՝ բառն օգտագործելով նաև *յօժարասէր*-ը բացատրելիս (ԲՀԼ, ն. տ.): Այն գործածում է Միքայել Չամչյանը («... և ո՛չ ժողովուրդ ինչ այնպէս յօժարակամ և զուարթամիտ մատուցին սատար օգնականութեան ...»)¹²¹, հետագայում՝ Գաբրիել Ավետիքյանը («... որ մատուցանես զքեզ պատրաստ կամ յօժարակամ բաշխմամբ ի բազմապատիկ տեսակս բարեաց»)¹²²: Բառը «Տ. Յօժար» հղումով իբրև «նոր բառ» է

¹²⁰ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջք 65, 243:

¹²¹ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ Ի սկզբանէ յաշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. Յօրինեալ ի Հայր Միքայէլ վարդապետէ չամչեանց կոստանդինուպօլսեցոյ, հ. Գ, էջ 526:

¹²² Նարեկ աղօթից հարազատ և զգուշաւոր լուծմամբք նորոգ բացայայտեալ ի նըպաստ բանասէր աղօթաւորաց, աշխ.-մբ Գաբրիէլի Աւետիքեան Կոստանդինուպօլսեցոյ, Վէնետիկ, 1801, էջ 620:

նշում Մանվել Ջախջախյանը (ԶԲ, էջ 1049), այլև Հրաչյա Աճառյանը (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 416): Աղեքսանդր Խոտաբաշյանը *յոժարակամ*-ը հղում է "добровольный" իմաստով *յոժարամիտ*-ին (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 213): ՆՀԲ-ն *յոժարակամ*-ն օգտագործում է *յառաջակամ*-ը բացատրելիս (հ. II, էջ 334): Բառը վկայում են ՄՀԲԲ-ն (հ. III, էջ 423), արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 887: ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջ 370):

Երգիչ. երգեցիկ. նուագածու. քնարահար. ջնարահար. (եթե կին է) պարանձիկ. կարաիչ. խաղալիք*՝ ՆԲԾ-ն (ՄՄՁ 566 (I), 246 ա) եզրափակվում է *պարառու* բառով^{**}. վերջինիս կազմությանն անդրադառնալով՝ կարելի է հավանական համարել *պար առնուլ* «պարել, պար բռնել, պար գալ» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 625: ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 55: ԳԴԲ, էջ, 243) դարձվածային միավորի կրճատ և միասին գրությունը՝ *-ու* վերջածանցի հավելումով՝ *պարառու*՝ «պարող, պար բռնող» նշանակությամբ (ինչպես՝ *ալարառու, կտակառու, վաշխառու, մտառու* բառերը): Հարկ է նաև փաստել, որ բաղադրության երկրորդ՝ *առու* բաղադրիչը ՆՀԲ-ն բացատրում է «Իբր Առող. հաղորդ»¹²³ հղելով՝ «տե՛ս ի բառն ԱՐԵԱՆԱՌՌԻ, այսինքն արենակից» (հ. I, էջ 312): Հետևաբար *պարառու*-ն ևս կարելի է բացատրել որպես «պարակից», այսինքն՝ «պարի մասնակից կամ պարընկեր», ինչպես որ *պարակից*-ը վկայում են հայերենի բացատրական բառարանները (ՆՀԲ, հ. II, 627: ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 77: ԱՀԲԲ, էջ 1200: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 185)¹²⁴:

* ՆՀԲ-ն նշում է *պարանցիկ*-ը (ՆՀԲ, հ. II, էջ 628):

** ՄՄՁ 6762-ում՝ *պարարու* տարբերակն է (106ա): Նույն գրչագրերում՝ *Կարաւել* հենաբառով ՆԲԾ-ում, առկա է միայն *պար առնուլ* հարադրությունը (ՄՄՁ 566 (I) 253ա. 6762, 112բ):

¹²³ Այդպես են բացատրվում *կաշառառու* («առող գկաշառ»։ ՆՀԲ, հ. I, էջ 1052), *աւանդառու* («առող զաւանդ ինչ ի պահել»։ ՆՀԲ, հ. I, էջ 390), *հարկառու* («որ հարկըս առնու»։ ՆՀԲ, հ. II, էջ 64) և այլ բառեր:

¹²⁴ Տե՛ս նաև՝ Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 1218: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 711: Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. II, 1992, էջ 691: Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 387:

Միևիթար Սեբաստացին հիշատակում է *պարատություն* բառը՝ «պարատումն. կամ պարումն. որ է կաբաւումն ի պարս երգօք ցնծութեան» բացատրությամբ (ԲՀԼ, էջ 922 (981)): Այն վկայում է նաև ՄՀԲԲ-ն՝ «պար առնելը, պար բռնելը» բացատրությամբ և «հին բառ կամ նշանակություն» նշումով (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 79):

Ստապաշտ-ն առանձնանում է *Կռապաշտ. կռապարիշտ. դիցապաշտ. հեթանոս. անհաւատ* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 113ա. 566 (I), 253բ. 3110, 95բ. 775, 64բ): *Սուտ* և *պաշտ* արմատներով բաղադրված կազմությունը բառացի նշանակում է «սուտը պաշտող»: Բառը թերևս ստեղծվել է *կռապաշտ* (ՆՀԲ, հ. I, էջ 1126: ԱԲ, էջ 451) և *դիցապաշտ* (ՆՀԲ, հ. I, էջ 627: ԱԲ, էջ 247) բառերի համաբանությամբ՝ կեղծ, սուտ համարվող կրոնի՝ կուռքերին երկրպագող հետևորդներին առավել ճշգրիտ բնութագրելու համար, ինչպես և վրկայում են արդի բացատրական բառարանները՝ «սուտ բաներ, կեղծիքը պաշտող, ստության պաշտամունք ունեցող» (ԱՀԲԲ, էջ 1329: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 331):

Միայն ՄՄՁ 873-ում (189բ)՝ *Գեղեցիկ* հենաբառով ՆԲՇ-ում է առկա *սքանչազեղ* բառը: Հայերենի բառարանները հիշատակում են *սքանչելազեղ*-ը (ՆՀԲ, հ. II, էջ 766: ԱԲ, էջ 743: ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 283): Խորեն Գալֆայանի խմբագրությամբ հրատարակված «Յանգարան»-ում նշվում են *-զեղ*-ով ավարտվող գոյականական և ածականական արմատներով բազմաթիվ կազմություններ, ինչպես՝ *ամօթազեղ, գունազեղ, երկնազեղ, զարդազեղ, հոշակազեղ* և այլն¹²⁵: Այնպես որ *սքանչ* և «բնիկ հայ» *զեղ* արմատներով (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 288. հ. Ա, էջ 532) բաղադրված *սքանչազեղ*-ը ընդունելի կազմություն է, որ հիշատակում են նաև արդի հայերենի բացատրական բառարանները՝ ԲՀԼ-ում (էջ 1030 (1089)), ՆՀԲ-ում, ԱԲ-ում, ՄՀԲԲ-ում առկա *սքանչելազեղ*-ի կիրառությունն արդի հայերենում համարելով անհանձնարարելի (ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 353: ԱՀԲԲ,

¹²⁵ Յանգարան կամ բառգիրք յանգաց հայկազեան լեզուի, խմբագրեաց Խորեն Գալֆայան, Թեոդոսիա, 1862, էջ 134-135:

էջ 1349): Ուրեմն կարելի է փաստել, որ արդի հայերենում հանձնարարելի *սքանչագեղ*-ը առկա է XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ում:

Լեզունի. լեզուագար. բաջադկոտ. շատախօս. դողանջող. բարբաջող. զրաբան. զրախօս. շաղակրատ. տե՛ս զշատախօսն ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 109բ. 566 (I), 248ա) վկայվող *վայրախօս, ցոփախօս* բարդությունների երկրորդ բաղադրիչը «խօսք, խօսած կամ ասած բանը» նշանակությամբ *խօս* արմատն է (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 433-434):

Վայրախօս բառը հիշատակում է Մխիթար Սեբաստացին «տե՛ս զվայրապարախօս» հղումով՝ վերջինս բացատրելով «վայրապար խօսող. կամ ունայնաբան. կամ դատարկաբան. և կամ բարբանջող» (ԲՀԼ, էջ 1042 (1101)): Հրաչյա Աճառյանը *վայր*-ը համարում է «.... ընդարձակ զարգացում կրած բառ....», չորրորդ «վարը, ցածը, տակը, ներքն» իմաստից հետո նշելով, որ «....նիւթական ցածրութեան գաղափարին հետևում է բարոյական ստորութեան, հետևաբար նաև դատարկութեան և ունայնութեան գաղափարը»՝ համեմատության եզրերից առաջարկելով նաև «*ընդվայրախօս*» բառը (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 300-301): Ակնհայտորեն շեշտվում է «բարոյական ստորություն»-ը, որից էլ բխեցվում է ունայն և դատարկ լինելը: Սույն կազմության մեջ «բարոյական ստորությանը» հավելվող *խօս*-ն առավել արտահայտիչ է դարձնում անձի «դատարկ կամ ունայն» լինելը: Գրաբարի բառարանները վկայում են *վայրախօսություն*-ը «շաղփաղփություն», «փճախօսություն» նշանակություններով (ՆՀԲ, հ. II, էջ 779: ԱԲ, էջ 747): *Վայրախօս*-ը վկայում են ՄՀԲԲ-ն՝ «Տ. Ընդվայրաբան» հղումով՝ վերջինս էլ «դատարկախօս, ունայնախօս» բացատրությամբ (հ. IV, 296), և ՀԲՀԲ-ն՝ (հզվդ.) նըշումով և «ընդվայրաբան» իմաստով (էջ 860):

«Մեղկ, թոյլ, թուլամորթ, թուլամիտ, շաղփաղփ» իմաստներով *ցոփ* արմատով (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 464) բաղադրված *ցոփախօս*-ը հիշատակում են Մխիթար Սեբաստացին «տե՛ս զՅոփաբան» հրղումով՝ բացատրելով՝ «նա՛ որ ցոփ է բանիւք. կամ դիւրասահ լեզուաւ. կամ վայրաբան. կամ առասպելաբան. և կամ շաղփաղփաբան: ռամկ. ափեղ ցփեղ խօսիլ» (ԲՀԼ, էջ 1156 (1223)), Էդուարդ

Աղայանը՝ «Նույնն է՝ Յովաբերան» (ԱՀԲԲ, էջ 1480), ԺՀԼԲԲ-ն՝ «Տե՛ս Յովաբերան» (հ. IV, էջ 564), ՀԼՀԲ-ն՝ «տե՛ս Զագրաբան» հրդումներով (էջ 639) և ՀԲՀԲ -ն (էջ 917): *Յովախօսութիւն* բառը՝ «Տ. Յովաբանութիւն» բացատրությամբ, վկայում են ՆՀԲ-ն (հ. II, էջ 918), ԱԲ-ն (էջ 80), Մանվել Զախջախյանը (ԶԲ, էջ 1416) և ՄՀԲԲ-ն՝ «հին բառ կամ նշանակութիւն» նշումով (հ. IV, էջ 472):

Ինչ վերաբերում է ՆԲՇ-ում առկա *ղողանջող* և *բարբաջող* բառերին, ապա ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ «նոր գրական լեզուի մեջ միայն «գանգակի ձայն» նշանակող *ղողանջ*-ը նախապես ունեցել է «լացի ձայն», իսկ *ղողանջել*-ը՝ նաև «հաջել (շան), հայիոյել, տըր-տընջալ» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 172), «Բնաձայնական բառ» *բարբաջ*-ը՝ «ցըն-դաբանութիւն, պառաւական անմիտ խօսքեր» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 419) իմաստները: Տվյալ ՆԲՇ-ում «շաղփաղփել, շաղակրատել» նշանակությամբ *ղողանջեմ* և *բարբաջեմ* բայերի ենթակայական դերբայների առկայությունը կարելի է բացատրել, ինչպես նշվել է, Մամվել Անթոսյանի այն դիտարկմամբ, որ միջին հայերենում լայն կիրառություն ունեցող *ող-ող* վերջավորություններով ենթակայական դերբայը XV-XVII դարերում «....հանդես է գալիս անկախ, որպես գոյական....» (ԱՄԳՀՂ, հ. Ա, էջ 376-377), ուստի հավանական է նաև XVIII դարում:

Չար հենարառով ՆԲՇ-ում (ՄՄԶ 566 (I), 265ա-265բ. 6762, 121ա) առկա *խարդաւան*-ը Հրաչյա Աճառյանը համարում է «արմատ առանձին անգործածական» նշելով՝ «գիտե՛ միայն Բառ. երեմ. էջ 139 «կեղծաւոր, պոռնիկ, լկիչ» նշանակութեամբ» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 344): Հակոբ Վիլյոտը, լատիներեն *deceptor*-ը բացատրելով՝ «նենգաւոր, նենգագործ, խաբեբայ, խարդախ», բառաշարքում հիշատակում է նաև *խարդաւան*-ը¹²⁶: Մխիթար Մեքաստացու բացատրություններն են՝ «նենգաւոր. կամ դաւաճան. կամ խարդախօղ. կամ կեղծաւոր. կամ չարահնար» (ԲՀԼ, էջ 373 (406)): *Խարդաւան*

¹²⁶ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 194.

բառահոդվածն առանձնացնում է Հարություն Ավգերյանը¹²⁷: Բառը հետագայում վկայում է ԽՀՌԲ-ն՝ բացատրելով որպես "Обманчивый, плутоватый, хитрый, коварный, лукавый" (հ. I, էջ 496): Բառի «դաւաղիր» նշանակությունը՝ «հագուադէպ բառ» նշումով, հիշատակում է ՄՀԲԲ-ն (հ. II, էջ 249): *Խարդաւան*-ը վկայում է Պետրոս Ճիգմեճյանը՝ նշելով նաև «խաբեբայ, խարդախ, չարարուեստ, մատնիչ, պատրիչ» հոմանիշները¹²⁸: Կարելի է ենթադրել, որ *Չար* հենաբառով ՆԲՇ-ում *խարդաւան*-ի առկայությունը հուշում է արդի հայերենի բացատրական բառարաններում արձանագրվող *խարդաւանք* բառի՝ «չարություն, չարամտություն, չարանենգություն» ակնարկող «Մեկին վնասելու նենգ ու խարդախ միջոցների ամբողջություն» նշանակությունը (ԱՀԲԲ, էջ 571: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 499):

ՄՄՁ 566 (I)-ը, 775-ը, 873-ը, 3110-ը, 6762-ը, ինչպես արդեն նշվել է, առանձնանում են հասկացությունը տեսակային տարբերակմամբ ընդգրկող բառաշարքերով:

Ականց տեսակք բառաշարքում հետևյալ թանկագին քարերի անվանումներն են՝ *յասպիս. շափիւղայ. գմրուխտ. եղնգնաքար. սարդիոն. ոսկեքար. բիրեդ. տպագիոն. քրիստպրայ. յակինթ. պղնձաքար. ամեթոս. սառնատեսակ. սուտակ. դահանակ* (ՄՄՁ 6762, 101ա. 566(I), 235ա. 3110, 75բ. 775, 53ա. 873, 185ա): Հարկ է նշել, որ այս անվանումներն առկա են Աստվածաշնչում, հետևաբար վկայվում են ՆՀԲ-ում¹²⁹: Արդի հայերենի բացատրական բառարաններն արձանագրում են *հասպիս, շափյուղա, գմրուխտ, ե-*

¹²⁷ Բառարան համառոտ ի հայէ ի գաղղիական, հ. II, էջ 288: Տե՛ս նաև՝ Բառարան հայերեն եւ անգղիական, հ. Բ, էջ 161:

¹²⁸ Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 534:

¹²⁹ ՆԱԲ-ը *եղնգնաքար* բառը հիշատակում է *Եղունգն* և *Քար* բառահոդվածներում՝ «մի տեսակ ազնիւ քար» բացատրությամբ (հ. Բ, էջ 22. հ. Դ, էջ 558), *ոսկեքար*-ը՝ հիշատակում *Քար* բառահոդվածում (հ. Դ, էջ 558): ՆՀԲ-ն վկայում է *քրիստպրաստ* տարբերակը (հ. II, էջ 1015): Սո. Մալխասյանցը *սառնատեսակ*-ը հիշատակում է «հին բառ կամ հին նշանակություն» նշումով, սակայն ոչ որպես թանկագին քար (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 185):

դընգնաքար, սարդիոն, ոսկեքար, բյուրեղ, տպագիրոն, հակինթ անվանումները. ամեթոս-ը նշվում է որպես ամեթիստ, սուտակ-ը հակինթ, դահանակ-ը՝ մալախիտ. չեն հիշատակվում քրիստալրա-ն և սառնատեսակ-ը:

Բնակարանաց տեսակք. պանդոկ. վանք. մենաստան. համալսարան բառաշարքից (ՄՄՁ 6762, 103բ. 3110, 79բ. 775, 55բ. 873, 188բ) **միայնատուն** բառը բաղադրված է, Հրաչյա Աճառյանի հավաստմամբ, *մի* արմատի՝ «մինակ, առանձին, լոկ» նշանակությամբ «ածանցման մեջ» ներկայացող ձևից, -այն մասնիկից կազմված *միայն*-ով (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 316-317) և *տուն* բառով: Անդրադառնալով *միայն*-ից առաջացած *մեն*- ձևին (*միայն* > *մեյն* > *մեն*, *մեն*) և նշելով, որ «**մեն**- ձայնափոխությունը տեղի էր ունեցել Ոսկեդարից էլ առաջ, այնպես որ Ե դարուն գործածում էր իբրև գաւառական ձև»՝ Հրաչյա Աճառյանը փաստում է. «... իսկապես արժեն **միայնամարտ, միայնաւոր, միայնակեաց** ևն, ինչպես որ իրօք գործածուած են մատենագրութեան մեջ» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 317): Հետևաբար ընդունելի է *միայնատուն* բառը, որին համանման ձևերը, ինչպես վկայում է Հրաչյա Աճառյանը, «գործածուած են մատենագրութեան մեջ»: *Միայն*-ով կազմված *միայնակոյի* «մենամարտիկ», *միայնատեսակ* բառերը հիշատակում է Մխիթար Սեբաստացին (ԲՀԼՄՍ, էջ 263 (876)): *Միայնատուն*-ը արձանագրում են ՀԼՀԲ-ն «տե՛ս Առանձնատուն» հղումով (էջ 457) և ՀԲՀԲ-ն (էջ 665):

Բնակարանաց մատունք. խուց. խուղ. սենեակ. վերնատուն. ներքնատուն. շտեմարան. մատան. վերնայարկ. դստիկոն. գալիթ. սրահ. միջնատուն բառաշարքում (ՄՄՁ 6762, 103բ. 566 (I), 238բ-239ա) հիշատակվող **վերնագալիթ** բառը՝ բաղադրված է «բնիկ հայ» *վեր* «վերևը, վերի ծայրը» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 329) արմատով և *գալիթ* «տան, ապարանքի կամ տաճարի բակ կամ նախասենեակ» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 528) բառով: *Մակագալիթ*-ն իբրև «վերին գալիթ» բացատրելիս Մխիթար Սեբաստացին գործածում է *վերնագալիթ* բառը (ԲՀԼ, էջ 502(651)): «Վերնի գալիթ, վերնասրահ» իմաստով նշում

են արդի հայերենի բացատրական և հոմանիշների բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 1385: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 402: ՀԼՀԲ, էջ 606)¹³⁰:

Միայն ՄՄԶ 3110-ի նույն բառաշարքում է առկա *ներքնագալիք* բառը (79բ): Այն հիշատակում է Գվիդոն Լուսինյանը «Vestibule, ա. անդաստակ, ներքնագալիք...» բառահոդվածում¹³¹: Բառը «ներքնաբակ» բացատրությամբ վկայում են ՄՀԲԲ-ն (հ. III, էջ 459), ԺՀԼԲԲ-ն (հ. IV, էջ 32), ՀԼՀԲ-ն (էջ 487), իսկ ԱՀԲԲ-ն՝ որպես «ներքին գալիք» (էջ 1070): Ամենայն հավանականությամբ *ներքնագալիք*-ը կազմվել է մյուս գրչագրերում առկա *վերնագալիք* բառի նմանությամբ՝ համադրելով «քնիկ հայ» *ներ* «մեջ» արմատը («որ հների մօտ առանձին չէ գործածուած. որից ունինք ի ներքս «ներսը»». ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 443) և *գալիք* բառը:

Գողոյ տեսակք. գող. աւագակ. զօլօղ. հէն. ասպատակ. էլուգակ. ական հատ(ա)նօղ. (եթէ ծովու իցէ) աւագակ ծովու բառաշարքում (ՄՄԶ 6762, 105ա. 566 (I), 240բ) առկա են *ասպատակիչ, մենագէն* և *նաւարտակ* բառերը:

«Զիով արշաւանք կամ յարձակում. 2. ձիով արշաւող կամ յարձակուող» նշանակություններով «օտար փոխառեալ» *ասպատակ* բառով («Իրան. aspataka- ձևից». ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 272-273) և *-իչ* վերջածանցով (ըստ Գևորգ Ջահուկյանի՝ ծագում է «հ.-ե. kiā-ից (-k-+iā-)՝ նախորդող -ī- (-ի) հիմքային ձայնավորով»։ ՋՀՄԲ, էջ 807) բաղադրված *ասպատակիչ*-ը Մխիթար Սեբաստացին հիշատակում է գրաբարի քերականության մեջ¹³²: Հարություն Ավգերյանի կազմած երկլեզվյան բառարանում այն գլխաբառ է¹³³, նաև նըշվում է անգլերեն *Invader* և *Invasive* բառերը թարգմանելիս¹³⁴: Մանվել Ջախջախյանը *Incrociatore* բառը բացատրում է նաև որպես

¹³⁰ Տե՛ս նաև ՀԲՀԲ, էջ 872: Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 1328:

¹³¹ Գուլիտոն Լուսինեան, Նոր բառգիրք պատկերազարդ ֆրանսահայ, հ. I, էջ 792:

¹³² Քերականություն գրաբարի լեզուի հայկազեան սեռի, էջ 522:

¹³³ Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական, հ. II, էջ 90:

¹³⁴ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, Ա, էջ 482:

«ասպատակիչ»¹³⁵: Հետագայում բառը «Տե՛ս Ասպատակաւոր» հղումով արձանագրում են ՋԲ-ն և ԽՀՌԲ-ն. առաջինն իբրև «հէն ձիաւոր» (էջ 210), երկրորդը՝ "На разбой, на добычу ходящий; солдаты, который ходитъ на грабежъ" նշանակությամբ (հ. I, էջ 152): Բառը վկայում են ՄՀԲԲ-ն և ԺՀԼԲԲ-ն՝ իբրև «Ասպատակող, ձիավոր հրոսակ, ասպատակ» (հ. I, էջ 237: հ. I, էջ 187), նաև Պետրոս Ճիգմեճյանը՝ նշելով իբրև ածական՝ «այն որ կասպատակէ»¹³⁶: ՀԼՀԲ-ում *ասպատակիչ*-ին հոմանիշ է դիտվում *օկուպանտ*-ը (էջ 84):

Մենագէն-ը բաղադրված է «բնիկ հայ» *մի* «մի, մէկ» և փոխառյալ *գէն* «զենք, զրահ» («= Պիլ. zēn, պագենդ. zīn, գնդ. zaēna «զենք»». ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 93) արմատներով: Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ առաջին արմատը «ածանցման մէջ ներկայանում է» նաև *մէն*- ձեւով, որը «գործածւում է ածանցների սկիզբը» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 316-317): ՆՀԲ-ում և ԱԲ-ում առկա է *մենագինեալ* բառը՝ «Տ. Մեկնակագէն» հղումով և «որպէս միայնակ սպառազէն, կամ թեթևագէն» նշանակությամբ (հ. II, էջ 250: էջ 556): Երկու բառարաններն էլ *մեկնակագէն*-ը բացատրում են «ինքնագլուխ զինեալ/ զինուոր». ՆՀԲ-ն մեկնում է նաև «արիկայ. զօրական. ըստ յն. μονόζωνος. միագօտեալ կամ մենագօտեալ. (որ պէսպէս մեկնի)» (հ. II, էջ 243), իսկ ԱԲ-ն՝ տաճկերեն «չէթէճի» (էջ 553): Բառարաններում *չէթէճի*-ն բացատրվում է որպէս «ասպատակ»¹³⁷, *չէթէ*-ն՝ նաև «2. ավագակախումբ, հրոսակախումբ»¹³⁸: *Մենագէն*-ը «տե՛ս գՄիագօտի» հղումով վկայում է Միխիթար Սեբաստացին՝ *միագօտի*-ն բացատրելով՝ «.... նա, որ միայնակ ընդդէմ ումէք զինահարի» (ԲՀԼ, էջք 692 (643), 702 (653): Բառը «թեթևագէն» իմաստով, մեկ անգամ գործածում է Միքայել Չամչյանը («.... Վասակ և սահակ վեհագունք սի-

¹³⁵ Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջ 353:

¹³⁶ Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. I, էջ 457:

¹³⁷ Սուրբիաս Սօմալեան, Համառոտ բառարան ի տաճկերենէ յանգղիական եւ ի հայ բարբառ, Վենետիկ, 1843, էջ 136:

¹³⁸ Պետրոս Զեքի Կարապետեան, Մեծ բառարան օսմաներէնէ հայերէն, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 282:

նեաց, մենագէն գրոհիւ յաջ և յահեակ թնարկուք....»)¹³⁹: Հետագայում այն վկայում է Ստեփան Մալխասյանցը՝ «հազուադէպ բառ» և «Տ. Մեկնակագէն» նշումներով (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 303), *մեկնագէն*-ի՝ «Պարզ՝ թեթև զինված (զինուոր, արշաւախումբ), թեթեւագէն» բացատրությամբ (և. տ., էջ 297): ՀԼԲՀԲ-ն նույնպէս բառն արձանագրում է հղումով՝ «Տ. Մեկնագէն»՝ վերջինս համարելով ոչ միայն ռազմական եզրույթ, այլև «հազվադէպ գործածվող բառ» (էջք 449, 452):

Ուշադրության է արժանի այն, որ նույն գրչագրերում՝ *Զօր* հենաբառով ՆԲԾ-ում (ՄՄԶ 6762, 107բ. 566 (I), 244բ), տրվում են համապատասխանաբար *մեկնագէնք* և *մենակագէնք* բառերը. առաջինը, ինչպէս արդեն նշվել է, առկա է ՆՀԲ-ում և ԱԲ-ում, իսկ ՄՀԲԲ-ն *Մեկնագէնք*-ը բացատրում է «Ասպատակող հրոսակ» (հ. III, էջ 297): Նկատի առնելով բառարանային տվյալները, այլև *մենակագէնք*-ի՝ բառարաններում վկայված չլինելը գրչագրերում *մեկնակ*-ի՝ *մենակ* գրությունը թերևս սխալագրություն է:

Ինչ վերաբերում է *նաւարտակ*-ին, ապա բառին անդրադարձել է Հրաչյա Աճառյանը՝ նշելով՝ «ՆԱԻԱՐՏԱԿ «ծովահէն». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան: Իր աղբիւրն է անշուշտ Վարդան Յունանեան, Ձեռքածութիւն 1671, էջ 327, ուր Յունանեանի շինած նորակերտ բառերի մէջ կայ նաև *նաւարտակ*՝ վերի նշանակութեամբ» (բառի կազմության մասին տե՛ս ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 436): Ուրեմն բացի Հրաչյա Աճառյանի նշած՝ Մխիթար Աբբայի բառարանից՝ *նաւարտակ*-ը իբրև «գողոյ տեսակք» և «(եթէ ծովու իցէ)» մեկնաբանությամբ, առկա է նաև քննվող ՁԲ-ում¹⁴⁰:

¹³⁹ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ Ի սկզբանէ յաշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. Յօրինեալ ի Հայր Միքայէ վարդապետէ չամչեանց կոստանդինուպօլսեցոյ, հ. Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 120:

¹⁴⁰ «Լատինաբան հայերեն»-ում «նաւարառու ծովագնաց» նշանակությամբ *նաւարտակ*-ն արձանագրում է նաև Վ. Համբարձումյանը (և դարձյալ Վ. Յունանեանի «Ձեռքածութիւն»-ից). Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 233:

Բառը հիշատակվում է նաև ՄՀԲԲ-ում՝ «հագուադեպ բառ» նշումով և «Նաւով ասպատակութիւն գործող, ծովահէն» բացատրությամբ (հ. III, էջ 446), ՀԼՀԲ-ում՝ «Նավարտուկ, տե՛ս Ծովահէն» (էջ 482), նույն բացատրությամբ, նույն նշումով՝ ՀԲՀԲ-ում (էջ 699):

Դիւթ. հմայօղ. կիւս. որովայնակոչ. հաւահարց. թովիչ. ջատու. գարընկէց. կախարդ. իդձ. վիռուկ բառաշարքում (ՄՄՁ 6762, 105բ. 566 (I), 241բ) առանձնանում են *թրահմայ, ձեռնադիւթ, ձեռնահմայ, ջրահմայ, վիճակընկէց, օդահմայ, արդընկէց* բառերը:

Վերոնշյալ բառերի մի խումբը համապատասխանաբար բաղադրված է, Հրաչյա Աճառյանի վկայությամբ, «բնիկ հայ» *ձեռն, ջուր, օդ* արմատներով և «(անեզաբար գործածուած) «կախարդութիւն, կախարդական գուշակութիւն»» նշանակությամբ՝ «= Պիլ. հումայ- ձնից» *հմայ* «օտար փոխառեալ» բառով (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 103. նշվում են *կիւսահմայ, լերդահմայ, հաւահմայ* բառերը):

Թրահմայ-ի համար կարելի է թերևս ենթադրել *թրել* բայի **թուր* (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 213) և վերոհիշյալ *հմայ* արմատներով բաղադրվելը: Հրաչյա Աճառյանի վկայությամբ՝ «ԹՐԵԼ «ալիւր շաղուել, խմոր շինել» =Նախնական նշանակութիւնն է «թրջել» և այս իմաստով կապուում է *թուրմ* և *թուրջ* ձևերի հետ. բոլորի պարզ արմատը լինում է **թուր*, որից *թրել*, և մ, ջ աճականներով՝ *թուրմ, թուրջ, թրմել* և *թրջել*» (ն. տ.): Բառի կազմության ենթադրելի բացատրության օգտին է վկայում նաև *ալիւրադիւթ* բառը, որ ՆՀԲ-ն մեկնում է իբրև «Դիւթիչ ալերբ. որ հմայէ ի ձեռն ալերբ» (հ. I, էջ 14)¹⁴¹, այսինքն՝ «այլուրով գուշակություն անող»: Հարկ է արձանագրել, որ քննվող ՁԲ-ներում առկա է նաև *թրել. թրմել. զանգել. շաղել. հայս հարկանել* ՆԲՇ-ն (6762, 108բ. 566 (I), 246ա):

Կարելի է նաև հավանական համարել բառի՝ «բնիկ հայ» *թիռ* («թոիչ, թոչիլը». ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 184) բառով և փոխառյալ *հմայ* արմատով բաղադրված լինելը, այսինքն՝ ենթադրել, որ *թրահմայ*-ը ուղղելի է *թռահմայ*, ասել է «թռչունների թոիչքով գուշակություն անող», քանի որ, ինչպես վկայում է «Բառարան Սուրբ Գրոց»-ը,

¹⁴¹ Տե՛ս նաև ՀԱԲ, հ. Ա, Ե., 1971, էջ 671:

«Գուշակութիւնը քանի մը տեսակ էր. ջրով, հրով, հողով և օդով: Գուշակութիւն կըլլար նաև հաւերու թոյլէն....»¹⁴²:

Հրաչյա Աճառյանը *ձեռնահմայ* բառը հիշատակում է «նոր բառեր»-ի շարքում (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 149): Բառն արձանագրում են Հարություն Ավգերյանը՝ *Chirógraphist* -ը հղելով *Chirógrapher*-ին, վերջինն էլ բացատրելով *ձեռնահմայ*¹⁴³, Աղեքսանդր Խոդաբաշյանը՝ թարգմանելով "Хиромантика" (ԽԲՀՆ, հ. II, էջ 92), հետագայում՝ նաև Սիմոն Գաբամաճյանը՝ աստղանիշով հավաստելով բառի «նոր շինուած ըլլալը» (ԳՆԲՀԼ, էջ 855): Ստեփան Մալխասյանը, ի տարբերություն Հ. Աճառյանի, *ձեռնահմայ*-ը համարում է «հին բառ» և հղում «ձեռնահմայութիւն անող» նշանակությամբ *ձեռնահմայ*-ին (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 164 -165): Բառը վկայում են նաև հայոց լեզվի այլ բառարաններ¹⁴⁴:

Մանվել Ջախջախյանը *ջրահմայ*-ը վկայում է իբրև «նոր բառ»՝ «որ ջրով հմայութիւնս դիւթութիւնս գործէ: Idromante» նշանակությամբ (ԶԲ, էջ 1221), Ստեփան Մալխասյանը նույնպես հիշատակում է բառը՝ «ջրով հմայութիւն անող, կախարդ» (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 148): Սիմոն Գաբամաճյանը արձանագրում է «Ջրոյ միջոցաւ հմայութիւն (hydromancie)» նշանակությամբ *ջրահմայութիւն* բառի «նոր շինուած ըլլալը»-ը (ԳՆԲՀԼ, էջ 1167):

Ստեփան Մալխասյանը «հին բառ» է դիտում «Օդահմայութիւն անող, օդի միջոցով հմայող» նշանակությամբ *օդահմայ*-ը (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 601): Ըստ բառարանային տվյալների՝ այն վկայում են Մխիթար Մեբաստացին՝ «հմայօղ օդով. նա՛ որ ըստ շարժման. կամ ըստ որպիսութեան օդոյ գուշակէ զապագայ. կամ զձածուկ ինչ» իմաստով (ԲՀԼ, էջ 1239(1306)), Մանվել Ջախջախյանը¹⁴⁵ և

¹⁴² Բառարան Սուրբ Գրոց, Կոստանդնուպոլիս, 1881, էջ 109:

¹⁴³ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 142: Տե՛ս նաև «ձեռնահմայ-Chiromancer. Բառարան հայերէն եւ անգղիական, հ. Բ, էջ 381:

¹⁴⁴ ՀԼՀԲ, էջ 412: Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 902: Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. II, 1992, էջ 16:

¹⁴⁵ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 10:

Հարություն Ավգերյանը¹⁴⁶: Միմոն Գաբամաճյանը այն հիշատակում է իբրև «նոր շինուած»՝ «օղահմայութիւն ի գործ դնող մարդ» (ԳՆԲՀԼ, էջ 1386): Աղեքսանդր Խոտաբաշյանցն արձանագրում է միայն օղահմայութիւն-ը՝ "Воздуховолхвованіе" իմաստով (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 500): ՀԼՀԲ-ում *ձեռնահմա-ն*, *ջրահմա-ն*, *օղահմա-ն* հիշատակվում են *ձեռնագուշակ*, *ջրաղյուծ*, *օղաղյուծ* հոմանիշներով և «(անտ.)» նշումով (էջք 412, 560, 679). այս բառերը նույն նշումով են նաև ՀԲՀԲ-ում (էջք 608, 964, 802): Վերոնշյալ բառերից արդի հայերենի բացատրական բառարաններում առկա է միայն *ձեռնահմա-ն*՝ համապատասխանաբար՝ «Նույնն է Ձեռնագուշակ», «տե՛ս Ձեռահմա» հղումներով (ԱՀԲԲ, էջ 919: ԺՀԲԲ, հ. III, էջք 410 և 411):

Նշված բառաշարքից առանձնացված բառերից երկուսը բաղադրված են գրաբարյան «ձգել, վայր գցել, նետել» նշանակությամբ *ընկենուլ* բայի (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 128) անցյալ կատարյալի *ընկեց* ցոյական հիմքով: «Բախտագուշակ, բախտ գցող» նշանակությամբ *վիճակընկեց*-ի առաջին բաղադրիչը «վիճելի մի խնդրի կարգադրութիւնը՝ բախտի նայելով կամ քուէ ձգելով. 2. բախտ, բախտի բերումը...» իմաստներով *վիճակ* փոխառյալ արմատն է («= Պիլ. vāiṣhak «վիճակ» բառից». ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 340): Բառը, ամենայն հավանականությամբ, կազմվել է ՁԲ-ներում առկա *գարընկեց* բառի համաբանությամբ (վկայվում են նաև *գէընկեց*, *գետընկեց*, *լծընկեց*, *կարթընկեց*, *դիւցընկեց* և այլ բառեր. ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 128) հիշեցնելով ՀԼԴԲ-ում «1. Բախտ գուշակել, բախտ բացել... 2. Վիճակ հանել» նշանակություններով վկայվող *վիճակ գցել*-ը (էջ 551): Սա է հուշում նաև Մխիթար Սեբաստացին՝ *վիճակընկեց* բառահոդվածի վերջում նշելով. «ռամկ. Վիճակ ձգող» (ԲՀԼ, էջ 1076 (1135)): Եվ դարձյալ բառը հիշատակում են Մանվել Ջախջախյանը¹⁴⁷ և Հարություն Ավգերյանը¹⁴⁸, Աղեքսանդր Խոտաբաշյանը՝ "Кидая-

¹⁴⁶ Բառարան անգղիարեն և հայերեն, հ. Ա, էջ 956:

¹⁴⁷ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ և ի տաճիկ բարբառ, էջ 755:

¹⁴⁸ Բառարան համառոտ ի հայէ ի գաղղիական, հ. II, էջ 613:

иѣи жребіиѣ, гадаюиѣи; колдун, чародѣиѣ" բացատրությամբ (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 420): *Վիճակընկեց* բառն առկա է նաև ՄՀԲԲ-ում՝ «հագուադեպ բառ» և «Տ. Վիճակարկու» նշումներով (հ. IV, էջ 342), վերջինը «Նա որ վիճակ է ձգում, վիճակ է հանում, վիճակահանութեան մասնակից» իմաստով (ն. տ.): Բառը նույն բացատրությամբ և (հզվդ.) նշումով վկայում է ՀԲՀԲ-ն (էջ 875):

Արդընկեց բառի համար ենթադրելի է *արդ* «ձև. յօրինուած» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 345: ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 306) արմատով և վերոհիշյալ *ընկեց*-ով բաղադրվելը՝ բառի հավանական «ձևացնող, ստությամբ, խաբեությամբ դյուրող, հմայող» նշանակությամբ¹⁴⁹:

Ձեռն և *դիրք* «վիռուկ, կախարդ» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 671) արմատներով բաղադրված *ձեռնադիրք*-ը՝ կազմվել է *ձեռնահմայ*-ի, այլև ՁԲ-ներում հիշատակվող *գարեդիրք*-ի համաբանությամբ և «ձեռքին նայելով գուշակություն անող» նշանակությամբ (բառարաններն այն չեն վկայում):

Անդրադառնալով *Ձկանց զանազան տեսակք* բառաշարքին՝ հարկ է արձանագրել հայ կենդանաբանների կարծիքը, որ «Հայաստանն իր յուրահատուկ ֆաունայով Կովկասի ամենահետաքրքիր տարածքներից է. լինելով լեռնային երկիր և ունենալով լանդշաֆտների ցայտուն արտահայտված բարձունքային գոտիականություն՝ Հայաստանը բնորոշվում է իր ֆաունայի տեսակների բազմազանությամբ»¹⁵⁰: Գիտնականների հավաստմամբ՝ դա վերաբերում է նաև ձկներին: Հայերն ավանդաբար ձկներից գերադասում են *իշխան*-ը, գիտեն *տառելի*, *լոքոյի*, *բախտակի*, նաև *թառախի* մասին: Սակայն այս բառաշարքում դրանք չկան, այլ առկա են հետևյալ անվանումները. *գլխան ձուկն*. *կետ ձուկն*. *դլբին*. *դոն*. *մարջան*. *սարտեղ*. *սուտակ*. *օձաձուկն*. *թրաձուկն*. *վահանաձուկն*.

¹⁴⁹ Բառարաններն արձանագրում են *արդընկեց* բառը՝ «գեղարդ ձգող՝ նետող (կոռուի կամ խաղի մեջ)» իմաստով (ՆՀԲ, հ. I, էջ 351: ԱԲ, էջ 134: ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 260): Հարկ է նշել, որ Վ. Համբարձումյանը XVII դ. «լատինաբան հայերեն»-ում առանձնացնում է *սանձընկեց* «նորակազմ» բարդ բառը՝ *ընկեց* «բայարմատ բաղադրիչ» հիմքով (Վ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 213):

¹⁵⁰ <http://rnas.asj-oa.am/1263/1/178.pdf>

շունձուկն. որթ ծովային (ՄՄՁ 6762, 116ա. 566 (I), 257բ. 3110, 99ա. 873, 203բ. 775, 67ա):

Թրածուկ-ը և **վահանածուկ**-ը՝ բաղադրված «բնիկ հայ» թուր (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 208), **ձուկն** (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 159), «օտար փոխառեալ» **վահան** (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 296) բառերով, ըստ Հրաչյա Աճառյանի, հանդիպում են «նոր գրականում» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 159): Դրանք առկա են ԽՀՌԲ-ում՝ համապատասխանաբար "Игла (морская рыба)" և "Малый палтус, камбала (рыба)" բացատրություններով (հ. I, էջ 442, հ. II, էջ 396): Երկու անվանումներն էլ որպես «նոր շինուած» և «նոր բառեր» են վկայում ՋԲ-ն (էջք 582, 1292) և ԳՆԲՀԼ-ն (էջք 533, 1229): Հարկ է նշել, որ բացի նշված բառարաններից՝ **թրածուկն** և **վահանածուկն** բառերը հիշատակում են նաև «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» երկը¹⁵¹, Մխիթարյան միաբանների կազմած բառալեզվյան բառարանը¹⁵², Գաբրիել Մենելիշյանը¹⁵³, «Բազմավեպ» հանդեսը¹⁵⁴, Թագվոր Պարտիզպանյանը¹⁵⁵: Հետագայում դրանք վկայում են ՄՀԲԲ-ն (հ. II, էջ 238 և հ. IV, էջ 289), արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԱՀԲԲ, էջք 459, 1352. ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 238 և հ. IV, էջ 358)¹⁵⁶:

Հրաչյա Աճառյանը «գլխան «քեֆալ ձուկը»» նշում է «նոր բառերի» շարքում (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 565): **Գլխան ձուկն** հիշատակում են ԽՀՌԲ -ն՝ իբրև "Толстоголовъ (рыба морская)" (հ. I, էջ 281), ՋԲ-ն և ԳՆԲՀԼ-ն՝ տալով «քեֆալ պալըղը» «տաճկերեն» բացատրությունը. առաջինը՝ որպես «նոր բառ» (համապատասխանաբար՝ էջ 363 և

¹⁵¹ Շտեմարան պիտանի գիտելեաց, հ. II, 1840, էջ 145:

¹⁵² Nuovo dizionario italiano-francese-armeno-turco, 1846, Vienna, էջ 404:

¹⁵³ Գ. Մենելիշեան, Պատկերագրող բնական պատմություն, Ա. Վենդանաբանություն վարժարաններու և գիմնազիոններու համար, Վիեննա, 1897, էջք 193, 196:

¹⁵⁴ Բազմավեպ, օրագիր բնական, տնտեսական և բանասիրական գիտելեաց, աշխատասիրություն Մխիթարեան միաբանից, հ. Ա, Վենետիկ, 1843, էջք 265, 357:

¹⁵⁵ Առաջնորդ հայերեն ու յունարեն գրուցատրութեանց ի Թ.Ա. Պարտիզպանեանէ, Կ. Պօլիս, 1869, էջ 107:

¹⁵⁶ Տե՛ս նաև՝ Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 1309: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 789: Հայոց լեզուի նոր բառարան, հ. I, էջ 709, հ. II, էջ 864:

էջ 329): Հովհաննէս Կոստանդնուպօլսեցոյ՝ հայերէն շարադրված լատիներէն քերականության «Յաղագս Սեռից Անուանց» հատվածում որպէս «արականք» հիշատակվում է նաև *զլխան ձուկն*¹⁵⁷: Այն արձանագրում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «Քէֆալ, կամ Քէֆալ պալըդը»-ն բացատրելով «զլխան. զլխան ձուկն» (ԲՀԼՄՍ, 679 (1708))¹⁵⁸, այնուհետև՝ Մանվել Ջախջախյանը և Հարություն Ավգերյանը՝ համապատասխանաբար երեքլեզվյան և երկլեզվյան բառարաններում¹⁵⁹: Հարկ է նաև նշել, որ ըստ Հրայրա Աճառյանի՝ «ձուկ» նշանակող *պալըխ*-ը գործածվում է «Պօլսոյ մէջ». նա նաև վկայում է, որ «.... բառը ունի նաև զուտ հայերէն համապատասխան ձև. այնպէս որ խօսողը ազատ է խօսակցութեան մէջ այդ բառը գործածելու կամ ոչ»¹⁶⁰:

Ձկնատեսակների անվանումներում առկա *որթ ծովային*-ը նույնպէս հիշատակում է ՋԲ-ն՝ նշելով որպէս «նոր բառ» և հղելով «Տե՛ս Փոկ» (էջ 1132): ԳՆԲՀԼ-ն ունի *որթձուկն*՝ «թինոս» (էջ 1084): Գվիդոն Լուսինյանը *Thon*-ը թարգմանում է *որթձուկն*¹⁶¹, և նկատելի է, որ ֆրանսերէն *Thon*-ը թարգմանվում է և՛ *դոն*, և՛ *որթձուկը*:

Ինչ վերաբերում է բառաշարքում առկա *շունձուկն* բառին, ապա Հրայրա Աճառյանը նշում է, որ *շուն* արմատը «ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. շն- – 2. շան» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 534): *Շնձուկ* տարբերակն իբրև առանց հոդակապի նորակազմ բարդ

¹⁵⁷ Քերականութիւն լաթինական հայերէն շարադրեցեալ ի Յոհաննիսէ վարդապետէ Կոստանդինուպօլսեցոյ, էջ 25:

¹⁵⁸ Թերևս նշելի է, որ kefal-ը «թրքերէնէ-հայերէն» բառարանում բացատրվում է՝ «ճերմակ համեղ մսով՝ ծովու միջակ ձուկ մը, զլխան» (Թրքերէնէ-հայերէն առձեռն բառարան, աշխատասիրեց՝ Հ. Արիստակէս վրդ. Պօհճալեան, Բաթնապոլ, 1981, էջ 264):

¹⁵⁹ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 156: Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական, հ. II, էջ 164:

¹⁶⁰ Հ. Աճառեան, Թուրքերէնի ազդեցութիւնը հայերէնի վրայ եւ թուրքերէնէ փոխառեալ բառերը Պօլսի եւ հայ ժողովրդական լեզուին մէջ համեմատութեամբ վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջեանի բարբառներուն, հ. Գ, էջ 281:

¹⁶¹ Գուլիտոն Լուսինեան, Նոր բառգիրք պատկերազարդ ֆրանսահայ, հ. II, էջ 733:

բառ վկայում է Վագգեն Համբարձումյանը XVII դ. «լատինաբան հայերեն»-ում¹⁶²: Մխիթար Մեբաստացին որպես գլխաբառ նշում է *շնձուկ*-ը՝ արձանագրելով նաև *շնձուկն* և *շանաձուկն* տարբերակները (ԲՀԼՄՍ, էջ 479 (1506)): Երկլեզվյան բառարաններում *շրնձուկն* հղվում է *շանաձուկն*-ին¹⁶³: Մանվել Զախջախյանը հիշատակում է և՛ *շանաձուկն*, և՛ *շնձուկն* տարբերակները¹⁶⁴: Շնաձուկն են արձանագրում արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 1112: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 77):

Տան մասուն. ձեղուն. առաստաղ. ցու. յարկ. ծածկոյթ տան. տանիք. երդ. երդիք. ձեղունահան. որմն. պատուհան. լուսամուտ. դուռն. մուտ. ելք կամ ելումուտ. յատակ. սալահատակ. քարայտակ. լրիկ. մայթ. վառարան. սենեակ. սրահ. տե՛ս և զգալիթն կամ զբնակարանն. շտեմարան կամ գինետուն. գետնատուն. մառան. խահանոց կամ խոհակերանոց. ծխնելոյզ, աղբիւր կամ ջրհոր. բուրաստան կամ ծաղկոց պարտիզակ բառաշարքում (ՄՄՁ 566 (I), 273բ. 775, 76բ. 873, 216ա. 6762, 126բ) առանձնանում է *եփարան* բառը, և պարզորոշ է, որ գրչագրերում այն հենց *խոհանոց* նշանակությամբ է: Հրաչյա Աճառյանը *եփարան*-ը համարում է նոր բառ՝ «ստամոքս» իմաստով՝ քաղված «Ձեռքածութիւն յերկինս» գրքից (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 72)¹⁶⁵: -*Արան* ածանցով «լատինաբան հայերեն»-ի նորակազմությունների շարքում բառն արձանագրում է Վագգեն Համբարձումյանը¹⁶⁶: Հակոբ Վիլյոտն այն վկայում է *Stomachus* բառահոդվածում¹⁶⁷: ՆՀԲ-ն *ստամոքս*-ը բացատրում է «ընդունարան և եփարան կերակրոց» (հ. II, էջ 741): XVIII դարից հետո լույս տեսած բառարաններից ՄՀԲԲ-ն «հզվդ.» նշումով է վկայում Հրաչյա

¹⁶² Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 213:

¹⁶³ Բառարան համառոտ ի հայե ի գաղղիական, հ. II, էջք 514 և 518: Բառարան հայերէն եւ անգղիական, հ. Բ, էջ 481: ԽՀՌԲ, հ. II, էջք 261, 254:

¹⁶⁴ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 134:

¹⁶⁵ *Եփարան*-ը իբրև «նոր բառ» հիշատակում է նաև Գ. Զահուկյանը (տե՛ս ԶՀՄԲ, էջ 230:

¹⁶⁶ Վ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 225:

¹⁶⁷ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 674.

Աճառյանի առանձնացրած «ստամոքս» իմաստը՝ նաև բացատրելով «որտեղ կերակուրը եփվում է» (հ. I, էջ 605): Քննվող ՁԲ-ներից բացի՝ բառի գոյությունը՝ «եփելու տեղ. օճախ» իմաստով, հավաստում է նաև Մխիթար Սեբաստացին (ԲՀԼՄՍ, էջ 123 (736))¹⁶⁸, ասես նախապատրաստելով «եփելու տեղ. օճախ»→ «խոհանոց» իմաստային անցում -փոփոխությունը: Ըստ բառարանային տվյալների՝ *եփարան*-ը արդի հայերենում չի գործածվում:

Բառաշարքը եզրափակում է *պարտիզակ* բառը՝ բաղադրված *պարտեզ* արմատով և նվագափաղաքչական *-ակ* ածանցով¹⁶⁹: Մյուս գրչագրերում նվագափաղաքչական *-իկ* ածանցով *պարտիզիկ*-ն է (տե՛ս ՆՀԲ, ԱԲ, ՀԱԲ, ԳԲ և այլն): «Փոքրիկ պարտեզ» իմաստով *պարտիզակ*-ն ունեն միայն ԱՀԲԲ-ն (էջ 1209), ՄՀԲԲ-ն (հ. IV, էջ 90), ԺՀԼԲԲ-ն (հ. IV, էջ 196), վերջին երկուսը՝ «հզվդ.» նշումով: Գևորգ Պալատցին պարսկերեն *պաղէք*-ը բացատրում է որպես «պարտիզակ, այսինքն վայելուչ պարտեզ»¹⁷⁰:

Քնար. ջնար. և պէս պէս տեսակք երգարանաց և նուագարանաց. կիթառ. փանթեռ. բամբիռ. տալիդ. տասնաղի. երգեհօն, թրմբուկ. սրինգ. ծնծղայ. փող. քանոն. հասարակօրէն կոչեն գործի երգոց ՆԲԾ-ում (ՄՍՁ 566 (I), 277բ-278ա. 6762, 129բ) առկա է *եղեգնափող*-ը: *Եղեգն* (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 19) և *փող* «նեղ անցք» (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 512) արմատներով բաղադրված բառն արձանագրում է Մխիթար Սեբաստացին՝ «....փող ինչ շինեալ յեղեգանէ, զոր երգելով հարկանեն. ռամկ. նայ» (ԲՀԼ, էջ 239 (268)): Հակոբ Վիլլոտը լատիներեն *calamus*-ը թարգմանում է «եղեգնեայ շուի. եղեգնափող»¹⁷¹, երկլեզվյան բառարաններում հիշատակում են Գևորգ Պալատցին

¹⁶⁸ Մխ. Սեբաստացին *եփարան կենդանոյ* բացատրում է նաև իբրև «ստամոքս» (ն. տ.):

¹⁶⁹ Մ. Քաջունին բառը հիշատակում է այլ իմաստով՝ «*Պարտիզակ jardinière*, որ նշանակում է դաստիարակչուհի մանկապարտեզում». ՔՄ, հ. III, էջ 204 (104):

¹⁷⁰ Բառարան պարսկերեն ըստ կարգի հայկական այբուբենից ի Գևորգեայ Դպրէ Տէր Յոհաննէսեան Պալատցոյ, Կ.Պօլիս, 1826, էջ 407:

¹⁷¹ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 89.

պարսկերեն *նայ*-ը՝ որպես «եղեգնափող. սրինգ»¹⁷², Մանվել Զախ-ջախյանն իտալերեն *cennamélla*-ն՝ իբրև «եղեգնափող»¹⁷³, նաև «յի-տալական բարբառոյ» թարգմանված «Կրթութիւն ապաշխարողի» աշխատությունը¹⁷⁴: Երաժշտական գործիքի անվանումն առկա է ԽՀՌԲ-ում՝ "Флейта, свирѣль" (հ. I, էջ 345), ՄՀԲԲ-ում՝ «Եղեգի փող» (հ. II, էջ 558) բացատրությամբ: Արդի հայերենի բացատրա-կան բառարանները նույնպես վկայում են բառը՝ «2. Եղեգնյա փող (հին երաժշտական գործիք): 3. Նույնն է՝ Եղեգնասրինգ» (ԱՀԲԲ, էջ 323), «Եղեգնասրինգ, շվի» (ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 549): Այն հիշատակում են Հովհաննես Բարսեղյանը (ՀԲՀԲ, էջ 281), Անդրանիկ Կոա-նյանը¹⁷⁵:

Այսպիսով՝ քննությամբ պարզվում է, որ նույնանիշների՝ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ներում առկա, բայց և գրաբարի տը-պագիր բառարաններում չվկայված բառերից շուրջ մեկ տասնյակը՝ արձանագրվում է միայն այդ ՁԲ-ներում, մեկ տասնյակից ավելին՝ Հակոբ Վիլյոտի, Մխիթար Սեբաստացու՝ XVIII դարում, նաև Մխիթարյան հայրերի՝ XIX դարում հրատարակած երկլեզվյան և երեքլեզվյան բառարաններում, քերականական և պատմական տարբեր աշխատություններում (ասել է՝ գրիչները ստեղծել կամ հավելել են բառեր, որոնք գործածել են ժամանակակիցները): Ըստ բառարանային տվյալների՝ այդ բառերի մի մասը նույն կամ ի-մաստային այլ նրբերանգով պահպանվել է հայոց լեզվի արևելա-հայ և արևմտահայ տարբերակներում:

¹⁷² Բառարան պարսկերեն ըստ կարգի հայկական այբուբենից ի Գեորգեայ դպրո-Տեր Յոհաննեսեան Պալատոյ, էջ 319:

¹⁷³ Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջ 111:

¹⁷⁴ Կրթութիւն ապաշխարողի, Վենետիկ, 1751, էջ vj:

¹⁷⁵ Ա. վրդ. Կոստեան, նշվ. բառ., էջ 107:

ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Քննվող ՁԲ-ներում մի քանի ՆԲՇ-ներ եզրափակվում են հայերենի բարբառներում և խոսակցական լեզվում հնչյունական տարբերակներով գործածվող բառերով:

Հրաչյա Աճառյանն աշխարհաբարի առաջին նմուշներում («ԺԷ դ.») արձանագրում է «երկու հատկություն»՝ «գրաբարի առատ խառնուրդ» և «տեղական բարբառների կնիք»՝ նշելով. «...այնպես որ կարելի է ասել, որ ամեն մի գավառ ունի իր տեղական առանձին աշխարհաբարը, որ գրողի գիտության համեմատ մոտենում կամ հեռանում է գրաբարից»¹, և ըստ նրա դիտարկումների՝ «ԺԸ դարում շարունակվում է դեռ այս ոճը»²: Լեզվաբանները նաև այն կարծիքն են հայտնում, որ XVII դարում «գոյություն չունեին գրական-կանոնացված լեզու, որի նկատմամբ բառերը դիտվեին բարբառային»³: Նկատի առնելով նշվածը՝ այդուամենայնիվ քննվող ՁԲ-ներում առկա համանման բառերը պայմանականորեն դիտարկվում են որպես բարբառային իրողություններ, քանի որ, ինչպես նշվել է, թեև «... չգրված օրենք է եղել նախատիպ ձեռագրին հարազատ մնալը», այնուհանդերձ, գրիչները միջամտել են ձեռագրին, արտագրել, ընդօրինակել են՝ հավելելով բառեր՝ «ըստ լեզվին տիրապետելու մակարդակի»: Հետևաբար չպետք է բացառել «միջավայրի լեզվի» ազդեցությունը: Նշվել է նաև, որ ՁԲ-ների ընդօրինակումների քարտեզն ընդգրկուն է, բնականաբար ՁԲ-ներում առկա են հնչյունական տարբերակներ: Բարբառային բառերի պարագայում դրանք կարևոր և հետաքրքրական են այդ բառերի գոյությունը բարբառներում պարզելու առումով: ՁԲ-ներում վկայվող նմանատիպ բառերն արձանագրվում են հայերենի բարբառ-

¹ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II Մաս, Ե., 1951, էջ 445:

² Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 452:

³ Տե՛ս մասնավորապես Լ. Հովհաննիսյան, XVII դարի գրաբարը, էջ 154-155:

ների մեծ մասում. կան նաև առանձին բարբառներում և խոսվածքներում գործածվող բառեր:

Եվ ուրեմն հարկ է ասվածը հաստատել որոշակի օրինակներով:

Հայիլ. նայիլ. յառել. պշնուլ. նկատել. վերանկատել. վերակնել. կարկատել. տեսանել ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 114ա. 556(I), 255ա. 3110, 96բ. 775, 65բ. 873, 201բ) առանձնանում է *ակնապուշել* բայը: Ըստ բառարանների՝ գրաբարում և միջին հայերենում բառասկզբում *ակն* արմատով վկայվում են մոտ մեկ տասնյակ բայեր (*ակնառել, ակնարկել, ակնածել, ակնկալել, ակն(ա)հարիլ, ակնկորել, ակն(ա)բացել* և այլն): Հրաչյա Աճառյանը *պիշ* արմատի («յառած աչքերով նայիլը»)՝⁴ «գաւառական» ձևերը թվարկելիս «կարճատես», «շիլ» իմաստներով *պուշ/բուշ* արմատական ձևն է նշում Ալաշկերտի, Մուշի, Նոր Նախիջևանի, Սեբաստիայի, Նոր Բայազետի բարբառներում (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 83-84. տե՛ս նաև՝ ՍՀԲԲ, հ. IV, էջ 118): Միաժամանակ *ակնապիշ*-ը համարելով «նոր բառ»՝ նա արձանագրում է նաև ԺԷ դարում վկայված *ակնապուծիլ*-ը՝ «վրան նայելով հիանալ» նշանակությամբ (ՀԱԲ, ն.տ.): ՀԼԲԲ-ն հավելում է Արարատյան, Կարինի, Ակնի, Վանի, Մոկսի բարբառներում գործածվող *պուշ/պյուշ*-ի նաև «աչքերը հառած՝ ակնապիշ նայող» իմաստը (ՀԼԲԲ, հ. Ե, էջ 138): Եվ ուրեմն նկատի առնելով վերը նշվածը՝ *ակնապուծիլ*-ից բացի կարելի է ընդունել *ակնապուշել*-ը՝ փոքր-ինչ սաստկական նշանակությամբ՝ «աչքերը սևեռած, հառած՝ անթարթ նայել»:

*Օրիածան*⁵ հենաբառով ՆԲՇ-ն կազմում են *աղեղն ամպոյ. ծիրանի գօտի* հարադրական կազմությունները (ՄՄՁ 566(I), 251բ. 775, 63բ. 873, 199ա. 3110, 93բ. 6762, 112ա):

⁴ Հմմտ.՝ «... ումկ. պուշ, որ յառեալ հայի կկոցեալ աչօք». ՆՀԲ, հ. II, էջ 649:

⁵ *Օրիածան* հասկացության բառագուգաբանությունները մանրամասնորեն քննել է Ա. Հանեյանը (Ա. Հանեյան, «Օրիածան» հասկացության բառագուգաբանությունների լեզվաաշխարհագրական բնութագիրը և հոգևոր-մշակութային արժեքը. «Նյութեր մաշտոցյան գրերի 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողով», Ե., 2005, էջ 87-104):

Աղեղն ամպոյ-ի առնչությամբ կարելի է հավանական համարել, որ գրիչը, հետևելով Սուրբ Գրքին (*Ժիածան*-ը «ըստ մբ գրոց՝ ԱՂԵՂՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ» է. ՆՀԲ, հ. I, էջ 1015) և քաջածանոթ սուրբ-գրային «Ջաղեղն իմ եղից յամպս: Իբրև գտեսիլ աղեղանդ՝ որ ձգի յամպս յաուրս անձրևաց» նախադասություններին (ՆՀԲ, հ. I, էջ 37), *աղեղն Աստուծոյ*-ի նմանությամբ ստեղծել է *աղեղն ամպոյ* հարադրական կազմությունը:

Ըստ Անի Հանեյանի՝ *ժիածան* հասկացության բառագուգաբանությունները հիմնականում կազմում են երեք խումբ՝ *աղեղ(ն)*, *գօտի*, *կանաչ-կարմիր* բառային սկզբնաձևերով, որոնք, ինչպես նշում է հեղինակը, բառակազմական ու հնչյունական տարբերակներով ընդգրկում են բարբառային երեք մեծ տարածք⁶: Ներկայացնելով *ծիրանի գօտի* բառագուգաբանության տարածական բնութագիրը (հայ բարբառների արևմտյան խմբակցության տարբեր բարբառախմբեր՝ Պոլսի միջբարբառախումբ, Կարինի բարբառի Ախալքալաքի, Ախալցխայի մի շարք խոսվածքներ, Համշենի միջբարբառախմբից (Աբխազիա) բազմաթիվ բնակավայրեր, Անտիոք՝ Քեսաբ, Սվեդիա)՝ Անի Հանեյանը հանգում է այն եզրակացության, որ «*ծիրանի գօտի* բառագուգաբանության ընդգրկված ենթատարածքը բավականաչափ ընդարձակ է, ցրիվ և զարմանալիորեն հասկապես ներառում է *ծովափնյա* հայ գաղթավայրերը...., ապա և ցամաքային բնակավայրեր»⁷: Հատկանշական է, որ ԳՀԲ-ն վկայում է *Ծիածան. աղեղն. իրիս* բառաշարքը (ԳՀԲ, էջ 357):

Գրաբարի տպագիր բառարանները *պատառել* բայն արձանագրում են «պատառ պատառ կոտորել, բեկանել. հերձուլ, ցելուլ, ճեղքել, յօշել, զիշատել. խզել եթե հատմամբ, և եթե բացմամբ ծերպից»՝ «պատռել, ճեղքել, կտրել, բանալ» նշանակություններով (ՆՀԲ, հ. II, էջ 604: ԱԲ, էջ 681: ԳԲ, հ. Բ, էջ 389-390): *Պատառել*-ի իմաստների նույն տարբերակումն է արդի հայերենի բացատրական բառարաններում՝ «1. Պատռել, ճղել, պատառների բաժանել»

⁶ Ա. Հանեյան, նշվ. աշխ., էջ 87:

⁷ Ա. Հանեյան, նշվ. աշխ., էջ 95:

և «3. Ճեղքել, ճղել (հարվածելով)....» (ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 167: ԱՀԲԲ, էջ 1186): Այնպես որ բացատրելի է *Պատառել. խզել. հերձել. ցելուլ. յերկուս ծուենս բաժանել. ծուատել* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 267բ. 775, 72բ. 873, 211ա. 3110, 105բ. 6762, 122բ) *խզարել*-ի և *ծիւ ծիւ առնել*-ի առկայությունը: *Խիզարել* բայը քաղելով եկեղեցական երգերի՝ գանձք կամ քարոզք կոչվող հավաքածուից՝ ՆՀԲ-ն վկայում է՝ «Բայ ումկ. Խիզարով կտրել. սղոցել» (հ. I, էջ 944): Հրաչյա Աճառյանը բայը բխեցնում է *խիզար* «մեծ սղոց»-ից՝ նշելով հայերենի մի շարք բարբառներում գործածվող տարբերակներ և հավելելով՝ արդյոք բառը «....կապ ունի՞ պրս. arra «սղոց» բառի հետ» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 364): ՀԼԲԲ-ում արձանագրված է միայն Բուլանըխում գործածվող *խզարտել*-ը՝ «սղոցելով կտրատել» իմաստով (հ. Բ, էջ 378): Հարկ է նշել, որ արդի հայերենի բառարանները, հետևելով Ստեփան Մալխասյանցին (ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 260), *խզարել*-ը վկայում են առանց որևէ նշումի (ԱՀԲԲ, էջ 577: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 515: ՀԼՀԲ, էջ 263):

Ինչ վերաբերում *ծիւ ծիւ առնել*-ին, ապա, Հրաչյա Աճառյանի հավաստմամբ, առանձին անգործածական «կտոր, պատառ (մանաւանդ շորի)» նշանակությամբ *ծիւ* արմատը «գտնւում է միայն արդի բարբառների մէջ», և *ծիւ ծիւ անել*-ը նա վկայում է միայն Ղարաբաղի բարբառում՝ «պատառոտել» իմաստով (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 460-461: ՀԳԲ, էջ 516), թեև «Ղարաբաղի բարբառի բառարան»-ում հարադրական կազմությունն այդ իմաստով չի առանձնացվում⁸. Բառարանը նշում է միայն *ծիւ ծիւ անել*-ը՝ «ծիւերի՝ ծվենների բաժանել»⁹: Հարադրական կազմություններն առկա են ՀԼԲԲ-ում, և դարձյալ չի նշվում, թե *ծիւ ծիւ անել* և *ծիւ ծիւ անել* «պատառոտել, մաս-մաս անել» իմաստները ո՞ր բարբառում են գործածվում (հ. Բ, էջք 408, 404):

⁸ Արձանագրվում է միայն «ծվծվալ, ճովողել» իմաստը. Ա. Սարգսյան, Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Ե., 2013, էջ 318:

⁹ Ա. Սարգսյան, նշվ. բառ., էջ 317:

ՄՄՁ 775 (72ա)-ում *Չուան. պարան. կառան. առասան. (եթէ բարակ է) ապաւանդակ. լար. ապառում. (եթէ կաշեղէն) փոկ. (եթէ ի խոտոյ) կեմ. (եթէ յերկաթոյ) շղթայ. (եթէ կապ անասնոյ) երասան կամ երասանակ* ՆԲՇ-ն եզրափակում է *ջաւ* բառը: ՀԼԲԲ-ում *ճաւ/* հնչյունական տարբերակը հղվում է *ճաւ/իկ*-ին, որն էլ «խավարծիլի նման մի տեսակ բանջար» է՝ 10 սմ բարձրությամբ, «մեջը ծակ քաղցրահամ գոխ, որ թթու են դնում, ողորմակոթ»: Ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ գործածվում է Արարատյան, Նոր Բայազետի, Մուշի բարբառախոս վայրերում (հ. Գ, էջ 374), ըստ ԱՀԲՈՒԲ-ի՝ *ճաւ*-ն առկա է Մըշո, իսկ *ճաւ/իկ*-ը՝ Բուլանքիսի, Շիրակի, Ապարանի բարբառախոս վայրերում (էջ 427: ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 205: ՀԼՀԲ, էջ 422): Բառարանները վկայում են նաև Վանում, Մոկսում գործածվող *ճոռ*-ը (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 377: ԱՀԲՈՒԲ, էջ 80: ՀԼՀԲ, էջ 411): Այս առնչությամբ հարկ է անդրադառնալ Հրաչյա Աճառյանի՝ *բագուկ* բառին և ճակնդեղի պիտանի մասերի անվանումներին («արմատը՝ տակ, թևերը՝ բագուկ») վերաբերող դիտարկմանը: Նրա հավաստմամբ՝ Վանի բարբառում առկա *ճոռ*-ը «.... բուն նշանակում է «կիսախողովակաձև», բայց նաև՝ «ճակնդեղի կոթերը», և դա, ինչպես նշում է Հրաչյա Աճառյանը, «ձևից առնելով» է «այսպէս կոչուած» (ՀԱԲ, ն. տ.): Կարելի է հավանական համարել՝ քանի որ *ճաւ/ճաւ/իկ*-ը «պարան, լար» հիշեցնող «մեջը ծակ քաղցրահամ գոխ» է, ապա այդ նմանությամբ էլ ներառվել է ՆԲՇ-ում: Հատկանշական է, որ, ըստ Գեվորգ Զահուկյանի, բառասկզբի խուլ պայթականների և կիսաշրփականների ձայնեղություն¹⁰ բնորոշ է Պոլսի և Մշո բարբառախոս վայրերին (թեև Մշո բարբառը քննելիս այս հնչյունափոխությունը չի նշվում)¹¹, սակայն երկու բարբառում էլ այս բառում հնչյունական փոփոխություն չի արձանագրվում: Հետևաբար կարելի է ենթադրել, որ *ճաւ*-ը ՆԲՇ-ում *ջաւ* է ընդօրինակվել արևմտյան բար-

¹⁰ Գ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջ 46 և Աղյուսակ 2: Հ. Աճառյան, Քննություն պոլսահայ բարբառի, Ե., 1941, էջ 59:

¹¹ Ս. Բաղդասարյան-Թափալցյան, Մշո բարբառը, Ե., 1958, էջ 58-59:

բառախոս որևէ վայրի արտասանությամբ՝ ընդունելով, անշուշտ, որ նախապես բառասկզբում հնչել է ճ:

ՄՍՁ 566(Ի) (266ա), 873 (210բ), 3110 (105ա), 6762-ում (121բ)-ում նույն ՆԲՇ-ն եզրափակվում է **տոռնը*** բառը: ՆՀԲ-ն **տոռն**-ը վը-կայում է «Չուան. լար. կապանք. սիրոյ շղթայ. հաղբ. խեղդ» նշանակություններով (հ. II, էջ 889: ԱԲ, էջ 790: ԳԲ, հ. Բ, էջ 568: ԳՀԲ, էջ 661), ՄՀԲԲ-ն **տոռ**-ը նշում է իբրև «բարբառային բառ» «Չուան, որով կապում են շանը» իմաստով (հ. IV, 443): Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ **տոռ**-ը «շան վզի կապ» իմաստով առկա է Բուլանըխի և Մուշի խոսվածքներում (ՀԱԲ, հ. Դ, 421): ՄՀԲ-ն **տոռ**-ը իբրև «1. Պարան, չվան, թոկ: 2. Շղթա, կապանք» արձանագրում է XVI դ. (ՄՀԲ, 2009, էջ 764): Էդուարդ Աղայանի կարծիքով էլ՝ **տոռն** նախապես նշանակել է «կաշվե պարան, փոկ»¹²: Հայերենի բարբառախոս վայրերում, մասնավորապես Ալաշկերտի, Մուշի, Վանի և Մոկսի (ըստ Սահակ Ամատունու՝ նաև՝ «Ռշտունցիք»), նույնպես գործածվում է առանց վերջնահանգ -ն-ի **տոռ**-ը՝ «թոկ, որով կապում են շանը»¹³, իսկ Խոտըրջուրում՝ «բարակ թոկ» իմաստներով (ՀԼԲԲ ն. տ.: ԱՀԲՈՒԲ, էջ 634): ՆԲՇ-ում առկա **տոռնը**, այսինքն՝ ն-ով վերջավորվող գրաբարյան բառերի՝ «գաղտնավանկ ն-ի առկայությամբ **ը** հավելվածականը ստանալը» (ինչպես՝ **մօկնը**, **ծօնգնը**) բնորոշ է Սյունիք-Գողթն-Արցախ տարածքին¹⁴: Հետևաբար ենթադրելի է, որ ՁԲ-ն կազմվել կամ ընդօրինակվել է այդ տարածքում, կամ էլ այն կազմել (ընդօրինակել) է այդ տարածքին պատկանող անձնավորությունը:

* *Տոռն* բառն առկա է նաև *Պախուրց. երասանակ. սամետ* ՆԲՇ-ում (ՄՍՁ 873, 210 բ. 3110, 160 բ. 6762, 123 բ):

¹² Է. Աղայան, Բառաքնական և ստուգաբանական հետազոտություններ, էջ 149:

¹³ Ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ Վանի և Մոկսի բարբառախոս վայրերում նույն նշանակությամբ առկա է **տոռան**-ը (հ. 2, էջ 221):

¹⁴ Գ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջ 48 և Աղյուսակ 2-ը: Է. Աղայան, Մեղրու բարբառը, էջ 174: Կ. Դավթյան, Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, Ե., 1966, էջ 121: Եվ կրկին հարկ է արձանագրել, որ Ղարաբաղի բարբառին վերաբերող աշխատություններում բառը չի հիշատակվում:

Օձի¹⁵ հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 278բ. 775, 79բ. 873, 220 բ. 3110, 112ա. 6762, 130ա) առկա *փողպատ*-ը (ՄՄՁ 775 և 873-ում՝ *պողպատ* տարբերակով) ՆՀԲ-ն հղում է *փողպատ*-ին՝ արձանագրելով՝ «Փողպատ ասի ոմկ. որպէս Օձիք. յագա...» (հ. II, էջ 953. տե՛ս նաև ԳԲ, հ. Բ, էջ 604): ՄՀԲԲ-ն նույնպէս «օձիք» նշանակությամբ *փողպատ*-ը համարում է բարբառային բառ (հ. IV, էջ 513): Ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ բառն այդ իմաստով գործածվում է Վանի, Մուշի, Մալաթիայի, Սասունի, Շատախի բարբառախոս վայրերում¹⁶ (հ. Է, էջ 23): ՄՀԲ-ն «օձիք» նշանակությամբ *փողպատ*-ի բնագրային օրինակներ է քաղում Ֆրիկի և Նահապետ Քուչակի երկերից (էջ 789): Արդի հայերենի բացատրական բառարանները *փողպատ*-ը հղում են *փողկապ*-ին՝ միաժամանակ առանց որևէ հղումի նշելով «օձիք» իմաստը (ԱՀԲԲ, էջ 1531: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 669):

*

* *

Հայերենի բարբառների բառապաշարային տարբերություններն ունեն դրսևորման երկու արտահայտություն՝ բառային (տրվյալ հասկացությունը տարբեր վայրերում առկա է տարբեր բառային միավորներով) և իմաստային (հայերենի համար ընդհանուր (կամ հին հայերենից ավանդված) բառը տարբեր վայրերում ունենում է իմաստային տարբեր կիրառություններ)¹⁷: Այս տարբերակման մեջ առանձնանում են *նեղ բարբառային* բառերը, որոնք գործածվում են մեկ-երկու բարբառում, ընդգրկում են բարբառային

¹⁵ Գրաբարի անեզական որոշ բառերի՝ եզակի թվով գործածությունը «լատինաբան հայերեն»-ի ձևաբանական համակարգում նկատվող երևույթ է. տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, XVII դարի գրաբարը, էջ 184: Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 269:

¹⁶ ՀԼԲԲ-ում նշվում է նաև Մոսս. համառոտագրությունը, որը, սակայն, բարբառախոս վայրերի ցանկում արտացոլված չէ. ՀԼԲԲ, հ. Ա, էջ XIX:

¹⁷ Հ. Մուրադյան, Բառային զուգաբանությունների արժեքը. քարտեզագրման մի փորձ, Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 2, Ե., 1985, էջ 69-70:

սահմանափակ տարածք, այդ տարածքից դուրս մասամբ կամ ամբողջովին անհասկանալի են, և լրացուցիչ բացատրության կարիք կա: Այդպիսիք ևս առկա են վերոնշյալ ՁԲ-ում:

Ամօթել բայով է ավարտվում ՄՄՁ 6762-ում (110բ)՝ *խայտառակել. առակել. ծանակել. նշանակել. ծաղր առնել. խաղ առնել. տնագել* ՆԲՇ-ն: ՄՀԲ-ում այն «անպատվել, վիրավորել, խայտառակել» նշանակությամբ է՝ Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքի հայկական դատարանի XVI դ. արձանագրություններից քաղված միակ օրինակով՝ «Կու գայր հարբած և գորացիսներն անհարկիք խօսոք ամօթեց» (ՄՀԲ, 2009, էջ 41), որից թերևս պարզորոշ է առավելապես «անպատվել, վիրավորել» իմաստը: Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ *ամօթել*-ը պոլսահայ բարբառում նշանակում է «ամաչեցնել»¹⁸, ՀԼԲԲ-ում «ամոթանք տալ, պարսավել» իմաստն է (հ. Ա, էջ 50), ԱՀԲԲ-ն առանձնացնում է «ամոթանք տալ»-ը «հզվդ.» նշումով (էջ 34): 1859թ. Վենետիկում հրատարակված «ի պետս նորավարժից» համառոտ բառարանում *յամօթ առնեմ* հարադրական կազմությունը բացատրվում է իբրև «խախք ընել»¹⁹: Հարկ է հիշեցնել, որ *խախք*-ը նույն *խայտառակ*-ն է (հմմտ.՝ *խաղք անել* «անպատվել, ծանակել, այպանել, խայտառակել». ՀԼԲԲ, հ. Բ, 2002, էջ 274), որը, ինչպես նշում է Հրաչյա Աճառյանը, առկա է Երևանի, Նոր Բայազետի, Պոլսի, Վանի («գլո. խաղք (Ակն, Ասլ., Պլ. խախգ)» բարբառներում (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 320: ՀԳԲ, էջ 990): Ե՛վ արևելահայերենում, և՛ արևմտահայերենում *ամոթ*-ը նաև «անպատվություն, խայտառակություն»-ն է (ԱՀԲԲ, ն.տ.: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 55)²⁰: Ուրեմն կարելի է հավանական համարել ՆԲՇ-ում առկա *ամօթել*-ի «խայտառակել» իմաստը, այլև ենթադրել, որ բառն այդ նշանակությամբ գործածվել է որոշակի տարածքում:

Ըոհշտ. ժլատ. կծծի. ժիշտ. անողորմ. աննուէր. անգութ. տե՛ս զազահն ՆԲՇ-ի վերջում հավելված *անգահ*-ը (ՄՄՁ 6762, 108ա.

¹⁸ Հ. Աճառյան, Քննություն պոլսահայ բարբառի, էջ 185:

¹⁹ Համառոտ բառարան ի պետս նորավարժից, էջ 3:

²⁰ Տե՛ս նաև Յ. Գալայեան, նշվ. բառ., էջ 14:

566 (I), 245ա-245բ) Հրաչյա Աճառյանը հիշատակում է «անկուշտ ու անյագ կերպով ուտող, ազահաբար ուտող» նշանակությամբ՝ «= Գրբ. ազահ ձևեն», և իբրև գավառական բառ՝ նշում արևմտյան տարածքի բարբառներին պատկանելը («Այնթապ, Ատանա, Պոլիս, Սիվրիհիսար» և այլն. ՀԳԲ, էջ 95): ՀԼԲԲ-ն, հետևելով և արձանագրելով Հրաչյա Աճառյանի նշած օրինակը, հավելում է Խարբերդը, Մալաթիան և Սվեդիան (հ. Ա, էջ 55): Բառը հիշատակում են ՄՀԲԲ-ն՝ «ազահաբար ուտող. ազահ» բացատրությամբ և «գաւառական բառ կամ նշանակութիւն» նշումով (հ. I, էջ 98), և Պետրոս Զիգմենդյանը²¹: Ուշագրավ է, որ ԱԲ-ն *ազահ*-ը բացատրում է իբրև «արծաթասէր, անգահ» (էջ 1), բայց *անգահ*-ը որպես գլխաբառ չի առանձնացվում: Հետևաբար կարելի է ենթադրել, որ բառը գործածվել է և ծանոթ է եղել ընդօրինակողին: Հարկ է նշել, որ նույն ՁԲ-ներում *ժլատ* հենաբառով ՆԲՇ-ում, *անգահ*-ը չի հիշատակվում:

Խծուձ-ն առկա է միայն *Ստոման. կամփսակ* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566 (I), 271ա. 6762, 125ա): Ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ *խծուձ*-ն իբրև «Սափորի՝ տակառի՝ շի բերանը գոցելու խցան» գործածվում է Սեբաստիայում, Տերենտեում, Մարգվանում, իսկ «ամուր փակված՝ խցված (աման, տակառ, շիշ)» նշանակությամբ *խծուձ*-ը՝ միայն Կեսարիայի բարբառում²² (ՀԼԲԲ, հ. Բ, էջ 334)²³: Թեև հարկ է փաստել, որ Սամվել Անթոյանի Կեսարիայի բարբառին վերաբերող աշխատության մեջ *խծուձ*-ը «ամուր փակված (դուռ, խուփ)»-ն է²⁴, ըստ Հովհաննես Գազանճյանի էլ՝ «առանց ամենափոքր ճեղք մնալու փակված, խցուած (դուռ, տուփ եւն)» նշանակությամբ *խծուձ* տար-

²¹ Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. I, էջ 211:

²² Կեսարիայի բարբառում, ինչպես նշում է Ս. Անթոյանը, «... բառի վերջում ծ-ն հնչվում է ձ ...» (տե՛ս Ս. Անթոյան, Կեսարիայի բարբառը, Ե., 1961, էջ 33), և, թերևս, այդ է պատճառը, որ *խծուձ* բառում առաջին ծ-ն առնմանությամբ դարձել է ձ (այդպես է նաև պոլսահայ բարբառում՝ *ծեծ>ձեծ, ծիծ>ձիծ*. տե՛ս Ն. Աճառյան, Քննություն պոլսահայ բարբառի, էջ 50):

²³ Տե՛ս նաև Կ. Գաբրիելյան, Բառգիրք սեբաստահայ գաւառալեզուի, Երուսաղէմ, 1952, էջ 251 :

²⁴ Ս. Անթոյան, նշվ. աշխ., էջ 276:

բերակն առկա է Եվդոկիայի բարբառում²⁵: Թերևս Կեսարիայի և Եվդոկիայի բարբառներում առկա *խձուձ/խձուծ*-ը և հայերենի բարբառներում գործածվող *խձուծ*-ը (Լ. Ղզիս. Սս. «Կալի տակի մնացորդ, փռչի դարձած հարդ», Գնձ. Սս. «Կանեփի թելի մաքրված՝ ավելորդ մասը, սանդուղք». ՀԼԲԲ, հ. Բ, էջ 334) համանուններ համարվեն: Արդի հայերենում *խձուծ*-ը «վուշի՝ կանեփի թելերի կամ առհասարակ ծեծված ցողունների խոփվ.»-ն է, նաև բժշկական՝ «ախտահանված շղարշ (մառյա), որ մտցնում են խոր վերքերի մեջ՝ թարախը արտածելու կամ արյունահոսությունը կասեցնելու համար», այլև շինարարական (դյուբել) ու ռազմական (օբյեկտառոր) եզրույթ (ԱՀԲԲ, էջք 581, 615: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 524):

Սյուս գրչագրերում՝ նույն ՆԲՇ-ում, *բղուղ* բառն է (ՄՄԶ 3110, 107ա. 775, 74բ. 873, 214բ): Ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ *բղուղ*-ը գործածվում է առավել ընդգրկուն տարածքում՝ «Ար., Խրբ., Կր., Մղր., Մշ., Վն., Մկս. և այլն» (ՀԼԲԲ, հ. Ա, էջ 201): Եվ դարձյալ կարելի է հավանական համարել, որ ընդօրինակողը հավանաբար չի հասկացել *խրձուձ* բառը և արտագրելիս այն փոխել է իրեն հասկանալի «սափորածն, բերանը համեմատաբար լայն կավե փոքր աման» նշանակությամբ *բղուղ*-ով (*ստոման*-ը և *կամփսակ*-ը, ըստ ՆՀԲ-ի, հունարեն համապատասխանաբար «ստամոս» և «գամփսագիս, կամ գամփսագիս» բառերն են և նշանակում են «... սափոր, կուժ, դորակ, ... աման, անոթ...» (հ. I, էջ 1043. հ. II, էջ 747. այս բառերը հիշատակում է ԳՀԲ-ն (էջք 366, 617)): Կամ էլ ենթադրել, որ ընդօրինակողին անհասկանալի է եղել *բղուղ*-ը և դրա փոխարեն լրացրել է մոտավորապես նույն նշանակությամբ իրեն ծանոթ *խձուձ*-ը:

Գերեզման. շիրիմ. դամբարան. տապան ՆԲՇ-ի վերջում (ՄՄԶ 6762, 104բ. 566 (I), 240ա) հավելվել է *ջառն* բառը՝ «դիր հանգրստեան» բացատրությամբ: Հրաչյա Աճառյանը, «Աւգոստիանոսի Բաջեցոյ ճանապարհորդութիւն յԵւրոպայ (1614թ.)» աշխատությունից առանձնացնելով *ջառ*-ն իբրև «նորագիւտ բառ», «Տեղն կոչի Բաթաքումբայ այս եկեղեցումն կայ բազում ջառներ, որ կոռպաշ-

²⁵ 3. Գազանճեան, Եւդոկիոյ հայոց գաւառաբարբառը, Վիեննա, 1899, էջ 29:

տի ժամանակին քրիստոնեայն հոն թաքչել ին ելել» նախադասության մեջ թեականորեն է նշում «այր, քարայր?» իմաստը (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 123): ՀԼՀԲ-ն *Այր*² բառաշարքում վկայում է «հազվադեպ գործածվող» *ջառ*-ը (էջ 35): Բառն իբրև «գաւառական», դարձյալ թեականորեն, այլև «Տ. Ջհաննամ'ի տակ» հղումով նշում է Ստեփան Մալխասյանցը (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 136): Բառը վկայում է նաև ՀԼԲԲ-ն «տե'ս ԶԱՌԸ-ԶՀԱՆԴԱՄԱՍԸ» հղումով (հ. Ե, էջ 163), և միաժամանակ նշվում է, որ *ջառ*-ն առանձին գործածվում է Մեղրու բարբառում (ն. տ.): Այնպես որ տվյալ դեպքում կարելի է հավանական համարել ոչ միայն Հրաչյա Աճառյանի ենթադրությունը, այլև «ղիբ հանգրստեան» բացատրությամբ *ջառ*-ի՝ «ցյոռ-գերեզման» «անարգական» նշումով նշանակությունը (ՀԼԲԲ, հ. Ա, էջ 271):

Սոպոռնալ բայն առկա է *Հսպարտանալ* հենաբառով ՆԲՇ-ում (տե'ս 54-րդ էջում): Երեմիա Մեղրեցին *սոպոռ*-ը հիշատակում է «կոպիտ, կամ անտաշ» բացատրությամբ (ԲՀ, էջ 291): Մխիթար Սեբաստացին արձանագրում է «քիրտ. կամ տմարդի. կամ վայրենաբարոյ. կամ թանձրամիտ: ռամկ. կոպիտ....» իմաստները (ԲՀԼ, էջ 997 (1056)): ՀԱԲ-ը վկայում է «քիրտ, կոպիտ» նշանակությամբ *սոպոռ* և *սոպոռութիւն* բառերը՝ «(երկուսն էլ նորագիւտ բառ)» նշումով (հ. Դ, էջ 243), միաժամանակ «սո'ւպուռ» տարբերակով և «պնդերես անամօթ, ճակատը պինդ» նշանակությամբ արձանագրում Ղարաբաղի բարբառում (ՀԳԲ, էջ 978): Նշված երկու բառերը «գաւառական», «ժողովրդախոսակցական» նշումներով են հայերենի բացատրական (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 240: ԱՀԲԲ, էջ 1317), այլև միջին հայերենի (ՄՀԲ, հ. Բ, էջ 336) և բարբառային բառարաններում. վերջինները վերոհիշյալ իմաստներին հավելում են նաև Ղարաբաղում և Ուրմիայում հանդիպող «պնդերես, անամօթ», Կարինում (Զվի.)՝ «անբարեհամբույր, անդուր», Մեքաստիայում՝ «ստահակ, համառ (երեխա)» նշանակությունները (ՀԳԲ, ն.տ.: ՀԼԲԲ, հ. Ե, էջ 379):

Սոպոռնալ բայի գործածությունը կարելի է հավանական համարել՝ նկատի առնելով հայերենում *ածական* (=գոյական) + *ան* ածանց+բայական *ալ* վերջավորություն կաղապարով կազմվող *զը-*

վարթանալ, լկտիանալ, ծուլանալ, մեծանալ, տամկանալ և այլ բայերի գոյությունը²⁶:

Քշտել-ը հիշատակվում է երկու ՆԲՇ-ում՝ *Հատանել. կտրել. կտրատել. ջարդել. խզել. ի բաց հատանել. ի բաց խզել. ի բաց կորզիլ. ի բաց հանել և Ջարդել. քանդել. հատանել. յատանել. սրբել. մանրել. փշրել. կոտրել* (ՄՄՁ 566 (I), 255բ և 269ա. 3110, 97ա և 106 բ. 775, 65բ և 73բ. 873, 202ա և 213ա. 6762, 114բ և 123բ): Գրաբարի տպագիր բառարանները *քշտել*-ը բացատրում են «ի բաց վարել հատնելով. կտրել. կորզել. քանդել. յապալել. կոճուպել. ծայրաքաղ առնել. ճղերը կտրտել. կրճատել» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 1003: ԱԲ, էջ 836: ԳԲ, հ. Բ, էջ 639: ԳՀԲ, էջ 693. տե՛ս նաև ՋԲ, էջ 1480): Եվ թեև պարզորոշ է *քշտել*-ի՝ ՋԲ-ում առկա «հատանել, կտրել» իմաստը, այդուհանդերձ, հարկ է անդրադառնալ և հետևել բառի իմաստային փոփոխություններին:

ՆԲԲ-ն X-XVII դդ. մատենագրությունից հավելում է «գարնել» (էջ 746), ՀԱԲ-ը՝ առադրում բարբառներում հանդիպող մի շարք իմաստներ՝ «*քշտել* «թևերը սոթտել» (Ալշ.), *քիշտել* «գարնել» (ՀՃ.)²⁷, «հարու տալ, եղջերցել» (Սվեդ.), «նուագարան ածել» (Եռդ.), «ուտել» (Երև.)» (հ. Դ, էջ 585): Նույնը «բրբ.» նշումով վկայում է ՄՀԲԲ-ն (հ. IV, էջ 582): Ցավոք, ՀԼԲԲ-ում՝ *քշտել* բառահոդվածում, չի տարբերակվում, թե ո՞ր բարբառում *քշտել*-ը ո՞ր նշանակությամբ է գործածվում, և հայերենի բարբառներին վերաբերող աշխատություններում բառի փնտրտուքն էլ որևէ արդյունքի չհանգեցրեց: Այաշկերտի խոսվածքը ներկայացնող մենագրության բարբառային բառերի բառարանում, ի հակադրություն Հրաչյա Ա-

²⁶ Տե՛ս Հայոց լեզվի հանգաբառարան, էջ 99-108:

²⁷ *Քշտել*-ը «խփել, հարվածել, ծեծել» իմաստով գործածական է նաև Զեյթունի բարբառում (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 196): Ռ. Ղազարյանի հավաստմամբ՝ *քշտել*-ի «1. հարված հասցնել, հարվածել, զարկել, խփել, 2. մի բանի ներսը, մեջը տանել, անցկացնել, լցնել, 3. կեղծել, կեղծ դրամ կտրել, 4. իրար վրա դնել, ի մի հավաքել, 5. նմանություն բերել, դառնալ, փոխվել (մի բանի)» իմաստներն առկա են միջին հայերենում (Ռ. Ղազարյան, Լեզվաբանական ուսումնասիրություններ, էջ 182):

ճառյանի արձանագրածի, *քշտել*-ը չի վկայվում²⁸։ Բայց և միաժամանակ նկատելի է, որ արևմտյան խմբակցության բարբառներում (Պոլիս, Եվդոկիա, Մալաթիա, Դերսիմ) գերակշռում է *սոթտել*-ը՝ *սոթթել*, *սոթել* տարբերակներով (ԱՀԲՈՒԲ, էջք 595, 676)²⁹ (բացառություն են Սասունը և Մուշը՝ *քշտիլ*, *քշտել*)³⁰։ Սահակ Ամատունու վկայությամբ՝ *քշտել*-ը՝ «Տ. ՍՈԹԹԵԼ» հղումով, առկա է Արարատյան բարբառում (ԱՀԲՈՒԲ, ն. տ.), Ռուբեն Բաղրամյանի հավաստմամբ՝ Շամախիի բարբառում՝ *կքշտել* տարբերակով³¹։ «Բրբ.» և «ժղ.» նշումներով «թները՝ փեշերը ևն հավաքել, սոթտել»-ը արձանագրում են արդի հայերենի բացատրական բառարանները (ԱՀԲԲ, էջ 1574։ ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 744)։

Կարելի էր, իհարկե, շրջանցել և չանդրադառնալ ՁԲ-ներում վկայված վերոնշյալ բառերին՝ դրանք համարելով պարզապես սըխալագրություններ, բայց և ակնհայտ է, որ այդ բառերն առկա են հայերենի բարբառներում։ Անշուշտ, քննվող բառերի քանակը որոշակի եզրակացությունների հնարավորություն չի ընձեռում, բայց և հնչյունական տարբերակների քննությունից նկատելի է, որ դրանք մեծավ մասամբ բնորոշ են Արևմտյան Հայաստանի բարբառախոս վայրերին։ Եվ քանի որ նաև նկատելի է, որ տարբերակներ են վկայվում Ղարաբաղի բարբառից, ապա այս առիթով ծագող հարցերի պարագայում հիշատակելի է Հրաչյա Աճառյանի հետևյալ դիտարկումը։ Անդրադառնալով Ղարաբաղի բարբառի «նոր հայերենի 31 բարբառներուն մէջ ամենէն տարածուածը» լինելուն՝ նա նշում է, որ այն «.... շատ հեռու տեղեր ալ գացած է. Փոքր-Ասիոյ մէջ Զմիւռնիոյ և Այտընի քովերը հին հայ գաղթականութիւն մը կայ, որ մէկ երկու դար առաջ Ղարաբաղէն հեռանալով այս տեղերը հաստատուեր է», նաև մանրամասնելով՝ «Թէն յիշեալ գաղ-

²⁸ Բ. Մաղաթյան, Ալաշկերտի խոսվածքը, Ե., 1985, էջ 245-248։

²⁹ Տե՛ս նաև 3. Գազանճեան, նշվ. աշխ., էջ 54-55։ Թ. Դանիելյան, Մալաթիայի բարբառը, Ե., 1967, էջ 208։ Ռ. Բաղրամյան, Դերսիմի բարբառը, Ե., 1960, էջ 168։

³⁰ Վ. Պետոյան, Սասունի բարբառը, Ե., 1954, էջ 166։ Ս. Բաղդասարյան-Թափալցյան, Մշո բարբառը, էջ 274։

³¹ Ռ. Բաղրամյան, Շամախիի բարբառը, Ե., 1964, էջ 231։

թականութեան մեծագոյն մասը տաճկախօս դարձած է, բայց երկու տեղ այն է Պուրտուր և Էօտէմիշ դեռ իրենց մայրենի բարբառը անկորուստ կը պահեն Ղարաբաղիք...»³²:

Այս դիտարկումը հնարավորություն է ընձեռում եզրակացնելու, որ փաստերը հետաքրքիր են միջբարբառային առնչությունների տեսանկյունից, այլև, ինչպես իրավացիորեն նկատել է Հովհաննես Մուրադյանը, «Բարբառների լեզվական հարուստ նյութը հնարավորություն է տալիս համեմատական քննությունների միջոցով թափանցելու լեզվի պատմության խորքերը, վերականգնելու բարբառային տարբերությունները գրավոր պատմության սկզբում և նրանից առաջ, դրանով իսկ նպաստելու մեր պատկերացումների ընդլայնմանը հայերենի հնագոյն շրջանի բարբառային բաժանվածության աստիճանի մասին»³³:

³² Հ. Աճառեան, Հայ բարբառագիտութիւն. Ուրուագիծ եւ դասաւորութիւն հայ բարբառների (բարբառագիտական քարտէսով). Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր-Նախիջեան, 1911, էջ 61: Տե՛ս նաև Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, էջ 331: Հ. Աճառյանի հավաստմամբ՝ «... Պուրտուր և Էօտէմիշ գաղթել են Ղարաբաղից ԺԷ դարում կամ ավելի ուշ...» (Անդ, էջ 437): Սրա մասին հիշատակում է նաև Բ. Ուլուբաբյանը (տե՛ս Բ. Ուլուբաբյան, Դրվագներ հայոց արևելից կողմանց պատմության (V-VII դդ.), Ե., 1981, էջ 54-55):

³³ Հ. Մուրադյան, Բառային գուգաբանությունների արժեքը, էջ 75:

ՓՈԽԱՌՅԱԼ ԲԱՌԵՐ ԵՎ ՕՏԱՐԱԲԱՌ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայերենի բարբառների բառապաշարային տարբերությունները, ինչպես հավաստում են հետազոտողները, պայմանավորվում են նաև օտար լեզվական ազդեցություններով: Մասնավորապես նշվում է, որ փոխառյալ բառերը, ունենալով «տարածման իրենց շառավիղը», նկատելիորեն գերակշռում են տարածքային առումով սահմանային գոտիներում, որտեղ այլալեզու հարևանների հետ շփման հնարավորություններն ավելի շատ են¹: Այս «հնարավորություններ»-ին թերևս հավելվեն նաև գաղթերն ու բռնագաղթերը, որոնցով նույնպես կարելի է պայմանավորել հայերենի բարբառների բառապաշարային տարբերությունները:

Ըստ հետազոտողների՝ Հայաստանի տարբեր վայրերից ոչ միայն ձեռագրեր են տարվել կրթության տարբեր օջախներ, գրչության արվեստի կենտրոններ՝ ընդօրինակելու-վերակազմելու, և այնուհետև հետ բերվել, այլև ձեռագրեր են ընդօրինակվել թելադրելով: Եվ այս առումով՝ գրիչների՝ ձեռագրին միջամտելու և ըստ լեզվին տիրապետելու մակարդակի՝ արտագրելու ենթադրությունը ամրագրվում է ԶԲ-ների մի քանի բառաշարքեր եզրափակող փոխառյալ բառերով (դրանք թերևս արտացոլում են ժամանակաշրջանի լեզվական վիճակը), որոնք հնչյունական տարբերակներով առկա են հայերենի բարբառներում և խոսակցական լեզվում: Եվ քանի որ բառաշարքերն ավարտվում են փոխառյալ բառերով, կարելի է ենթադրել, որ դրանք միջամտություններ են, և գրիչները հավելել, լրացրել են իրենց իմացածը: Նշվածից բացի՝ հարկ է նրկատի առնել Հովսեփ Օրբելու՝ ժամանակաշրջանին առնչվող դիտարկումը. ըստ նրա՝ արհեստների զարգացման թելադրանքով կարևորվում է ոչ միայն արհեստավորների գրագիտության անհրաժեշտությունը, այլև գրական կերպարների իմացությունը՝ թե՛

¹ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, էջ 424: Հ. Մուրադյան, Բառային զուգաբանությունների արժեքը, էջ 69-70:

տեղական, թե՛ օտար վերնախավի և թե՛ արտահանելու համար նախատեսված արտադրանքը (հմմտ.՝ Սարգիս Պիծակի պատվերները բարձրաստիճան հոգևորականությունից և ազնվականությունից)² նկարագարողելու-դրվագագարողելու, գծանկարելու դասական բանաստեղծության լեզվով, այն է՝ պարսից: Լեզու, որը, Հովսեփ Օրբելու հավաստմամբ, պատվավոր տեղ էր զբաղեցնում աշխարհիկ վերնախավում՝ անկախ ազգությունից և դավանանքից³: Բաբկեն Չուգասյանի համոզմամբ էլ. «Որ պարսկերենը դեռևս XI-XII դարերից ուսուցվել և գիտական լեզու է եղել Հայաստանում, վկայում են ձեռագրական առանձին հաղորդումները և, որ հատկապես շատ արժեքավոր է, Մխիթար Հերացին»⁴:

ՄՄՁ 873-ում *Ժամ. Ժամանակ. ամանակ. պահ. վայրկեան. րոպե* ՆԲՇ-ն (195ա) եզրափակում է «Ժամանակ, պահ» նշող *գահ* (օճ gāh) բառը: Միջին գրական հայերենում այն դիտվում է պարսկերենից փոխառություն *կեսահ* (ու *պէկեսահ*) տարբերակով և «Ժամ» («ու անժամ») նշանակությամբ (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 234): Ստեփան Մալխասյանը *գահ*-ը վկայում է իբրև բարբառային բառ՝ նաև «Ժամանակ առ ժամանակ, երբեմն-երբեմն» մակբայական կիրառությամբ (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 406): Ըստ ՀԼԲԲ-ի և Սահակ Ամատունու՝ «Ժամանակ, պահ» նշող *գահ*-ը գործածվում է բարբառային ընդարձակ տարածքում (հ. Ա, էջ 229: ԱՀԲՈՒԲ, էջ 124)⁵: Հրայր Աճառյանը վկայում է երկու *գահ* արմատ, մեկը՝ «բարձր նստարան, բեմ, 2. պատուի աթոռ (թագաւորի կամ իշխանի), 3. պատիւ, իշխանական աստիճան» իմաստներով, և մյուսը, ինչպես նշում է նա, «*(յետնաբար)* «դար, բարձր տեղ, ժայռերի գլուխը» նշանակությամբ (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 502. ընդգծ.՝ Ն. Հ.): Առաջինի համար առաջարկելով «պրս. օճ gāh «գահ, աթոռ»-ը՝ երկրորդ *գահ* արմատի

² Տե՛ս Վ. Ղազարյան, Սարգիս Պիծակ, Ե., 1980, էջ 10:

³ И. Орбели, Избранные труды, т. I, ст. 260.

⁴ Բ. Չուգասյան, Հայ-իրանական գրական առնչություններ (V-XVIII դդ.), Ե., 1963, էջ 35 (տե՛ս նաև էջ 173):

⁵ Տե՛ս նաև Ջ. Բառնապյան, Ժամանականիշ բառերը հայերենի բարբառներում, Ե., 2009, էջ 124-125:

համար՝ նշում. «Թուի թե նոյն է նախորդ բառի հետ» (ՀԱԲ, ն.տ.): Բայց և միաժամանակ «նորագիտ» *անգահ* «անժամանակ, ուշ» բառը բխեցնում է «Պրս. օճ *gāh* «ժամանակ» բառից՝ *ան* բացասականով» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 182): Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ նույն իմաստով և նույն բացատրությամբ *անգահ*-ը հանդիպում է Խիանում (ՀԳԲ, էջ 95): Ի հավելումն՝ հարկ է հիշատակել նրա՝ «ընդարձակ զարգացում կրած» *վայր* բառի առնչությամբ «տեղի գաղափարից ժամանակի գաղափարին անցնելու» մասին դիտարկումը, որ արձանագրվում է *վայր* -ի՝ «մի փոքր ժամանակ» երրորդ նշանակությամբ: Այս դեպքում Հրաչյա Աճառյանն առաջարկում է համեմատել *առաջի* և *յառաջ*, *յետ* և *յետոյ* բառերը, այլև պարսկերեն օճ *gāh*-ը, «որ նշանակում է «տեղ. 2. զահ. 3. ժամանակ, պահ», և «յատկապես գործ. Թեիհ «ժամանակ», հիիւս. Թing և հրգ. ding «դատական ժողով, ատեան, իր տեղն ու ժամանակը»...» իբրև ամփոփում հավաստելով, որ նախապես այդ բառերը մի որոշ գործողության ժամանակ են նշանակել, սակայն «յետոյ ընդհանրացմամբ՝ առհասարակ «ժամանակ»» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 286): «Քննություն Վանի բարբառի» աշխատության մեջ արդեն նա նշում է, որ պրս. օճ *gāh* «ժամանակ»-ը ծագում է սանս. *gāthā* «երգ, շարական, օրհներգ» բառից, որից էլ ն.պրս. *gāh*-ի նախ «աղոթքի ժամանակը», ապա այս մասնավոր գաղափարից անցումը «ժամանակ» ընդհանուր գաղափարին⁶: Ժամանակային առումով՝ Հրաչյա Աճառյանի այս դիտարկումը վերջինն է, և դարձյալ շեշտվում է մասնավոր գաղափարից անցումը «ժամանակ» ընդհանուր գաղափարին: Բայց և հարկ է վկայել, որ արդի պարսկերենի բառարաններում օճ *gāh*⁷ նշանակում է "1. время, пора; 2. см. ۱ گاه; 3. 2-й компонент слож.сл. в знач.: 1)

⁶ Հ. Աճառյան, Քննություն Վանի բարբառի, Ե., 1952, էջ 191-192:

⁷ Պարսկերեն-ռուսերեն բառարանը վկայում է «խսկց.» նշումով «трон, престол» նշանակությամբ համանուն օճ *gāh*-ը. Персидско-русский словарь, т. 2, М., 1983, ст. 383.

⁸ Այսինքն՝ «երբեմն, ժամանակ առ ժամանակ». ասել է՝ ՄՀԲԲ-ում արձանագրվածը (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 406):

времени.... и 2) места...."⁹: Ասել է՝ արդի պարսկերենում «*gāh*-ը «տեղ» իմաստ է արտահայտում միայն իբրև բաղադրյալ բառերի վերջին բաղադրիչ: Եվ քանի որ հայերենի՝ հիշատակված բարբառային բառարանները *qah* հնչյունական տարբերակ չեն վկայում, կարելի է ենթադրել, որ ՆԲՇ-ին հավելված պարսկերեն «*gāh*-ին հնչյունական արտահայտությամբ և «Ժամանակ, պահ» նշանակությամբ ուղղակի համընկնող *qah*-ը անմիջական նոր փոխառություն է:

Թփանք-ը վկայվում է միայն ՄՄՁ 775-ում՝ *Զէն. սպարազինութիւն. անօթ պատերազմի. գործի* պատերազմի. (իսկ մասնաւոր անունը) սուր. սուսեր. դալապր. նրան. դաշոյ. թուր. վաղարկաւոր*. արդն*. մարտացու. աշտէ. տէգ*. նիզակ. գեղարդ. ասպար. վահան. մկունդ. զրահ. վերտ. վարապանակ*. սաղաւարտն*. հրացան. հրազէն. թոփ. նէտ. աղէղն. կապարճ*. լայնալիճք. փքին. պարս. պարսատիկ ՆԲՇ-ում*¹⁰:

Հայերենի բարբառներում հնչյունական տարբերակներով գործածվող *թփանք* «հրացան» բառի *թփանք* տարբերակը բառարանային տվյալներով որևէ բարբառում արձանագրված չէ: ՄՀԲ-ն նշում է պարսկերեն *tofāng-ից թւագ, թլւանկ, թուանկ* տարբերակները (հ. Բ, էջք 258, 263, 269): ԱՄԳՀՊ-ում *թւանկ*-ը ներառվել է թուրքերեն բառերի ցանկում՝ *tufank* (հ. Ա, էջ 285): Նշված տարբերությունն արձանագրվում է ոչ թե փոխաստու լեզվի ճիշտ կամ ոչ ճիշտ լինելը «Գացահայտելու», այլ փոխաստու լեզվում -*թ*- հնչյունի առկայությունը փաստելու համար: Հրաչյա Աճառյանը նշում է նաև, որ ժողովրդախոսակցական և գրական թուրքերենի -*թ*- հրնչ-

⁹ Персидско-русский словарь, т. 2, ст. 383-384.

¹⁰ Ինչ վերաբերում է աստղանիշով բառերին, ապա հարկ է նշել՝ ՄՄՁ 3100-ում՝ *գործիք* բառն է, ՄՄՁ 873-ում՝ *վաղակաւոր* տարբերակը, ՄՄՁ 566(1)-ում՝ *արդն*-ը առկա չէ, ՄՄՁ 6762-ում՝ *տէք*, ՄՄՁ 566 (1)-ում՝ *վերապանակ*, ՄՄՁ 775-ում՝ *վարանապակ* և *սաղաւարդն*, ՄՄՁ 566 (1), 6762, 3110-ում՝ *դոփ* տարբերակները, իսկ ՄՄՁ 775, 873-ում՝ *կապարճ*-ը չի վկայվում:

յունը հայերենում « = » (հավասար՝ Ն. Հ.) է -ֆ-ի¹¹ միաժամանակ «թրք. تیفنک tüfenk»-ի թիւֆէնկ...., թըվանք...., թըվէնկ...., թըվանգ» տարբերակներն արձանագրելով համապատասխանաբար Պոլսի, Վանի, Նոր Նախիջևանի, Ղարաբաղի բարբառներում¹²: Հիշատակելի է նաև Հովհաննես Մուրադյանի հավանական այն ենթադրությունը, որ «հայերենում ֆ-ն որպէս հնչյուն գիտակցվել է նախ արևմտյան տարածքի բարբառներում, ոչ ուշ, քան VIII դարը, և հետագայում միայն սկսել է տարածվել դեպի **հարակից շրջանները**, չընդգրկելով, սակայն, ամբողջ հայերենը»¹³, որքանով հայտնի է ֆ հնչյունի բացակայություն-չգոյությունը Թբիլիսիի, Մեղրիի, Հավարիկի, Խոյի (Ուրմիայի)¹⁴, Մարաղայի և Ղարաբաղի բարբառներում¹⁵: Հայերենի բարբառներում գործածվող հնչյունական տարբերակներից *թփանք*-ին «հարազատ» է *թֆանք*-ը, որը ՀԼԲԲ-ն վրկայում է Չհալմահալի բարբառում¹⁶ (հ. Բ, էջ 136): Թեև հավանական չի թվում, որ Չհալմահալի բարբառը կրող անձը, որին խորթ չէր ֆ հնչյունը, այն փոխարիներ *փ*-ով: Ուրեմն և կարելի է ենթադրել, որ ձեռագիրն ընդօրինակողը պատկանել է ֆ հնչյուն չունեցող տարածքի, և ֆ-ն արտագրելով *փ՝ թֆանք*-ը դարձրել է *թըփանք*: Բայց և միաժամանակ հարկ է փաստել, որ ֆ հնչյուն չունեցող նշված տարածքներում գործածվում են բառի բոլորովին այլ տարբերակներ:

¹¹ Հ. Աճառեան, Թուրքերենի ազդեցութիւնը հայերենի վրայ եւ թուրքերէնէ փոխառեալ բառերը Պոլսի եւ հայ ժողովրդական լեզուին մէջ համեմատութեամբ Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջեանի բարբառներուն, հ. Գ, էջ 31:

¹² Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 136:

¹³ Հ. Մուրադյան, Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. I, էջ 262:

¹⁴ Գ. Ջահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջք 47, 51-62: Այդ է փաստում նաև Ա. Ղարիբյանը (Ա. Ղարիբյան, Համառոտություն հայ բարբառագիտության, Ե., 1941, էջ 264): Մ. Ասատրյանի հավաստմամբ, սակայն, Խոյի բարբառում ֆ հնչյուն չկա (Մ. Ասատրյան, Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Ե., 1962, էջ 19-20):

¹⁵ Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., ն.տ.: Տե՛ս նաև Կ. Դավթյան, Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, էջ 62:

¹⁶ Չհալմահալի բարբառն ունի -ֆ- հնչյուն. տե՛ս Հ. Աճառեան, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, էջ 242:

Հարկ չէր լինի անդրադառնալու *թփանկ* բառին, եթե այն արձանագրած չլիներ վաճառական և բանահավաք, ծնունդով խոտըրջուրցի Եղիա Մուշեղյան Կարնեցին XVIII դ. 20-ական թթ. «հայատառ թուրքերենով» կազմած «Թուրքերեն-հայերեն բառարան»-ում¹⁷, որը լույս է տեսել Բաբկեն Չուգասզյանի աշխատասիրությամբ: Նրա կարծիքով՝ Կարնեցին, չունենալով «լեզվական կոտ գիտելիքներ» և լինելով «արևմտահայերենի կրող», «դժվարությամբ է կողմնորոշվել և թուրքերենի ձայնեղները հայերեն տառադարձելիս երկվություն է հանդես բերել՝ դրանք տառադարձելով մերթ հայերեն ձայնեղներով և մերթ խուլերով»¹⁸: Դրանից բացի՝ ըստ Բաբկեն Չուգասզյանի՝ «բարբառային բառերի մի մասըգալիս է Կարինի՝ Մուշեղյանի մայր բարբառից, իսկ մյուս մասը՝ հայերենի արևելյան բարբառներից», քանի որ նա իբրև վաճառական և Արևելյան հնդկական ընկերության պաշտոնյա եղել է բազմաթիվ երկրներում¹⁹: Նկատի առնելով Բաբկեն Չուգասզյանի դիտարկումները՝ քննվող բառի առնչությամբ, այդուհանդերձ, հարկ է փաստել, որ Կարնո բարբառին վերաբերող մենագրության մեջ *թըվանք* տարբերակն է (բարբառում էլ առկա է *թ* հնչյուն)²⁰: Կարելի է հավանական համարել, որ Կարնեցին իր շրջագայությունների ժամանակ լսել և գրի է առել *թփանկ* բառածևը (փաստ է բառարանում արձանագրված լինելը), սակայն անհայտ է՝ որ տարածքից:

Թաշկինակ. դաստարակ. դաստիշոր(ն). վարշամակ. սրբիչ. ձեռ(ն)ացինջ. ջնջան (ՄՄԶ 566(I), 246ա. 873, 194ա. 3110, 88բ. 6762, 108բ) ՆԲՇ-ն, թերևս, տրոհելի է երկու՝ «Թաշկինակ» և «սրբիչ» նըշանակող հատվածների:

Թեև Գևորգ Ջահուկյանը հայերենի հնագույն շրջանին բնորոշ է համարում *թաշկինակ - դաստառակ - սուղար - վարշամակ* (ՀԼՊՆԺ, էջ 398) բարբառային տարբերակները՝ նախապես արձա-

¹⁷ Եղիա Մուշեղյան Կարնեցի, Թուրքերեն- հայերեն բառարան, Ե., 1986, էջ 114:

¹⁸ Ն. տ., էջ 22:

¹⁹ Ն. տ., էջ 24:

²⁰ Հ. Մկրտչյան, Կարնո բարբառը, Ե., 1952, էջ 35, 142:

նագրելով, որ «Անձեռոց, սրբիչ... բառերը կազմված են բնիկ հընդելլոպական արմատներից, մինչդեռ դաստառակ, սանտր ուշ շրջանում մուտք գործած բառեր են» (ՀԼՊՆԺ, էջ 263), բայց և ԳՀԲ-ն նշում է միայն երկու բառ՝ «թաշկինակ, վարշամակ» (էջ 284): Միջին հայերենի և հայոց լեզվի բարբառային բառարաններում «թաշկինակ» իմաստով արձանագրվում են *դաստառճա* (ՄՀԲ, հ. Ա, էջ 167) և *դաստամալ* (ՀԼԲԲ, հ. Ա, էջ 309-310) փոխառյալ բառերը: *Դաստիմալ, դեստամալ, դաստառակ* հնչյունական տարբերակներն են գործածում ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծները²¹, իսկ *դաստառչայ*-ը վկայվում է միջին հայերենում (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 278): Միջին հայերենին է բնորոշ նաև թուրքերենից փոխառյալ *եսդլուխ* -ը՝ «թաշկինակ» իմաստով (ն.տ., էջ 275): Միաժամանակ հարկ է արձանագրել ԲՀ-ի բացատրությունը՝ «Թաշկինակ - որով զքիրտն սրբեն, որ է վարշամակ, կամ մանտիլ, կամ ռուփակ, կամ դաստառակ, կամ քոլ» (ԲՀ, էջ 116): Ինչ վերաբերում է *դաստիշոր(ն)* բառին, չի կարելի բացառել, որ գրիչը ցանկացել է կազմել քիչ թե շատ հասկանալի բառ՝ պարսկերեն *դաստ* «ձեռք»²² և հայերեն *շոր* արմատներով, ասել է՝ «ձեռքի լաթ, շոր» (վերջինը միջին հայերենում, արևմտահայ մի քանի բարբառներում (հատկապես Խարբերդ, Բուլանքլի) նշանակում է «կտոր, լաթի կտոր(ներ), հին - մին լաթ» (ՄՀԲ, հ. Բ, էջ 222-223: ՀԼԲԲ, հ. Դ, էջ 273. հմմտ.՝ նաև ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 531)), ճիշտ ինչպես լատիներեն *mantēle* (man(manus)-ձեռք և *tēla*-կտոր), հունարեն *χειρόμακτρον* (χειρο-ձեռք և μακτρον-լաթ, կտոր) բառերը, որոնք, նախապես նշանակելով «սրբիչ», հե-

²¹ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը (XVI - XVII դդ.), աշխ.-մբ՝ Հ. Սահակյանի, հ. Ա, Ե., 1986, էջ 714. հ. Բ, Ե., 1987, էջ 722:

²² Լ. Հովհաննիսյանի դիտարկմամբ՝ «Հայերի (կամ... հայ հեղինակի) համար, անշուշտ, հասկանալի են եղել իրանական բառերը, ուստի նա իմանալով, ասենք, *խուն, դաստ* բառերի նշանակությունը, նրանցով կարող էր ստեղծել նոր բառեր, այս դեպքում պարտադիր չէ, որ այդ և նման բառերը անպայման անկախորեն կիրառվեին հայերենում» (Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, էջ 136):

տագայում գործածվել են «թաշկինակ» իմաստով²³։ Այս առիթով էլ հարկ է արձանագրել *սրբիչ*-ի՝ ՄՀԲ-ում վկայված «անձեռոց» իմաստը (հ. Բ, էջ 348)։ Ինչ վերաբերում է *-ի*- մասնիկին, ապա այն, ամենայն հավանականությամբ, պարսկերենում սեռական հոլովին բնորոշ իզաֆեթային կիրառությունն է²⁴։

ՆԲՇ-ում *սրբիչ* բառին հաջորդում է հայերեն *ձեռն* (և *ջինջ* («.... որից ջնջել՝ սրբել, մաքրել....»։ տե՛ս ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 128) արմատներով բաղադրված *ձեռն(ն)աջինջ*-ը՝ «ձեռքը մաքրող, սրբող» իմաստով։ Թերևս հարկ է հավելել նաև և՛ իբրև «սրբիչ», և՛ իբրև «շոր» հիշատակվող *ջնջան*-ը (տե՛ս ՀԱԲ, ն. տ.)։

ՄՄՁ 775-ում (60ա) ՆԲՇ-ին հավելվում է *մանտիլ* բառը։ Հրաչյա Աճառյանը *մանտիլ* «գլխի թաշկինակ»-ը նշում է այն բառերի շարքում, որ «փոխ են առնված ոչ թե ուղղակի լատիներենից, այլ հունարենի միջոցով, ըստ որում ներկայացնում են ճիշտ այն ձևերը, որ կրել են լատիներեն բառերը հունարենի մեջ»²⁵։ *Մանտիլ*-ը գործածում են Առաքել Դավրիժեցին (Ինձ դաստառակ անուն ասի, Ըստ բարբառոյ Հայոց ազգի, Հոռոմ լեզուաւ՝ մանտիլ ասի, Բիրտ եւ հպարտ նենգաւորի)²⁶, Աբրահամ Կրետացին (Որ էր. մանտիլ սեւագոյն, քայց՝ պատուական.... Տարակոյս էր ինձ, թէ զարդ կարէ Խալիֆայն ի գլուխն փաթաթել զմանտիլն....)²⁷։ Բառը «Արտախուրակ պարսից։ մենտիլ» բացատրությամբ հիշատակում

²³ Մանրամասն տե՛ս Ն. Սիմոնյան, Մտուգաբանական դիտարկումներ, Բանբեր Երևանի համալսարանի. բանասիրություն, 130.2, 2010, էջ 49-50։ Հմմտ.՝ նաև ՀՀԸԲ-ում «Սրբիչ», գ. 1. Անձեռոց, դաստառակ։ Երեսսրբիչ, ձեռնասրբիչ։ 2. Ջնջան, ջնջոց, փալաս» բառաշարքը (ՀՀԸԲ, էջ 590)։

²⁴ Գ. Նալբանդյան, Պարսից լեզվի քերականություն, Ե., 1980, էջ 154։

²⁵ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II Մաս, էջք 40, 42։ Տե՛ս նաև ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 252։

²⁶ <http://digilib.aua.am/book/122/122/1225/%D5%8F%D5%A1%D5%B2%D5%A5%D6%80>

²⁷ <http://gradaran.ejmiatsin.am/patm-abraham-kretaci.html>

է Մխիթար Սեբաստացին (ԲՀԼՄՍ, էջ 673): Փոխառյալ այս բառը²⁸ հանդիպում է հայերենի բարբառներում «թաշկինակ» (Պոլիս, Վան. ՀԼԲԲ, հ. Դ, էջ 25)²⁹ և «կանացի գլխի թաշկինակ, վարշամակ» իմաստներով (Թբիլիսի, Կարճևան, Համշեն, Նոր Նախիջևան. ՀԼԲԲ, հ. Դ, էջ 22): ՄՀԲԲ-ն և ՄՀԲ-ն նույնպես նշում են «գլխաշոր, վարշամակ»-ը (ՄՀԲԲ, ն. տ.: ՄՀԲ, ն. տ.): Հարկ է նաև արձանագրել, որ, Պոլսի բարբառից բացի, մյուսներում, ըստ բառարանների, *մանդիլ* հնչյունական տարբերակն է:

Իրան. հասակ. մարմին հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 109 ա. 566 (I), 247բ) առկա *դրակ* բառի համար Հրաչյա Աճառյանը նշում է. «... այս անձանօթ բառը գտնում եմ միայն Գեորգ Դպրի պարսկերեն բառարանում՝ էջ 37 ա, *գաս* բառի բացատրությամբ մեջ» (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 691)՝ «հասակ» նշանակությամբ: Եվ քանի որ վերոնշյալ բառարանը լույս է տեսել 1826 թ., ուրեմն կարելի է նշել, որ *դրակ* «անձանօթ» բառը հանդիպում է նախ XVIII դարից ավանդված ՁԲ-ում: Բառը հիշատակվում է ՄՀԲԲ-ում «մարդու հասակը, բոյը» բացատրությամբ և «հագուսդեպ բառ» նշումով (հ. I, էջ 542):

Օդի հենաբառով ՆԲՇ-ն վկայում են երկու ՁԲ-ներ. ՄՄՁ 775-ը՝ *Օդի. գինի. պօզայ. օշարակ. շիրե. շերպեթ* (79բ), և ՄՄՁ 566(I)-ը՝ *Օդի. ցրի. արախ* (278բ): Առաջինն ակնհայտորեն առավել ընդգրկուն է, որքանով ՆԲՇ-ն լրացնում են *պօզայ, շիրե, շերպեթ* փոխառյալ բառերը:

Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ թուրքերենից փոխառյալ *boza* բառը³⁰ գործածվում է Պոլսի, Նոր Նախիջևանի բարբառներում՝ *պօզա*

²⁸ ՄՀԲ-ն նշում է՝ «արաբ., պարսկ. mândil» (2009, էջ 491), ՄՀԲԲ-ն՝ «յուն. mantéla, թաշկինակ» (հ. III, էջ 251): Տե՛ս նաև Ն. Միմոնյան, Ստուգաբանական դիտարկումներ, էջ 49-50:

²⁹ Հ. Աճառյան, Թուրքերենի փոխառեալ բառերը Պոլսի հայ ժողովրդական լեզուին մեջ համեմատությամբ Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջևանի բարբառներուն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, էջ 228: Աշխատության մեջ Հ. Աճառյանը նշում է բառի՝ արաբերենից փոխառված լինելը («=արաբ. مندیل mendil»):

³⁰ Boza “быза, напиток из проса”. Турецко-русский словарь, М., 1977, стр. 129.

«կորեկաջուր, կորեկով շինուած ըմպելի մը. bozan»³¹, ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ Եվդոկիայի³² (Ամս.) և Հավարիկի բարբառներում՝ համապատասխանաբար՝ *պոզա*՝ «Կորեկից պատրաստած ըմպելիք» (հ. Ե, էջ 97), և *բոզա*՝ «1. Կարասի մեջ եղած՝ եփը տեղը խաղողի հյութ: 2. Կորեկից պատրաստած խմիչք» (հ. Ա, էջ 204), հնչյունական տարբերակներով³³: Հրաչյա Աճառյանը նշում է, որ արձանագրում է «միայն պոլսահայ բարբառին թրքական փոխառութեանց ձայնական փոփոխութիւնները», քանի որ «.... մեր փոխառութիւնները բոլորն ալ կը պատկանին ժողովրդական փոխառութեան տեսակին և ըստ այսմ առաջ եկած են բուն ժողովրդական թուրքերէնէն»³⁴, իսկ «Ժողովրդական *b* ձայնին դէմ գրականը ունի միշտ *բ* ձևը, որ կը հնչուի նոյնպէս *b*. այս հնչումը անփոփոխ կը մնայ նաև մեր փոխառութեանց մէջ. Օրինակ՝ *جَزْ بَ* bezzaz = bezaz = պէզազ «կտաւալաճառ»»³⁵: Հետևաբար ենթադրելի է, որ *պոզա*-ն ՆԲՇ-ում ներառել է Պոլսի բարբառը կրող անձնավորություն: Բառն արձանագրում է Մխիթար Մեքաստացին՝ «կորեկօղի, ցքի կորեկի, խազմուզ ի կորեկէ» նշանակությամբ (ԲՀԼՄՍ, 551 (1580)), հիշատակում՝ Ստեփաննոս Ագոնցը («Նոյնպէս և ըմպելին է յոռի իմն գարեջուր, այն է՝ պօզայ»)՝ *Բօզայ* տարբերակն է կիրառում Զաքարիա Ագուլեցին³⁷:

³¹ Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 299:

³² Հարկ է արձանագրել, որ «Եւդոկիոյ Հայոց բարբառէն քաղուած գաւառական բառերու» ցանկում այն չի նշվում. հմմտ.՝ Յ. Գազանճեան, Եւդոկիոյ հայոց գաւառաբարբառը, էջ 21-23:

³³ ԲՀ-ն բառը հիշատակում է *օղի*-ն բացատրելիս՝ «- բօզայ, կամ ցքին, կամ արաղ» (էջ 338):

³⁴ Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 17:

³⁵ Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 29: Հ. Աճառյանը նշում է, որ «Տառադարձութեան մէջ Նոր-Նախիջևանի ձևերը Պատկանեանի տառադարձութեամբ (են) և ճիշտ ու ճիշտ համապատասխան պոլսականին....» (ն.տ., էջ 16): Թէև հարկ է նշել, որ Գ. Զահուկյանը Նոր Նախիջևանի բարբառում բառասկզբի ձայնեղ պայթականների խլություն չի արձանագրում (Գ. Զահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 45, 52):

³⁶ Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, աշխատասիրութեամբ Ստեփաննոսի Ագոնց, Մասն III, Վէներիկ, 1801, էջ 571:

³⁷ http://www.ysu.am/files/14N_Dilbaryan.pdf

Պարսկերենից փոխառյալ *շիրե*-ն, ըստ ՀԼԲԲ-ի, հայերենի բարբառներում առկա է «Մզած խաղողի հյութ, քաղցու»³⁸ նշանակությամբ և հնչյունական տարբերակներով, իսկ նշված հնչյունական տարբերակը գործածվում է Սեֆաստիայում, Եվդոկիայում, Ամասիայում, Մալաթիայում (ՀԼԲԲ, հ. Դ, էջ 243): Բայց և «դեռ չըխմորված քաղցր նոր գինի» իմաստով՝ միայն Վանի և Ղարաբաղի բարբառներում (ՀԼԲԲ, ն. տ.):

Շիրայ բառը *Քաղցու* բառահոդվածում հիշատակում են Մըկըրտիչ Ավգերյանը³⁹, ԱԲ-ն (էջ 821): Հակոբոս Պոզաճյանը *շիրե*-ն բացատրում է որպես «քաղցու. խազմուզ. արին խաղողոյ»⁴⁰: ՄՀԲ-ն նույնպես հիշատակում է իբրև «քաղցր հյութ, քաղցու» (հ. Բ, էջ 595): Հրայր Աճառյանը նշում է «խաղողի ջուր» *շիրա*-ի՝ թուրքերենից, վերջինի էլ՝ պարսկերենից փոխառյալ լինելը («= թրք. شیره šēra = պրս. شیره šīre»)⁴¹: «Քաղցր հյութ, քաղցու» նշանակությամբ *շիրա*(յ)-ն իբրև բարբառային բառ են վկայում ՄՀԲԲ-ն (հ. III, էջ 518), ԱՀԲԲ-ն (էջ 1109), ԺՀԼԲԲ-ն (հ. IV, էջ 74): Հարկ է նշել, որ արդի պարսկերենի բառարանում شیره [šīre] նշանակում է նաև "вино. молодое вино", հազվադեպ էլ (редко)՝ "виноградное вино"⁴²: Ուրեմն նկատի առնելով *շիրե*-ի՝ պարսկերենից փոխառյալ լինելը, նաև հայերենի բարբառներում, ՆԲՇ-ում առկա հնչյունական տարբերակները և իմաստային տարբերությունները՝ կարելի է այն համարել անմիջական նոր փոխառություն: Եվ եթե ընդունելի է *շիրե*-ի «գինի» նշանակությունը, կարելի է նաև ենթադրել, որ ըն-

³⁸ Ըստ Լ. Հովհաննիսյանի՝ «Անուշահամ գինու տեսակ է և քաղցու-ն». տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն (III մաս). Խաղողագործություն-գինեգործություն, Ե., 2018, էջ 35:

³⁹ Առձեռն բառարան Հայկազնեան լեզուի, Յօրինեաց Հ. Մկրտիչ վարդապետ Աւգերեան, Վենետիկ, 1846, էջ 774:

⁴⁰ Համառոտ բառարան ի տաճկականէ ի հայ ի պէտս դարոցաց, Յօրինեալ ի Հ. Յակովբոս վ. Պօզաճեան, հ. II, Վեննա, 1841, էջ 718:

⁴¹ Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 262:

⁴² Персидско-русский словарь, т. 2, ст. 125.

դօրինակողը իրապես տիրապետել է պարսկերենին կամ էլ եղել է Վանի կամ Ղարաբաղի բարբառախոս վայրերից:

Նկատելի է նաև, որ *շիբե* և *սօզա* բառերն արձանագրվել են Եվդոկիայի բարբառում, սակայն մի դեպքում տարբերությունն իմաստային է, մյուս դեպքում՝ հնչյունական:

Ինչ վերաբերում է «օշարակ» նշանակությամբ *շերպեթ* հրնչյունական տարբերակին, ապա այն, ըստ ՀԼԲԲ-ի, առկա է Կարինի (Շիրակ), Սուրմալուի բարբառախոս վայրերում (հ. Դ, էջ 211): Մանվել Զախջախյանը նաև այս բառով է բացատրում *Púrğa*-ն՝ «մաքրողական դեղը»⁴³: *Շերբեթ*-ը բարբառային բառ է դիտում ՄՀԲԲ-ն (հ. III, էջ 514): Միջին գրական հայերենում *շարբաթ*-ը միայն «շաքարաջուր»-ն է (ԱՄԳՀՊ, էջ 270)՝ ՄՀԲ-ի վկայությամբ նաև *շարպաթ* հնչյունական տարբերակով (ՄՀԲ, 2009, էջ 591)⁴⁴: Թեև հետազոտողները նշում են, որ «փոխատու լեզուների համապատասխան ձևերը չեն օգնում» հայերենի բարբառներում գործածվող «տվյալ հասկացությունն արտահայտող բոլոր զուգաձեվերը մի այնպիսի նախաձևի հանգեցնելուն, որից օրինաչափորեն ծագած լինեին դրանք»⁴⁵, բայց, այդուհանդերձ, հարկ է արձանագրել, որ արդի բառարանները նշում են "шербет; сладкий напиток; сироп"-ի՝ արաբերեն شربات [šerbat]⁴⁶ և թուրքերեն şerbet հնչելը⁴⁷, որոնցով էլ, թերևս, կարելի է ամրագրել ըստ Ստեփան Մալխասյանցի՝ *շերպեթ*-ի «տաճկերենից» փոխառված լինելը:

Հատկանշական է, որ փոխառյալ վերջին երկու բառերը հաջորդում են *օշարակ*-ին, որը, ըստ բառարանների, փոխառվել է

⁴³ Բառարան յիտալական լեզուի ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 620:

⁴⁴ *Շարպաթ*-ն արձանագրվում է նաև XIV դ. «լատինաբան հայերեն»-ում (Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 248):

⁴⁵ Ա. Խաչատրյան, Հնչյունաբանության ուսումնասիրության սկզբունքները հայ բարբառագիտական աշխատություններում, Հայերենի բարբառագիտական առլաւ, 2, Ե., 1985, էջ 101:

⁴⁶ X. Баранов, Арабско-русский словарь, М., 1984, ст. 397.

⁴⁷ Турецко-русский словарь, ст. 808.

պահլավերենից (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 615: ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 608)⁴⁸ և լայնորեն գործածվում է հայերենում «այլևայլ հիւրերից պատրաստուած ախորժահամ ըմպելիք, մրգահյոյ» նշանակությամբ (ԱՀԲԲ, էջ 1591: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 786): Նկատի առնելով վկայությունները հավանաբար շիրէ-ն ՆԲՇ-ում ներառվել է՝ հաշվի առնելով «մրգահյոյ» իմաստը: Հետևաբար հավանական է բառին առնչվող երկու մոտեցում՝ կա մ ընդօրինակողը տիրապետել է օտար լեզվի, կա մ էլ պարզապես հավելել է իր իմացածը:

Անդրադառնալով *Օղի. ցքի. արախ* ՆԲՇ-ին՝ հարկ է արձանագրել, որ գրաբարի և արդի հայերենի բառարաններում վկայված *օղի* («ցքի, բարի և ոգելից ըմպելի».... (արդի գրականում՝ «արաղ» իմաստով). ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 613) և *ցքի* («արմաից պատրաստուած մի տեսակ արբեցուցիչ ըմպելիք, օղի». ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 465) բառերով⁴⁹ կազմված ՆԲՇ-ում առանձնանում է, ըստ ՄՀԲ-ի, պարսկերենից փոխառյալ *արաղ*-ը՝ *արախ* տարբերակով, որն առկա է Մարտիրոս Դրիմեցու երկերում (ՄՀԲ, 2009, էջ 84)⁵⁰: *Արաղ*-ը գործածվում է բարբառային ընդարձակ տարածքում, կարելի է ասել՝ բարբառային ընդհանրական կիրառություն ունի (ՀԼԲԲ, հ. Ա, էջ 119): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *արաղ*-ը «խակց.» նշումով է (ԱՀԲԲ, էջ 125: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 205):

Օձի հեևաբառով (ՄՄՁ 566(I), 278բ. 775, 79բ. 873, 220բ. 3110, 112ա. 6762, 130ա) ՆԲՇ-ում վկայվող *գրապան*-ը գրաբարի տալգիր բառարաններում «եզր զգեստուց, որպէս զօձեօք և զլանջօք և զքղանցիւք» նշանակությամբ է (ՆՀԲ, հ. I, էջ 584: ԱԲ, էջ 227: ԳԲ, հ. Ա, էջ 342): Հրաչյա Աճառյանը «իրանեան փոխառութիւն»՝ «հագուստի վիզը. հագուստի եզրերը՝ վզի, լանջքի և քղանցքների վերայ» իմաստով *գրապան*-ի համար «յետնաբար» նշում է *գրապան* «գրպան, ջէք»-ը. նրա հավաստմամբ՝ *գրպան* «ջէք»-ը միակն է ար-

⁴⁸ Արդի պարսկերենի բառարանն այն բացատրում է իբրև «հյոյք»՝ افشرد [āfšore] "2) сок". Персидско-русский словарь, т. 1, М., 1983, стр. 107.

⁴⁹ *Օղի* և *ցքի* բառերի մասին տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 36-38:

⁵⁰ *Արաղ*-ն արձանագրվում է նաև XVII դ. «լատինաբան հայերեն»-ում (Վ. Համբարձումյան, Լատինաբան հայերենի պատմություն, էջ 257):

դի գրականում (ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 602): ՄՀԲԲ-ն, պահպանելով վկայվածը, համեմատության եզր է առաջարկում *գրպան*-ը (հ. I, էջ 474): ՄՀԲ-ում *գրպանակ*-ը «փոքր գրպան»-ն է (ՄՀԲ, 2009, էջ 154):

Փոխառյալ բառերի առատությամբ առանձնացող ՄՄՁ 775-ում *Ռատ. առատ. ճոխ. շատ կամ քաջ. բարի* ՆԲՇ-ի (79բ) հենաբառը «մոգերին տրուած մի տիտղոս» իմաստով պահլավերենից փոխառյալ *rāt*-ն է (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 142): Գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են «իմաստուն. ներհուն. հմուտ. ճոխ. պատուաւոր. մեծ», «Տէր (իբրև մակդիր մոգալետաց մոգալետի)» նշանակությունները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 681: ԱԲ, էջ 709: ԳԲ, հ. Բ, էջ 434): ՄՀԲԲ-ն «(Կրօն.)» նշումով մասնակիորեն է պահպանում դրանք (հ. IV, էջ 158): ՄՀԲ-ում «Մանր ժամանակագրություններ»-ից քաղված «առատաձեռն. մեծահոգի, վեհանձն, ազնիվ» իմաստներով *ըռատ* տարբերակն է (ՄՀԲ, 2009, էջ 224): Հնչյունական նույն տարբերակը, սակայն «ավագ» նշանակությամբ, վկայվում է միջին գրական հայերենում (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 279): Մանվել Զախջախյանի բացատրությունն է՝ «առատ. պատուաւոր. ճոխապէս» (ԶԲ, էջ 1225): Հատկանշական է, որ «առատ, շատ» իմաստներով *ռատ* բառը գործածվում է միայն Վանի բարբառում (ՀԼԲԲ, հ. Ե, էջ 230): Եվ քանի որ ակնհայտ է ԶԲ-ում և Վանի բարբառում *ռատ*-ի՝ հնչյունական արտահայտությամբ և նշանակությամբ ուղղակի համընկնումը, ենթադրելի է, որ գրիչը Վանի բարբառը կրող է:

Վարժ «կրթութիւն, դաստիարակութիւն, ուսմունք. վարժված, հմուտ, փորձառու» («= Պիլ. varz «գիտութիւն, իմաստութիւն, խոհականութիւն...») փոխառյալ արմատով (նշանակությունները տե՛ս ՀԱԲ, հ. 4, էջ 321)⁵¹ և *-ակ* իրանական ածանցով (ԶՀԱԲ, էջ 794) բաղադրված *վարժակ* բառն առկա է *Աշակերտ. դեռավարժ. դեռակիրթ. ուսումնական* ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 102ա. 566 (I), 236բ): Մխիթար Մեքաստացին վկայում է ոչ միայն «վարժող. կամ կրթօղ», այլև «Իսկ մերթ վարժեցեալ. կամ կրթեցեալ. և կամ հմուտ»

⁵¹ Պարսկերեն وزیدن «մարգել, վարժեցնել», ورزیده «1. մարգված. 2. փորձված». տե՛ս Գ. Նալբանդյան, Պարսկերեն-հայերեն բառարան, Ե., 1987, էջ 638:

իմաստները (ԲՀԼ, էջ 1054 (1113)): Կարելի էր ենթադրել, որ այն բառարաններում «կրթական... և ճգնող», «ուսումնական» նշանակություններով ստկա *վարժական*-ի (ՆՀԲ, հ. II, էջ 793-794: ԱԲ, էջ 753) սխալ գրությունն է, եթե *վարժակ*-ը՝ «հագուսդեպ բառ» նշումով, բայց և «Վարժեցնող, ուսուցանող, կրթող» իմաստով չվկայվեր ՄՀԲԲ-ում (հ. IV, էջ 311): Հարկ է նաև հիշատակել ԺԴ դ. հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններում արձանագրվող «սովորող» իմաստով *վարժող*(ք)-ը⁵²: Հետևաբար կարելի է հավանական համարել, որ «աշակերտ, սան» նշանակությամբ *վարժակ*-ը ժամանակին գործածվել է «մեր ժողովրդական խոսվածքի մեջ»:

Այսպիսով՝ քննվող բառերը մեծավ մասամբ փոխառվել են իրանական լեզուներից. դրանք հնչյունական տարբերակներով և տարբեր նշանակություններով գործածվում են հայերենի բարբառներում. մի քանիսն էլ բարբառային ընդհանրական կիրառություն ունեն:

⁵² Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառարան, էջ 264:

ՓՈԽԱՌՅԱԼ ԱՐՄԱՏՈՎ (ԲԱՌՈՎ) ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՁԲ-ներում առկա են նաև փոխառյալ արմատով (բառով) և հայերեն մասնիկով կազմություններ¹: Հետազոտողներն այսպիսի կազմությունները փոխառություն չեն համարում: ՁԲ-ները քննելիս որդեգրվում է այս մոտեցումը: Ինչ վերաբերում է «փոխառյալ» բայերին, ապա նկատի է առնվում, որ «դրանք փոխադրվել են հայերենի մեջ իրենց հիմնական մասով և բայական ձևավորում են ստացել հատկապես -ել մասնիկով»²:

Աճապանալ-ը^{*} վկայվում է *Զարմանալ. հիանալ. սքանչանալ. հրաշանալ. սիրանալ. ապշել. ի հիացման լինել. հիմարանալ*^{**} ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 566(I), 143ա. 3110, 85բ. 775, 58բ. 873, 192բ. 6762, 106բ): ՄՀԲ-ն «զարմանալ, հիանալ» նշանակությամբ ունի *աճապ մնալ, յաճապ գալ* հարադրական կազմությունները (հ. Ա, էջ 36): Թեև ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ *աճապ-ը* նաև *աջաբ, աճեփ* տարբերակներով գործածվում է հայերենի և՛ արևմտյան, և՛ արևելյան խմբակցության մի շարք բարբառներում (ՀԼԲԲ, հ. Ա, էջ 96), սակայն *անջըբնալ* բայն առկա է միայն Մոկսի բարբառում³: Վերջինիս բայական համակարգը քննելիս նաև Մարո Մուրադյանը հավաստում է բարբառում առկա *անջըբնալ* «զարմանալ»-ը: Ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ *աջերնալի* «զարմանալի» ածականը նույնպես գործածվում է միայն Մոկսի բարբառում (ն. տ.), սակայն բարբառի ձևաբանական իրողությունները ներկայացնելիս հեղինակը չի անդրադառնում ածական ան-

¹ Օտար հիմքով (արմատով) բայերի մասին տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները, էջ 114-120:

² Ա. Աբրահամյան, Բայակազմական մի քանի երևույթներ ժամանակակից հայերենում, Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 7-8, 1960, էջ 126:

^{*} ՄՄՁ 6762-ում առկա է *աճապանել* տարբերակը:

^{**} ՄՄՁ 566 (I)-ում առկա է *յիմարանալ-ը*, ՄՄՁ 3110-ում՝ *հիմարեցալ*, ՄՄՁ 775, 873-ում՝ *յիմարեցալ* բայաձևը:

³ Մ. Մուրադյան, Ուրվագիծ Մոկսի բարբառի, Հայերենի բարբառագիտական առկա, 1, Ե., 1982, էջ 166:

վանք, բնականաբար *աջեքնալի* «զարմանալի»-ն աշխատանքում չի արձանագրվում: Բայց և բարբառում գործածվող *անջրքնալ* բայը հնարավորություն է ընձեռում հավանական համարելու նաև *աջեքնալի* ածականի գոյությունը, մանավանդ հայերենում առկա են անորոշ դերբայից *-ի* ածանցով բաղադրված նմանատիպ կազմություններ, ինչպես՝ *սիրելի, համակրելի, ցանկալի, տանելի* և այլն⁴:

Պարսկերենից փոխառյալ *لاغر* [лағәр] "тощий, худой"⁵ հիմքով *լղարանալ* կազմությամբ է ավարտվում *Հիւծել. ծիրել. մաշել. հաշել. նուաղիլ. նուազել. հալիլ. յոսկերսն հենուլ. վատիլ. վտտիլ* ՆԲԾ-ն (ՄՄՁ 566(I), 256ա. 775, 66ա. 873, 202ա. 3110, 97բ. 6762, 115ա)⁶: Այն վկայում է Հակոբ Վիլլոտը *Contabsfco, Maceo, Tabefco* բառերը թարգմանելիս՝ առադրելով *վատիլ, հաշիլ, մաշիլ, ծիրիլ, նիհարիլ* և այլ բայեր⁶: «Նիհարել» իմաստով *լղարել*-ը, ըստ բառարանների, առկա է Արարատյան, Ղազախի, Ղարաբաղի, Թբիլիսիի, Հավարիկի, Մեղրու բարբառներում (ՀԼԲԲ, հ. Բ, էջ 233: ԱՀԲՈՒԲ, էջ 252: ՀԳԲ, էջ 427): ՄՀԲԲ-ն այն հղում է *Նիհարել*-ին (հ. II, էջ 203): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում *լղարել*-ը «ծող.» նշումով է (ԱՀԲԲ, էջ 533: ԺՀԼԲԲ, հ. II, էջ 418): Քննվող ՁԲ-ներում առկա *լղարանալ*-ը կարելի է Մխիթար Հերացու «Ջերմանց մխիթարութիւն» երկից քաղված միակ օրինակով արձանագրված *նիհարանալ* «նիհարել, մաշվել» բայի համաբանական կազմությունը դիտել (ՄՀԲ, 2009, էջ 573):

Ինչպես նկատելի է, ՁԲ-ներում հանդիպող փոխառյալ արմատով (բառով) և հայերեն մասնիկով կազմությունները *-անալ* մասնիկով են՝ *անճապանալ, լղարանալ*: Այս պարագայում թերևս

⁴ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, Ն. Պատնասյան, Հ. Օհանյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2, Ե., 1974, էջ 181:

⁵ Персидско-русский словарь, т. 2, ст. 416. ՄՀԲ-ն արձանագրում է միայն *լղար*-ը (ՄՀԲ, հ. Ա, էջ 299):

⁶ ՁԲ-ներում առկա է նաև *Նիհար. հիւծեալ. կամ փիծեալ. մաշեալ. տկարացեալ. նուազեալ. կամ նուաղեալ. անգորացեալ. լղարեցեալ. վտտիտ. ոսին. ազազուն* ՆԲԾ-ն (ՄՄՁ 775, 59ա. 873, 193ա. 3110, 86բ. 6762, 119ա):

⁶ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, pp. 167, 455, 334.

հիշատակելի են Աշոտ Աբրահամյանի՝ ժամանակակից հայերենի բայականական մի քանի երևույթների վերաբերող հետևյալ դիտարկումները: Նշելով, որ «... նոր և նորագույն փոխառությունների մեջ հայերենում բայեր են կազմվում ինչպես փոխառյալ անվանական, այնպես էլ բայական հիմքերից»՝ նա նկատում է. «... այսպիսի բայականության մեջ շատ գործուն և տարածված է *-ել* մասնիկը, սոսկ *-ալ* մասնիկով կազմություններ գրեթե չկան, իսկ *-անալ* խմբով կազմությունները համեմատաբար քիչ են: Այս խմբով բայեր են կազմվում հատկապես փոխառյալ ածականներից...»⁷: Հետևաբար *աճապանալ*-ը և *լղարանալ*-ը կարելի է համարել նոր կազմություններ:

Շիւարեալ-ն առանձնանում է *Յիմար* հենաբառով ՆԲՇ-ում (տե՛ս 109-րդ էջում): Հայերենի բառարանները *շուա(յ)ր*, *շիւա(յ)ր*, *շ(ի)վար*, *շ(ը)ւար* հնչյունական տարբերակները՝ «առաւել ոմկ.», «զվռ.», «բրբ.» նշումներով, արձանագրում են «մոլորված, շփոթված, անճար, շշմած» իմաստներով (ՆՀԲ, հ. II, էջ 490: ԱԲ, էջ 639: ԲՀ, էջ 251: ՄՀԲ, հ. Բ, էջ 217: ԱՀԲԲ, էջ 1109: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 85): «Վարանել» նշանակությամբ *շիւարիմ* կամ *շուարիմ* կամ *շուարիմ* տարբերակներն է հիշատակում նաև Նորայր Բյուզանդացին X-XVII դդ. մատենագրության մեջ (ՆԲԲ, էջ 581): ՀԳԲ-ն, ՄՀԲԲ-ն և ՀԼԲԲ-ն առադրում են Սշո և Վանի բարբառներում հանդիպող «ո-դորմելի, խեղճ, անգործ, պարապ, աւարայ» իմաստները՝ ՀԳԲ-ի՝ «սարսախ» իմաստի հավելումով (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 533: ՀԳԲ, էջ 839: ՀԼԲԲ, հ. Դ, էջ 241): Ըստ Ստեփան Մալխասյանցի՝ *սարսախ*-ը «տաճկերեն sarsak «ապուշ, տխմար, ախմախ» բառն է (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 194): *Շուարիմ*-ը բացատրելիս թուրքերեն բառի է հղում նաև Գրիգոր Փեշտրմալճյանը՝ «տարտամ և ապուշ մնալն... (տաճ. շաշմազ)» (ՓԲ, հ. II, էջ 461). վերջինն էլ «թրք. شاشمق šaşmaq»-ն⁸ է,

⁷ Ա. Աբրահամյան, Բայականական մի քանի երևույթներ ժամանակակից հայերենում, էջ 122:

⁸ Հ. Աճառեան, Թուրքերէնէ փոխառեալ բառերը Պօլսի հայ ժողովրդական լեզուին մէջ համեմատութեամբ Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջեւանի բարբառներուն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, էջ 258:

որը Արարատյան, Թբիլիսիի, Ղարաբաղի բարբառներում պահպանվել է շաշ ձևով որպես «ապուշ, տխմար, ախմախ, խելապակաս» (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 194: ՀԼԲԲ, հ. Դ, էջ 200)⁹: Շիվար-ի «թուլամիտ» նշանակությունը ՀԼԲԲ-ն վկայում է միայն Սեբաստիայի բարբառում (հ. Դ, էջ 241): Այնպես որ ձեռագիր բառարանների «հիմար, տխմար, բթամիտ» նշանակությամբ շիվարեալ-ն առկա է Մուշ-Վան բարբառային մերձ տարածքում, այլև Սեբաստիայում: Տվյալ իրողության առիթով տեղին է հիշեցնել պատմական այն փաստը, ըստ որի, ինչպես նշում են պատմաբանները, XI դ. Սենեքերիմ Արծրունին, հանձնելով Վասպուրականը Բյուզանդիային, գաղթում է Սեբաստիա՝ միանալով կայսրությանը, իր հետ տանելով ազնվականության, զինվորականության, բնակչության մի ստվար հատված¹⁰: Եվ թերևս բացատրելի է քննվող բառի առկայությունը նաև Սեբաստիայի բարբառում:

Միայն ՄՄՁ 775-ում (79բ) է առկա պահլավերենից փոխառյալ, հայերենում «առանձին անգործաձական» «լոյս, լուսաւոր, պայծառ» իմաստով բօժո արմատից (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 146) *ռռշնութիւն* կազմությունը: ՆԲՇ-ում ներառվել են *անկեղծութիւն. անխարդախութիւն. ամբիծութիւն. ուղղամտութիւն. անխառնութիւն. մաքրութիւն. սրբութիւն. յստակութիւն* բառերը: Գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են *ռռշնութիւն*-ի «լուսաւորութիւն. պայծառութիւն. յստակութիւն սրտի. պարզութիւն. պարզամտութիւն» իմաստները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 682: ԱԲ, էջ 709: ԳԲ, հ. Բ, էջ 435): Նույնն է արձանագրում ՄՀԲԲ-ն (հ. IV, էջ 163): ԳՀԲ-ն բառաշարքում հիշատակում է նաև *լուսաւորութիւն. պայծառութիւն*, (փխբ.) *պարզութիւն. պարզամտութիւն* հոմանիշները (ԳՀԲ, էջ 599): ՀԼՀԲ-ում բառաշարքն առավել ընդգրկուն է՝ համալրված նաև *պայծառություն, լուսազարդություն, հստակություն, պարզություն, ջինջու-*

⁹ Տե՛ս նաև Տ. Նաւասարդեանց, Բաղդիբք Արարատեան բարբառի, Տփլիս, 1903, էջ 88:

¹⁰ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ Ի սկզբանէ յաշխարհի մինչև ցամ տէառն 1784. Յօրինեալ ի Հ. Միքայէլ վրդ. չամչեանց կոստանդինուպօլսեցոյ, հ. Բ, Վենետիկ, 1785, էջ 902: И. Орбели, Избранные труды, т. I, стр. 225.

թյուն, վճիտություն, մաքրություն (եջ 564): Արդի հայերենի բացատրական բառարաններում բառը «հնգ.», «բնաս.» նշումներով է (ԱՀԲԲ, էջ 1264: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 255):

ՄՍՁ 566 (I, 247ա)-ում՝ *Խայտառակել. առակել. ծանակել. նըշաւակել. ծաղր առնել. խաղ առնել* ՆԲՇ-ի վերջում *տնազել*-ն է: Հրաչյա Աճառյանն այն համարում է «նոր բառ»՝ «արաբ. ز تانز «ծաղր, կատակ»-ից (ՀԱԲ, հ. Դ, էջ 415): Նորայր Բյուզանդացին *Տնազեւ*-ը հղում է *Թշահեւ*-ին, որը, ըստ բառարանագրի, հանդիպում է Թրակացու քերականության մեջ՝ «արհամարհող, այպանող, թլահող, անգոսնող» փաղանունների շարքում (ՆԲԲ, էջք 713, 230): «Գւռ. բառ կամ նշ.» նշումով *տնազել*-ն արձանագրում է ՄՀԲԲ-ն՝ բացատրելով «տնազն անել, ծաղրել, բամբասել, պախարակել» (հ. IV, էջ 424), *Տնազ* բառահոդվածում էլ նշելով. «Գործ է ածվում անել, գալ, տալ բայերի հետ» (ն. տ.): ՄՀԲ-ն առադրում է «կատակել, այպանել» իմաստները (հ. Բ, էջ 393): ՆՀԲ-ն վկայում է «Ոսկիփորիկ» ժողովածուից քաղված *տնազ լինել*-ը (հ. II, էջ 883): Արդի հայերենում արդեն այլ իմաստ է արձանագրվում՝ «մեկի տնազն անել»՝ ԺՀԼԲԲ-ում «ծաղրել»-ի հավելումով (ԱՀԲԲ, էջ 1449: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, էջ 513): ՀԼԴԲ-ն նշում է «Ծաղրել՝ մեկի շարժումնին կամ խոսքին նմանեցնելով» իմաստը (էջ 563):

Ինչ վերաբերում է *տնազել*-ի՝ ՆԲՇ-ում վկայված «խայտառակել» իմաստին, ապա Մխիթար Սեբաստացին *տնազ առնել*-ի համար նշում է. «...ն նշանակե ծաղր, կամ խաղ առնել. կամ կատակել. և կամ այպանել. ռամկ. մասխարայ. կամ խախք ընել....», *տնազ լինիլ*-ի համար էլ՝ արձանագրում՝ «...ն նշանակե ծաղր, կամ խաղ առնել. կամ կատակել. և կամ այպն լինիլ. կամ կատակիլ. ռամկ. մասխարայ ըլլալ. կամ խախք ըլլալ» (ԲՀԼ, էջ 1128 (1187))¹¹: Ինչպես արդեն նշվել է, *խախք* -ը նույն *խայտառակ*-ն է: Ըստ ՀԼԲԲ-ի՝ *տնազել*-ը կիրառվում է Խարբերդի, *ղնազիլ*-ը՝ Սվեդիայի բարբառում՝ և դարձյալ միայն «տնազ անել, ծաղրել» բա-

¹¹ Տե՛ս նաև՝ «Տնազ:|| տե՛ս Խախք, և Ծաղր ընելը: Տնազ ընել:|| տե՛ս Ծաղր ընել....», ԲՀԼՄՍ, էջ 636 (1665):

ցատրությամբ (հ. 2, էջ 205): Հրաչյա Աճառյանը Սվեդիայի բարբառում *տնագել*-ի համար հավելում է «այսպանել, բամբասել» նշանակությունը (ՀԳԲ, էջ 1035): ՀԼՀԲ-ն *տնագել*-ը հղում է *ծաղրել*-ին՝ առադրելով *խայտառակել, ծաղրուծանակել, ծաղրուծանակի ենթարկել* բայերը (էջ 628, 283): *Տնագել*-ի «խայտառակել» իմաստն էլ կարելի է հաստատել նաև *ամօթել* բայի առկայությամբ: Ուրեմն ենթադրելի է, որ բառն այդ նշանակությամբ գործածվել է, սակայն հետագայում իմաստը չի պահպանվել:

ՄՄՁ 873-ում (190բ) առկա է *Գօսանալ. ընդարմանալ՝ որ է ույուշմիշ ըլլալ*^{*} ՆԲԾ-ն: Այն եզրափակող *ույուշմիշ ըլլալ* կազմության հարադիրը ԱԲ-ի վկայությամբ տաճկերեն *ույուշմագ*-ն է (էջ 306): Հրաչյա Աճառյանը «հայերենի վրայ թուրքերենի ազդեցություն»-ը քննելիս հավաստում է, որ իրեն ծանոթ չեն Նոր-Նախիջևանի, Վանի և Ղարաբաղի փոխառությունների աղբյուր «ծողովըրդական թրքական բարբառները», ուստի արձանագրում է «միայն պօլսահայ բարբառին թրքական փոխառութեանց ձայնական փոփոխությունները»¹², հիշատակելով նաև *ույուշտուրմիշ ընել* «թմրեցնել»-ը, որ «= թրք. *اويوشدirmek* *uyuşdurmak*»-ն է¹³, և փաստում, որ «Ծանր բայերու անցեալ ընդունելութեան *مش* *մըշ* վերջավորությունը առանց բացառութեան կը վերածուի *միշ*. օր. *آزمق* *azmak* «կատղիլ»= ազմիշ ըլլալ «կատղիլ»....»¹⁴: Սա գրչագրերում հանդիպող միակ թուրքերեն բայաձևն է, որը, ինչպես տվյալ ժամանակաշրջանի համար նշում է Հրաչյա Աճառյանը, «նոր է սկըսած ներմուծուիլ լեզուին մէջ»¹⁵: Հետևաբար ենթադրելի է, որ սույն գրչագիրը կարող է ընդօրինակություն լինել:

* ՄՄՁ 775-ում (57ա) *ույուրմիշ ըլլալ* տարբերակն է:

¹² Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 18:

¹³ Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 263:

¹⁴ Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 23:

¹⁵ Հ. Աճառեան, նշվ. աշխ., էջ 16:

ՀԱՐԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայկ Ամալյանը «Հանդես բանաստեղծաց»-ի բառաշարքը քննելիս նշում է, որ «.... երբեմն հոմանիշությունը արտահայտվում է ոչ թե մի առանձին բառով (հոմանիշով), այլ ամբողջական բառակապակցության միջոցով, նկարագրական եղանակով....»՝ դա պայմանավորելով «բառարանի իսկական գործնական բնույթով»¹: Հայկ Ամալյանի դիտարկմանը կարելի է հավելել նաև հարադրական կազմությունները, որոնցից, ինչպես արձանագրում են հետազոտողները, «Միջին հայերենում իրենց կենսունակությամբ, բաղադրիչների ներքին կապի ու հարաբերության տարբեր դրսևվորումներով աչքի են ընկնում հատկապես հարադրավոր բայերը»², և XV-XVII դարերում «լայն կիրառություն ունեն հայերենի անել, տալ, լինիլ, մնալ և այլ օժանդակ բայերի հարադրությամբ կազմվող բայաձևերը» (ԱՄԳՀՊ, հ. Ա, էջ 364-365): Հարկ է հիշատակել Լավրենտի Հովհաննիսյանի՝ XVII դ. գրաբարին վերաբերող դիտարկումը, որ այն «դրսևորում է նաև մի այլ յուրահատկություն՝ հանդես բերելով կայուն բառակապակցությունների, դարձվածային, ոճական միավորների հաճախական գործածություն», «դրանց առատությունը և բազմազանությունը» պայմանավորելով «առօրյա, խոսակցական լեզվով»³: Աշոտ Սուքիասյանն էլ ժամանակակից հայերենում հոմանիշների բառաշարքերի առանձնահատկություն է համարում «ինչպես բառերով, այնպես էլ դարձվածներով առանձին-առանձին և խառն՝ հոմանիշ բառերով և դարձվածներով միասին» կազմվելը⁴:

Արձանագրված երևույթները նկատելի են նաև XVIII դարից ավանդված ՄՄՁ 6762-ում և 566(I)-ում ամփոփված ՁԲ-ների ՆԲՇ-ներում, որոնցում որոշակիորեն առանձնանում են հարադիր բա-

¹ Հ. Ամալյան, նշվ. աշխ., էջ 129 - 130:

² Ռ. Ղազարյան, Լեզվաբանական ուսումնասիրություններ, էջ 127:

³ Լ. Հովհաննիսյան, XVII դարի գրաբարը, էջ 179-180:

⁴ Ա. Սուքիասյան, Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, էջ 143:

յերը⁵, դարձվածային միավորները, այլ բառակապակցությունները⁶ և արտահայտությունները⁷: Քննվող ՁԲ-ներում վկայվող հարադրական կազմությունները, ինչպես պարզորոշ է դառնում ստորև, գրիչները կամ ընթերցանողները քաղել են հայ թարգմանական և ինքնուրույն մատենագրությունից. դրանք ՁԲ-ներում ներառվել են, ամենայն հավանականությամբ, նաև ուսուցողական նպատակով: Ինչպես նշվել է, ենթադրելի է, որ XVIII դարից ավանդված՝ նոյնանիշների ՁԲ-ները կարող են վերաբերել «ավելի վաղ շրջանի»: Եվ դա փաստարկելու համար քննվող ՁԲ-ներում առկա դարձվածային միավորները, բառակապակցությունները և արտահայտությունները ստորև ներկայացվում են՝ ըստ ամենավաղ վկայության և հետևյալ դասակարգումներով՝ Աստվածաշնչում, այլ երկերում, XVIII դարում և XVIII դարից հետո հրատարակված տարբեր բառարաններում վկայված կազմություններ. առանձնացվում են նաև դրանց նմանությամբ բաղադրված, իմաստային այլ նրբերանգով հավաստված և բառարաններում չարձանագրված կազմությունները:

ՆԲԾ-ներում առկա *դարձվածային միավորներ* (այսուհետև՝ ԴՄ): Հստ բառարանային տվյալների՝ Աստվածաշնչում վկայվող ԴՄ-ներ⁸

⁵ Հարկ է հիշեցնել, որ ՁԲ-ներում առկա հարադիր բայերը «փոխաբերական իմաստավորումներով» ձեռք են բերել դարձվածային արժեք՝ վերածվելով դարձվածային միավորների (Հ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, էջ 357):

⁶ Ժամանակակից հայերենի, գրաբարի, միջին հայերենի բառակապակցություններին ամենայն մանրամասնությամբ անդրադարձել է Վ. Քոսյանը 1975 թ., 1980 թ., 1984 թ. հրատարակած մենագրություններում:

⁷ Հ. Ամալյանը ներկայացնում է «Հանդես բանաստեղծաց,ում առկա մի քանի արտահայտություն՝ նշելով՝ «Նման նշումներ և բացատրություններ կան նաև մյուս բառախմբերում» (Հ. Ամալյան, նշվ. աշխ., էջ 129-130) :

⁸ Սկզբում տրվում են Աստվածաշնչում վկայված ԴՄ-ները, այնուհետև՝ նաև հայ մատենագրության մեջ առկա օրինակները՝ թերևս հավաստելու, որ քննվող ՁԲ-ները դրանք արձանագրել են ավելի վաղ՝ մինչև գրաբարի բառարանները հրատարակելը: Համեմատվել է նաև Գ. Թոսունյանի առանձնացրած նյութը (Գ. Թոսունյան, Աստվածաշնչի գրաբար բնագրում գործածված դարձվածքները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2, 2013, էջ 230-237):

ա) *ըստ ՆՀԲ-ի՝*

ի չափ հասանել (Աճել). Չափ բառահոդվածում «չափահաս լինել» իմաստով (հ. II, էջ 573)՝

պղտորել զիրաւունս (Աչառել). «Նմանությամբ և ոճով ասի» բացատրությամբ *Պղտորեմ* բառահոդվածում (հ. II, էջ 655).

դնել ի բանտի (Բանտ). *Բանտ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 437)¹⁰.

պնդել ի կոճեղս (Բանտ). *Կոճեղ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 1114).

ծանրացասումն լինել (Բարկանալ). նաև՝ *Խոսքովիկ թարգմանչի*, *Հովհաննես Երզնկացու երկերում* (հ. I, էջ 1009).

փարատել զցավն (Բժշկել). *Փարատեցուցանեմ* բառահոդվածում, *Ժամագրքում*, *Խոսքովիկ թարգմանչի երկում* (բնագրային օրինակում նշվում է՝ «...այսինքն ապաքինեա՛» (հ. II, էջ 936)).

աղարտ վարել (Եղծանել). նաև՝ «Գիրք պիտոյից»-ում «ըստ յն. Աղ սերմանել, կամ ցանել աղս. Տե՛ս Աղարտել» նշումով և հղումով (հ. I, էջ 34)¹¹.

անհոգ լինել (Զանցառել). նույն նշանակությամբ (հ. I, էջ 188)¹².

ձերբակալ առնել, զձեռն արկանել, ի բուռն արկանել (Ըմբռնել). նաև՝ *Ագաթանգեղոսի, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի երկերում* (հ. II, էջք 154, 151. հ. I, էջ 512).

հեղուկ զարտոսր, կական բառնալ, սուգ առնուլ, «(եթե ընդ այլոց դնի)» նշումով *արտասուակցորդ լինել (Լալ)*. նաև՝ *Եղիշեի, Հովհան Կլիմաքոսի երկերում* (հ. I, էջք 379, 1035. հ. II, էջք 84, 731).

լռիկ կալ (Լռել). «լուռ լինել» իմաստով (հ. I, էջ 905).

⁹ ԳԴԲ-ն «չափահաս դառնալ» նշանակությամբ արձանագրում է նաև Մ. Խորենացու երկում, «Կանոնագիրք Հայոց»-ում (էջ 131):

¹⁰ ԳԴԲ-ն *ի բանտի դնել* տարբերակով և «բանտարկել» նշանակությամբ վկայում է նաև Մ. Խորենացու երկում (էջ 108): V-XI դդ. հայ մատենագրության մեջ արձանագրվում է նաև *դնանել ի բանդի* տարբերակը (Ռ. Ղազարեան, Հ. Աւետիսեան, Նորայայտ բառեր գրաբարում, Ե., 2007, էջ 34):

¹¹ ԳԴԲ-ն «փխր.» նշումով արձանագրում է «քարութանդ անել, հողին հաւասարեցնել, աւերել» իմաստները (էջ 23):

¹² ԳԴԲ-ն ունի *անհոգ առնել* «անհոգ դարձնել» ԴՄ-ն (էջ 31):

հաշտ լինել (Խաղաղել). «մարդասեր, բարեսեր, հաշտեալ լինել» իմաստով (հ. II, էջ 48).

ուրախ լինել, զուարթ լինել (Խնդալ). «ուրախանալ, ցնծալ» և «անթառամ լինել» իմաստներով (հ. II, էջ 558. հ. u I, էջ 743).

զլոյսն ծաւալել (Ծագել). *Ծաւալեմ* բառահոդվածում աստվածաշնչյան «Ծաւալեսցի կանուխ լոյս քո» բնագրային օրինակի համար արձանագրելով՝ «յն. ծագեսցէ» (հ. I, էջ 1013).

ծոյժ ունել (Համբերել). «տոկալ, հանդուրժել» իմաստով (հ. I, էջ 838-839).

հաստահիմն առնել և հաստատուն առնել (Հաստատել). առաջինը՝ նաև Կորյունի երկում (հ. II, էջ 54). երկրորդի աստվածաշնչյան օրինակն է «առ ի հաստատուն առնելոյ զաւետիս հարցն» (Հո 15:8)¹³: *Կազդուրեցուցանեմ* բառահոդվածում՝ որպէս բացատրություն (ՆՀԲ, հ. I, էջ 1030).

գնալ ի տար աշխարհ (Հեռանալ). *Տար* բառահոդվածում՝ աստվածաշնչյան «Գնաց ի տար աշխարհ» բնագրային օրինակով (հ. II, էջ 850)¹⁴.

հպատակ լինել¹⁵ (Հնազանդել). *Հպատակ* բառահոդվածում, նաև՝ Նովիան Ոսկեբերանի երկերում (հ. II, էջ 125).

լուր ելնել (Հոչակել). նույն իմաստով (հ. I, էջ 903).

դարանամուտ լինել (Ղօղիլ). նաև՝ Եղիշեի երկում (հ. I, էջ 603).

«(եթէ չար իցէ)» նշումով *սատակամահ լինել (Մահ)*. «չարաչար մահուամբ սատակել» իմաստով (հ. II, էջ 697).

կարճել ի կենաց (Մեռանել). «սպանանել, մեռանել» իմաստով (հ. I, էջ 1074).

¹³ Համաբարբառ զրաբար Աստվածաշնչի, Էջմիածին, 2012, էջ 1076: Գործածում է նաև Մ. Զամյանցը («...կամելով հաստատուն առնել զիշխանութիւն իւր, և անկասկած տիրել ի վերայ ամենայնի ...»): ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ Ի սկզբանէ յաշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. Յօրինեալ ի Հ. Միքայել վրդ. չամչեանց կոստանդինուպօլսեցոյ, հ. Ա., էջ 208):

¹⁴ Ստ. Մալխասյանցն արձանագրում է զրաբարյան *ի տար աշխարհ երթալ-ը*՝ «հեռու երկիրներ գնալ, պանդխտութեան գնալ» իմաստով (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 381):

¹⁵ ՄՍԶ 6762-ում՝ *հպատակ կալ* (115ա), որն արձանագրում է ԳԴԲ-ն (էջ 181):

կշտապինդ փայելել (*Յագել*). նաս՝ Հովհաննես Երզնկացու երկում (հ. I, էջ 1108).

«(եթե կենդանանալ իցե դնի)» նշումով *յառնել ի մեռելոց* (*Յառնել*). «վերստին կենդանանալ մեռելոյն» իմաստով (հ. II, էջ 338).

յէտս դառնալ (*Յէտս կալ*). *դառնալ յէտս* տարբերակով (հ. II, էջ 357), *յէտս կալ*-ը՝ «հեռանալ» նշանակությամբ, *զթիկունս դարձուցանել*-ը՝ «մանաւանդ փախչել» բացատրությամբ (հ. II, էջ 357. հ. I, էջ 812)¹⁶.

նախանձ առնել (*Նախանձել*). նույն նշանակությամբ *Նախանձ* բառահոդվածում և *նախանձ առնուլ* տարբերակով (հ. II, էջ 393).

*ի քուն լինել*¹⁷ (*Ննջել*). «զքնով կամ ընդ քնով անկանիլ» իմաստով (հ. II, էջ 1012).

(եթե ընդ անձին իւրում) *սահմանս դնել* (*Ուխտել*). ՆՀԲ-ն *Սահման* բառահոդվածում արձանագրում է «Սահման եղիր և ոչ անցանեն» բնագրային օրինակը (հ. II, էջ 687)¹⁸, իսկ միայն ՄՄԶ 566 (I)-ում հանդիպող «(եթե ի յառ և ի տուր)» նշումով *սակ արկանել*-ը՝ վկայում «դաշնաւորիլ» իմաստով (հ. II, էջ 684)¹⁹.

*լինել մարտ ի մէջ նոցա*²⁰, *խաղալ ի վերայ նորա, զգօրս ճակատեցուցանել* (*Պատերազմել*). համապատասխանաբար՝ *Մարտ* (հ. II, էջ 229), *Խաղալ* (հ. I, էջ 915), *Ճակատեմ, Ճակատեցուցանեմ* բառահոդվածներում (հ. II, էջ 166).

¹⁶ ԳԴԲ-ն *յէտս կալ*-ը Ե. Կողբացու, Գր. Արշարունու երկերում վկայում է «յետ կանգնել», «ապստամբուել, չինազանդուել» իմաստներով (էջ 212), *թիկունս դարձուցանել*-ը՝ Մ. Խորենացու Պատմության մէջ «մէկից երես դարձնել, արհամարհել, անտես անել» նշանակությամբ (էջ 104):

¹⁷ ՆԲՇ-ներում նաև *ի քուն եղև* տարբերակն է:

¹⁸ Ստ. Մալխասյանցը *Սահմանել* բառահոդվածում արձանագրում է գրաբարում առկա «ուխտ դնել իւր անձի վերաբերմամբ» նշանակությունը (ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 176): Հարկ է թերևս, նշել, որ ՀԼԴԲ-ում *սահմանս դնել* ԴՄ-ն նշվում է «սահմանափակել, արգելել, չափավորել» իմաստով (ՀԼԴԲ, էջ 512):

¹⁹ ԳԴԲ-ն վկայում է «սակարկել, գին կտրել՝ նշանակել» իմաստով (էջ 250):

²⁰ ՁԲ-ներում նաև *եղև մարտ ի մէջ նոցա* տարբերակն է:

վաղ հասանել (*Պատրաստել*). Վաղ բառահոդվածում (հ. II, էջ 771).

Պնդել գկնի. «հետամուտ լինել, հալածել, վարել» իմաստով և *գկնի պնդիլ* տարբերակով, *հետամուտ լինել-ը*՝ նաև Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ, *գհետ լինել-ը*՝ «հետևիլ» իմաստով (հ. I, էջ 738. հ. II, էջ 90).

մխել զբազուկս իւր ի գործ (Սկսանել). Մխել բառահոդվածում «ձգել կամ արկանել զձեռն, բուռն հարկանել» իմաստով (հ. II, էջ 283)²¹.

«(Եթե ինքն զինքն)» նշումով *դեղս առնուլ անձին (Սպանանել)*. «ինքնասպան լինել» իմաստով (հ. I, էջ 608).

հատանել գգինն (Վաճառել). *գինս հատանել* տարբերակով և «յն. ի վաճառ հանէր» բացատրությամբ «Անձանց նոցա գինս հատանէր» նախադասության մեջ (հ. I, էջ 552).

բանակոիւ լինել (Վիրավորել). «վիճել» իմաստով (հ. I, էջ 434)

խանդակաթ լինել (Ցանկալ). նաև՝ Խոսրովիկ թարգմանչի, Անանիա Նարեկացու երկերում (հ. I, էջ 920).

սքանչելի առնել (Փառաւորել). հղվում է Աստվածաշունչը՝ «....ըստ յն. միով բայիս» (հ. II, էջ 768): Վկայվում է Միքայել Չամչյանցի («.... նշանակել փառաւորառնել՝ կամ սքանչելի առնել փառօք յերկինս») ²², Մկրտիչ Ավգերյանի՝ («Միթե լռեա ց սքանչելիս առնել») ²³, իսկ *գփառս տալ-ը*՝ Կյուրեղ Երուսաղեմացու երկերում («Արդ հայտ է թէ քննել զբնութիւն աստուածութեան անհնար

²¹ Տե՛ս նաև՝ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշունչի, էջ 1266:

²² Մեկնութիւն սաղմոսաց Յորինեալ ի Միքայել վարդապետէ Չամչեանց, հ. Գ, Վենետիկ, 1817, էջ 422:

²³ Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, որք կան ի հին Տօնացուցի Եկեղեցոյ Հայաստանեայց, յորինեալ վաւերական բանիւք ճառընտրաց մերոց և այլոց ազգաց հանդերձ ծանօթութեամբք Ի Հ. Մկրտիչ վրդ. Աւգերեան, հ. Է., Վենետիկ, 1813, էջ 434:

է, այլ զփառս տալ հնար է, և արժան է»²⁴: *Փառք* բառահոդվածում նշվում է *փառս տալ* տարբերակը (ՆՀԲ, հ. II, էջ 935)։

զփորձ առնուլ (*Փորձել*)։ նաև՝ Մովսես Խորենացու, Ներսես Շնորհալու երկերում (հ. II, էջ 955)։

հարթայատակ առնել (*Քակել*)։ *հարթայատակ առնել* տարբերակով և «գետնին հավասարեցնել, ավերել» իմաստով (հ. II, էջ 61)։ *բ) քստ ԳԴԲ-ի՝*

օթևանս առնիլ (*Ագանիլ*)։ «օթևանել մի տեղ, գիշերել» իմաստով նաև՝ Ագաթանգեղոսի երկում (էջ 277)։

կալ յաղօթս, աղօթս առնել, աղօթս մատուցանել (*Աղօթել*)։ նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Եղիշեի, Եզնիկ Կողբացու երկերում (էջք 161, 203, 24)։

ամբաստան լինիլ, դատախազ լինիլ, չարախօս լինիլ, մեղադիր լինել (*Ամբաստանիլ*)։ «ամբաստանել, զրպարտել, չարախօսել, բողոքել, մեղադրել» իմաստներով նաև՝ Եղիշեի, Եզնիկ Կողբացու երկերում (էջք 25, 67, 236, 196)։

յամօթ լինել, զամօթ հարկանել (*Ամաչել*)։ «ամաչել, ամօթ ըզգալ, խայտառակուել» նշանակությամբ նաև՝ Եզնիկ Կողբացու, Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկերում (էջք 82, 204)։

հրկեզ առնել, հրձիգ առնել (*Այրել*)։ «հրկիզել, հրդեհել, կրակի մատնել» իմաստով նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Մովսես Կաղանկատվացու երկերում (էջք 82, 183)։

այցելու լինել (*Այց առնել*)։ «Այցելու լինել, տե՛ս Այց առնել» հղումով (էջ 28)։

ակն առնուլ (*Աչառել*)։ նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Եղիշեի երկերում (էջ 21)։

առ ոչինչ համարել, առ ոտս հարկանել (*Արհամարհել*)։ նաև՝ Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու, Սեբեոսի երկերում (էջ 37)։

ի գլուխ հանել (*Աւարտել*)։ «աւարտել, վերջացնել» նշանակությամբ նաև՝ Թովմա Արծրունու երկում (էջ 115)։

²⁴ Երանեկոյն Կիւրդի Երուսաղեմայ Հայրապետի Կոչումն Ընծայութեան, Վիեննա, 1832, էջ 146։

անհետ առնել^{*} (*Աւերել*). «անհետ կորցնել, անհետացնել» նըշանակությամբ նաև՝ Անանիա Նարեկացու երկերում (էջ 30).

բռնոն լինել (*Բռնադատել*). «բռնանալ, հարստահարել, զրկել, բռնութեամբ՝ ուժով տիրել» իմաստներով (էջ 56).

զան հարկանել, բրածեծ առնել (*Գանել*). «ծեծել, ձաղկել, բրով ծեծել, զանահարել» իմաստով նաև՝ Եղիշեի, Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Ստեփանոս Սյունեցու երկերում (էջք 56, 59).

չու առնել (*Գնալ*). «չուել, զաղթել, քոչել» իմաստով նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Մովսես Խորենացու երկերում (էջ 237).

ընդ գրով արկանել (*Գրել*). նաև՝ Եղիշեի, Մովսես Կաղանկատվացու, Արիստակես Լաստիվերտցու երկերում (էջ 94).

գոյժ տալ (*Գուժել*). *գոյժ տալ* տարբերակով և հղելով *գոյժ առնել*-ը (էջ 63).

զղաշինս կռել, բանս դնել (*Դաշն*). համապատասխանաբար՝ «ղաշինք կռել» իմաստով (էջ 66), «բանակցել» նշանակությամբ Եղիշեի երկում (էջ 51).

դարան գործել (*Դարանել*). նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Մովսես Խորենացու, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 67).

զահ հարկանել, ահաբեկ լինել (*Երկնչիլ*). նաև՝ Եղիշեի, Սեբեոսի, Թովմա Արծրունու երկերում (էջք 82, 23).

անփոյթ լինել, անփոյթ առնել, անտես առնել (*Ձանցառել*). նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Անանիա Նարեկացու, Հովհան Մամիկոնյանի, Մաշտոց Ա Եղիվարդեցու երկերում (էջք 33, 34).

առ ոտն հարկանել, ընդ վայր հարկանել (*Ընկճիլ*). «արհամարհել, անտեսել. լքել» իմաստներով նաև՝ Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու, Թովմա Արծրունու, Ագաթանգեղոսի երկերում (էջք 37, 97).

ի թիւ արկանել, համար առնուլ (*Թուիլ*). «թուարկել, թուել, հաշվել» իմաստներով նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Ուխտանես եպիս-

* *Անհետ առնել*-ն առկա է նաև *Եղծանել* հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 106ա. 566(1), 242ա):

կոպտսի, Փավստոս Բուզանդի, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 118, 169)։

հայս հարկանել (Թրել)։ «խմորը լաւ շաղախել» իմաստով (էջ 170)։

թոյլ տալ (Թողուլ)։ «արգելք չլինել, թողնել» նշանակությամբ (էջ 105)։

ունկն դնել, ունկնդիր լինել (Լսել)։ նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու, Ագաթանգեղոսի, Ղևոնդ վարդապետի, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 233)։

*լուռ լինել, ափ ի բերան լինել (Լռել)**։ նույն նշանակությամբ նաև՝ Սեբեոսի երկում (էջ 143, 49)։

դարան գործել, դարանակալ լինել (Խաբել, Նենգել)։ «դարանել, դաւ նիւթել» իմաստով նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Սեբեոսի, Մովսէս Խորենացու, Թովմա Արծրունու, Գրիգոր Նարեկացու երկերում (էջ 67, 68)։

խաղ առնել, ծաղր առնել (Խայտատակել)։ նաև՝ Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու, Փավստոս Բուզանդի, Թովմա Արծրունու, Մովսէս Կաղանկատվացու երկերում (էջ 145, 155)։

խրախ լինել, ծափս հարկանել (Խնդալ)։ «ուրախանալ» իմաստով նաև՝ Հովհաննէս Դրասխանակերտցու Պատմության մէջ (էջ 152, 157)։

գմտաւ ածել, մտախոհ լինել, մտայոյզ լինել (Խորհել)։ նաև՝ Թովմա Արծրունու, Մովսէս Խորենացու, Ղազար Փարպեցու երկերում (էջ 89, 200)։

յառաջ բերել (Ծնանիլ)։ «ստեղծել, գոյացնել» իմաստով (էջ 209)։

ծունր կրկնել, ծունր իջանել, ի գունս հարեալ (Ծունր դնել)։ «ծնրադրել, ծնկի գալ» իմաստով նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Եղիշեի,

* Առկա են նաև *Պապանձիլ* հենարառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 122ա. 566(Ի), 266բ)։ «Լռել, պապանձել, չխոսել» նշանակությամբ *ափ ի բերան*-ը հանդիպում է միջնադարյան պանդխտության տաղերում (տե՛ս Նայ միջնադարյան պանդխտության տաղեր (XV-XVIII դդ.), Քննական բնագիրը, առաջաբանը, ծանոթագրությունները՝ Մ. Մկրտչյանի, Ե., 1979, էջ 189)։

Փավստոս Բուզանդի, Սեբեոսի, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 159, 122, 116)։

այսպն առնել, ծաղր առնել (Կատակել)։ «ծաղրել» իմաստով նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Ղազար Փարպեցու, Եղիշեի, Թովմա Արծրունու, Մովսես Կաղանկատվացու երկերում (էջ 26, 155)։

պար առնուլ (Կաքաւել)։ «պարել» նշանակությամբ (էջ 243)։

առաթուր կոխան առնել (Կոխել)։ *կոխան առնել* տարբերակով և «ոտքի տակ առնել, ոտնատակ անել, կոխոտել» իմաստով նաև՝ Փավստոս Բուզանդի (էջ 165), *առ ոտն հարկանել՝* նաև՝ Ղազար Փարպեցու, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 37)։

աւար հարկանել/առնուլ (Կողոպտել)։ «կողոպտել, թալանել» իմաստով նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Սեբեոսի երկերում (էջ 49)։

դի տապաստ արկանել, դիաթաւալ առնել, ի սուր սուսերի²⁵ մաշել (Կոտորել)։ «սպանել, սրի քաշել» իմաստով նաև՝ Թովմա Արծրունու, Հովհան Մամիկոնյանի, Անանիա Մոկացու, Ստեփանոս Տարոնեցու երկերում (էջ 263, 71, 134)։

ընդդեմ կալ, հակառակ կալ (Հակառակիլ)։ նաև՝ Եղիշեի, Մովսես Խորենացու, Սեբեոսի, Եզնիկ Կողբացու երկերում (էջ 98, 169)։

ի վեգ գալ (Հակառակիլ)։ «վիճել, կռուել, հակառակուել» իմաստով նաև՝ Փավստոս Բուզանդի երկում (էջ 137)²⁶։

երկայնամիտ լինել, գդէմ ունել (Համբերել)։ «համբերատար լինել» և «դիմադրել, յաղթահարել» նշանակություններով նաև՝ Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Սեբեոսի, Ղևոնդ վարդապետի երկերում (էջ 80, 85)։

ժաման առնել (Հասուցանել)։ «հասցնել» իմաստով (էջ 106)։

ի բաց հատանել, ի բաց հանել (Հատանել)։ «զատել», «կտրել» իմաստներով նաև՝ Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ (էջ 112)։

²⁵ ՆՀԲ-ում նշվում է՝ «Ի սուր սուսերի», այսինքն ի սայր կամ ի բերան սրոյ. որպէս ասի ստէպ ի սուրբ գիրս, և յայլ գիրս»։ տե՛ս ՆՀԲ, հ. II, էջ 733։

²⁶ ՄՀԲԲ-ն նշում է, որ «վեճ, կռիւ, հակառակութիւն» նշանակող *վեգ*-ը «գործ է անվում միայն *ի վեգ գալ* դարձվածքում» (տե՛ս հ. IV, էջ 337)։

զան հարկանել, (եթե գերեսն) ապտակս հանել, (եթե ոտիւք) զոտս արձակել կամ հարկանել (Հարկանել). «ձաղկել, ծեծել», «ապտակել», «ոտնահարել, արհամարհել, անտեսել» իմաստներով նաև՝ Եղիշեի, Եզնիկ Կողբացու, Ստեփանոս Սյունեցու երկերում (Էջք 59, 36, 230).

հեռի լինել, ի բաց կալ, ի բաց լինել (Հեռանալ). նաև՝ Գրիգորիս Արշարունու, Ղազար Փարպեցու, Սեբեոսի, Թովմա Արծրունու, Ղևոնդ վարդապետի երկերում, «Կանոնագիրք Հայոց»-ում (Էջք 177, 111).

զհետ երթալ, զհետ լինել (Հետևել). նաև՝ Եզնիկ Կողբացու, Մովսես Խորենացու, Ստեփանոս Սյունեցու երկերում (Էջ 88).

հնազանդ լինել, ունկն դնել, ունկնդիր լինել (Հնազանդել). «հնազանդուել» իմաստով նաև՝ Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Փավստոս Բուզանդի, Ղազար Փարպեցու, Ղևոնդ վարդապետի, Թովմա Արծրունու երկերում (Էջք 179, 233).

հոչակ հարկանել*, քարոզ կարդալ (Հոչակել). «հոչակել» և «հրապարակալ յայտարարել» իմաստներով (Էջք 181, 275).

հասու լինել, ի միտ առնուլ, խելամուտ լինել (Ճանաչել). «հասկանալ» նշանակությամբ նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Ուխտանես եպիսկոպոսի, Ղազար Փարպեցու, Ստեփանոս Սյունեցու, Թովմա Արծրունու երկերում (Էջք 172, 128, 147).

ճեմ առնել (Ճեմել). նաև՝ Թովմա Արծրունու երկում (Էջ 191).

յայտնի առնել (Ճշմարտել). «յայտնի դարձնել, յայտնել» նշանակությամբ նաև՝ Եզնիկ Կողբացու երկում (Էջ 205).

հեռի առնել, ի բաց դնել, բառնալ ի միջոց, տարագիր** առնել, հալածական առնել (Մերժել). «հեռացնել», «մի կողմ թողնել», «մեջտեղից վերացնել», «վտարուել», «հալածել, քշել» իմաստներով նաև՝ Եզնիկ Կողբացու, Եղիշեի, Մովսես Խորենացու, Ագաթանգե-

* Հոչակ հարկանել-ը «(եթե զլրոյ)» նշումով առկա է նաև Տարածել հենաբառով ՆԲԾ-ում (ՄՄՉ 6762, 127ա. 566(I), 274ա):

** ՆՀԲ-ն տարագիր բառի համար նշում է նաև «Իբր Տարադէպ. մերժելի» (հ. II, էջ 851):

դոսի, Սեբեոսի երկերում, «Կանոնագիրք հայոց»-ում (էջք 177, 110, 53, 264, 168)։

փոխել յաշխարհե, աւանդել զհոգին (Մեռանել)։ նաև՝ Փավստոս Բուզանդի երկում (էջք 272, 48)։

հուպ լինել, մերձ լինել (Մերձենալ)։ «մօտենալ» իմաստով նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Զաքարիա Չազեձորցու երկերում (էջք 180, 197)։

խոյս տալ, տեղի տալ (Մեկուսանալ)։ «խուսափել, հեռանալ» իմաստով նաև՝ Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Թովմա Արծրունու, «հրաժարուել, ընկրկել» իմաստով Զաքարիա Չազեձորցու, «խուսափել, նահանջել» իմաստով՝ Մովսես Խորենացու, Թովմա Արծրունու երկերում (էջք 149, 265)։

հոլանի առնել (Մերկացուցանել)։ նաև՝ Թովմա Արծրունու երկում (էջ 180)։

կցորդ լինել (Միաբանել)։ նաև՝ «Կանոնագիրք հայոց»-ում (էջ 167)։

զմտաւ ածել, ի միտ ածել, մտայոյզ լինել, մտախոհ լինել (Մըտածել)։ նաև՝ Եղիշեի, Մովսես Խորենացու, Ղազար Փարպեցու, Ագաթանգեղոսի, Ստեփանոս Սյունեցու, Թովմա Արծրունու, *ի խորհուրդ մտանել՝ «խորհրդակցել»* իմաստով՝ Եղիշեի երկերում (էջք 89, 128, 200, 121)։

յաղթական կամ յաղթուկ լինել (Յաղթել)։ նույն նշանակությամբ (էջ 203)։

ակն ունել (Յուսալ)*։ նաև՝ Մովսես Խորենացու, Ագաթանգեղոսի, Փավստոս Բուզանդի, Ղազար Փարպեցու, Ստեփանոս Սյունեցու, Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 21)։

անյոյս լինել (Յուսահատել)։ նույն իմաստով (էջ 32)։

* Առկա է նաև *Սպասել* հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 124բ. 566(I), 270բ)։

ի միտս լինել (Յիշեյ)*. նաև՝ Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ (էջ 128).

ի քուն լինել, զքնով անկանել (Ննջեյ). նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Հովհան Ոսկեբերանի²⁷ երկերում (էջք 140, 91).

ուխտադիր լինել, (եթե ընդ մարդկան իցե և պիտոյ իցե դնի ևս) *դաշինս կռել (Ուխտել)*. «ուխտադրել», «դաշինք կռել» իմաստներով (էջք 232, 66).

չու առնել, ճանապարհ առնել (Չուել). նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Սեբեոսի, Զաքարիա Զագեձորցու երկերում (էջք 237, 190).

շուրջ պատել (Պատել). «շրջապատել» նշանակությամբ նաև՝ Հովհան Մամիկոնյանի երկում (էջ 226)²⁸.

*ի դիմի հարկանել միմեանց***, *տալ պատերազմն, մարտ դնել (Պատերազմել)*. «ընդհարում, դեմ կանգնել, զարկում, հանդիպել» իմաստներով գործածում են նաև Փավստոս Բուզանդը, Մովսես Խորենացին, Սեբեոսը, Թովմա Արծրունին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին (էջ 116-117). վերջինը՝ «կռում, մարտնչել» նշանակությամբ նաև՝ Եղիշեի, Մովսես Խորենացու, Սեբեոսի, Ղևոնդ վարդապետի երկերում (էջք 262, 195).

ընդառաջ ելանել (Պատահիլ). *ընդ առաջ ելանել* տարբերակով նաև՝ Փավստոս Բուզանդի, Կորյունի, Սեբեոսի երկերում (էջ 93).

ճառ արկանել, զբանից բարութեան խօսիլ (Պատմել). «խօսք բացել, խօսք մեջ գցել» իմաստով՝ «ճառ արկեալ զբանից բարութեան ընդ միմեանս խորհէին» (էջ 191).

* ՀԼԲԲ-ն վկայում է *միտս ա* բաբբառային տարբերակը «հիշում եմ, չեմ մոռացել» նշանակությամբ. տե՛ս ՀԼԲԲ, հ. Դ, էջ 60:

²⁷ ԳԴԲ-ում նշվում է, որ *զքնով անկանել*-ի բնագրային օրինակը վերցվել է Լ. Հովհաննիսյանի բառարանից:

²⁸ ՆՀԲ-ն, արձանագրելով «ըստ յն. Պարունակել, կամ Պաշարել», հղում է Աստվածաշունչը (հ. II, էջ 492): Է. Աղայանը նույնպես վկայում է «շրջապատել» իմաստով, սակայն «(հնգ.)» նշումով (ԱՀԲԲ, էջ 1126):

** «Եթե ի մարտ իցե դիր» նշումով *ի դիմի հարկանել*-ն առկա է նաև *Պատրաստել* հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 122բ. 566(1), 267բ-268ա):

«Եթե ի մարտ իցե դիր» *ի դիմի հարկանել* (*Պատրաստել*). «ընդ-
հարուել, դեմ կանգնել, զարկուել, հանդիպել» իմաստներով նաև՝
Փավստոս Բուզանդի, Սեբեոսի, Մովսես Խորենացու, Թովմա
Արծրունու, Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկերում (էջ 116).

ջան դնել, ունել զջան, զփռոթ ունել, զուն գործել, զհոգ ունել
(*Ջանալ*). նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Հովհաննես Դրասխանակերտ-
ցու, Եզնիկ Կողբացու, Եղիշեի, Թովմա Արծրունու երկերում (էջք
247, 273, 64, 179).

«(Եթե ինքն զինքն)» *երթալ զհրովի* (*Սպանանել*). *զհրովին*
երթալ տարբերակով և «ինքնասպան՝ անձնասպան լինել» իմաս-
տով նաև՝ Արիստակես Լաստիվերտցու երկում (էջ 87).

սպաս կալ (*Սպասաւորել*). *ի սպասու կալ* տարբերակով
նաև՝ Մեսրոպ Վայոցձորեցու երկում (էջ 134).

սկիզբն առնել, ձեռն ի գործի արկանել (*Սկսանել*). նաև՝ Ա-
գաթանգեղոսի, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու,
Թովմա Արծրունու, Մովսես Կաղանկատվացու երկերում (էջք 251,
186).

«(Եթե վարումն իրաց դնի ևս)» *ի գործ արկանել* (*Վարել*). «գոր-
ծածել, բանեցնել, գործադրել» նշանակությամբ նաև՝ Կորյունի, Ե-
ղիշեի, Թովմա Արծրունու, Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկե-
րում (էջ 115).

արթուն կալ (*Տքնիլ*). նույն իմաստով (էջ 44).

խրախոյս բառնալ (*Քաջալերել*). «խրախուսել» իմաստով (էջ
153).

ձեռնկալու լինել, ի թիկունս հասանել (*Օգնել*). նաև՝ Ագա-
թանգեղոսի երկում (էջք 187, 118):

Ստորև ներկայացվում են, ըստ բառարանային տվյալների, այլ եր-
կերում առկա ԴՄ-ները

ա) ըստ ՆՀԲ-ի՝

ազատ կացուցանել (*Ազատել*). *Կացուցանեմ* բառահոդվա-
ծում (հ. I, էջ 1078)՝

յարբունս հասանել (Աճել). Մովսես Խորենացու երկում (հ. I, էջ 342)²⁹.

հակառակ նմա վկայել (Ամբաստանիլ). *Ամբաստանեմ* բառահոդվածում՝ «յն. հակառակ վկայեն» հղումով (հ. I, էջ 53).

զգենուլ զամօթ (Ամաչել). *Ամօթ* և *Ձգենում* բառահոդվածներում՝ վերջինում առանձնացնելով «նմանությամբ ասուի» նշումով (հ. I, էջք 77, 727).

բոցակեզ առնել (Սյրել). «Հարանց վարք»-ում, Արիստոտելի երկերի թարգմանություններում (հ. I, էջ 509)³⁰.

այց ելանել (Այց առնել). *յայց ելանել* տարբերակով Ագաթանգեղոսի և Գրիգոր Նարեկացու երկերում (հ. I, էջ 100).

աղեխարշ լինիլ (Գութ). Ճառքնախրներում (հ. I, էջ 39).

դարանակալս դնել շուրջ, ի դարան մտանել (Դարանել). *Դարանակալ* («Եղին դարանակալս շուրջ զգաբաա») և *Դարան* բառահոդվածներում («Ի դարան մտեալ») (հ. I, էջ 603).

գտավիդ հարկանել (Երգել). *Տաւիդ* բառահոդվածում՝ «Զաստուածաբարբառ տաւիդն հարկանելով դաւիթ» բնագրային օրինակում (հ. II, էջ 860).

ահ պատել զնա, ահիւ տագնապել (Երկնչիլ). *Ահ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 28).

զգէն զգեցուցանել (Զինել). Սամվել Կամրջաձորեցու երկում (հ. I, էջ 727).

տեսուչ լինել, հոգաբարձ լինել (Խնամել). «Յաճախապատում»-ում, Եվսեբիոս Կեսարացու, Եփրեմ Խուրի երկերում (հ. II, էջք 870, 110). բնագրային օրինակներով վկայվում է նաև *այց առնել*-ի, *այցելու լինել*-ի «խնամարկել» նշանակությունը (հ. I, էջ 100).

վեհերոտ լինել (Ծուլանալ). «յն. փո'յթ լեր» մեկնությամբ՝ Կյուրեղ Երուսաղեմացու երկում (հ. I, էջ 800).

շեղջս կուտել (Կուտել). Փավստոս Բուզանդի երկում (հ. II, էջ 475).

²⁹ Հիշատակում է նաև Ստ. Մալխասյանցը (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 255):

³⁰ Նշում է նաև Ստ. Մալխասյանցը (ՄՀԲԲ, հ. I, էջ 389):

հանել ի նմանե (Կողոպտել). «Բանս հանել ի նմանե» բնագրային օրինակում «կորզել» նշանակությամբ (հ. II, էջ 45).

ծայրաքաղ առնել (Կրճատել). Աթանաս հայրապետի աստվածաբանական ճառերում (հ. I, էջ 1006).

կայուն առնել (Հաստատել). Ներսես Շնորհալու երկում (հ. I, էջ 1046).

ի բաց խզել (Հատանել). Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկում, «Գիրք պիտոյից»-ում (հ. I, էջ 942): Հարկ է նաև հավելել հետևյալ բնագրային օրինակը՝ «...մինչ կարաց զբուն հարազատ ամուսնին սեր ի բաց խզել, և զեղարն յինքն գրաւել»³¹.

կիցս ընկենուլ (Հարկանել). «աքացել, ոտիւք հարկանել» նըշանակությամբ (հ. I, էջ 1101):

համարձակ լինել, աներկիւղ գնալ (Համարձակել). Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկում և «Գիրք պիտոյից»-ում (հ. II, էջ 23. հ. I, էջ 141).

զարտուղի երթալ (Հետտել). Զարտուղի բառահոդվածում՝ Դավիթ Անհաղթի ճառերի մեկնության մեջ (հ. I, էջ 722).

ծանօթ լինել (Ճանաչել). Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Բարսեղ Կեսարացու երկերում (հ. I, էջ 1010).

մեկուսի լինել (Մեկուսանալ). *ի մեկուսի լինել* տարբերակով՝ Բարսեղ Կեսարացու երկերում (հ. II, էջ 245).

զհետ երթալ խորհրդոց նորա (Միաբանել). *զհետ երթալ*-ը և «հետևիլ, զկնի երթալ, յարիլ և անսալ» նշանակություններն են առկա *Ջհետ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 738):

«եթէ առաւել իցէ» նշումով *խճողել զորովայնն* (Յազել)*. Բարսեղ Կեսարացու երկերում (հ. I, էջ 948).

յաղթուկ լինել (Յաղթել). Բարսեղ Կեսարացու՝ սաղմոսների մեկնություններում, Հովհան Ոսկեբերանի երկում (հ. II, էջ 317).

³¹ Սրբոյ իօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացոյ Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1843, էջ 388:

* Առկա է նաև *Ուռել* հենարառով ՆԲՇ-ում «(եթէ զորովայն իցէ)» նշումով (ՄՄՁ 6762, 120բ. 566(1), 265ա):

սաղմն առնել (Յդանալ). սաղմն առնուլ-ը հղվում է սաղմնանել բային (հ. II, էջ 690).

վիշտ հասուցանել (Նեղել, Չարչարել). Եվսեփոս Կեսարացու քրոնիկոնում (հ. II, էջ 824).

արձակել ի մեղաց (Ներել). «ազատել» նշանակությամբ (հ. I, էջ 366).

ուրաստ լինել (Ուրանալ). յուրաստ լինել տարբերակով (հ. II, էջ 559).

պատնէշ կանգնիլ (Պատել). Պատնէշ բառահոդվածում «Առաւել վարի ընդ բայիցս Ածել, Արկանել, Կանգնել, Պատել» նշումով՝ բնագրային օրինակը վկայելով Եղիշեի երկից (հ. II, էջ 616).

յառաջ առնուլ զճակատն, զգօրս գումարել, ելանել ի վերայ նոցա, յառաջ կացուցանել զնահատակսն, ի վերայ հարձակել* (Պատերազմել). համապատասխանաբար՝ Յառաջ (հ. II, էջ 331), Գումարեմ բառահոդվածներում՝ պատմիչների երկերում (հ. I, էջ 579), Մերկանդամ բառահոդվածում՝ Եփրեմ Խուրի երկերում (հ. II, էջ 255), Նահատակ բառահոդվածում (հ. II, էջ 403), Մրատես բառահոդվածում «հարձակվել» նշանակությամբ (հ. II, էջ 757).

պատուհասակից լինել (Պատժել). «կրել զնոյն պատուհաս. պատժակից լինել» իմաստով՝ Ներսես Լամբրոնացու մեկնություններում (հ. II, էջ 626).

զենս ընթանալ³², ձիարձակ արշաւել (Պատրաստել). համապատասխանաբար՝ Ընթանամ և Ձիարձակ բառահոդվածներում (հ. I, էջ 776. հ. II, էջ 157).

փութոյ պնտութեամբ կատարել (Ջանալ). Պնդութին բառահոդվածում փութոյ պնդութեամբ տարբերակով՝ Եվսեփոս Կեսարացու երկում (հ. II, էջ 658).

ջատագով լինել, (եթէ հարմար իցէ բանին դիր ևս) զհրաւունս նոցա ցուցանել (Ջատագովել). Գրիգոր Աստվածաբանի ճառերում

* ՆՀԲ-ն մակալագիկ առնել-ը բացատրում է ի վերայ հարձակիլ (հ. II, էջ 193):

³² ՄՀԲԲ-ն արձանագրում է «Ջէնքի դիմել, զէնք բարձրացնել» իմաստով (հ. II, էջ 23):

(հ. II, էջ 671) և Հովհան Ոսկեբերանի մեկնություններում (հ. I, էջ 873)։

արկանել ի բերան սրոյ (Սպանանել)։ «Գիրք պիտոյից»-ում (հ. I, էջ 482)։

սովոր լինել (Սովորիլ)։ Սովոր բառահոդվածում (հ. II, էջ 729)։

յոչնչե գոյացուցանել (Ստեղծանել)։ Եղիշեի երկում («Որ յոչնչե գոյացուցեր զերկինս և զերկիր անել») և «Շարակնոց» ժողովածուում (հ. II, էջ 517)։

(Էթե վարումն իրաց դնի ևս) *ի գործ ածել (Վարիլ)*։ «ի գործ դնել. առնել. գործականել» իմաստով (հ. I, էջ 574)։

վարձու տալ (Վճարել)։ *ի վարձու տալ* տարբերակով և «վարձել» իմաստով (հ. II, էջ 795)։

ի փորձ մտանել (Փորձել)։ Գանձք կամ Քարոզք կոչվող ժողովածուներում, Կյուրեղ Երուսաղեմացու երկում (հ. II, էջ 955)։

*անձուկ ունել*³³ (*Յանկալ*)։ «Անձուկ յոյժ ունիմ» բնագրային օրինակով (հ. I, էջ 196)։

ցունց տալ (Տնցել)։ ՆՀԲ-ն վկայում է երկու անգամ՝ առաջին դեպքում նշելով՝ «որ և ՅՆՑԵԼ. Ռամկօրէն ևեթ ասին. որպէս Շարժել և թօթափել», երկրորդ բնագրային օրինակի համար արձանագրելով՝ «Այս մատեան եհաս ի մեր ձեռս մօտ յաւարտ տալագրութեան գործոյս» (հ. I, էջ 11, հ. II, էջք 917, 1059)։

հիմնայատակ առնել (Քակել)։ Զենոբ Գլակի երկից միակ բնագրային օրինակում (հ. II, էջ 97)։

օգնական լինել, յօգնութիւն ժամանել, ձեռնտու լինել, նըպաստ լինել, օժանդակ լինել, զօրաւիզ լինել (Օգնել)։ համապատասխանաբար՝ Խոսրովիկ թարգմանչի (հ. II, էջ 1020), Մովսես Խորենացու երկերում (ն. տ.), Աստվածաշնչում և «Հաճախապատում»-ում (հ. II, էջ 154. հ. I, էջ 756), Հովհան Ոսկեբերանի (հ. II, էջ 453), նաև Մովսես Խորենացու, Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Ներսէս Լամբրոնացու երկերում (հ. II, էջ 1024)։

³³ ՄՀԲԲ-ն նշում է «փափագել, կարօտել» իմաստով (հ. I, էջ 148)։

բ) *քստ ԳԴԲ-ի՝*

յանգ հանել (Աւարտել). «աւարտել, վերջացնել» նշանակությամբ՝ Թովմա Արծրունու երկում (էջ 205).

ի բարկութիւն բրդել (Բարկանալ). «տե՛ս *ի բարկութիւն շարժել*» հղումով՝ Արիստակէս Լաստիվերտցու Պատմությունից միակ բնագրային օրինակում (էջ 108).

ի գոյ ածել (Էացուցանել, Ստեղծանել). Եզնիկ Կողբացու երկից միակ բնագրային օրինակում (էջ 115).

խորատոյգ առնել (Ընկղմել). Ստեփանոս Տարոնեցու երկում (էջ 150).

ողբս առնել, յարտասուս հարկանել (Լալ). «ողբալ, արտասուք թափել, արտասուել» իմաստով՝ Արիստակէս Լաստիվերտցու, Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու երկերում (էջք 228, 210).

խաղաղութիւն առնել (Խաղաղել). «խաղաղութիւն հաստատել, խաղաղեցնել» իմաստով՝ Սեբեոսի, Անանիա Նարեկացու երկերում (էջ 145).

հոգ ածել, վերակացու լինել (Խնամել). համապատասխանաբար՝ Հովհաննէս Դրասխանակերտցու Պատմության մեջ, «պաշտպանել» նշանակությամբ՝ «Դասական գրաբարի հատընտիր»-ում (էջք 179, 258).

ի վերայ հասանել (Խորհել, Յարձակիլ). «հասկանալ, ըմբռնել» իմաստով՝ Կորյունի, Մովսէս Խորենացու, Սեբեոսի, «յարձակուել» նշանակությամբ՝ Եզնիկ Կողբացու, Մովսէս Խորենացու երկերում (էջ 137).

հրաման տալ, պատուէր տալ (Հրամայել). Եղիշեի, Սեբեոսի, Ուխտանէս եպիսկոպոսի, Արտավազդ Վանահայր Երաշխավորի երկերում (էջք 181, 242).

խրատ տալ (Յորդորել). Մովսէս Խորենացու Պատմության մեջ (էջ 153).

լուռ կալ (Պապանձիլ). Եղիշեի երկում (էջք 143, 49).

ահ արկանել (Սպառնալ). Եղիշեի, Թովմա Արծրունու, Արտավազդ Վանահայր Երաշխավորի երկերում (էջ 22).

պատիւ դնել (*Փառաւորել*). «մեծարել» նշանակությամբ՝ Խոսրովիկ թարգմանչի երկում (էջ 241): Հարկ է ներկայացնել նաև *պատիւ դնել*-ի աստվածաշնչյան վկայությունները՝ «... եւ ոչ զիտաց պատիւ դնել արանց եւ մեծարել զերեսս նոցա» (Յբ 34:19)³⁴: Այն արձանագրել են նաև Հակոբ Վիլլոտը *Dignari aliquem honore* բառահոդվածում նշելով *պատիւ դնել նմա*-ն³⁵, Գաբրիել Ավետիքյանը («Ընդդէմ սուտ առաքելոց այնպիսեաւ խոհականութեամբ վարել զիր ջատագովութիւն, մինչ զի յաւէտ իւրոց գործակցացն և պաշտաման պատիւ դնել՝ քան իւրում անձինն»)³⁶, Հարություն Ավգերյանը՝ *Դնել* բառահոդվածում³⁷: ՆՀԲ-ն վկայում է «պատուել» նշանակությամբ *պատիւ առնել*-ը (հ. II, էջ 611).

հետաքրքիր լինել, հարց ու փորձ առնել (*Քննել*). միայն Հովհաննես Դրասխանակերտցու երկում (էջք 177, 175).

ի թիկունս հասանել (*Օգնել*). Ագաթանգեղոսի երկում «օգնութեան գալ՝ հասնել» իմաստով (էջ 118):

*Հայ մատենագրության բնագրային օրինակներով վկայվող ԴՄ-ներ*³⁸

ընդ հուր անցուցանել (*Այրել*). վկայում է Ստեփաննոս Ագոնցը («Իսկ հմայք և դիւթութիւնք, և զուստերս և զդստերս իւրեանց ընդ հուր անցուցանել ի պատիւ բահաղու, որպէս գործք բարեպաշտութեան էին առ նոսա»)³⁹, հետագայում՝ Մանվել Զախջախյանը *Անցուցանել* բառահոդվածում՝ նաև «այրել» նշանակությամբ (ՋԲ, էջ 162).

³⁴ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1519:

³⁵ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 230. նաև՝ էջք 194, 219, 220:

³⁶ Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, հ. II, էջ գ:

³⁷ Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական, հ. II, էջ 194: Տե՛ս նաև՝ Բառարան հայերէն եւ անգղիական, հ. Բ., էջ 174:

³⁸ Սկզբում տրվում են հայ մատենագրության մեջ հանդիպող բնագրային, այնուհետև բառարաններում առկա օրինակները, եթե այդպիսիք կան:

³⁹ Տեսութիւն պատմութեանց Աստուածաշունչ սուրբ գրոց, բացաքննեալ երկասիրութեամբ Ստեփաննոսի վրդ. Ագոնց, հ. Գ., Վենետիկ, 1819, էջ 292:

յետս նահանջել (Արգելու). առկա է Գաբրիել Ավետիքյանի աշխատասիրությամբ հրատարակված երկում («...զի կարօղ էք հոգւովն սրբով նուաճել, կամ յետս նահանջել զձգումն նոցա») ⁴⁰ և Միքայել Զամյանցի՝ սաղմոսների մեկնության մեջ («... ո՛վ կարասցէ լինել խափան՝ յետս նահանջել զմեզ ի բարեաց...», «... որ վշտալիս առնելով զանցաւորս՝ փութայ յետս նահանջել զմեզ յայնցանէ») ⁴¹: Այն հիշատակում են Մանվել Զախջախյանը *Զղջամ* (ԶԲ, էջ 512) և Հարություն Ավգեյանը *Démouvoir* բառահոդվածներում (««Յետս նահանջել» կասեցուցանել. շրջել զմիտս») ⁴²: Վկայվում է նաև Եզնիկ Կողբացու երկից «վանել, յետ մղել, մերժել» նշանակությամբ *յետս հարկանել*-ը (ԳԴԲ, էջ 212)։

բրօք հարկանել (Գանել). գործածել է Մկրտիչ Ավգեյանը («Յայնժամ ևս առաւել բարկացեալ վաղերիոս՝ հրամայեաց դալար բրօք հարկանել զնա սաստիկ յոյժ») ⁴³, «... և միանգամայն դալար բրօք հարկանել զթիկունս և զմկանունսն») ⁴⁴։

միաւորել ընդ նմա (Կցել). առկա է Ներսես Լամբրոնացու երկում («Վասն այսորիկ եթէ խորհեսցի որ ի մէնջ առ Աստուած հայել, և ըստ կարողութեան միաւորել ընդ նմա, պարտ է նախ զակըն հոգւոյ, այսինքն զմիտս, յաշխարհական իրաց յետս դարձուցանել...») ⁴⁵։

անշարժ պահել (Հաստատել). գործածել են Ներսես Շնորհալին («Հարկ եղև սրբոց հարցն՝ մարտնչել ընդ նոսա, և զճշմարտութեան հաւատն՝ որ յառաքելոցն, անշարժ պահել») ⁴⁶, «Սուրբ զեկե-

⁴⁰Մեկնություն չորեքտասան թողոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, հ. II, էջ 436:

⁴¹Մեկնություն սաղմոսաց Յորինեալ ի Միքայել վարդապետէ Զամչեանց, հ. Գ, էջք 340, 650:

⁴²Բառգիրք ի գաղղիական ի հայէ եւ ի տաճիկ բարբառս, էջ 203:

⁴³Լիակատար վարք և վկայաբանություն սրբոց, հ. Ը., 1813, Վենետիկ, էջ 162:

⁴⁴Լիակատար վարք և վկայաբանություն սրբոց, հ. Բ., 1811, Վենետիկ, էջ 434:

⁴⁵Սրբոյն Ներսեսի Լամբրոնացոյ Տարսնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 230:

⁴⁶Գիրք որ կոչի ընդհանրական Արարեալ Սրբազնասուրբ հայրապետին մերոյ՝ տեառն Ներսէսի Շնորհալոյ, Սանկտպետրբուրգ, 1788, էջ 164:

դեցիս անշարժ պահել յաւեժ»⁴⁷), Մկրտիչ Ավգերյանը («.... որ կարօղն է անշարժ պահել զիս ի ճշմարիտ խոստովանութեան»)՝⁴⁸ Մանվել Ջախջախյանը՝ *անշարժ պահել*-ը նշում է *Պինդ* բառահոդվածում (ՋԲ, էջ 1198)։

հլու լինել (Հնազանդել)։ առկա է Ղուկաս Ինճիճյանի աշխատության մեջ («...ուսուցանէին թէ չէ՝ պարտ հլու լինել կաթողիկոսին»)՝⁴⁹։

մնալ ի թաքստի (Ղօղի)։ հիշատակվում է Իսահակ Անկյուրացու վիպասանության մեջ («...իսկ զի՞նչ պարտ է անել զերկնաւոր դատաւորէն. քանի՞ ահարկու չիցէ դատաստան նորին. յորմէ չկարէ ինչ մնալ ի թաքստի և ի ծածուկ»)՝⁵⁰։ Մանվել Ջախջախյանն արձանագրում է *Թաքուստ* բառահոդվածում (ՋԲ, էջ 566)։

ի թագստի մնալ (Թագչի)*։ ՄՀԲԲ-ն արձանագրում է գրաբարում «ծածուկ ապրել. պահուրտել», «պահ մտնել, թաք կենալ» նշանակություններով արձանագրված *թաքստեան//ի թաքստեան լինել, ի թաքուստ մտանել* տարբերակները (հ. II, էջ 93)։

հանել ի ձեռաց (Մերժել)։ կիրառում են Մկրտիչ Ավգերյանը («.... բայց խղճէին հանել ի ձեռաց զհիշատակեալն ի մեծէն բարսդէ այնպիսի գովութեամբ»)՝⁵¹ Հարություն Ավգերյանը և Մանվել Ջախջախյանը երկլեզվյան բառարաններում՝ համապատասխանաբար՝ *To Wrest* բառահոդվածում առադրելով *խլել, հափշտակել* բայերը⁵², և *Far man bassa* բառահոդվածում *հանել ի ձեռաց*-ին հավելելով՝ «թոյլ տալ հափշտակել օտարին, կորուսանել զառիթոն»⁵³։

⁴⁷Տեառն Ներսեսի Շնորհալոյ հայոց կաթողիկոսի Բանք Չափաւ, Վենետիկ, 1830, էջ 412։

⁴⁸Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Դ., էջ 412։

⁴⁹Ստորագրութիւն հին Հայաստանեայց տէառն Հ. Ղուկաս վարդապետի Ինճիճեան, Վենետիկ, 1822, էջ 245։

⁵⁰Յովսէփայ զեղեցիկի գրոյցք ընդ Ասանթթայ ամուսնոյ իւրոյ Յօրինեալ տէառն Իսահակայ ծ. վրդ. Անկիւրացոյ, Յերուսաղէմ, 1849, էջ 227։

* Ըստ ՆՀԲ-ի՝ Ա. Լաստիվերտցին գործածում է *ի թաքստի լինել*-ը (ԽԼ, էջ 803)։

⁵¹Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Դ., էջ 354։

⁵²Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 973։

⁵³Համառօտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջ 445։

մտերիմ լինել (Միաբանել). գործածում է Մկրտիչ Ավգերյանը («Լուսաբ բարի համբաւ գրէն պատուականդ ի զօրագլուխս մեր սարգիսէ յաղագս մտերիմ լինելոյ ի թագաւորութեանս մերում»)⁵⁴, Մանվել Ջախջախյանը այդպէս է բացատրում *մտերմանամ* բայը (ԶԲ, էջ 1005).

ներող լինել (Ներել). օրինակը Մկրտիչ Ավգերյանի աշխատասիրած գրքից է՝ «Եւ զայս գիտեա՛, զի ինքնակալացդ առաւել ա՛նկ է ներող լինել անիրաւութեանց»⁵⁵: Արձանագրում է նաև Ստեփան Մալխասյանցը՝ առաջարկելով երկխոսություններից խուսափելու համար նախադասության մեջ փոփոխել բառերի դասավորությունը և իբրև օրինակ նշում *ներող լինել*-ը⁵⁶.

պակաս գտանել (Պակասիլ). վկայվում է «Սոփերք հայկական»-ում («.... այլ ոչ եւս կարծիս ունիմ պակաս գտանել առանց լիութեան, այլ լի և անթերի»)⁵⁷: Ինչ վերաբերում է *պակաս գտանիլ*-ին, այն արձանագրում են ՆՀԲ-ն (*Ճանապարհորդեմ, Յառաջաբերեմ, Յառաջագայիմ, Յառաջանամ, Յառաջատեմ, Յառաջեմ, Պակասեմ* բառահոդվածների բացատրություններում. հ. II, էջք 170, 332, 335, 336, 337, 584) և Մանվել Ջախջախյանը՝ երեքլեզվյան բառարանում՝ *Cedere* բառահոդվածում⁵⁸.

յառաջ խաղալ (Պատրաստել). գործածում է Փավստոս Բուզանդը («Եւ տայր հրաման յառաջ խաղալ պատրաստել, առ դիպան պատահել զօրացն Պարսից»)⁵⁹, արձանագրում են Հարություն Ավգերյանը՝ երկլեզվյան և երեքլեզվյան բառարաններում (*To Come, To Go, To Progress, To Put, To Run* և *Avancer, Defluer, Pousser*,

⁵⁴Լիակատար վարք և վկայաբանություն սրբոց, հ. Բ., էջ 17:

⁵⁵Լիակատար վարք և վկայաբանություն սրբոց, հ. Գ., Վենետիկ, 1812, էջ 231:

⁵⁶Գրաբարի համաձայնությունը, կազմեց Ստ. Մալխասեանց, Թիֆլիս, 1892, էջ 166:

⁵⁷Սոփերք հայկական, ԺԲ, Վենետիկ, 1854, էջ 31:

⁵⁸Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 156:

⁵⁹<http://concordance.am/article/36>.

Procéder բառահոդվածներում)⁶⁰, և Մանվել Ջախջախյանը իտալերեն *innoltrarsi, avanzare* բառերն իբրև «առաջանալ» բացատրելիս (ՋԲ, էջ 1024): ԴՄ-ն հետաքրքիր է կիրառում Խաչատուր Սյուրմելյանը՝ «Գիտել պա՛րտ է, զի ի նահանջ ամին ի մարտի առաջին աւուրն սկսանի յառաջ խաղալ թիւ մի յետադարձ շարժմամբ....»⁶¹:

երանելի առնել (Պսակել). առադրվել է *փառաւորել, մեծացուցանել, բարձրացուցանել* բայերին. առկա է Աստվածաշնչում («Տէր փրկէ զնա եւ կեցուցանէ, երանելի առնէ զնա»⁶², «Անտիոքոս սկսաւ ո՛չ միայն բանիւք մխիթարութիւն հաստուցանել, այլև արդեամբք հաստատել՝ ի մեծութիւնս յաւագութիւնս հաստուցանել, երանելի՛ առնել յաշխարհի»⁶³): Այն գործածում են Մկրտիչ Ավգերյանը («.... սկսաւ ո՛չ միայն բանիւք մխիթարութիւն մատուցանել, այլև երդմամբ հաստատել՝ ի մեծութիւնս և յաւագութիւնս հաստուցանել, երանելի առնել յիսուսի. գործ ի ձեռն տալ, և բարեկամ անուանել թագաւորաց....»)⁶⁴, Մանվել Ջախջախյանը և Աղեքսանդր Խոսրոփաշանցը՝ համապատասխանաբար "Beatificare, dar la beatitudine" (ՋԲ, էջ 456) և "сдѣлать блаженнымъ" արտահայտությունները թարգմանելիս (ԽԲՀՆ, հ. I, էջ 354).

ռոճիկ տալ. ուտեստ տալ (Մնուցանել). վկայությունները հետևյալներն են՝ «Մատթեոս պատրիարքը.... խոստացաւ չքաւորներին նմանապէս ռոճիկ տալ և օգնել դրամով»⁶⁵, «Սովելոյ ուտեստ տալ, եթէ մերկ լինի զգեստ տալ»⁶⁶: Այս ԴՄ-ները «սնուցանել» նշանակությամբ չկան բառարաններում.

⁶⁰ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջք 164, 393, 676, 689, 742: Բառգիրք ի գաղղիականէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառս, էջք 32-33, 196, 330, 360:

⁶¹ Տօմարագիտութիւն ընդհանուր եկեղեցական եւ քաղաքական, աշխատ. Հ. Խաչատուր վրդ. Սիւրմէլեան, Վենետիկ, 1818, էջ 19:

⁶² Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 602:

⁶³ Աստուածաշունչ մատեան հին եւ նոր կտակարանաց, հ. II, Վենետիկ, 1805, էջ 629:

⁶⁴ Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Դ., Վենետիկ, 1813, էջ 392:

⁶⁵ Փորձ ազգային եւ գրական եռամսյա հանդէս, թիվ II, Տիֆլիս, 1876, էջ 175:

⁶⁶ Տեղեկագիր Սովելոյ խնամատար կեդրոնական յանձնաժողովոյ, 1885, էջ 89:

*սովորութիւն ունել (Սովորիլ)**. գործածում է Սովսես Խորենացին Պատմության երկրորդ գրքում («Բայց ասեն զԵրուանդայ՝ ըստ հմայից դժնեայ գոլով ական հայեցուածով. վասն որոյ ընդ այգանալ աչալրջացն սովորութիւն ունել սպասաւորացն արքունի՝ վէմն որձաքարեայս ունել ընդդէմ Երուանդայ, եւ ի հայեցուածոցն դժնութենէ, ասեն, պայթել որձաքար վիմացն»)՝⁶⁷.

հրամանատար լինել, զիշխանութիւն վարել (Տիրել). առաջինը կիրառում են Միքայել Չամչյանցը («....եւ նմա զշուրք հազարապետութեան հայոց՝ հրամանատար լինել աշխարհին»)՝⁶⁸, Ստեփանոս Սյունեցին («....և հրամայէ Սիսականացն հրամանատար լինել ի վերայ ամենայն արքունի զօրացն»)՝⁶⁹, Հարություն Ավգերյանը (*To Sway* բառահոդվածում՝ առադրելով *տիրել, իշխել, կառավարել* բայերին)⁷⁰: Երկուսն էլ առկա են Հովհան Ոսկեբերանի երկում («Իսկ արդ որոյ զտունն չիցէ բարութ կարգեալ, զիս՝ որ կարիցէ եկեղեցւոյ աստուծոյ հրամանատար լինել», «....զՍովսիսէ ասեմ, ուր կարի դժուարինն է զիշխանութիւն վարել»)՝⁷¹.

հանել զմորթն (Քերթել). հիշատակում են Սովսես Կաղանկատվացին⁷², Միսիթար Սեբաստացին («....կամ ի բաց քերել, կամ մորթել, որ է հանել զմորթն. ռամկ. եւ՝ *քերթել*». ԲՀԼ, էջ 1221

* ՄՄՁ 566(1)-ում *Սովոր* հենաբառն է (270 բ):

⁶⁷ Սովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, աշխատ.՝ Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Տփլիս, 1913, էջ 167-168:

⁶⁸ Խրախճան պատմութեան Հայոց, յօրինեալ ի Հայր Միքայել վրդ. չամչեանց, Վէնետիկ, 1811, էջ 81:

⁶⁹ Ստեփաննոսի Միւնեաց եպիսկոպոսի պատմութիւն տանն Սիսական, Մոսկվա, 1861, էջ 9:

⁷⁰ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 878:

⁷¹ Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոսապետի մեկնութիւն թղթոց Պաղոսի, հ. I, Վենետիկ, 1862, էջք 81, 486:

⁷² http://language.sci.am/sites/default/files/movses_kaghankatvatsi.pdf

(1288)), Հարություն Ավգերյանը *Excorier*⁷³, ՆՀԲ-ն *Յագեմ* (հ. II, էջ 313)⁷⁴, ՋԲ-ն *Հանեղ* բառահոդվածներում (էջ 840)։

ի քննութիւն մտանել (Քննել)։ վկայում են Ստեփաննոս Ագոնցը («... զի ժամանակն և տեղին չէին ի դէպ՝ երկար հարցփորձի ի քննութիւն մտանել...»)⁷⁵, Վազգեն Համբարձումյանը «Ջամբոն» երկի բառապաշարը քննելիս⁷⁶։

Վկայվածների նմանությամբ բաղադրված ԴՄ-ներ⁷⁷

նկուն լինել (Ամաչել)։ ԳԴԲ-ն Աստվածաշնչից արձանագրում է *նկուն առնել* տարբերակը՝ «ընկճել, ենթարկել» նշանակությամբ (էջ 221)։

հուրք ծախել (Այրել)*։ վկայվում է *հուրք վառել* «կրակ տալ, հրդեհել, հրկիզել» (ԳԴԲ, էջ 181), «լափել. սատակել. կորուսանել» նշանակություններով ունի *հուր* կամ *հրով ծախել* (ՆՀԲ, հ. I, էջ 999)։

նույն ՆԲԾ-ից՝ *հրդեհ արկանել. հուր արկանել* «հրդեհել, հրկիզել» (ԳԴԲ, էջ 180)։ ՄՀԲԲ-ն արձանագրում է *հրդեհ ձգել*-ը (հ. III, էջ 150), ՀԼԴԲ-ն՝ *հրդեհ գցել*-ը «հրդեհել, կրակ տալ, այրել» նշանակությամբ (էջ 373)։

⁷³ Բառարան համառոտ ի գաղղիական է հայտ, հ. I, էջ 199։ Բառգիրք ի գաղղիական ի հայէ եւ ի տաճիկ բարբառս, էջ 290։

⁷⁴ ՆՀԲ-ում Ե. Կողբացուց բաղված բնագրային օրինակից հետո նշվում է. «(ըստ այսմ թուի յագել լծ. ընդ թ. *էիզմէք, ոլորել զպարանոցն*, կամ *մորթել*, այսինքն *հանել զմորթն...*)»։ ՆՀԲ, անդ։

⁷⁵ Տեսութիւն պատմութեանց Աստուածաշունչ սուրբ գրոց, հ. Բ., Վենետիկ, 1819, էջ 435։

⁷⁶ http://echmiadzin.asj-oa.am/2160/1/%23Jambr-P_42-54.pdf

⁷⁷ Սույն դասակարգմամբ առանձնացվում են այն ԴՄ-ները, որոնք բառարաններում կամ մատենագրության մեջ վկայվում են բաղադրիչների այլ տարբերակներով, կարելի է ասել՝ առկա ԴՄ-ների նմանությամբ (երբեմն նկատելի է նաև իմաստային այլ նրբերանգ)։ սկզբում նշվում են ՋԲ-ներում, այնուհետև բառարաններում կամ մատենագրության մեջ առկա տարբերակները։

* ՄՀԲԲ-ն վկայում է *ծախել*-ի նաև «ոչնչացնել» իմաստը (հ. II, էջ 317)։

արգելուլ ի բանտի (Բանտ). ՆՀԲ-ն *Արգելուլ* բառահոդվածում հիշատակում է *դնել ի բանտի-ն* (հ. I, էջ 345).

պատճառ կցկցել. պատճառ տալ (Բասրի). ՆՀԲ-ն *պատճառքս յօղել-ը* վկայում է Գրիգոր Նարեկացու և Ներսես Շնորհալու երկերից (հ. II, էջ 379)⁷⁸ երկրորդի համար նշելով՝ «Ըստ յն. ոճոյ նաև Պատճառս դնել»՝ «պատճառել» նշանակությամբ (հ. I, էջ 440).

բռամբ առնուլ (Բռնադատիլ). վկայվում են «տիրել, իշխել» նշանակությամբ *գբռամբ ածել // արկանել-ը* (ՆՀԲ, հ. I, էջ 512)⁷⁸.

դաշնադիր լինել (Դաշն). Աստվածաշնչից, Մովսես Խորենացու Պատմությունից արձանագրվում է «դաշնակից դառնալ, դաշնակցել, միաբանել» նշանակությամբ *դաշնավոր լինել-ը* (ԳԴԲ, էջ 66).

փոյթ ընդ փոյթ գնալ (Երագել). ՆՀԲ-ն *Փոյթ* բառահոդվածում հիշատակում է Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ առկա *փոյթ ընդ փոյթ հասուցանել* տարբերակը (հ. II, էջ 953).

գբարի հարկանել (Զարկանել). վկայվում է *հարկանիցե քարի-ը* (ՆՀԲ, հ. II, էջ 994).

անդնդասոյգ առնել (Ընկդմել). ՆՀԲ-ն ունի *անդնդասոյգ լինել*, որը տարբերվում է նաև իմաստային նրբերանգով՝ «սուզեալ յանդունդս. ծովահեղձ. *Եգիպտացին անդնդասոյգ լինէր» (հ. I, էջ 134).

պահել ի թագստեան (Թագուցանել). ՆՀԲ-ում՝ *Թաքուստ* բառահոդվածում, հիշատակվում են *թաքչիլ ի թագստեան, նստել ի թագստեան* տարբերակները (հ. I, էջ 803).

լռութիւն տալ (Թագուցանել). կարելի է ենթադրել, որ առկա է սխալագրություն, և խոսքը վերաբերում է «լռել» նշանակությամբ (փոխաբերական նշանակությամբ՝ «թաքցնել») *ի լռութեան կալ* կազմությանը, որ վկայում են Աստվածաշունչը («ոչ ճոխաբան լինեն քան զայրմարդ, այլ ի լռութեան կալ». Ա Տմ 2:12)⁷⁹ և Ման-

⁷⁸ «Բւր ձեռքը զցել, նուաճել, հնազանդեցնել» նշանակությամբ արձանագրում է նաև ՄՀԲԲ-ն (տե՛ս հ. I, էջ 392):

⁷⁹ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 839:

վել Ջախջախյանը (ՋԲ, էջ 643): Բայց և կարելի է այն *լռության տալ* կամ *մատնել* («որևէ բանի մասին չխոսել, որևէ բանի վրա ուշադրություն չդարձնել, անտես առնել») ԴՄ-ի նախօրինակ համարել (ՀԼԴԲ, էջ 271)⁸⁰.

թափառական շրջել (Թափառել). ըստ ՆՀԲ-ի՝ Փիլոն Եբրայեցու գործածած «Յանապատ վայր՝ յորում թափառականն (այսինքն թափառեալ) շրջէր» նախադասության մեջ *թափառականը* ունի «որ թափառեալ շրջի» նշանակությունը (հ. I, էջ 801)⁸¹.

խոնարհեցուցանել զբարձու (Ծունր դնել). *խոնարհեցուցանել զանձն* «ինքն իրեն խոնարհ դարձնել» (ԳԴԲ, էջ 149).

շուրջ պնդել (Կապել). *շուրջ պատել* «շրջապատել» (ԳԴԲ, էջ 226).

նշաւակ առնել (Կատակել). *նշաւակ լինել* «խայտառակել» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 437)⁸².

յանկ ելանել (Կատարել). *յանկ ածել* «վերջ տալ, ավարտին հասցնել» (ԳԴԲ, էջ 206).

աներկիւղ դիմել, անկասկած գնալ (Համարձակել). *աներկիւղ գնալ* «համարձակ գնալ», *անկասկած ի դուրս ելանել* (ՆՀԲ, հ. I, էջք 141, 170).

ի բաց հեռանալ (Հեռանալ). *երթալ ի բաց* «հեռանալ» (ԳԴԲ, էջ 79).

խստավիզ լինել (Հպարտանալ). ՆՀԲ-ն ունի *խստապարանոց լինել* (հ. I, էջ 988), որն առկա է Աստվածաշնչում («... բայց ես ոչ ելից ընդ ձեզ, վասն խստապարանոց լինելոյ». Ելք 33 : 3)⁸³.

⁸⁰ Տե՛ս Պ. Բեդիրյան, Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Ե., 2011, էջ 556:

⁸¹ ՄՀԲԲ-ն արձանագրում է *թափառական* բառի մակբայական կիրառությունը՝ «Շրջում է թափառական». ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 90:

⁸² ՆՀԲ-ն և ՋԲ-ն *Նշաւակեմ* բառահոդվածում բացատրում են «նշաւակ առնել նախատանաց. առակել. առակ օրինակի կացուցանել. խայտառակել» (ՆՀԲ, հ. II, էջ 437: ՋԲ, էջ 1079):

⁸³ Համաբարբառ զրաբար Աստվածաշնչի, էջ 893:

սեզ լինել (Հպարտանալ). սեզ առնել («սիգալով ճեմել») տարբերակով արձանագրվում է Գրիգոր Նարեկացու տաղերում (ՆՀԲ, հ. II, էջ 712)։

հաւատարիմ ցուցանել (Ճշմարտել). վկայվում են հաւատարիմ առնել և հաւատարիմ լինել տարբերակները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 77)։

ողջակեզ առնել (Մատուցանել). բազմիցս վկայվում է Աստվածաշնչում⁸⁴։ Առկա է Աթանաս Կոստանդնուպոլսեցու թարգմանությանը հրատարակված երկում («... աստուած փորձեաց զաբրահամ, երբ հրամայեաց նմա ողջակեզ առնել զորդի իւր զհաւակ»)՝⁸⁵։ Միխիթար Մեքսատացին արձանագրում է ողջակեզ ընելը (ԲՀԼՄՄ, էջ 487 (1514)), ՆՀԲ-ն՝ ողջակեզ լինելը (հ. II, էջ 513)։

մեկնել յամբոխէ (Սեկուսանալ). առկա է մեկնել յաշխարհէ-ն՝ «մեռնել, վախճանվել» նշանակությամբ (ԳԴԲ, էջ 196)։

զպէտս հոգւոյն վճարել (Սեռանել). ՆՀԲ-ն արձանագրում է՝ «Զպէտս հոգւոյն հատուցանել, կամ վճարել տեառն, որպէս Աւանդել զոգին...» (հ. II, էջ 648. տե՛ս նաև ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 97)։

նույն ՆԲԾ-ից՝ բառնիլ յաշխարհէ-ն վկայվում է «կյանքից զրկել, սպանել» նշանակությամբ բառնալ ի կենացը (ԳԴԲ, էջ 53), զկեանս վճարելը գործածում է XVI-XVII դդ. կրթական-լուսավորական գործիչ Ներսես Մոկացին («Իսկ որ կամեր զկեանս վճարել, Զհոգին յորդին իւր աւանդել, Տէրն, որ եկեալ էր ի խնդրել Յերկինս առ հայր դասակարգել»)՝⁸⁶։ Հակոբ Վիլլոտն այն հիշատակում է *Tempus impendere alicui rei* բառահոդվածում⁸⁷։ Ըստ ՆՀԲ-ի՝ վճարել զկեանս տարբերակն ունեն Մովսես Խորենացին և Եվսե-

⁸⁴ Տե՛ս նաև՝ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջք 1394, 1396։

⁸⁵ Աստուածաբանական և բարոյական մեկնություն կաթողիկեաց գրոց երանելոյ Յակոբու առաքելոյն Արարեալ և շարադրեալ ի հայր Ֆրանչեսկո Դունելեան, Վենետիկ, 1749, էջ 68։

⁸⁶ [https://hy.wikisource.org/wiki/%D4%B7%D5%BB:Nerses_Mokatsi,_Verses_\(%D5%86%D5%A5%D6%80%D5%BD%D5%A5%D5%BD_%D5%84%D5%B8%D5%AF%D5%A1%D6%81%D5%AB_%D4%B2%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A5%D5%B2%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80\).djvu/98](https://hy.wikisource.org/wiki/%D4%B7%D5%BB:Nerses_Mokatsi,_Verses_(%D5%86%D5%A5%D6%80%D5%BD%D5%A5%D5%BD_%D5%84%D5%B8%D5%AF%D5%A1%D6%81%D5%AB_%D4%B2%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A5%D5%B2%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80).djvu/98)

⁸⁷ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, էջ 814։

բիոս Կեսարացին (հ. II, էջ 827), ըստ ԳԴԲ-ի՝ Փավստոս Բուզանդը և Հակոբ Ծպատեցին (էջ 259)։

ի բաց լքել (Մերժել)։ ի բաց լինել «հեռանալ» (ԳԴԲ, էջ 111)։

խօսել ի սիրտ նորա (Մխիթարել)։ ըստ ԳԴԲ-ի՝ գրաբարում առկա է «մտածել, խորհել» նշանակությամբ *խօսել ի սրտի* տարբերակը (էջ 154)։

յաղթող լինել (Յաղթել)։ «յաղթող հանդիսանալ, յաղթել» նշանակությամբ արձանագրվում է *յաղթելու լինել*-ը (ՆՀԲ, հ. II, էջ 317)։

«(եթե կենդանանալ իցե դնի)» նշումով *ի մահուանէ ի կեանս փոխել (Յառնել)։* ՆՀԲ-ն *Փոխադրութիւն* բառահոդվածում *ի մահուանէ ի կեանս առնուլ* տարբերակը հիշատակում է Աթանաս Ա-լեքսանդրացու աստվածաբանական ճառերից (հ. II, էջ 946)։

«եթե առ չարն իցե» նշումով *ի հրապոյրս ցոփութիւն արկանել (Յորդորել)։* ՆՀԲ-ում՝ *Հրապոյրք* բառահոդվածում, Աստվածաշնչից հիշատակվում է *ի հրապոյրս ցոփութեան դարձուցանել*-ը (հ. II, էջ 138)։

յերկուս ծուենս բաժանել (Պատառել)։ Ղազար Փարպեցու ձևակերպումն է՝ «....բաժանեալ աշխարհս Հայոց՝ պատառեցաւ յերկուս ծուենս....»⁸⁸։

ռազմ դնել (Պատերազմել)։ վկայվում են *ռազմ առնել* և *ռազմ գործել* տարբերակները Եղիշեի, Թովմա Արծրունու երկերից (ԳԴԲ, էջ 249)։

զքամահանս դնել (Պարսաւել)։ ՆՀԲ-ն ունի *քամահանս առնել*՝ «Տ. Քամահել» նշանակությամբ (հ. II, էջ 976)։ ԳԴԲ-ում «արհամարհել» իմաստով է (էջ 274)։

պնդել զպսակ, թագիւ պճնել (Պսակել)։ ըստ ՆՀԲ-ի՝ *պսակեալ թագիւն* և *թագով պսակեալ*-ը վկայված են X-XI դդ. (հ. I,

⁸⁸ Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց, Հայկական համաբարբառ, հ. 2, Ե., 1978, էջ 182։

էջ 788): ՀԼԴԲ-ում նույն նշանակությամբ հանդիպում է *պսակ կապել*-ը (ՀԼԴԲ, էջ 503).

*հաստատել ինչ յոչնչէ (Ստեղծանել)**. հիշատակվում է *յոչնչէ գոյացուցանել*-ը (ՆՀԲ, հ. II, էջ 517).

զփոխարենն տալ (Վճարել). ՆՀԲ-ում՝ *Փոխարեն* բառահոդվածում, Աստվածաշնչից քաղված *զփոխարենը հատուցանել* տարբերակն է (հ. II, էջ 949)⁸⁹.

նույն ՆԲԾ-ից՝ *գղարծն փոխարինեն առնել*. ՆՀԲ-ն *Դարձ* բառահոդվածում նշում է *դարձ առնել* և *դարձ փոխարինի* տարբերակները (հ. I, էջ 604-605).

ակն արկանել (Տեսանել). վկայվում է *յակն արկանել*-ը՝ «բերել յանդիման աչաց այլոց» նշանակությամբ (ՆՀԲ, հ. I, էջ 24).

հպատակ առնել (Տիրել). «հպատակուել» իմաստով առկա են *հպատակ լինել*-ը և *հպատակ կալ*-ը (ՆՀԲ, հ. I, էջ 125. տե՛ս նաև ԳԴԲ, էջ 181).

արագ արագ առնել և *տազնապաւ երթալ (Փութալ)*. արձանագրվում են *արագ արագ հանել/հրամայել* (ՆՀԲ, հ. I, էջ 336), *տազնապաւ գնալ* ԴՄ-ները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 836-837):

*Տարբեր բառարաններում վկայվող ԴՄ-ներ. ա) XVIII դարում հրատարակված*⁹⁰

յաւարտ ածել (Աւարտել). Հակոբ Վիլյոտը հիշատակում է *Perago* բառահոդվածում⁹¹, XIX դարում կիրառում է Առաքել Կոստանյանցը («Մանուկն իբրեւ ետես ընդարձակութիւն կենացն, եթէ ի կասկածանաց երկիւղէ ազատեցաւ անձն իւր, նախ նստեալ մը-

* ՄՄՁ 873-ում՝ *Ստեղծանել* հենաբառով ՆԲԾ-ում (214ա), *յանէից գոյացուցանել* տարբերակն է:

⁸⁹ ՄՀԲԲ-ն *Հատուցանել* բառահոդվածում արձանագրում է «փոխարենը տալ, փոխարենը մի բան անել» նշանակությունը (տե՛ս հ. III, 1944, էջ 65):

⁹⁰Սկզբում տրվում են XVIII դարում, այնուհետև հետազայում հրատարակված բառարաններում և մատենագրության մեջ առկա օրինակները:

⁹¹ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, էջ 546:

տածեր յետագայ վիճակ գալոյ յիւր վերայ՝ կենացն, թէ արդեօք կարիցեն զմօրն իմոյ դաշնադրութիւնս յաւարտ ածել»⁹²։

ի բաց կորզել (Հատանել). առկա է Հակոբ Վիլլոտի կազմած բառարանում (*Expungo*-ն թարգմանելիս)⁹³, վկայում են Գաբրիել Ավետիքյանը («...փրկել յիշխանութենէ սատանայի՝ նշանակել, հանել ի բաց կորզել ի հեթանոսութենէ...»)⁹⁴, Պլուտարքոսի «Զուգակշիռ» երկի թարգմանիչը («...հարուածս ի վերայ ղնէին՝ որ խնդրէին ի բաց կորզել զայրն»)⁹⁵, ՆՀԲ-ն *Բրեւ, Թափեւ, Խլեւ, Շրջաբերական, Տարակորզել* (հ. I, էջք 518, 802, 946, հ. II, էջք 495, 855) և ՋԲ-ն *Թափեւ, Խառեւ, Խլեւ, Կորզեւ* բառահոդվածներում (էջք 565, 658, 675, 795)։

հարթ առնել (Հարթել). Հակոբ Վիլլոտը *Acquo* բառահոդվածում հավելում է *զգետին հաւասարել, հարթել, կոկել, ողորկել* և այլ բայերի⁹⁶, Մանվել Ջախջախյանը՝ հիշատակում *Հարթ* բառահոդվածում (ՋԲ, էջ 853)։

ի բաց հերքել (Մերժել). Հակոբ Վիլլոտը վկայում է *Abjicio, Abjuro, Abrogo, Improbo* բառահոդվածներում⁹⁷։ Բնագրային օրինակը Մկրտիչ Ավգերյանի հեղինակած գրքից է («... զօտարոտի պատմութիւնս ի բաց հերքել, զխառնուրդս ի բաց յապաւել, և զաւանդս հաստատունս պահել»)։⁹⁸ Արձանագրում է նաև Մանվել Ջախջախյանը *Հանեւ* բառահոդվածում (ՋԲ, էջ 840)։

ի բաց հրաժարիլ-ը (Յետս կալ). հիշատակում են Հակոբ Վիլլոտը *Repudiare uxorem*-ը թարգմանելիս⁹⁹ և Մանվել Ջախջախյանը

⁹² <http://www.matenadaran.am/ftp/data/Banber18/15.A.Makhalyan.pdf>.

⁹³ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 291. տե՛ս նաև էջք 219, 221։

⁹⁴ Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պողոսի առաքելոյ, հ. II, էջ 737։

⁹⁵ Պլուտարքեայ Քերովնացոյ Զուգակշիռք, թարգմ. ի բնագրէն Հ. Եղիայ վրդ. Թումանյանի, հ. Ա, Վենետիկ, 1832, էջ 375։ ԳԴԲ-ն վկայում է նաև «կտրել» նշանակությամբ *ի բաց հանել-ը*. տե՛ս ԳԴԲ, էջ 112։

⁹⁶ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 30։

⁹⁷ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, pp. 4, 6։

⁹⁸ Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Զ., էջ 136։

⁹⁹ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 625։

նր՝ Ոստնում բառահոդվածում *saitar fuori*-ն թարգմանելով նաև սարտնուլ, խոյս տալ (ՋԲ, էջ 1128)։

«(եթե ընդ անձին իւրում)» նշումով *հաստատել ի միտս իւր* (Ուխտել)։ Հակոբ Վիլյոտի բառարանն այն արձանագրում է *Determinare amino* և *Prædestinare, fecum flatuere* բառահոդվածներում¹⁰⁰։ ԳԴԲ-ն *հաստատել ի միտս*-ը վկայում է «համոզել» նշանակությամբ (էջ 173)։

բ) *XVIII դարից հետո հրատարակված*

ուժգին առնուլ, բռնի առնուլ (Բռնադատիլ)։ Մանվել Ջախջախյանը վկայում է *Ուժգին* բառահոդվածում՝ նշելով՝ «*Ուժգին առնուլ*, այսինքն՝ *բռնի*» (ՋԲ, էջ 1137), իսկ *բռնի առնուլ*-ը՝ հիշատակում *Uncicáre* բառահոդվածում¹⁰¹։

հարկանել զկիթառ (Երգել)։ հիշատակում են Հարություն Ավգերյանը՝ «to play on the guitar»-ը բացատրելով «հարկանել զկիթառ»¹⁰², և Մանվել Ջախջախյանը *Citareggiáre, Citarizzáre* բառահոդվածներում¹⁰³։ Նույն ՆԲԾ-ից *հարկանել զքնար*-ն արձանագրում են ՋԲ-ն *Líra. Քնար*¹⁰⁴, *Հնչեմ* (էջ 884) և *Cantáre*¹⁰⁵, ՆՀԲ-ն *Երգեմ* բառահոդվածներում (հ. I, էջ 672), և Մինաս Բժշկյանը՝ «на скрипкѣ играть» թարգմանելով «հարկանել զքնար»¹⁰⁶։

ի ձեռն արկանել (Ըմբռնել)։ Մանվել Ջախջախյանը վկայում է *Աձեմ* բառահոդվածում՝ այն հավելելով *ըմբռնել*-ին (ՋԲ, էջ 13), *վտարանդի շրջել*-ը (*Թափառել*)՝ *Պանդխտիմ* (ՋԲ, էջ 1116), *լռին կալ*-ը (*Լռել*)՝ *Լռին* բառահոդվածներում (ՋԲ, էջ 643. տե՛ս նաև ՆՀԲ, հ. I, էջ 905)։ Գրաբարի տպագիր բառարանները նշում են *ձե-*

¹⁰⁰ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, pp. 221, 572:

¹⁰¹ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 876:

¹⁰² Քերականութիւն հայերէն եւ անգղիական, յօրինեալ ի Հ. Յարութիւն վրդ. Աւգերեան, Վենետիկ, 1819, էջ 169:

¹⁰³ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 173: Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջք 114, 123:

¹⁰⁴ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 463:

¹⁰⁵ Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջ 92:

¹⁰⁶ Քերականութիւն ռուսերէն-հայերէն Մինաս վարդապետի Բժշկեան, 1828, Վենետիկ, էջ 255:

որն արկանել, լռիկ կալ տարբերակները (ՆՀԲ, հ. I, էջք 151, 905: ԳԴԲ, էջ 185)։

յառաջ ածել (Օնանիլ)։ հիշատակում են Հարություն Ավգերյանը *To Prodúce*-ը թարգմանելիս¹⁰⁷, Մանվել Ջախջախյանը *Generáre* և *Prodúrre* բառահոդվածներում¹⁰⁸։ ՆՀԲ-ն արձանագրում է Դիոնիսիոս Արիոպագագու երկում (հ. II, էջ 334)։

անձնացոյց լինել (Հպարտանալ)։ Մանվել Ջախջախյանը արձանագրում է երկու բառարանում՝ *Բանավաճառ* (ՋԲ, էջ 286) և *Bélló, Fare, Giórgio, Ostentáre*, բառահոդվածներում՝ իտալերեն *far il Giorgio*-ն, *fare il bello*-ն թարգմանելով «պճնապաճոյճ եղեալ սի-գալ. անձնացոյց լինել. պարծիլ»¹⁰⁹։

համախոհ լինել (Միաբանել)։ Մանվել Ջախջախյանն արձանագրում է *համախոհ լինել ումեք* տարբերակով¹¹⁰։ Հարություն Ավգերյանն այն կիրառում է անգլերեն *To Congrée*-ն թարգմանելիս¹¹¹, ՆՀԲ-ն՝ *Հաւանիմ* բառահոդվածում հիշատակում *կամակից, համախոհ լինել* (հ. II, էջ 73), Մխիթարյան միաբանության հայրերը՝ *Stand* բառահոդվածում *Stand with*-ի համար նշելով *համախոհ լինել*¹¹²։

յղի լինել (Յղանալ)։ վկայում են Հարություն Ավգերյանը ֆրանսերեն *Concevoir*-ը¹¹³ և անգլերեն *To Breed*-ը թարգմանելիս¹¹⁴, ՆՀԲ-ն և Մանվել Ջախջախյանը *Յղանալ, Յղենալ* բառահոդվածներում (ՆՀԲ, հ. II, էջք 361, 362: ՋԲ, էջ 361, 362), Մխիթարյան միաբանության հայրերը *Portáre* բառահոդվածի բացատրության մեջ¹¹⁵։

¹⁰⁷ Բառարան անգղիարեն եւ հայերեն, հ. Ա, էջ 674։

¹⁰⁸ Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջք 294, 617։

¹⁰⁹ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջք 101-102, 308-309, 360, 546։

¹¹⁰ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 309։

¹¹¹ Բառարան անգղիարեն եւ հայերեն, հ. Ա, էջ 1821։

¹¹² Բառարան յանգլիականէ ի հայ, հ. Ա., Վենետիկ, 1835, էջ 216։

¹¹³ Բառգիրք ի գաղղիականէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 148։

¹¹⁴ Բառարան անգղիարեն եւ հայերեն, հ. Ա, էջ 104. տե՛ս նաև էջք 141, 393։

¹¹⁵ Nuovo Dizionario italiano-francese-armeno-turco, p. 722։

հեռ ունել (Նախանձել). ՋԲ-ն և ՆՀԲ-ն նշում են *Հեռամ* բառահոդվածի բացատրություններում (ՋԲ, էջ 87: ՆՀԲ, հ. II, էջ 88).

ի ներքս փակել (Պարունակել). արձանագրում է Մանվել Ջախջախյանը *Inchiúdere* և *Inclúdere* բառահոդվածներում¹¹⁶.

գտրիտուրն տալ (Վճարել). Հարություն Ավգերյանը և Գաբրիել Երեցփոխեանցն արձանագրում են երկլեզվյան բառարաններում՝ համապատասխանաբար թարգմանելով *To Rénder*-ը (տալ *գտրիտուրն* տարբերակով)¹¹⁷ և *Отслуживать, отслужить* բայերը¹¹⁸: ՆՀԲ-ն Աստվածաշնչից վկայում է *տալ տրիտուր* տարբերակը (հ. II, էջ 897).

հետազօտ լինել (Քննել). առկա է երկլեզվյան բառարաններում՝ *Հետազօտ* բառահոդվածում՝ *Voyez Հետազօտել* և *See Հետազօտել* հղումներով¹¹⁹.

տալ զօրհնություն (Օրհնել). վկայում են Մանվել Ջախջախյանը՝ *Օրհնել* բառահոդվածում բացատրելով՝ «տալ զօրհնություն, բարեմաղթել» (ՋԲ, էջ 1497), և Մխիթարյան միաբանության հայրերը *Segnare* բառահոդվածում¹²⁰.

ըստ ԽԲՀՌ-ի

բռնն արկանել (Սկսանել). հիշատակում է Ադեքսանդր Խուդաբաշյանցը "предпрять, вознамѣриться" առաջնային նշանակությամբ (հ. I, էջ 251): Այն, թերևս, կարելի է ԳԴԲ-ի «ձեռնարկել, սկսել» նշանակությամբ արձանագրած *ձեռն արկանել*-ի (էջ 185) նմանությամբ կազմված ԴՄ համարել¹²¹.

¹¹⁶ Բառարան յիտալական լեզուի ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ Ի: Հարկ է նշել՝ ՆՀԲ-ն *ի ներքս փակել*-ը վկայում է Ն. Շնորհալու երկից (ՆՀԲ, հ. II, էջ 925).

¹¹⁷ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 718:

¹¹⁸ Բառարան ի ռուսաց լեզու ի հայ, աշխատ. ի Գաբրիել Երեցփոխեանց, Տփղիս, 1876, էջ 496-497:

¹¹⁹ Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական, հ. II, էջ 389: Բառարան հայերէն եւ անգղիական, հ. Բ, էջ 359:

¹²⁰ Nuovo Dizionario italiano-francese-armeno-turco, p. 906:

¹²¹ ՀԼԴԲ-ում առկա է *ձեռք զարկել*-ը (էջ 385):

քստ ՄՀԲԲ-ի՝

յառաջ բերել (Ասել)։ Ստեփան Մալխասյանցը *Առաջ* բառահոդվածում *առաջ բերել* տարբերակի համար վկայում է նաև «Մեջ բերել, հիշեցնել, կրկնել» իմաստը (հ. I, էջ 216)։ ՀԼԴԲ-ն «խսկց.» նշումով վկայում է «բուծել, աճեցնել, բազմացնել», «առաջացնել» իմաստները (ՀԼԴԲ, էջ 61)։

ի կատարած հասանել (Աւարտել)։ ՄՀԲԲ-ն արձանագրում է գրաբարյան *ի կատարած հասուցանել* տարբերակով և «մինչև վերջը հասցնել, իսպառ ջնջել, ոչնչացնել» իմաստով (հ. II, էջ 328)։ Էդուարդ Աղայանը «վերջ, ավարտ» նշանակությամբ հազվադեպ հանդիպող *Կատար* բառահոդվածում նշում է *ի կատար ածել-ը՝* «կատարել, իրագործել, կենսագործել» նշանակությամբ (ԱՀԲԲ, էջ 700)։ ՆՀԲ-ն *Կատարած* բառահոդվածում նշում է՝ «Ի կատարած (յն. εἰς πότελος. որ և Ի ՄՊԱՌ)» (հ. I, էջ 1061)։

տնագ անել (Խայտառակել)։ ՄՀԲԲ-ն վկայում է *Տնագ* բառահոդվածում՝ նշելով՝ «Գործ է ածվում անել, գալ, տալ բայերի հետ» (հ. IV, էջ 424)։ ՀԼԴԲ-ն նշում է «Ծաղրել՝ մեկի շարժումնին կամ խոսքին նմանեցնելով» իմաստը (էջ 563)։ ՆՀԲ-ն ունի «Ոսկիփորիկ» ժողովածուից քաղված *տնագ լինել* ՀԲ-ն (հ. II, էջ 883)։

ի գուր շարժել (Ողորմիլ)։ ՄՀԲԲ-ն արձանագրում է *գուրը շարժվել* տարբերակով և «գրթալ» իմաստով (հ. I, էջ 467)։ ՀԼԴԲ-ն վկայում է *խիղճը շարժել (կամ շարժվել)*-ը՝ «խղճահարություն, գուր արթնացնել, առաջացնել, առաջ բերել (կամ խղճահարություն, խիղճ, գուր զգալ, խղճահարվել)» նշանակությունը (էջ 287)։

պսակաւոր¹²² առնել (Պսակել)։ ամենայն հավանականությամբ, կազմվել է միջին հայերենում «պսակվել» նշանակությամբ վկայված *պսակ առնել*-ի նմանությամբ (ՄՀԲ, 2009, էջ 662)։

ի վաճառ դնել (Վաճառել)։ Հարություն Ավգերյանը վկայում է *հանել ի վաճառ* տարբերակով *To sent, To vent* և *Vendre* բառա-

¹²² ՄՀԲԲ-ն վկայում է *պսակաւոր*-ի գրաբարյան «պսակադրված, ամուսնութեան պսակով պսակված (հարս ու փեսայ)» նշանակությունը (հ. IV, էջ 122)

հողվածներում¹²³: ՆՀԲ-ում՝ *Վաճառեմ, Վաճառիկ* բառահողվածներում, առկա են *վաճառ հանել* և *ի վաճառ հանեալ* բացատրությունները (հ. II, էջ 775): Ըստ ՄՀԲԲ-ի՝ գրաբարում «ծախու հանել, շուկա բերել ծախելու» նշանակությամբ արձանագրված է *ի վաճառ հանել*-ը (հ. IV, էջ 291)¹²⁴:

զաչաց առնել (*Տեսանել*). արձանագրում են ՄՀԲԲ-ն՝ *աչքը առնել* տարբերակով և «տեսողությամբ ընդգրկել, աչքի տեսութիւնը գորել» նշանակությամբ (հ. I, էջ 200), ՀԼԴԲ-ն՝ *աչք առնել* տարբերակով և «տեսնել, նկատել» նշանակությամբ (էջ 81).

կտտամահ առնել (*Չարչարել*). Ստեփան Մալխասյանցը արձանագրում է գրաբարում վկայված «տանջանքներով սպանել» նշանակությամբ (ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 498).

բստ ՀԼԴԲ-ի՝

ի բանտ արկանել (*Բանտ*). արձանագրվում է «բանտարկել» նշանակությամբ *բանտ գցել* կամ *դնել*-ը (էջ 108)¹²⁵.

ի փռշի դարձուցանել (*Լռսել*). հիշատակվում է *փռշի դարձնել* տարբերակով, «(փխր.)» նշումով, «ոչնչացնել» նշանակությամբ (էջ 580)¹²⁶.

*հարուածս տալ** (*Հարկանել*). արձանագրվում է *հարված տալ* տարբերակով և «Նույնն է՝ Հարված հասցնել» հղումով (էջ 351).

յառաջարկ անել (*Մղել*). *առաջարկ անել* տարբերակով հիշատակվում են ՀԼԴԲ-ն՝ *առաջարկություն անել*-ի համար նշելով նաև «որևէ հարց առաջ քաշել» նշանակությունը (էջ 61), և ԱՀԲԲ-ն՝

¹²³ Բառարան անգղիարեն եւ հայերեն, հ. Ա, էջք 769-770, 939: Բառարան համառոտ ի գաղղիական է հայս, աշխ. Հ. Յ. վրդ. Ավբերեան Անկիւրացոյ՝ Մխիթարեան, հ. I, Վենետիկ, 1812, էջ 509:

¹²⁴ *Ի վաճառ հանել*-ը վկայում է Հ. Ճելայանը («...ի վաճառ հանել գտուն քո». տե՛ս Վարք նախնի իմաստասիրաց համառոտեալ ի Հ. Յակոբոսէ վարդապետէ Ճելալեան, Վենետիկ, 1826, էջ 168):

¹²⁵ ՀԱԲ-ը *Փուտկայ* բառահողվածում վկայում է *արգելուլ ի բանտի*-ն (հ. Դ, էջ 527):

¹²⁶ Տե՛ս նաև Պ. Բեդիրյան, Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, էջ 1318:

* Առկա է նաև *Չարչարել* հենարառով ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 6762, 121բ. 566(1), 266ա):

«1. Նույնն է՝ Առաջարկություն անել: 2. Որևէ առաջարկով դիմել մեկին» հղումով (ԱՀԲԲ, էջ 103).

ի միտ բերել (Յիշել). վկայվում է *միտ(ը) բերել* տարբերակով, «տե՛ս Միտքը բերել» հղումով և «մտաբերել, վերհիշել, հիշել» նշանակությամբ (էջ 435-436)¹²⁷.

(եթե ընդ մարդկան իցե և պիտոյ իցե դնի ևս) նշումով *զպայման դնել (Ուխտել)*. նշվում է *պայման դնել* տարբերակով և «պայմանավորվել, պայմանագիր կնքել» իմաստով (էջ 493).

(եթե վարումն իրաց դնի ևս) նշումով *դնել ի գործի (Վարիլ)* արձանագրվում է *գործի դնել* տարբերակով և «մեկին որևէ գործ տալ կատարելու», «գործադրել, հնարավոր միջոցները օգտագործել» իմաստներով (էջ 175).

զքրտունս հեղուլ (Քրտնել). արձանագրվում է *քրտինք թափել* տարբերակով և «դառն՝ շատ աշխատել, դատել, բանել» նշանակությամբ (էջ 604)¹²⁸.

ըստ ԱՀԲԲ-ի՝

պատճառ տալ (Բասրիլ). առկա է «պատճառել, առիթ տալ» նշանակությամբ (էջ 1191)¹²⁹.

ի չիք դարձուցանել (Եղծանել). վկայվում է *ի չիք դարձնել* տարբերակով և «անվավեր դարձնել՝ համարել, վերացնել», «ի դերև հանել, հողս ցնդեցնել, վերացնել» իմաստներով (էջ 1161):

Իմաստային այլ նրբերանգով հավաստված ԴՄ-ներ

կարդալ առ տէր (Աղթթել). հիշատակում է ՆՀԲ-ն *Կարդալ* բառահոդվածում՝ նշելով «ձայնել, գոչել, աղաղակել, յօգնութիւն կոչել» իմաստները (հ. I, էջ 1067): Թերևս կարելի է *աղթթել*-ը մեկնել նաև «աստծուն ձայնել, օգնության կանչել» նշանակությամբ.

ոսոխ լինել (Ամբաստանիլ). ՆՀԲ-ն, *Ոսոխ* բառահոդվածում արձանագրելով «Արգարն յառաջին իսկ պատասխանոջն ոսոխ

¹²⁷ ԳԴԲ-ն վկայում է «պատկերացնել» նշանակությամբ *ի միտս բերել*-ը (էջ 128):

¹²⁸ Տե՛ս նաև Պ. Բեդիրյան, նշվ. բառ., էջ 1370:

¹²⁹ Հարկ է թերևս հիշատակել, որ ՆՀԲ-ն *Բասրեմ*-ի համար վկայում է՝ «Ըստ յն. ոճոյ՝ նաև Պատճառս դնել, պատճառել» (հ. I, էջ 440):

լինի անձին իւրում» բնագրային օրինակը, *ոսոխ*-ը բացատրում է «Հակառակորդ յատենի կամ ի կռուի. դատախազ. թշնամի. դիմաւարտ. ախոյեան» (հ. II, էջ 521): *Ոսոխ լինիլ*-ը «հակառակորդ, թըշնամի լինել» նշանակությամբ գործածում է Գրիգոր Տաթևացին («Ութերորդ՝ աստ յեկեղեցոյ ամօթ. և անդ ի սրբոց հոգւոց. և յարութեանն առաջի աստուծոյ և հրեշտակաց ոսոխ լինելով»)՝¹³⁰.

«(Եթէ ի տես երթալիցէ ումեք դնի նս)» նշումով *երթալ ի յողջոյն նմայ* (*Այց առնել*). Հարություն Ավգերյանը հիշատակում է *To Congratulate* բառահոդվածում *երթալ ի ողջոյն կամ ի շնորհատորութիւն* տարբերակով¹³¹.

առաթուր կոխել, ի ներքոյ իւր առնել, առ ոտն կոխել (Ընկճիլ). *առաթուր*-ի համար ՆՀԲ-ն նշում է. «... վարի ընդ բայս Կոխել, հարկանել ևն. *կոխկոտել, ոտքի տակ առնել*» (հ. I, էջ 282), Աղեքսանդր Խոսրոփաշյանը *Առաթուր* բառահոդվածում վկայում է նաև «презирать» նշանակությունը (ԽՀԲ, հ. I, էջ 135): *Առաթուր կոխել*-ն արձանագրում են նաև արդի հայերենի բացատրական բառարանները «ոտնատակ տակ //անել, կոխկոտել» նշանակությամբ (ԱՀԲԲ, էջ 101: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 170): Ինչ վերաբերում է *ի ներքոյ իւր առնել*-ին, ՆՀԲ-ն «Է հպատակ» իմաստով վկայում է *ի ներքոյ կացեալ կամ անկեալ* կազմությունները՝ *ի ներքոյ*-ի համար նշելով՝ «Ի ստորև, ընդ, ենթ ... տակը» (հ. II, էջ 423): ՉԲ-ներում «ընկճել» նշանակությամբ առանձնացվող *ի ներքոյ իւր առնել*-ը արդի հայերենում առկա է *տակը առնել* տարբերակով որպես «հաղթել, ընկճել» (ԱՀԲԲ, էջ 1406: ԺՀԼԲԲ, հ. IV, 1980, էջ 435: ՀԼԴԲ, էջ 555): *Առ ոտն կոխել*-ը գործածում են Փավստոս Բուզանդը («լաւ էր ինձ եթէ ի պատերազմի մեռեալ էի ի վերայ աշխարհի, զի մի զեկեղեցիս եւ մի զուխտ Աստուծոյ առ ոտն կոխիցեն»)՝¹³², Մովսէս Կաղանկատվացին («...որ անիրաւք զայրացեալք առ ոտսն կոխեցին զեկեղեցիս»)՝¹³³: ՆՀԲ-ն «կամ հարկանել» նշումով արձանա-

¹³⁰ Գր. Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց»/Համաբարբառ, հ. Դ, էջ 90:

¹³¹ Բառարան անգլիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 185:

¹³² concordance.am/category/գրաբար/փավստոս-բուզանդ

¹³³ http://language.sci.am/sites/default/files/movses_kaghankatvatsi.pdf

գրում է *Կոխեմ* բառահոդվածում՝ «արհամարհել, ճնշել, նուաճել, յաղթահարել» բացատրությամբ (հ. I, էջ 1109), Էդուարդ Հյուրմյուզյանը՝ *Կոխկոտել* բառահոդվածում¹³⁴: ԳԴԲ-ն «արհամարհել, ոտնահարել, ոտնատակ տալ, անտեսել» նշանակությամբ *առ ոտն հարկանել*-ը վկայում է Ղազար Փարպեցու, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 37)։

յետս դարձուցանել (Արգելու)։ Ներսես Լամբրոնացին վկայում է իմաստային փոքր-ինչ այլ իմաստով՝ «հրաժարվել, հետ կանգնել» (որքանով *հրաժարվել* կամ *հետ կանգնել* հավանական է նաև արգելք լինելու կամ արգելքի հանդիպելու դեպքում)՝ «Վասն այսորիկ եթե խորհեսցի ոք ի մենջ առ Աստուած հայել, և ըստ կարողութեան միաւորել ընդ նմա, պարտ է նախ զակն հոգւոյ, այսինքն զմիտս, յաշխարհական իրաց յետս դարձուցանել...»¹³⁵։

վրէժխնդիր լինել (Բարկանալ)*։ ԳԴԲ-ն «վրէժ լուծել» նշանակությամբ (հավանական է՝ բարկությունը, զայրույթը մղեն վրէժխնդրության) վկայում է Թովմա Արծրունու, Ուխտանես եպիսկոպոսի երկերում (էջ 260)։

դարման տանել (Բժշկել)։ ԳԴԲ-ն «դարմանել, խնամք տանել, հոգալ» նշանակությամբ արձանագրում է Աստվածաշնչում, Ագաթանգեղոսի Պատմության մեջ (էջ 69)։

գուն գործել (Բռնադատել)։ ԳԴԲ-ի վկայությամբ՝ Աստվածաշնչում, Եզնիկ Կողբացու երկում «ջանք թափել, ճիգ գործադրել, չարչարվել, ջանալ» նշանակությամբ (էջ 64)։

ժամադիր լինել (Դաշն)։ ԳԴԲ-ի վկայությամբ՝ Աստվածաշնչում՝ «ժամանակ և տեղ նշանակել մի բանի համար, ժամադրվել» իմաստով (էջ 106)։

¹³⁴ Եդ. Հիւրմիւզեան, Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ հանդերձ ոճովք եւ բացատրութեամբք նախնեաց, Վենետիկ, 1869, էջ 280։

¹³⁵ Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ Տարսնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, էջ 230։

* *Վրէժխնդիր լինել*-ը Գ. Թոսունյանը վկայում է Աստվածաշնչից (Գ. Թոսունյան, Աստվածաշնչի զրաբար բնագրում գործածված դարձվածքները, էջ 235)։

փող հարկանել (Երգել). ԳԴԲ-ն «փող փչել՝ հնչեցնել» նշանակությամբ արձանագրում է Աստվածաշնչում, Եզնիկ Կողբացու երկում (էջ 272).

սրտաբեկ լինել (Երկնչիլ). ԳԴԲ-ն «սիրտը կոտրվել, վիատվել» նշանակությունը հաստատում է բնագրային օրինակով (էջ 254): Հարկ է, սակայն, արձանագրել ՆՀԲ-ում՝ *Սրտաբեկ* բառահոդվածում, Աստվածաշնչից («Յայնչափ քաջութեան սրտի մանկանցն եօթանեցունց սրտաբեկ լինէր թագաւորն»), «Հին տաղարան կամ երգարան եկեղեցական տաղից» ժողովածուից («Սրտաբեկ լինէր հերովդէս արքայն»), Սեբերիանոս Եմեսացու երկից («Որք յանցաւորքն իցեն, սրտաբեկ լինին») քաղված բնագրային օրինակներով (հ. II, էջ 763) ենթադրելի նաև «վախենալ, սարսափել» նշանակությունը¹³⁶.

շպարել ի ծարիր և ի սնգոյր (Ձարդարել). ՆՀԲ-ն արձանագրում է *Շպարիմ* բառահոդվածում՝ «Շպարաւ նկարել գերեսս. ծեփել» նշանակությամբ՝ օրինակը վկայելով Աստվածաշնչից և նշելով «յն. մի բառ», միևնույն ժամանակ արձանագրելով՝ «Բսկ ի Հին բառ. գրի. *Շպարել, գեղեցկագարդել: Շեպարել, զարդարել» (հ. II, էջ 493): Հատկանշական է, որ ԱՀԲԲ-ում «փխբ.» նշումով պահպանվել է «զարդարել, գունագարդել, պճնել» իմաստը (էջ 1118).

հանդէս առնել (Թուիլ. Ժողովել). ԳԴԲ-ն «քննել» նշանակությամբ վկայում է Աստվածաշնչում և Եղիշեի երկում (էջ 171), սակայն նկատի առնելով ՆՀԲ-ում՝ *Հանդէս* բառահոդվածում, հիշատակած «համար տալն կամ առնելը» բացատրությունը, այլև վկայված «Փոխատուի և փոխառուի ի մի վայր հասելոց հանդէս առնէ տէր» բնագրային օրինակը (հ. II, էջ 42)՝ կարելի է հավանական համարել *հանդէս առնել*-ի «թուել, հաշվել» իմաստը: ՆՀԲ-ի նույն բառահոդվածում Աստվածաշնչից քաղված հետևյալ բնագրային օրինակներով էլ («Հանդէս արար դաւիթ զօրուն», «Հանդէս արա-

¹³⁶ Հմմտ.՝ ՀԼԴԲ-ում առկա *սրտաճաք լինել*-ը՝ «սաստիկ վախենալ, սարսափել» (էջ 537):

րին որդիքն բենիամենի», «Հանդես արա՝ որդուցն դեհայ» (հ. II, էջ 42)) կարելի է հավանական համարել «ժողովել» իմաստը.

ցաւակից լինել (Լալ). արձանագրվում է «Կցորդիլ ցաւոց այլոց. կարեկցել. ախտակցել. վշտակցել» իմաստներով (ՆՀԲ, հ. II, էջ 911: ԳԴԲ, էջ 268), որոնք ոչ անվերապահորեն, բայց և կարող են հանգեցնել *լաց*-ի.

խնուլ զբերան իւր (Լոնել). ՆՀԲ-ն *խնուլ զբերան*-ը վկայում է «Փակել և պատել ամենայն մասամբ. կափուցանել. ցանկել. արգելուլ գամենայն անցս, և չթողուլ ծակ ինչ» նշանակություններով (հ. I, էջ 955): Արդի հայերենում *բերանը փակել*-ը «լռեցնել, պապանձեցնել» է նշանակում (ԱՀԲԲ, էջ 188: ԺՀԼԲԲ, հ. I, էջ 316: ՀԼԴԲ, էջ 121).

զխասար փարատել (Լուսաւորել). ՆՀԲ-ն «մերժել, ցրուել, հեռացնել» իմաստով քաղում է «Շարակնոց» ժողովածուից (հ. II, էջ 936).

վերակացու լինել (Խնամել). ԳԴԲ-ն արձանագրում է «պաշտպանել» նշանակությամբ «Դասական գրաբարի հատընտիր»-ում (էջ 258).

երգել ձայնիւ (Խնդալ). առադրվում է «եթէ ուրախութիւն ...ի շարժունս մասանց մարմնոյ լինի» նշումից հետո թվարկվող *ոստնուլ. ծափս հարկանել. կաքաւել. դոփել* բայերին: Աստվածաշնչի «Եւ կարգեաց առաջի... երգել ձայնիւ» (Ա Մն. 16:4)¹³⁷ նախադասությունից քաղվող *երգել ձայնիւ*-ն արձանագրվում է 1826թ. հրատարակված՝ հայոց լեզվի քերականության մեջ և բացատրվում՝ «խոստովանել Աստծուն»¹³⁸.

¹³⁷ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 604:

¹³⁸ Քերականութիւն հայոց լեզուի: Նորոգ քննութեամբ յօրինեալ ամբողջ գրաբառ. յաւելեալ ի վերջն և զհամառօտութիւն իմն աշխարհաբառ ի դիւրութիւն աշակերտելոց: Աշխատասիրութեամբ արգրումցի տէր Յարութիւնեան տէր Մեսրոպը քահանայի, Կոստանդնուպօլիս, 1826, էջ 192:

ի միտ առնուլ, հասու լինել (Խորհել). ԳԴԲ-ն «իմանալ, հասկանալ, ըմբռնել, գլխի ընկնել»¹³⁹ և «մտապահել» իմաստներով արձանագրում է Ագաթանգեղոսի, Ղազար Փարպեցու, Ստեփաննոս Սյունեցու, Թովմա Արծրունու, Ուխտանես եպիսկոպոսի երկերում (էջք 128, 172).

տապաստ անկանել (Ծարաւել). ՆՀԲ-ն «անկանիլ տապալմամբ, կամ որպէս սիռոց տարածիլ ի գետնի» իմաստներով վկայում է Աստվածաշնչից (հ. II, էջ 846): Կարելի է հավանական համարել, որ գրիչները նկատի են առել նաև աստվածաշնչյան «Տապաստ անկան յանապատի անդ» նախադասությունը (տե՛ս ՆՀԲ, անդ) և ԴՄ-ն ներառել ՆԲՇ-ում.

նշաւակ առնել (Կատակել). հիշատակում են Մխիթար Սեբաստացին՝ Չաւ ընել բառահոդվածում այն առադրելով *հոչակ հարկանել, համբաւի հարկանել, նշաւակ բերել* և այլ բայերի (ԲՀԼՄՍ, էջ 510 (1537)), Հարություն Ավգերյանը (*Pilrier* բառահոդվածում)¹⁴⁰.

ծափս հարկանել (Կաքաւել). ԳԴԲ-ն արձանագրում է «ծափահարել» և «փխբ.» նշումով «ուրախանալ, խնդալ» իմաստներով (էջ 157).

ծայրակտուր առնել (Կրճատել). ԳԴԲ-ն վկայում է «մարմնի ծայրանդամները կտրել՝ կտրատել» նշանակությամբ (էջ 156).

խափան լինել (Հակառակիլ). ՆՀԲ-ն աստվածաշնչյան *խափան լինել// առնել*-ի համար նշում է՝ «յն. ընդհատումն, կամ արգել» և «յն. արգելուլ» (հ. I, էջ 936): ԳԴԲ-ն «արգելք լինել» նշանակությամբ վկայում է Ագաթանգեղոսի Պատմության մեջ (էջ 146).

ելանել ի վեր (Համբառնալ). ԳԴԲ-ն առանձնացնում է «բացայայտուել, յայտնի դառնալ» նշանակությամբ (էջ 136): ՀԼԴԲ-ն *վեր ելնել*-ը հիշատակում է «բարձրանալ» և «կանգնել» իմաստներով (էջ 547).

¹³⁹ Գ. Թոսունյանը Աստվածաշնչից վկայում է *ի միտ առնուլ*-ի «հասկանալ» և «իմանալ» նշանակությունները (Գ. Թոսունյան, Աստվածաշնչի գրաբար բնագրում գործածված դարձվածքները, էջ 235):

¹⁴⁰ Բաղդիրք ի գաղղիական է հայ եւ ի տաճիկ բարբառս, էջ 551:

հեռի լինել, ի բաց կալ, ի բաց լինել (Հեռանալ)*. ԳԴԲ-ն արձանագրում է Աստվածաշնչում, Գրիգորիս Արշարունու, Ղազար Փարպեցու, Սեբեոսի, Թովմա Արծունու, Ղևոնդ վարդապետի երկերում, «Կանոնագիրք Հայոց»-ում (էջք 177, 111).

զարտուղի երթալ (Հեստել. Վրիպել). ՆՀԲ-ում՝ *Ջարտուղի* բառահոդվածի «Ոչ կարեմք զարտուղի երթալ ճանապարհեն» բնագրային օրինակում «խոտորեալ. շեղեալ» իմաստով է (ՆՀԲ, հ. I, էջ 722). եթե նկատի առնվի, որ չինագանդվելը, ապստամբելը նաև «ուղուց խոտորվել, շեղվել» է նշանակում, իսկ «արտաքոյ ուղոյ ելանել. խոտորիլ. թիրիլ. ստերիւրիլ. շեղիլ» նշանակությունները (ՆՀԲ, անդ) կարող են նաև բխել *վրիպել*-ից.

զբանն արծարծել (Հոչակել). ՆՀԲ-ն «նորոգել, գրգռել, շարժել» նշանակությամբ վկայում է *Արծարծել* բառահոդվածում Ներսես Լամբրոնացու՝ Դավթի սաղմոսների մեկնության մեջ՝ «Զի՞նչ կարօտի պարզ բանս արծարծելոյ» (հ. I, էջ 362).

ընկենուլ արտաքս, տարագիր առնել (Մերժել). ՆՀԲ-ն *Արտաքս* բառահոդվածում արձանագրում է, որ գրիչները *արտաքո*-ն («այսինքն արտաքոյ») հաճախ ընթերցել և գրել են *արտաքս* («դո՛ւքս, դո՛ւքսը»)՝ ներկայացվող օրինակներին հավելելով նաև *ընկենուլ արտաքս*-ը (հ. I, էջ 381), որն էլ ՆԲԾ-ում առադրվում է *արտաքսել* և *աքսորել* բայերին: *Տարագիր առնել*-ը ՆՀԲ-ն վկայում է «վտարել» նշանակությամբ («Զիւրեանց որդիսն տարագիրս առնեն», «Պօղոս և զբամբասօղս տարագիր առնէ յարքայութենէ». հ. II, էջ 851): Գրիգոր Նարեկացուց քաղված բնագրային օրինակում ՆՀԲ-ն նշում է «Իբր Տարադէպ. մերժելի» իմաստը (ՆՀԲ, ն.տ.): Այն «մերժել» նշանակությամբ են վկայում նաև Մանվել Զախջախյանը (ԶԲ, էջ 1362) և Աղեքսանդր Խուդաբաշյանը (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 436).

ընդ ակամբ հայիլ (Նախանձել). ՆՀԲ-ն արձանագրում է «խեթիւ կամ խոժոռ աչօք հայել» նշանակությամբ՝ բնագրային օրինակները քաղելով Աստվածաշնչից (հ. I, էջ 24-25).

* Առկա է նաև *Ապստամբիլ* հենաբառով ՆԲԾ-ում (ՄՄՁ 6762, 102ա. 566(1), 236բ):

թող տալ, անտես առնել (Ներել)։ ԳԴԲ-ն *թող տալ*-ն արձանագրում է «արգելք չլինել, չխափանել, թողնել» (էջ 105), իսկ «(եթե զմեղաց իցե դնիս)» նշումով *անտես առնել*-ը՝ «չտեսնելու տալ, անուշադրության մատնել» իմաստով՝ Աստվածաշնչում, Անանիա Նարեկացու երկերում, «Մաշտոց» գրքում (ԳԴԲ, էջ 33)։

ի խաչ հանել (Չարչարել)։ ՆՀԲ-ն «խաչել» նշանակությամբ բազմիցս արձանագրում է Աստվածաշնչում (հ. I, էջ 922)։

անհետ լինել, տեղի տալ (Պակասիլ)։ ԳԴԲ-ն համապատասխանաբար արձանագրում է «առանց հետք թողնելու կորչել, անհետանալ» նշանակությամբ Ագաթանգեղոսի Պատմության մեջ (էջ 130), «խույս տալ, խուսափել, չուել, ընկրկել, նահանջել»՝ Եղիշեի, Մովսես Խորենացու, Թովմա Արծրունու երկերում (էջ 265)։

ի վերայ հասանել (Պատահիլ)։ ԳԴԲ-ն արձանագրում է «ըմբռնել, հասկանալ» և «յարձակուել» իմաստներով (էջ 137)։ «հանկարծակի հայտնվել (մի դեպքի ժամանակ)» նշանակությունը վերկայում է ՀԼԴԲ-ն (էջ 552)։

խրախոյս բառնալ (Պատերազմել)։ ԳԴԲ-ն առանձնացնում է «խրախոյսի ձայն բարձրացնել, խրախուսել» իմաստով, աստվածաշնչյան «Փող հարին, խրախոյս բարձին, ի վերայ յարձակեցան» բնագրային օրինակով (էջ 153)։

խնդրել զվրեժ, առնուլ զվրեժ (Պատժել)։ ԳԴԲ-ն արձանագրում է Աստվածաշնչում, Եղիշեի, Ագաթանգեղոսի երկերում *վրեժ առնուլ*^{*}, *վրեժ խնդրել* տարբերակներով և «վրեժ առնել, վրեժ լուծել, վրեժխնդիր լինել» իմաստով (էջ 260)։

ի գեևս ընթանալ (Պատրաստել)։ վկայում են ՆՀԲ-ն (հ. I, էջ 733), ՍՀԲԲ-ն (հ. II, էջ 23)՝ վերջինս նշելով «գեևքի դիմել, գեևք բարձրացնել» նշանակությունը։ նույն ՆԲԾ-ից *ձիարձակ արշառել*-ը (ՆՀԲ, հ. II, էջ 157; ՍՀԲԲ, հ. III, էջ 174) ենթադրում է, որ «ձիով արշառակի գնալ»-ը կամ «ձին ամենայն արագությամբ քշել»-ը

* Աստվածաշնչյան *վրեժ առնուլ*-ը վկայում է նաև Գ. Թոսունյանը (Գ. Թոսունյան, Աստվածաշնչի գրաբար բնագրում գործածված դարձվածքները, էջ 235)։

(ՄՀԲԲ, ն.տ.) հավանորեն կարող է նաև «ինչ-որ բանի նախապատրաստվել» նշանակել.

դնել զթագ (Պսակել). ՆՀԲ-ն նշում է «թագաւորել» իմաստով (հ. I, էջ 788). համեմատելի է նաև արդի հայերենում արձանագրրվող *թագը կապել* «ամուսանցնել»-ը (ՄՀԲԲ, էջ 409).

գահավեժ առնել (Սպանանել). ՆՀԲ-ն վկայում է «Հոսել, հոսիլ ի բարձանց կամ ի դարե ի վայր» նշանակությամբ (հ. I, էջ 523), ԱԲ-ն՝ բացատրում՝ «վերէն վար ձգել, ինկնալ» (էջ 200), ԳԴԲ-ն կրկնում՝ «վերևից ցած նետել՝ գցել» (էջ 58): Մանվել Զախջախյանը, այն հիշատակելով *Խարդաւանեմ* և *Վախ* բառահոդվածներում, առաջինին հավելում է «ի վիհ» (ՋԲ, էջ 663), երկրորդի համար նախապես նշում՝ «Սովորաբար վարի ընդ բայից. ի վախէ կամ ի վախից արկանել՝ ընկենուլ՝ մղել գոք» (ՋԲ, էջ 1291).

բանակոխի լինել (Վիրավորել). ՆՀԲ-ում «Հակառակիլ բանիւ. կազել. վիճել» իմաստներով է (հ. I, էջ 434), հիշատակվում է նաև *Կռուեցուցանեմ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 1128): Մանվել Զախջախյանը, Հարություն Ավգերյանը արձանագրում են «վիճել» նշանակությունը (ՋԲ, էջ 631)¹⁴¹, իսկ վեճը, ի վերջո, կարող է հանգեցնել նաև վիրավորանքի.

նույն ՆԲԾ-ից *հարկանել սրով կամ նետիւ-ը* ՆՀԲ-ն *Հարկանեմ* բառահոդվածում վկայում է «բախել. ծեծել. տանջել. զանել» իմաստներով (հ. II, էջ 63), իսկ *վերս ի վերայ դնել-ը* հիշատակում է Հարություն Ավգերյանը՝ *Վեր* բառահոդվածում¹⁴²՝ *To Besrik-ը* բացատրելով «վերս ի վերայ դնել, հարկանել, վիրավորել. խոցել»¹⁴³: ՆՀԲ-ն նույնպես *Վեր* բառահոդվածում վկայում է «վերս ի վերայ եղին» (հ. II, էջ 819-820).

¹⁴¹ Բառարան համառոտ ի հայե ի գաղղիական, հ. II, էջ 127: Բառգիրք ի գաղղիական ի հայե եւ ի տաճիկ բարբառս, էջ 127:

¹⁴² Բառարան համառոտ ի հայե ի գաղղիական, հ. II, էջ 612:

¹⁴³ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 83: Տե՛ս նաև՝ Բառգիրք ի գաղղիական ի հայե եւ ի տաճիկ բարբառս, էջ 177:

զանդրադարձն առնել (Վճարել). ՆՀԲ-ն անդրադարձ-ի համար արձանագրում է նաև «փոխադարձ գործոց» նշանակությունը (հ. I, էջ 136).

հաստատել զակն ի նա (Տեսանել). հիշատակում է Հակոբ Վիլլոտը՝ *In faciem intueri* բառահոդվածում նշելով՝ «զակն հաստատել, սկեռել ի նա»¹⁴⁴: ՆՀԲ-ն Հաստատել բառահոդվածում վրկայում է «Մի՛ հաստատեր զակն քո ի նա» բնագրային օրինակը (հ. II, էջ 55): Բացի «նայել, հայացք գցել. ուշադրություն դարձնել, հետևել»-ից՝ այն հիշեցնում է արդի խոսակցականում և բարբառներում «հավանել, ձեռք բերելու ցանկություն ունենալ. վատ մտադրությամբ նայել» նշանակություններով առկա *այք դնել/այք գցել* ԴՄ-ն (ՀԼԴԲ, էջ 31)¹⁴⁵. նշվածն ասես հաստատվում է հաջորդող *զակն ի նա պշնուլ* կազմությամբ (ՄՄՁ 6762 (127ա)).

հափշտակիլ հոգուով (Տեսիլ). վկայում են Մանվել Ջախջախյանը *Spirito* բառահոդվածում¹⁴⁶, Գաբրիել Ավետիքյանը («... որպէս Եզեկիէի եղև՝ յափշտակիլ հոգուով յԵրուսաղէմ և տեսանել զանդ գործեալսն»)¹⁴⁷, ՆՀԲ-ն *Յափշտակեմ* բառահոդվածում («Է վերանալ. և արտաքոյ անձին լինել, կամ վերառեալ լինել ի հիացման» իմաստներով. հ. II, էջ 352), նաև *Աստուածարեմ*-ը բացատրելով «յափշտակիլ հոգով» (հ. I, էջ 330-331. տե՛ս նաև ՋԲ, էջ 219).

հետաքրքիր լինել (Քննել). վկայում են Գաբրիել Ավետիքյանը՝ «Մի՛ հետաքրքիր լինել յունայն և ի մտացածին ուսմունս»¹⁴⁸, Մանվել Ջախջախյանը՝ *Հետաքրքիր* բառահոդվածում (ՋԲ, էջ 873), այլև ԳԴԲ-ն՝ «հետաքրքրուել» նշանակությամբ (էջ 177): Հարկ է թերևս արձանագրել, որ «հատուկ ուշադրություն դարձնել»-ը, «հետաքրքրություն ցուցաբերել»-ը երբեմն կարող են հարցաքննություն հիշեցնել.

¹⁴⁴ J. Villotte, *Dictionarium Novum Latino-Armenium*, p. 297:

¹⁴⁵ Տե՛ս նաև Պ. Բեդիրյան, նշվ. բառ., էջ 80-81:

¹⁴⁶ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ և ի տաճիկ բարբառ, էջ 769-770: Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջ 825:

¹⁴⁷ Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, հ. II, էջ 252:

¹⁴⁸ Անդ, էջ 391:

ասպնջական լինել (*Օգնել*). ՆՀԲ-ն վկայում է «*.... յն. ընդունել ի տուն իւր, կամ ընդ առաջ ելանել» բացատրությամբ (հ. I, էջ 316): Գործածում են Եզնիկ Կողբացին («Ձի եթէ չար էր, չարին և եթ պարտ էր ասպնջական լինել, և եթէ բարի էր՝ բարւոյն»)՝¹⁴⁹, և Մըկըրտիչ Ավգերյանը («Իսկ վայելչութիւն և զարդ հայրապետանոցին իւրոյ էր ասպնջական լինել աղքատացն քրիստոսի....»)¹⁵⁰, Մխիթարյան միաբանության հայրերի կազմած քառալեզվյան բառարանը՝ *Ospizláre* բառահոդվածում¹⁵¹.

Նույն ՆԲԾ-ից *ձեռնտու լինել*-ը գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են «Ձեռն տալ. ունել զձեռանէ. ի թիկունս հասանել. օգնել.... որպէս Առիթ կամ պատճառ գտանիլ.... որպէս Անձնատուր լինել» նշանակություններով (ՆՀԲ, հ. II, էջ 154: ԱԲ, էջ 518: ԳԲ, հ. Բ, էջ 110: ԳԴԲ, էջ 188): Նույն իմաստներն են վկայում նաև Գրիգոր Փեշտըմալճյանի (ՓԲ, հ. II, էջ 143), Մանվել Զախջախյանի (ԶԲ, էջ 915), Աղեքսանդր Խոտաբաշյանցի (ԽՀՌԲ, հ. II, էջ 293) կազմած բառարանները: Առանձնանում է ԱԲ-ն՝ *ձեռնտու լինիւմ*-ի համար առանց բնագրային օրինակի արձանագրելով նաև «ինքը զինքը ձեռք տալ» նշանակությունը (էջ 518): Հետագայում նույնն է վկայում Սիմոն Գաբամաճյանը (ԳՆԲՀԼ, էջ 856): Ստեփան Մալխասյանը հավելում է «Շահաւէտ՝ նպատակայարմար լինել, ձեռք տալ» իմաստը (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 167): Արդի հայերենի բացատրական և դարձվածաբանական բառարանները *ձեռնտու լինել*-ը չեն նշում. *ձեռնտու*-ն բացատրում են նաև «շահավետ, օգտակար, նպատակավոր», միաժամանակ *ձեռք տալ*-ը մեկնում նաև «շահավետ՝ ձեռնտու լինել» (ԱՀԲԲ, էջ 920: ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջ 413): Արևմտահայերենի բառարաններում *ձեռնտու* բառի համար նույնպես վկայվում են նաև «շահաւէտ, օգտակար. նպատակայարմար»

¹⁴⁹ Եզնիկայ Կողբացոյ Բագրեւանդայ եպիսկոպոսի Եղծ աղանդոց, Վենետիկ, 1826, էջ 132:

¹⁵⁰ Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Գ, էջ 381:

¹⁵¹ Nuovo dizionario italiano-francese-armeno-turco, p. 668:

իմաստները¹⁵²: Այն միայն ՀՀՀԲ-ում է առկա «շահավետ լինել, ձեռք տալ» նշանակությամբ, վերջինս՝ «(ժողովրդական դարձված)» նշումով (էջ 412): Կարելի է արձանագրել, որ արդի արևելահայերենում, «ըստ իմաստային զարգացման արդյունքի», տեղի է ունեցել իմաստների փոխհաջորդում, «բառի նախկին իմաստի փոխարինում նոր ուղղակի իմաստով»¹⁵³:

Բացի վերը նշված դասակարգումներից՝ կարելի է առանձնացնել եւս նաև հետևյալները:

ՆԲՇ-ներում երբեմն առկա են բառարաններում վկայվող ԴՄ-նե-
րի՝ ո՛չ ժխտական կամ մի՛ արգելական մասնիկներով կազմու-
թյուններ

ոչ բանալ զբերան իւր (Լոեյ). բանալ զբերան իւր («Բացեալ զբերան իւր՝ ուսուցանէր գնոսա». ՆՀԲ, հ. I, էջ 482)¹⁵⁴.

ոչ տալ զպատասխանի (Լոեյ). Եղիշեի երկում տալ պատաս-
խանի «պատասխանել» իմաստով (ԳԴԲ, էջ 261-262).

ոչ հանել ի վեր (Թագուցանել). Եղիշեի և Եզնիկ Կողբացու երկերում ի վեր հանել՝ «գաղտնիքը բացել, երևան հանել» իմաստով (ԳԴԲ, էջ 136)¹⁵⁵:

Վկայվում է նաև վերոնշյալի հակառակ երևույթը

ի հեռի ուրեք ձգել (Հեռանալ). ՆՀԲ-ում՝ Ձգեմ բառահոդվածում՝ «Մի՛ ուրեք հեռի ձգիցիք երթալ» բնագրային օրինակում (հ. II, էջ 148).

զքնով անկանել (Ննջել. ՄՄՁ 6762, 119ա. 566(I), 262բ). «Մի՛ զքնով անկանիցիմք» բնագրային օրինակում (ՆՀԲ, հ. II, էջ 1012):

¹⁵² Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, հ. II, էջ 904: Հայոց լեզուի նոր բառարան, էջ 568:

¹⁵³ Է. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, էջ 106:

¹⁵⁴ ՀԼԴԲ-ն բերան բանալ-ը վկայում է նաև «խոսել, խոսք բաց անել, սկսել խոսել» նշանակությամբ (էջ 115):

¹⁵⁵ ՀԼԴԲ-ն արձանագրում է վերհանել տարբերակը (էջ 547):

Ստորև առանձնացվողները կարելի է մեկնել բաղադրիչների՝ բառարաններում վկայվող նշանակություններով, այսպես՝

Ծաղկիլ հասակաւ (Աճել). ՄՀԲԲ-ն *Ծաղկել* բառահոդվածում արձանագրում է «զարգանալ հասակով, կյանքի ծաղիկ հասակ առնել» նշանակությունը (հ. II, էջ 323)¹⁵⁶: Աշոտ Սուքիասյանը միևնույն բառահոդվածում վկայում է *հասակն առնել*-ը (ՀԼՀԲ, էջ 282).

նույն ՆԲԾ-ից՝ *յառո(յ)գութիւն հասակին հասանել*. ՆՀԲ-ն *Առոյգութիւն* բառահոդվածում նշում է նաև «ծաղկեայ հասակ և գուարթութիւն. արբունք» իմաստները (հ. I, էջ 311).

հայիլ յերեսս մարդոյ, թիւրել զիրաւունս (Աչառել). հիշատակելի են Ստեփան Մալխասյանցի՝ *Նայել* և *Թիւրել* բառահոդվածներում արձանագրած «Մէկի երեսը նայել, նրանից մի բան ակնկալել, յոյսը նրա վրայ դնել» և «4. Միալ դատել, անհրաւել: Մէկի իրավունքը թիւրել» նշանակությունները (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 441. հ. II, էջ 108)¹⁵⁷.

ակնկալ լինել (Յուսալ). *ակնկալ* ածական-հարադիրը հիշատակվում է միայն ՄՀԲԲ-ում «ակնկալվող, սպասվող» իմաստով (հ. I, էջ 31).

օգուտ ընդունել (Օգտիլ). հիշեցնում է ՄՀԲԲ-ում «շահել, օգուտ ունենալ», «նպաստաւոր հանգամանքից օգտվել» նշանակություններով վկայվող *օգուտ քաղել*-ը (հ. IV, էջք 538, 600). նույնն է արձանագրում ՀԼԴԲ-ն (էջ 606):

¹⁵⁶ ՆՀԲ-ն *Ծաղկել* բառահոդվածում Ն. Լամբրոնացու՝ Դավթի սաղմոսների մեկնություններից «նմանութեամբ» նշումով վկայում է «Բուսանիք ի պատանեկութեան, ծաղկեմբ երիտասարդութեամբ» օրինակը (հ. I, էջ 1003):

¹⁵⁷ Հմմտ.՝ նաև «Երեսին մտիկ անել՝ մտիկ տալ՝ նայել (աշել) (մեկի), 3. Ակնկալիք ունենալ, մի բանի սպասել» (ՀԼԴԲ, էջ 212: Տե՛ս նաև Պ. Բեդիրյան Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, էջ 439):

Գրաբարի տպագիր բառարաններում չարձանագրված ԴՄ-ներ

Քննվող ԶԲ-ներում կան նաև գրաբարի տպագիր բառարաններում¹⁵⁸ չվկայվող ԴՄ-ներ, ինչպես՝ *բնակիլ*// *թաքչիլ* ի դարանի (Դարանել), *անձնացոյց լինել* (Հպարտանալ), *անպատկատ լինել* (Յանդգնել), *հետագօտ լինել* (Քննել), *հլու լինիլ* (Հնազանդել), *նշալակ առնել* (Կատակել), *զամայութիւն խնդրել* (Մեկուսանալ), *ողջակեզ առնել* (Մատուցել), *զքամահանս դնել* (Պախարակել):

Նշվածներից կարելի է առանձնացնել *Գերծել*, *Թագչիլ* և *Յագել* հեևաբառերով ՆԲԾ-ներում (ՄՍԶ 6762, 104բ, 108ա, 118ա) հանդիպող համապատասխանաբար *թագթագուր շրջել*, *փոքրել զհերս* և *կշտապինդ վայելել* կազմությունները, որոնք ՆՀԲ-ում առկա են միայն *Թագթագուր*, *Փոքրել*, *Կշտապինդ* բառահոդվածներում. «Հանին զնա ի բանտէ անտի, և փոքրեցին զհերս նորա» (հ. II, էջ 961), «Պանդուխտք եղիցին, և թաքթաքուրք շրջեացին» (հ. I, էջ 803), «Կշտապինդ վայելեցեք ի գալստենէ փառաց դորա» (հ. I, էջ 1108):

ՄՍԶ 775-ում (54ա), 873-ում (186բ), 3110-ում (77ա) *Աչառել. ակն առնուլ. հայիլ յերեսս մարդոյ. թիւրել կամ պղտորել զիրաւունըս (եթէ պիտոյ լիցի) դիր ևս կաշառս (առնուլ). սիրել զօշաքաղութիւն* ՆԲԾ-ին հավելված է *կշռաբեկ լինել*^{*}-ը: *Կշիռ* արմատով և բեկ բայարմատով բաղադրված *կշռաբեկ*-ի համար ենթադրելի է երկու բացատրություն: *Կշիռ*-ի՝ «թաթ կամ նժար կշռոյ» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 1106 -1107: ԱԲ, էջ 443) և *բեկ*-ի՝ «կոտրած» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 479: ԱԲ, էջ 184. նաև ՍՀԲԲ, հ. I, էջ 358) նշանակություններն ընդունելիս *կշռաբեկ*-ը բառացի կունենա «կշեռքի նժարը կոտրված՝ թեքված»¹⁵⁹, փխբ. «Որևէ կողմին պաշտպանող» նշանակությունը

¹⁵⁸ Նկատի է առնվում բառարանում գլխաբառ լինելը, ոչ թե բառահոդվածի բացատրություններում հիշատակվելը:

^{*} ՄՍԶ 6762-ում, 566(1)-ում համապատասխանաբար առկա *կշտամբակ լինել*-ը (102ա) և *կշամբակ լինել*-ը (236բ), ամենայն հավանականությամբ, սխալագրություններ են:

¹⁵⁹ Հարկ է թերևս, արձանագրել *Բեկել* բայի՝ միայն ԱՀԲԲ-ի առանձնացված «2. Թեքել, շեղել, ծռել» նշանակությունը (ԱՀԲԲ, էջ 184):

(հմմտ.՝ *Կշեռքի նժարը թեքվել (որևէ կողմ)*)՝ «Այս կամ այն կողմին գերազանցություն, նախապատվություն տալ»։ ՀԼԴԲ, էջ 325)՝ որն էլ, ի վերջո, հանգում է *աչառել*-ին, *աչառու լինել*-ին։

Կշտաբեկ-ի նույն բացատրությունն է *կշիռ*-ի՝ «հաւասարակշռութիւն» (ԱԲ, էջ 443: ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 453. տե՛ս նաև «հաւասար, զուգակշիռ. համաչափ», ՆՀԲ, հ. I, էջ 1107) նշանակությունն ընդունելիս՝ «հավասարակշռությունը խախտվել», այսինքն՝ «որևէ կողմին նախապատվություն տալ»։

ՆԲՇ-ի *կաշառս առնուլ* հարադրությունը նկատի առնելով՝ հավանական կարելի է համարել նաև բառարաններում վկայվող «կաշառված» նշանակությամբ *կաշառաբեկ*-ը («Բեկեալ, այսինքն՝ զիջեալ կամ որսացեալ կաշառօք» ՆՀԲ, հ. I, էջ 1052. «կաշառքով որսացուած»՝ ԱԲ, էջ 421: ՄՀԲԲ, հ. II, էջ 387): Մխիթար Սեբաստացին արձանագրում է *կաշառաբեկ*-ը իբրև «ի կաշառաց բեկեցեալ.... զիշատեցեալ. որով իմանի նա. որ առնով զկաշառս՝ թիւրեզի զիրաւունս եւ զարդարութիւն»։ ԲՀԼ, էջ 435 (468)), իսկ *կաշառ կերցնել*-ին՝ «նոյնանշան բառից յարադրութեամբ» առադրում *կաշառաբեկ առնել*-ը (ԲՀԼՄՍ, էջ 291 (1320)), այսինքն՝ *կաշառաբեկ լինել* «կաշառված լինել», ասել է՝ *աչառու լինել*։ Մանավանդ ՆՀԲ-ում *կաշառանաւ*-ը բացատրելիս գործածվում է *կաշառաբեկ լինել*-ը (հ. I, էջ 1052), որը վկայում է Մանվել Զախջախյանը իտալերեն *Danáro, Sapóne, Boccóne* բառահոդվածներում, *pigliare il sapone* և *pigliare il boccone* ԴՄ-ները բացատրելիս¹⁶⁰։ ԴՄ-ն առկա է Պլուտարքոսի «Զուգակշիռք» երկի թարգմանության մեջ («....որով և հրպիլ անգամ յարծաթ նա չառնոյր յանձն՝ թո՛ղ թէ կաշառաբեկ լինել....»)՝¹⁶¹։

Սուգ զգենուլ-ն արձանագրվում է *Հալ* հենաբառով ՆԲՇ-ում (ՄՄՁ 6762, 109բ. 566(I), 248ա). աստվածաշնչյան բնագրային օրինակն է՝ «եւ թշուառացիւ եւ սուգ զգեցցիւ սապատք զարդուց ձե-

¹⁶⁰ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջք 111, 229, 691։

¹⁶¹ Պլուտարքեայ Քերովնացոյ Զուգակշիռք, հ. Բ, Վենետիկ, 1833, էջ 610։

րոց» (Ես. 3: 26)¹⁶²: Այն առկա է նաև Մատթեոս Ուռհայեցու «Ժամանակագրություն» և Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմություն հայոց» երկերում¹⁶³: *Սուգ զգենուլ*-ը վկայում են Մանվել Զախջախյանը (ՋԲ, էջ 581) և ՆՀԲ-ն՝ *Թուխ* (հ. I, էջ 821), Մխիթարյան միաբանների հրատարակած քառալեզվյան բառարանը *Portäre* բառահոդվածներում¹⁶⁴: Գրաբարի տպագիր բառարանները վկայում են *սուգ առնուլ*, *սուգ ունել* ԴՄ-ները (ՆՀԲ, հ. II, էջ 731: ԱԲ, էջ 729: ԳԴԲ, էջ 252):

Ի սուսերի սատակել (*Կոտորել*. ՄՄԶ 6762, 113 ա. 566 (I), 253բ). Աստվածաշնչում բազմիցս վկայվում է *ի սուր սուսերի անկանիլ*-ը¹⁶⁵, մեկ անգամ՝ *ի սուր սուսերի սպանանել*¹⁶⁶: ԳԴԲ-ն *ի սուր սուսերի արկանիլ*-ը արձանագրում է Մովսես Կաղանկատվացու երկում (էջ 134): *Սատակել ի սուր սուսերի* տարբերակն է «Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւնք» երկում¹⁶⁷: Էդուարդ Հյուրմյուզյանը *Թուր* բառահոդվածում *թրէ անցընել*-ը բացատրելիս նշում է *ի սուր սուսերի սատակել*-ը¹⁶⁸:

Մեռանել հենաբառով ՆԲՇ-ից (ՄՄԶ 6762, 117բ. 566(I), 260ա) *ննջել ի տէր*-ն արձանագրում է Մանվել Զախջախյանը՝ *Páce* բառահոդվածում նշելով՝ «վախճանել (բարեպաշտից)»¹⁶⁹:

Նիւթել զնենգութիւն (*Նենգել*. ՄՄԶ 6762, 119ա. 566(I), 262բ). աստվածաշնչյան օրինակն է՝ «եւ ի սրտի իւրում նիւթ զնենգութիւն» (Առ 26:24)¹⁷⁰: Առկա է նաև Մովսես Խորենացու երկում. «Իսկ

¹⁶² Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1597:

¹⁶³ <https://vanuhiblog.wordpress.com/2017/11/20/>

¹⁶⁴ Nuovo Dizionario italiano-francese-armeno-turco, Congregazione Mechitaristica, Vienna, 1846, p. 722:

¹⁶⁵ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1598:

¹⁶⁶ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1597:

¹⁶⁷ Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւնք, հ. I, Վենետիկ, 1836, էջ 317:

¹⁶⁸ Եդ. Հիւրմիւզեան, Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ, էջ 184:

¹⁶⁹ Համառոտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջ 533:

¹⁷⁰ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1348:

այն որ զնենգութիւն քութեանց նիւթեաց, եւ դառով ի վերայ իւրոյ հարազատին սպանութիւնս կատարեաց....»¹⁷¹:

Թեև *Պապանձեղ* և *Լեւել* հենաբառերով ՆԲՇ-ներում (ՄՄՁ 6762, 121բ. 566 (I), 109բ) արձանագրված *լեզուն ի քիմսն կցել* արտահայտությունը ՆՀԲ-ն վկայում է *Կցել* և *Քիմք* բառահոդվածներում բնագրային օրինակներով («Լեզու իմ ի քիմս իմ կցեցաւ» (հ. I, էջ 1139), «Լեզուք նոցա ի քիմս իւրեանց կցեցան, Կցեցան լեզուք դիեցիկ մանկանց ի քիմս իւրեանց ի ծարաւս իւրեանց» (հ. II, էջ 1006)), բայց և գրաբարի բառարաններն այն «լռել, պապանձվել» նշանակությամբ չեն վկայում: ՄՀԲԲ-ն նույնպես այն չի հիշատակում: Իսկ ահա ՇԼԴԲ-ն հավաստում է՝ «Լեզուն կոկորդին կայչել, - Նույնն է՝ Լեզուն կապ ընկնել կամ կապվել», վերջինս էլ բացատրում՝ «.... պապանձվել (վախից, հուզմունքից....)» (էջ 267): Ուրեմն կարելի է հավանական համարել քննվող ՁԲ-ներում *լեզուն ի քիմսըն կցել*-ի՝ ԴՄ-ի արժեք ձեռք բերելը:

ՄՄՁ 6762-ում *Շողոքորթել. փաղաքշել. ողորքել. համոզել. ամոքել. փայփայել ՆԲՇ-ից** (120ա) առանձնանում է *մարդ ելուզանել*-ը, ՄՄՁ 566 (I)-ից՝ *մարդեկուզել* (263բ), ՄՄՁ 3110-ից՝ *մարդեկուզանել* բայերը (103բ): Գրաբարի տպագիր բառարանները դրանք չեն վկայում, և հավանական կլինեք դրանք սխալագրություն համարելը, եթե հնարավոր լինեք անտեսել, նկատի չառնել բառարանային որոշ տվյալներ, որոնցով կարելի է մեկնաբանել հարադիր կազմությունն ու բայերը: ՆՀԲ-ն Աստվածաշնչից վկայում է *մարդեկոյգ* բառը՝ հետևյալ բացատրությամբ՝ «Շողոքորթ՝ համոզակեր. հրապուրօղ. որ ելուզանէ՝ այսինքն հանէ յեկուզակաբար զմարդ ի վիճակէ անտի իւրմէ....», և միաժամանակ հավելելով՝ «(գոր ոմանք թարգմանեն մարդագող. կամ ծառայական)» (հ. II, էջ 223): Հրաչյա Աճառյանը *եկուզանել* բայի «երրորդ նշանակութիւնն է» համարում «գողանալ, կողոպտել»-ը՝ համեմատության համար նշելով՝ «(....

¹⁷¹ <http://concordance.am/article/36>

* *Համոզել* հենաբառով ՆԲՇ-ն (ՄՄՁ 6762, 114բ.. 566(I), 255ա) ավարտվում է «տե՛ս և զշողոքորթելն» հղումով:

հանել և յինքն հանել «գրաւել, խլել, կորզել»): որից մարդէլոյզ «մարդագող»» (ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 8): Ստեփան Մալխասյանցը նույնպէս վկայում է «կորզել՝ խլել իւր օգտին, յափշտակել» իմաստով գրաբարյան *հանել յինքն*-ը (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 49-50): Նա արձանագրում է ոչ միայն *մարդ* և *ելուզանել* բառերից կազմված *մարդէլոյզ*-ը՝ «2. Փոխ. Շողոքորթ, հրապուրող, խաբեբայ, ուղիղ ճանապարհից հանող», այլև *մարդէլուզել*-ը՝ «2. Շողոքորթել, հրապուրել, ուղիղ ճանապարհից հանել» նշանակություններով (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 277): Այնպէս որ բառարանային տվյալներով կարելի է համաստված համարել *մարդ էլուզանել*-ի, *մարդէլուզել*-ի կամ *մարդէլուզանել*-ի՝ ՆԲՇ-ում ներառվելը: Թեև ըստ իմաստի առավել հավանական է թվում հարադրական կազմության «մարդուն հունից հանել» իմաստը, մանավանդ հայերենում արձանագրվում է *հունից հանել* «Բնական ընթացքից շեղել, կանոնավոր վիճակից դուրս բերել» ԴՄ-ն, բայց և բնագրային միակ, այն էլ թարգմանական օրինակով (ՀԼԴԲ, էջ 374)¹⁷²:

Դաշն դնել-ը (*Ուխտել*. ՄՄՁ 6762, 120 ք. 566 (I), 264 ք-265 ա) Մխիթար Սեբաստացին բացատրում է *Դաշն* բառահոդվածում՝ «Եւ այս բառ երբեմն շարակցի ընդ բայի այսպէս, *դաշինս կռել*. կամ *դաշինս հաստատել*. և այլն. և նշանակէ *դաշն դնել ընդ ումեք*» (ԲՀԼ, էջ 204 (233)): Մանվել Ջախջախյանն այն հիշատակում է *Capitoláre* («դաշինս հաստատել, յուխտ մտանել»)¹⁷³, *Ուխտ* և *Ուխտադրեմ* (ԶԲ, էջ 1138), Հարություն Ավգերյանը՝ *Creér* և *Framer* բառահոդվածներում¹⁷⁴, այլև Էդուարդ Հյուրմյուզյանը՝ *դաշ դնել* տարբերակով¹⁷⁵:

¹⁷² Հմմտ.՝ նաև *հունից դուրս գալ* «սովորական ընթացքից դուրս գալ, կանոնավոր վիճակը խախտվել» (ԱՀԲԲ, էջ 919), *հունի մէջ մտնել* «կանոնավոր՝ ճիշտ ընթացքի մէջ մտնել» ԴՄ-ները (ԺՀԼԲԲ, հ. III, էջ 399):

¹⁷³ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 139. տե՛ս նաև էջք 205, 564, 785, 824:

¹⁷⁴ Բառարան համառօտ ի գաղղիականէ ի հայ, հ. I, էջք 113, 225:

¹⁷⁵ Եդ. Հիւրմիւզեան, Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ, էջ 113:

Աստվածաշնչում վկայվող բառակապակցություններ և արտահայտություններ¹⁷⁶

դողումն կալաւ զնոսա* (Երկնչիլ). աստվածաշնչյան արտահայտությունն է՝ «Եւ դողումն կալաւ զնոսա անդ» (ՄՂ 47:7), «դողումն կալաւ զնա» (ՄՂ 49:24), «կալաւ զնոսա դողումն» (Ելք 15:5)¹⁷⁷: Հանդիպում է նաև պատարագը սպասավորելու համար կազմված ժողովածուում՝ «....առ ի դիրութիւն պաշտօնէից եկեղեցոյ»¹⁷⁸: Գրիգոր Նարեկացին գործածում է «.... կալաւ զնոսա դողումն» տարբերակը¹⁷⁹:

տալ նմա ուտել (Կերակրել. Մնուցանել). աստվածաշնչյան վկայություններն են՝ «Էւ ասաց տալ նմա ուտել» (Սր 5:43), «Էւ հրքամայեաց տալ նմա ուտել» (Ղկ 8:56)¹⁸⁰: Կիրառում է Գրիգոր Նարեկացին¹⁸¹, հիշատակվում է Հայ Առաքելական Եկեղեցու ծիսական գրքում¹⁸²:

և ել լուր նորա ընդ ամենայն երկիրն (Տարածել). համապատասխանում է աստվածաշնչյանին՝ «Եւ ել լուր նորա ընդ ամենայն երկիրն աստուոց» (Մտ 4:24)¹⁸³:

¹⁷⁶ Ներկայացվող բառակապակցությունները և արտահայտությունները քաղվել են գրաբար Աստվածաշնչի համաբարբառից. «Գրահավաք» կայքի որոնումների արդյունքներով ամենավաղ վկայություններն Աստվածաշնչից են: Սկզբում տրվում են Աստվածաշնչում վկայվող, այնուհետև՝ հայ մատենագրության մեջ հանդիպող, XVIII դարում և հետագայում հրատարակված բառարաններում առկա բառակապակցություններն ու արտահայտությունները:

* ՄՄԶ 6762-ում՝ դողումն կալաւ ամենաց:

¹⁷⁷ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 566:

¹⁷⁸ Սպասաւորութիւն սրբոյ պատարագի, Թրեստ, 1785, էջ 47:

¹⁷⁹ Սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ Վանից վանականի մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1840, էջ 292:

¹⁸⁰ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1470:

¹⁸¹ Սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ Վանից վանականի ողբերգութիւն, Զմիտնիա, 1843, էջ 25:

¹⁸² Մաշտոց. Արարողութիւնք պաշտամանց եկեղեցոյ Հայաստանայց ըստ կարգաւորութեան սրբոց հարցն մերոց, Վենետիկ, 1837, էջ 113:

¹⁸³ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 838: Տե՛ս ՆԶԲ-ում՝ *Լուր* բառահոդվածում (հ. I, էջ 903):

(արագ արագ) գկապուտն ժողովել (Պատրաստել). աստվածաշնչյան տարբերակն է՝ «Էւ սկսանէին ժողովել գկապուտ կողոպուտ զանկելոցն» (Յոթ 15:8)¹⁸⁴.

սեղան սատուծոյ (Տաճար). բառակապակցությունը բազմիցս հիշատակվում է Ծննդոց գրքում՝ «Եւ շինեաց Նոյ սեղան Աստուծոյ» (Ծն. 8: 20)¹⁸⁵: Այն առկա է նաև Հովհաննես Օձնեցու մատենագրության մեջ («...և ի ցամաքել մեղացն ի մենջ՝ լինիմք սեղան Աստուծոյ»)¹⁸⁶.

տեսիլ երեսաց (Տեսակ). վկայվում է Աստվածաշնչում («եղև տեսիլ երեսաց նորա այլակերպ» (Ղկ 9:29))¹⁸⁷: Մանվել Ջախջախյանը *Կերպարան* բառահոդվածում տեսիլ երեսաց-ը հիշատակում է որպես «դեմք» (ԶԲ, էջ 777):

Ստորն թվարկվողները քաղվել և ներկայացվում են ըստ ՆՀԲ-ի, որում նույնպես առաջին վկայությունները Աստվածաշնչից են¹⁸⁸

հուր անշեջ (Դժոխք). հիշատակվում է Անշեջ և Հուր բառահոդվածներում (հ. I, էջք 214, 616).

առտնին արկանելի (Զգեստք). «Որ ինչ է ի տան.... տնական» իմաստով վկայվում է Առտնին բառահոդվածում (հ. I, էջ 312).

որդիք խառնակութեան (Խաժամութ). բառակապակցությունն առկա է Խառնակութիւն բառահոդվածում (հ. I, էջ 926).

¹⁸⁴ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջք 782, 960: Տե՛ս նաև ՆՀԲ-ում՝ *Կապուտ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 1055):

¹⁸⁵ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1572-1573:

¹⁸⁶ Յովհաննու Իմաստասիրի Աձնեցոյ Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833, էջ 136:

¹⁸⁷ Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 1716: Նույնը և՛ «Եւ ի կալ նմա յաղօթս՝ եղև տեսիլ երեսաց նորա այլակերպ». տե՛ս Ժամանակագրություն եկեղեցւոյ Հայաստանեայց ըստ կարգադրութեան սրբոց թարգմանչաց եւ այլոց սրբոց հարց մերոց, Վիեննա, 1839, էջ 289:

¹⁸⁸ Սույն հատվածում նաև տրվում են հայ մատենագրության մեջ հանդիպող կամ XVIII դ. և հետագայում հրատարակված բառարաններում առկա, նաև որպես բացատրություն բերվող օրինակները:

ստգտանելն սրտի, խայթելն խղճի մտաց (Խղճել). առաջին բառակապակցությունը ասես համապատասխանեցվել է աստվածաշնչյան «Եթե ըստգտանիցեն զմեզ սիրտք մեր» և «Եթե սիրտք մեր զմեզ ոչ ստգտանիցեն» նախադասություններին (հ. II, էջ 787): Երկրորդի համար համեմատելի է Հակոբ Վիլյոտի՝ լատիներեն տարբեր կազմությունների (*Confcientix ftumulus*, *Confcientix ftumulus urgeri*, *Morfusanimi*, *confcientix* և այլն) թարգմանություններում բազմիցս հիշատակվող և գրաբարի տպագիր բառարաններում «խիղճ, խղճմտանք» նշանակությամբ արձանագրվող *խիղճ մտաց*-ը¹⁸⁹.

կամակար մտօք (Կամաւ իւրով). բառակապակցությունը վերլայվում է Կամակար բառահոդվածում (հ. I, էջ 1039): Արձանագրում են նաև Մանվել Զախջախյանը («Vóglia. Կամք. իղձ. փափագ. ցանկութիւն»)¹⁹⁰, Գաբրիել Ավետիքյանը («... թե կամակար մտօք յանցանելով յետ ընդունելութեան գիտութեան, ո՛չ ես պիտոյ է վասն մեղաց պատարագ»)¹⁹¹, Մկրտիչ Ավգերյանը («... կամակար մտօք իբրև աստուածական հրամանաւ թողին լքին միաբան գերկիր ծննդեան և զագգ և զտոհմ»)¹⁹², ՆՀԲ-ն՝ Կամակար-ը և Կամակարաբար-ը բացատրելով՝ «կամակար մտօք» (ՆՀԲ, հ. I, էջ 1040), և Համառ բառահոդվածում նշելով՝ «Իբր մ. Կամակար մտօք. համարձակ. յանդգնաբար» (հ. II, էջ 318), ԶԲ-ն՝ «կամաւորապէս, յօժար կամօք կամ սիրով» իմաստով (ԶԲ, էջ 742).

հատաւ յոյս նորա (Յուսահատել). արտահայտությունը «Հատաւ յոյս մեր» տարբերակով վերլայվում է Հատանեմ բառահոդվածում «կամ նմանությամբ» նշումից հետո (հ. II, էջ 57).

¹⁸⁹ J. Villotte, *Dictionarium Novum Latino-Armenium*, pp. 160, 484, 620: Տե՛ս նաև ՆՀԲ, հ. I, էջ 944-945: ԶԲ, էջ 674: ԳԴԲ, էջ 147:

¹⁹⁰ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 879:

¹⁹¹ Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, հ. III, էջ 100. տե՛ս նաև էջք 120, 215:

¹⁹² Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ.Գ., էջ 12:

գաւազան արմատոյ (Ոստ). բառակապակցությունն առկա է *Գաւազան* բառահոդվածում (հ. I, էջ 532)¹⁹³.

կերկերիլն կոկորդի (Պապանձել). «... որպէս թէ Քերելով քերիլ. Յամաքիլ կոկորդի. խցանիլ հագագի. խեղդիլ ձայնի» նշանակություններով հիշատակվում է *Կերկերիլ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 1091).

հոսէին ի նմանէ քրտունք արեան (Քրտնել). համապատասխանում է «Հոսէին ի նմանէ քրտունք իբրև գկայլակս արեան» բնագրային օրինակին (հ. II, էջ 1007):

*Այլ երկերում վկայվող բառակապակցություններ և արտահայտություններ*¹⁹⁴

ընդ լուսանալ առաւօտուն (Առաւօտ). արտահայտությունը վկայում են Սովսես Կադանկատվացին «Պատմութիւն Ադուանից աշխարհի» երկում¹⁹⁵, 1648 թ. մի հիշատակարան¹⁹⁶, Առաքել Դավրիժեցին «Գիրք պատմութեանց» երկում («Իսկ ընդ ընդ լուսանալ առաւօտուն շեշտակի ձիւնթաց արշամամբ եկին զինուորք...»)¹⁹⁷, նաև ՆՀԲ-ն *Մահակոզմն* բառահոդվածում՝ «Մ. Եփրեմի մատենագրութիւնք»-ից քաղված բնագրային օրինակում (հ. II, էջ 196).

նույն ՆԲԾ-ից *ի ծագիլ արնոյն*. հանդիպում է Գրիգոր Տաթևվացու «Գիրք քարոզութեան որ կոչի ձմեռան հատոր» երկի Ժ. գրվածում՝ «...այլ է օրինակն եւ այլ ճշմարտութիւն. որպէս ի ծագիլ արեւոյն, ճրագի լոյսն նուագի եւ խափանի» նախադասության մեջ¹⁹⁸: ՆՀԲ-ն *Ծագել* բառահոդվածում վկայում է *ի ծագել առաւօտուն* տարբերակը (հ. I, էջ 998).

¹⁹³ Տե՛ս նաև Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, էջ 466:

¹⁹⁴ Սկզբում տրվում են հայ մատենագրության մեջ հանդիպող բնագրային, այնուհետև բառարաններում առկա օրինակները, եթե այդպիսիք կան:

¹⁹⁵ <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/arm/movskal/movsk.htm?movsk031.htm>

¹⁹⁶ Տե՛ս Հայագիտության հարցեր, 1 (7), 2016, Ե., էջ 57:

¹⁹⁷ Գիրք պատմութեանց Շարադրեալ վարդապետին Առաքելոյ Դավրէժացոյ, Ամսթելոդամ, 1669, էջ 158:

¹⁹⁸ <http://www.digilib.am/book/1476/1779/14290/?lang=en>

*բուռն հարկանել զնմանե (Ըմբռնել)*¹⁹⁹. արտահայտությունը գործածում են Միքայել Չամչյանցը («...և այն ինչ կամեր բուռն հարկանել զնմանե, զօրացեալ սրբուհոյն»)՝²⁰⁰, Պետրոս Արագոնացու («Եօթեներորդ. մեծ յիմարութիւն է՝ եթէ յետ նաւաբեկութեան կարիցէ որ ունել տախտակ, որով փրկեսցի, և հապաղիցէ բուռն հարկանել զնմանե. այլ՝ որպէս ասէ Երոնիմոս, ապաշխարութիւն է երկրորդ տախտակ յետ նաւաբեկութեան. վասն որոյ ո՛չ է պարտ յամել բուռն հարկանել զնմանե»)՝²⁰¹ և Հովհան Ոսկեբերանի («...ո՞ք ապա հեշտեալ խնդրեսցէ. այնուհետև բուռն հարկանել զնմանե, եթէ արդեօք ո՛չ միայն ի զարմանացն վրէպ տեսցէ զնա, այլ և ընդ վայր հարեալ ամենայն մարդկանե»)՝²⁰² երկերի թարգմանիչները.

գրոց աշակերտ (Բմաստուն). բառակապակցությունը հանդիպում է Պողոս Հովնանյանցի աշխատասիրության մեջ («Աստուգութեանը վրայ հասարակ ու գրոց աշակերտ չըլլող մարդ մին ալ կրնայ վկայութիւն տալ...»)՝²⁰³ և «Շտեմարան պիտանի գիտելեաց» երկում («Դու գիտես որ ես գրոց աշակերտ չեմ...»)՝²⁰⁴, «...բայց խորունկ գրոց աշակերտ ըլլալու բաւական յարատւութիւն չունին»)՝²⁰⁵.

Նույն ՆԲՇ-ից *հմուտ գրոց*-ը ՆՀԲ-ն վկայում է Հովհան Ոսկեբերանի երկի թարգմանությունից (հ. II, էջ 104).

¹⁹⁹ ԳԴԲ-ն *բուռն հարկանել*-ը վկայում է «բռնել» նշանակությամբ (էջ 56):

²⁰⁰ Պատմութիւն Հայոց Ի սկզբանէ յաշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, հ. Ա, էջ 382:

²⁰¹ Գիրք մուլութեանց Շարադրեալ ի Պետրոսէ աբեղայէ Արագոնացոյ (Թարգմանեալ ի լատինականէն ի հայ բարբառ ի գաւառն նախչուանու, 1339), Վենետիկ, 1773, էջ 236:

²⁰² Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդնուպոլսոյ արքեպիսկոպոսի հատընտիր գիրք եւ ճառք եւ ներբողեանք, հ. I, էջ 99:

²⁰³ Հրահանգք աստեղագիտական ի վերայ գիսաւոր աստեղաց, Գրեաց Հ. Պողոս վարդապետ Յովնանեանց, Վիեննա, 1841, էջ 119:

²⁰⁴ Շտեմարան պիտանի գիտելեաց, հ. II, Զմիւռնիա, 1840, էջ 72:

²⁰⁵ Շտեմարան պիտանի գիտելեաց, հ. IV, Զմիւռնիա, 1842, էջ 58:

երթալ զկնի նորա (Հետևել). արտահայտությունն առկա է Ստեփաննոս Ագոնցի երկասիրության մեջ («... տեսանեմք զհաճութիւն Յիսուսի ընդ նմա, և զպատրաստութիւն կամաց նորա թողուլ զամենայն և երթալ զկնի նորա»)՝²⁰⁶։ ԳԴԲ-ն «հետևել» նշանակությամբ վկայում է *երթալ զհետ-ը* (էջ 79)։

լոյս վառեալ (Ղամբար). բառակապակցությունը վկայում է Գաբրիել Ավետիքյանը («... և միանգամայն լոյս վառեալ յօժմանէդ. ըստ սաղմ. դ. 7. նշանեցաւ առ մեզ լոյս երեսաց քոց....»)՝²⁰⁷

«(Եթէ չար իցէ)» նշումով *կորուստ կենաց (Մահ)*. արձանագրում են Մխիթար Սեբաստացին («... ընդէ՞ր եղև կորուստ կենաց ամենայն մարդկանց....»)՝²⁰⁸, Պետրոս Արագոնացու երկի թարգմանիչը («Քանզի կորուստ ժամանակին է կորուստ կենաց»)՝²⁰⁹, Սկրբտիչ Ավգերյանը («... ուր աչքին առջևն է կորուստ կենաց»)՝²¹⁰, Մեսրոպ Թադիսայանցը («Մինչև ի կորուստ կենաց անգամ մտաբերել....»)՝²¹¹։

պսակ յաղթութեան, յաղթողական պարզն (Յաղթանակ). բառակապակցություններից առաջինը գործածում է Ագաթանգեղոսը՝²¹², իսկ *յաղթողական պարզն-ը* հիշեցնում է Ստեփան Մալխասյանցի արձանագրած *յաղթողական պսակ-ը* (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 384)։

²⁰⁶ Տեսությունն նոր կտակարանաց Աստուածաշունչ սուրբ գրոց, բացաքննեալ ըստ աստուածաբանական զնութեանց՝ երկասիրութեամբ տեսուն Ստեփաննոսի վարդապետի Ագոնց, հ. Ա, Վենետիկ, 1824, էջ 296։

²⁰⁷ Նարեկ աղոթից, Համառոտ եւ զգուշաւոր լուծմամբք բացայայտեալ միանգամ եւ այժմ երկրորդ անգամ յաւելուածով, աշխատասիրութեամբ նորին տեսուն Հ. Գաբրիելի Աւետիքեան, Վենետիկ, 1827, էջ 518։

²⁰⁸ Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանի տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթէոսի, Արարեցեալ և շարադրեցեալ ի Մխ. Սեբաստացոյ, էջ 712։

²⁰⁹ Գիրք մուրթեանց, էջ 225։

²¹⁰ Դեղ կենաց իբր հոգեւոր բժշկարան, յօրինեալ ի Հ. Մկրտիչ վարդապետէ Աւգերեան, Վենետիկ, 1842, էջ 327։

²¹¹ Պատմութիւն պարսից, յօրագրել Մեսրոպայ Թադիսայանց, հ. Ա, Կալկաթա, 1846, էջ 243։

²¹² concordance.am/category/գրաբար/ագաթանգեղոս

ելանել ի վերայ նոցա (*Պատերազմել*). արտահայտությունը գործածում են Ղևոնդ վարդապետը («...եւ վաղվադակի հրաման տայր զօրուն ելանել ի վերայ նոցա»)²¹³ և Հովսեփ Գաթըրճյանցը («Զհետ յաղթութեանն Յեփթայեայ եկն այլ պատերազմ... եւ ստիպեցին զնա ելանել ի վերայ նոցա զինուք եւ սպառազինօք»)²¹⁴.

ծածկեալ քօղով (*Պատրուակել*). Բառակապակցությունը հիշատակում է Միքայել Զամյանցը («...որք իբր քօղով ծածկեալ կան ի մտաց մարդկան»)²¹⁵: Այն առկա է Գրիգոր Նարեկացու ճառերում («ծածկեալ քօղով խորհրդոց»)²¹⁶.

(եթէ հարմար իցէ բանին դիր ևս) նշումով *անմեղադրելի* *ցուցանել զբան նոցա կամ զնա կամ առնել* (*Ջատագովել*). *անմեղադրելի ցուցանել զբան նոցա կամ զնա* արտահայտությունը Մրխիթար Մեֆաստացու աշխատասիրությունից է՝ «Եւ այսպէս զեղելոյ մոռացմանէն իւրաքանչիւր ոք ջանայր զինքն անմեղադրելի ցուցանել» տարբերակով²¹⁷, *անմեղադրելի առնել*-ը, գործածում է Պետրոս Արագոնացու երկի թարգմանիչը («զի ոչ կարիցեն անմեղադրելի առնել զինքեանս»)²¹⁸.

անուամբ միայն (*Սոսկ*). Բառակապակցությունը կիրառում է Գաբրիել Ավետիքյանը («...և անուամբ միայն կրէ զկենդանութիւն

²¹³<http://concordance.am/category/%D5%A3%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A1%D6%80/%D5%B2%D6%87%D5%B8%D5%B6%D5%A4-%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%A4%D5%A1%D5%BA%D5%A5%D5%BF> Տե՛ս նաև՝ <https://khachik-aper.do.am/Ghevond.pdf>

²¹⁴ Տիեզերական պատմութիւն ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցմեր ժամանակս, աշխատ. Հ. Յովսեփայ վ. Գաթըրճեանց, հ. Ա, Հին պատմութիւն, Վիեննա, 1849, էջ 240:

²¹⁵ Մեկնութիւն սաղմոսաց, հ. Է, Վենետիկ, 1820, էջ 343:

²¹⁶ Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացոյ Երկրորդ մատեան ճառից, Վենետիկ, 1827, էջ 207:

²¹⁷ Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթեոսի, էջ 375:

²¹⁸ Գիրք մովութեանց, էջ 435:

մարմնոյ և ախորժանաց նորա»)²¹⁹, Հարություն Ավգերյանը երկլեզվյան բառարանում այդպէս է բացատրում *Nominal*-ը²²⁰:

«*Եթէ պիտոյ իցէ*» նշումով *վերջին վախճան* (*Վախճան*). բառակապակցությունը կիրառում են Յոհան Պոնայի աշխատության թարգմանիչը («Ի վերջնոյ վախճանէն արտուղի մարդն մինչ մեղանչէ. որ է պատճառ ամենից չարեաց»)²²¹, Մխիթար Սեբաստացին («.... զի երանութիւն՝ որ է վերջին վախճան մեր՝ է կրկին»)²²², Մկրտիչ Ավգերյանը («Պատշաճ էր աստուծոյ հօր, վասն որոյ ամենայն, ոռ որ կարգեալ են ամենայն իբրև ի վերջին վախճան»)²²³, Միքայել Չամչյանցը («.... և յարիլ ի ստեղծուածս՝ իբր յայն ինչ՝ որ իցէ վերջին վախճան», «.... ո՛չ իբր ի վերջին վախճան, այլ իբր յայնպիսի բարի՝ որ ո՛չ կարգի առ աստուած իբր առ վերջին վախճան»)²²⁴: Այն առկա է «մեծամեծաց վարդապետաց մերոց» նվիրված երկի թարգմանության մեջ («Իսկ թէ ի գործս՝ հուպ վախճան դնիցի աստուած, և վերջին վախճան ժամանակաւորս, ամեննին թիւր է: հաւիտենականն եղիցի վերջին վախճան»)²²⁵.

նույն ՆԲԾ-ից նույն նշումով *վախճանական պատճառ* բառակապակցությունը կիրառում է Մկրտիչ Ավգերյանը²²⁶: Մանվել Ջախջախյանն այն արձանագրում է աստղանիշով, այսինքն՝ որպէս նոր բառ՝ իտալերէն *Cáu sa finale; fine* թարգմանելիս (ՋԲ, էջ 1292): *Կատարումն* բառահոդվածում բառակապակցությունը որպէս բացատրություն են նշում ՆՀԲ-ն (հ. I, էջ 1063) և ԱԲ-ն (էջ 426).

²¹⁹ Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, հ. III, էջ 490:

²²⁰ Բառարան անգղիարէն եւ հայերէն, հ. Ա, էջ 581:

²²¹ Չեղբածութիւն յերկինս, էջ 74 (նշվում է աշխատության PDF ձևաչափով տարբերակի էջը):

²²² Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթեոսի, էջ 121:

²²³ Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, հ. III, էջ 56:

²²⁴ Մեկնութիւն սաղմոսաց, հ. Գ., էջ 571:

²²⁵ Համառոտութիւն աստուածաբանութեան երանելոյն մեծին Ալպերտի, Վենետիկ, 1715, էջ 310:

²²⁶ Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Դ., էջ 203:

խնամակալ տան (Վերակացու). բառակապակցությունը գործածում է Միքայել Չամչանցը («... և փոքրենտիոս պատրիկ խնամակալ տան կայսեր՝ ըստ միջնորդելոյ կրիսափեայ...»)²²⁷.

եհաս համբաւ նորա մինչև (Տարածեալ). արտահայտությունը հիշատակվում է Մկրտիչ Ավգերյանի երկասիրության մեջ («Ե-հաս համբաւ նորա մինչև ի հեթանոսս, և յոյժ խռովեաց գնոսս»)²²⁸:

Տարբեր բառարաններում վկայվող բառակապակցություններ և արտահայտություններ. ա) XVIII դարում հրատարակված

կապել շղթայիք (Բանտ). արձանագրում են Հակոբ Վիլյոտը *Ligo* բառահոդվածում²²⁹, Մանվել Զախջախյանը՝ *Aggratigliare*-ն թարգմանելով «կապել շղթայիք, ի Բանտ արկանել»²³⁰, Մկրտիչ Ավգերյանը («... ածին գնա հաւատով անողը՝ կապեալ շղթայիք ի սայլ մի»)²³¹, Մխիթարյան միաբանության հայրերը՝ *Catenare* բառահոդվածում²³², Հովսեփ Գաթրճյանը («... եւ զբունն կապել շղթայիք»)²³³: ՆՀԲ-ում *երկաթակապ առնել*-ը բացատրվում է «կապել շղթայիք» (հ. I, էջ 686), իսկ *Շղթայ* բառահոդվածում՝ հիշատակվում «Կապեալ կրկին շղթայիք» օրինակը (հ. II, էջ 480).

տոգորել գունով (Ներկել). Հակոբ Վիլյոտը *Coloro* բառահոդվածում «գունել: գունաւորել: ներկել» բայերին հավելում է նաև «ներկի: տոգորել»-ն ու «երանգաւ գունել»-ը²³⁴: Հարկ է նկատել, որ ՆՀԲ-ում *Տոգորել* բառահոդվածում, արձանագրվում է նաև «ներկանել» նշանակությունը (հ. II, էջ 887).

²²⁷ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ Ի սկզբանէ յաշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, հ. Բ, էջ 129:

²²⁸ Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Զ, էջ 9:

²²⁹ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, էջ 445:

²³⁰ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ և ի տաճիկ բարբառ, էջ 26:

²³¹ Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, հ. Զ, էջ 517:

²³² Nuovo Dizionario italiano-francese-armeno-turco, p. 166:

²³³ Տիեզերական պատմութիւն ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցմեր ժամանակս, աշխատ. Հ. Յովսէփայ վրդ. Գաթրճեանց, հ. Ա, Հին պատմութիւն, էջ 327:

²³⁴ Անդ, էջ 129:

(եթե հարմար իցե բանին դիր ևս) նշումով *արդարացուցանել զբան նոցա կամ զնա (Ջատագովել)*։ Հակոբ Վիլլոտը *Verifico*-ն թարգմանելիս նշում է՝ *արդարացուցանել զբան իւր*²³⁵, Մեսրոպ Թադիադյանցը՝ *արդարացուցանել զբան քո* տարբերակով («Ի հարկե ասէ, դու այդպէս կարես արդարացուցանել զբան քո »)²³⁶։

անդուռն բերան (Շատախիս)։ Բառակապակցությունն արձանագրում է Հակոբ Վիլլոտը՝ *Blatero* բառահոդվածում նշելով *անդուռն բերան ունիլ* և *անդուռն բերան ունի* բացատրությունները²³⁷, այնուհետև՝ ՆՀԲ-ն՝ *Անդուռ* բառահոդվածի վերջում՝ «*Անդուռն բերան», յն. բարդեալ բառ. ἀδυστοστομία» նշումով (հ. I, էջ 135), Աղեքսանդր Խոսրոֆաշյանցը՝ *անդուռն բերան*-ը թարգմանելով "болтунъ, пустомѣля" (ԽԲՀՌ, հ. I, էջ 60), և Արսեն Բագրատունին («Կուսան համեստ որպէս զօրինաւոր որ, և ոչ ամեննին ունել անդուռն բերան նման այլոց կանանց.- այս ինքն ոչ ունող անդուռն բերան»)²³⁸։

արկանել զսերմանիս յերկիր (Սերմանել)։ վկայում է Հակոբ Վիլլոտը *Confero, ere, argum. Սերմանել։ ցանել զսերմն յագարակի։ ցան առնել* բառահոդվածում²³⁹։ ՆՀԲ-ն Աստվածաշնչից արձանագրում է *սերմանեաց սերմ յերկրին* տարբերակը (հ. II, էջ 709)։

ամանել յաման (Քաղել)։ Հակոբ Վիլլոտն արտահայտությունը գործածում է թարգմանելով «Պահել։ պարիել։ համբարել։ ի պահ ունիլ» նշանակությամբ *Reverso*-ն և *Servo*-ն²⁴⁰։ ՆՀԲ-ն հիշատակում է «Յաման մի՛ ամանեսցես» բնագրային օրինակը (հ. I, էջ 51)։

²³⁵ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p.725:

²³⁶ Ճանապարհորդություն Մեսրոպյայ Թադիդեանց ի Հայս, հ. I, Կալկաթա, 1847, էջ 370:

²³⁷ J. Villotte, Dictionarium Novum Latino-Armenium, p. 84:

²³⁸ Տարերք հայերէն բերականութեան դպրատանց տողց համար, Յօրինեց Հ. Արսէն Կոմիտաս Բագրատունի, Վենետիկ, 1848, էջ 264:

²³⁹ Անդ, էջ 161:

²⁴⁰ Անդ, էջք 626, 656:

բ) XVIII դարից հետո հրատարակված

փայտ պտղաբեր (Բոյս). ՆՀԲ-ն բառակապակցությունը վկայում է *Պտղաբեր* բառահոդվածում՝ մատենագրության մեջ հանդիպող *Ծառ կամ փայտ պտղաբեր* տարբերակով (հ. II, էջ 663).

դալար վայրի (Բուսոյ/ց տեղի). ՆՀԲ-ն *Վայր* բառահոդվածում նշում է *Ի վայրի դալարուց* տարբերակը (հ. II, էջ 778).

գալարումն աղեաց (Գուրթ). ՆՀԲ-ն հիշատակում է *Գուրթ* բառահոդվածում՝ վկայելով՝ «Οἰχτωμός, οδζτφον. Miseratio. մանաւանդ՝ Σπλάγχνα. Viscera. (որ են աղիք. իսկ ըստ հյ. որպէս թէ խութ կամ խթումն և գալարումն աղեաց)» (հ. I, էջ 578): Մինևույն ժամանակ *Գալարեմ* բառահոդվածում հիշատակվում են բնագրային օրինակներ Աստվածաշնչից («Գալարեին աղիք նորա») և Եզնիկ Կողբացուց («Զաղիսն գալարեն....») (ՆՀԲ, ն.տ.).

անկաւ ահ ի վերայ նորա, եղև ահ ի վերայ ամենեցուն, ահ կալաւ զամենեսին (Երկնչի). ՆՀԲ-ում արտահայտությունները նշվում են *Ահ* բառահոդվածում (հ. I, էջ 28).

անօթ պատերազմի, գործի պատերազմի (Զեն). բառակապակցությունները ՆՀԲ -ն վկայում է *Անօթ* և *Գործի* բառահոդվածներում (հ. I, էջք 256, 576).

կայուն ինչք և գնայուն ինչք (Բնչք). առաջին բառակապակցությունը որպես «նոր բառ» արձանագրում է Մանվել Զախջախյանը («*Կայուն ինչք: կայուածք: տ. ագարէթ, միւլք. I beni immóbili» (ԶԲ, էջ 746). այն հիշեցնում է արդի հայերենում կիրառվող «անշարժ գույք՝ ունեցվածք»-ը (ԱՀԲԲ, էջ 74): Երկրորդը վկայում է Մխիթար Սեբաստացին՝ *Կայուն* բառահոդվածում նշելով «Իսկ թէ զինչ իմանի՝ մինչ ասի կայուն և գնայուն ինչք: տե՛ս գԳնայունն», որն էլ բացատրում է «.... գնացական.... և կամ անցաւոր, ուստի ստացուածքն, կամ ինչքն, որք ոչ մնան կայուն, այլ գան, և երթան. որպիսիք են դրամք, կամ վաճառք վաճառականաց, և այլք նմանք, ասին՝ գնայունք» (ԲՀԼ, էջք 431 (464), 188 (217)). այն համեմատելի է Ստեփան Մալխասյանցի իբրև իրավաբանական եզրույթ արձանագրած «Շարժական գույք կամ ստացուածք»-ին (ՄՀԲԲ, հ. III, էջ 506).

ցայթ լուսոյ (Լոյս). ՋԲ-ն բառակապակցությունը վկայում է Ցայտք բառահոդվածում որպես «նոր բառ» և «ռամկօրեն» «ծաթե-լը» նշանակությամբ (էջ 1407).

շառաւիղ լուսոյ (Ճառագայթ). վկայում են Մանվել Ջախջախյանը՝ թարգմանելով *Խտալերեն Refrangibile*-ն և *Refratto* բառերը²⁴¹, ՆՀԲ-ն և Մանվել Ջախջախյանը *Ճառագայթ* բառահոդվածում՝ որպես բացատրություն (ՆՀԲ, հ. II, էջ 172: ՋԲ, էջ 927).

հրամանաւ արգելուլ (Հրամայել). նշում են Մանվել Ջախջախյանը՝ *Divietare*-ն թարգմանելով «արգելուլ հրամանաւ»²⁴², *Խափանիլ* բառահոդվածում *արգելանիլ հրամանաւ* տարբերակով (ՋԲ, էջ 667), և Հարություն Ավգերյանը՝ վկայելով *Décrier* բառահոդվածում²⁴³.

ընդունել զգոյն (Ներկել). Մանվել Ջախջախյանը կիրառում է՝ Խտալերեն *Incolorarsi*-ն թարգմանելով նաև «գունաւորիլ, ներկանիլ»²⁴⁴.

անսանձ լեզու (Շատախոս)*. ՆՀԲ-ի վկայությամբ՝ առկա է Սարգիս վարդապետի երկում (հ. I, էջ 234).

թուիլ նմա, երեիլ նմա (Կարծել). հարկ է անդրադառնալ ՆՀԲ-ում առկա *Կարծեմ* և *Երեւիմ* բառահոդվածների բացատրություններին. առաջինի դեպքում այն համապատասխանում է ՋԲ-ում վկայվող ՆԲՇ-ին՝ «Համարել, վարկանել, դատել. թուիլ ինքեան», երկրորդի համար ՆՀԲ-ն նշում է. «Բայց առաւել ասի ի մեզ Թուի, ուր ուրեք յոյք ասեն, Չար երևի, խիստ երևի, և այլն» (հ. I, էջք 1069, 678-679).

ժողովել ի շտեմարան (Քաղել). վկայում է Մխիթարյան միաբանության հայրերի կազմած քառալեզվյան բառարանը *Riposta* բառահոդվածում *Far-, faire provision*-ը թարգմանելիս²⁴⁵:

²⁴¹ Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, էջ 614:

²⁴² Անդ, էջ 273:

²⁴³ Բաղդիքք ի գաղղիական ի հայէ եւ ի տաճիկ բարբառս, էջ 193:

²⁴⁴ Համառօտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, էջ 349:

* ՄՄՁ 6762-ում (119բ) *ապերասան անսանձ լեզու* տարբերակն է: ՄՀԲԲ-ն *ապերասան լեզու*-ն վկայում է «անգուսպ, անզգամ» նշանակությամբ (հ. I, էջ 208):

Բառարաններում վկայվածների նմանությամբ բաղադրվածներ

հմուտ արուեստին (*Արհեստաւոր*). ՆՀԲ-ն *Հմուտ* բառահոդվածում նշում է «Գիրք պիտոյից»-ից բաղած «*հմուտ արուեստաւորք, կամ լսողք*»-ը (հ. II, էջ 104), իսկ ՄՀԲԲ-ն՝ նշված բառահոդվածում ներկայացնում «Նա հմուտ է արհեստին (կամ արհեստի մէջ)» օրինակը (հ. III, էջ 114).

լի ցասմամբ (*Բարկանալ*). ՆՀԲ-ն *Լի* բառահոդվածում՝ բրնագրային օրինակում, վկայում է *լի չարեօք*-ը (հ. I, էջ 885).

անտառի մայր (*Բոյս*). բառակապակցության համար պարզապես հարկ է հղել ՀԱԲ-ի *Մայր* բառահոդվածը, որում նշվում է. «... անտառային մի բարձր ծառ է. ըստ ՆՀԲ եղևին, նոճի, թեղօշ, ըստ Արթինեան, Աստուածաշունչի տունկերը.... որից *մայրի* «անտառ»», որ վկայում են «ՄԳր. Վեցօր. Եղիշ.»» (ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 247).

ական հատանող (*Գողոյ տեսակք*). ըստ ԳԴԲ-ի՝ *ական հատանել* ԴՄ-ն բազմիցս գործածվում է Աստվածաշնչում՝ որպես «ական փորել, փռս՝ անցք բացել»՝ «Ուր գողք ական հատանեն և գողանան.... Գող ական հատանէ և տանի.... Եւ ոչ գողք ական հատանեն և գողանան....» (էջ 20).

անցեալ զաւորք, հնացեալ ժամանակաւ, յեցեալ յալիս ծերութիւն, մերձեցեալ ի գերեզման (*Ծերունի*). հիշեցնում են գրաբարի տպագիր բառարաններում և հայ մատենագրության մեջ վկայվող *անցանել զաւորքք* («օրերն անցած լինել, ծերանալ». ԳԴԲ, էջ 33), *հնացեալ ծերութեամբք կամ աւորքք* (ՆՀԲ, հ. II, էջ 106), *յալիս ծերութեան* («Մեռաւ յալիս ծերութեան. այլ չէ յայտ թիւ ամաց աւորց կենաց նորա»²⁴⁵, «...թէպէտ և յետոյ յալիս ծերութեան իւրոյ յաւուրս Դեկոսի կայսեր տարաւ անտանելի տանջանաց վասն հաւատոց....»²⁴⁷), *մերձեցեալ ի գերեզմանն* («Մեք այնպէս թըմբբեալ եւ անկանգնելի ի վայր անկեալ էաք, եւ մի ոմն ի նոցանէ աներկիւղ

²⁴⁵ Nuovo Dizionario italiano-francese-armeno-turco, p. 829:

²⁴⁶ Վարք նախնի իմաստասիրաց, Համառոտեալ ի Հ. Յակոբոսէ վարդապետէ Ճէլալեան, էջ 161:

²⁴⁷ Պատմութիւն եկեղեցական հաւաքեալ յարժանահաւատ մատենագրաց, աշխատ. տեւառն Իգնատիոսի վ. Փափագեանց, 1848, Վենետիկ, էջ 111:

եւ անկասկած մերձեցեալ ի գերեզմանն հայեր. եւ իբրեւ զմարմինն անդ ոչ տեսանէր....»)²⁴⁸ բառակապակցությունները. վերջինս էլ՝ «ծերանալ, մոտալուտ մահվան առաջ կանգնած լինել» նշանակությամբ *գերեզմանի դուռը հասնել* ԴՄ-ն (ՀԼԴԲ, էջ 137).

ինքնական մտօք, յօժարամիտ սրտիւ (Կամաւ իւրով). ՆՀԲ-ում *ինքնական կամօք* տարբերակն է Ագաթանգեղոսի երկից (հ. I, էջ 858), *յօժարամիտ կամօք*-ը՝ «Գիրք պիտոյից»-ից (հ. II, էջ 380).

տեղի սրբութեան (Տաճար). կազմվել է «տաճար» նշանակությամբ *յարկ սրբութեան*-ի նմանությամբ (տե՛ս ՆՀԲ, հ. II, էջ 347: ՄՀԲԲ, հ. IV, էջ 277): Նույնը վերաբերում է նաև *տեղի փառաբանութեան* բառակապակցությանը, իսկ *տունն աստուծոյ*-ը արձանագրում է միայն ՄՀԲԲ-ն՝ նշելով «Աղօթքի տունն կամ աստծու տունն, Եկեղեցի» (հ. IV, էջ 436).

դրօշակ հանդերձի, վերջաուրբ հանդերձի (Քղանց). ՆՀԲ-ն *Ստորոտ* բառահոդվածում արձանագրում է *ստորոտ հանդերձի*-ն՝ «քղանցք հանդերձի» (հ. II, էջ 751), *Տուտ* բառահոդվածում էլ՝ *տտուն հանդերձի*-ն՝ «Որպէս դրօշակ հանդերձի, քղանցք, ծոպք» նշանակությամբ (հ. II, էջ 892):

Այսպիսով՝ կարելի է հավաստել, որ բառարանագիրները, քաջածանոթ հայ ինքնուրույն և թարգմանական գրականությանը, վերոնշյալ կազմությունները ուսուցողական նպատակներով ներառել են ՆԲՇ-ներում մինչև բնագրային օրինակներով համալրված՝ գրաբարի բառարանները կազմելը և հրատարակելը կամ թերևս դրանց զուգահեռ: Ակնհայտ է նաև՝ դրանք առկա են XVIII դարում և XVIII դարից հետո լույս տեսած բառարաններում, քերականական և պատմական տարբեր աշխատություններում: Մի շարք կազմություններ էլ առաջին անգամ վկայվում են քննվող ՁԲ-ներում՝ հետագայում արձանագրվելով հայոց լեզվի բառարաններում:

²⁴⁸ Եղիշէ, Խրատք.

<http://www.digilib.am/book/1395/1694/12476/%D4%BD%D6%80%D5%A1%D5%BF%D6%84>

SUMMARY

Catalogs of manuscripts by Matenadaran (Research Institute of Ancient Manuscripts) named after Mesrop Mashtots are attested by five XVIII century manuscripts, in which the handwritten dictionaries of synonyms are generalized. They've never been dived.

Compared to handwritten dictionaries of previous centuries, the structural features of these dictionaries are the following: they have alphabetical layout of words, new synonymous rows and capital words, as well as synonymous rows represented by several rows. These handwritten dictionaries are allocated by synonymous series that include the concepts differing by type, phraseological units and descriptive expressions.

1. There are words identical in meaning, but have some sound differences in these handwritten dictionaries. In Armenian linguistics, they are treated as word variants. In order to present the facts holistically, in order to avoid repetition and artificial expansion of the statement the researched variants of words are highlighted to reconcile all these dictionaries. From the research, it becomes clear, that the largest number are spelling variants of words, word-forming ones, however, are limited to several derivatives, and which also show (or it may be assumed) that these dictionaries have been created or copied in Western Armenia.

2. According to researchers, the "antiquity" of handwritten dictionaries of synonyms "dates back to the XII century, however, it actually refers to an earlier period". Therefore, the handwritten dictionaries of synonyms attested from the XVIII century can also be attributed "to an earlier period", namely before the publication of dictionaries of the ancient Armenian language or, possibly, in parallel to them. Considering the synonymous rows of handwritten dictionaries of Medieval Armenia, the researchers noted that sometimes synonymy is expressed not only in one word (synonym), but in a whole phrase, in a descriptive way. This note can be supplemented with analytical constructions, from which, as the linguists state, compound verbs are distinguished in the middle Armenian language. The above-mentioned phenomena are also observed in range of synonyms of handwritten dictionaries attested from the XVIII century, which clearly identify the phraseological units, compound verbs and descriptive expressions taken from the Armenian independent and translated literature. As a

support to the aforesaid, these constructions are represented by the following classifications: recorded in the Bible, only in textual examples, in different dictionaries published in the XVIII century and later.

3. On the issue of changes to the meaning of words in these dictionaries, some words are fixed by new lexical meanings and nuances. There are no textual examples in these dictionaries, therefore an attempt is made to confirm the existence of the meaning of words by dictionaries published in the XVIII century and later, and, to the extent possible, textual examples are taken from Armenian independent and translated literature.

The words արդյունավորել (ardyunavorel), բացասել (batsasel), բնախոս (bnakhos), զչարել (zcharel), խարդախամիտ (khardakhamit), իշտի (khshti), իստավզել (khistavzel), խուել (khuel), կամակոր (kamakor), պարսալել (parapel), վերատրել (veratrel), քնափ (knaph) are highlighted and considered.

Comparing and exploring the meanings of the words արգահատել (argahatel) "to regret", գրեհիկ (grehik) "peasant", գյուղական (gyuaghakan) "peasant", զլանալ (zlanal) "to deny", խօսնակ (khosnak) "eloquent", ձերնտու (dzerntu) "to help", սեթևեթել (setevetel) "to decorate" by dictionaries in ancient Armenian and modern Armenian, it turns out that their primary meanings, testified in the dictionaries of the modern Armenian language, have not been preserved: these words were already used in the end of the XX century in new meanings: (argahatel "to despise", grehik "rude", gyuaghkan "rural", zlanal "to avoid", khosnak "speaker", dzerntu (linel) "to be profitable", setevetel "attitudinize").

4. Gevorg Jahukyan, reviewing and refining the proposed etymologies of some "recently found" words testified in medieval dictionaries, notes that the study of lexicographic monuments of Medieval Armenia provides important material for the history of the Armenian language and etymology. This can be unconditionally attributed to handwritten dictionaries of synonyms attested from the XVIII century. As already mentioned, there are no textual examples in these dictionaries, therefore an attempt is made to confirm the existence of words by structures of the Armenian language formation, dictionaries published in XVIII century and later, and, to the extent possible, textual examples taken from the Armenian independent and translated literature.

The handwritten dictionaries of synonyms attested from the XVIII century include words, which were not testified in the printed dictionaries of the ancient Armenian and are newly created (and are referred to as "new words"). The following words and verbs are considered:

derivative words: այլային (aylayin), անդապան (andapan), անճինշ (antshinsh), ասպատակութիւն (aspatakutyun), ասպատակասփռութիւն (aspatakasphrutyun), գերակարող (gerakarogh), եփեցիկ (yepetsik), իշխուհի (ishkhuhi), մանաւանդագոյն (manavandaguyn), յարգութիւն (hargutyun), ներքևակ (nerkevak), վայրագոյն (vayraguyn), տարաբաղդ (tarabakhd), ուսումնարան (usumnaran),

compound words: այլասարաս (aylasaras), ատենաբան (atenaban), փաստաբան (pastaban), գրաստախել (grastakhel), եզամարտութիւն (yezamartutyun), երկամարտութիւն (yerkamartutyun), թաթոտից (tatotits), խայտափիտ (khaytapit), խայտաճրմուկ (khayatshemuk), խելաժետ (khelazhet), խաւարագոյն (khavaraguyn), խաւարատիպ (khavaratip), մթնալուրթ (mtnalurt), սևատես (sevates), հերաթափ (heratap), յոժարակամ (hozharakam), պարարու (pararu), ստապաշտ (stapasht), սքանչազեղ (skanchagegh), վայրախօս (vayrakhos), ցոփախօս (tsopakhos),

simple verbs: խոչել (khochel), նպարել (nparel), պարենել (parenel), անտունել (antunel), վարսել (varsel),

derivative verbs: առակցել (araktse), առբասրել (arbasrel), բաղակցել (baghaktse), հակազինել (hakazinel), հակամարտել (hakamartel), համակուտել (hamakutel), տարալարգել (tarahargel), տարացրել (taratsrel),

compound verbs: հարթահատակել (hartahataknel), նշանագծել (nshanagtsel), սակարկել (sakarkel), վատահամբաւել (vatahambavel), վարսաւիրել (varsavirel), տրտմակցել (trtmaktse), փառապատուել (parapatvel), քարկապել (karkapel), օդապարել (odaparel).

Considering the aforementioned words and verbs, it turns out that the scribes created or added words and verbs that were used by contemporaries: some of these words are testified only in handwritten dictionaries, some in the dictionaries of J. Villotte, of Mkh. Sebastatsi (XVIII century), members of the Mekhitarist Congregation (XIX century) and according to

dictionary data they are preserved in Eastern and Western Armenian variants of the Armenian language.

Some "new words", discussed by H. Acharyan, in these handwritten dictionaries are fixed by new lexical meanings. The words դերասան (de-rasan), եփարան (yeparan), թարմ (tarm), կատակաբան (katakaban), հոշել (hoshel), նրբամիտ (nrbamit) are considered.

5. Some synonymic rows of these handwritten dictionaries end with words, which existed in the Armenian dialects, and with loanwords and compounds with foreign words. These words are examined as interferences of the authors or copyists of the handwritten dictionaries: they replenished the rows with some words of their own dialects. In fact, they supplied and added what they knew.

The following dialectal words are considered: ափնապուշել (aknapushel), խզարել (khzarel), ծիւ-ծիւ առնել (tsiv-tshiv arnel), ջաւ (jav), տոռնը (tornə), փողպատ (poghpat).

This research also includes words, which are used in one or two dialects of small area coverage and partly or fully incomprehensible. The restricted dialectal words ամօթել (amotel), անգահ (angah), խձուձ (khdzudz), բղուղ (bghugh), ջառն (jarn), սոպրանալ (sopranal), քշտել (kshtel) are considered.

The following loanwords and compounds with foreign words are reviewed: գահ (gah), թփանք (tpank), մանտիլ (mantil), դրակ (drak), պօզայ (poza), շիրէ (shire), շերպէթ (sherpet), արախ (arakh), գրապան (grapan), ռատ (rat), վարժակ (varzhak), դաստիշորն (dastishorn), աճապանալ (atshapanal), լղարանալ (lgharanal), շիւարեալ (shivaryal), ռոշնութիւն (roshnutyun), տնազել (tnazel), ույուշմիշ ըլլալ (uyushmish əlal). The loanwords are mostly borrowed from Iranian languages.

6. Phraseological units and descriptive expressions clearly distinguished in the synonymous rows are taken, as it turns out, from Armenian independent and translated literature. To support the argument, the phraseological units and descriptive expressions are represented by the following classifications: recorded in the Bible, only in textual examples, in different dictionaries published in the XVIII century and later.

Then, follows more detailed discussion of phraseological units not attested in the dictionaries of ancient Armenian, such as կշռաբեկ/կաշառաբեկ լինել (kshrabek /kasharabek linel), սուգ զգենուլ (sug zgenul), ի սուսերի սաստակել (i suseri satakel), ննջել ի տեր (nnjel i ter), լեզուն ի քիմսն կցել (lezun i kimsn ktsel), մարդ ելուզանել (mard yeluzanel).

Օգտագործված գրականություն

- Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Զ, Ե., 1974:
- Աբեղյան Մ., Հայոց հին գրականության պատմություն, Գիրք II (XI-XIX դարի 30-ական թ.թ.), Ե., 1946:
- Աբրահամյան Ա., Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Ե., 1953:
- Աբրահամյան Ա., Բայակազմական մի քանի երևույթներ ժամանակակից հայերենում, Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 7-8, 1960:
- Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ., Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2, Ե., 1974:
- Ալիկնեան Ն., Հ. Աճառեան. Հայերեն Արմատական Բառարան, Հանդես Ամսօրեայ, 1930, թիւ 7, 8:
- Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, հհ. Ա, Բ, Ե., 1972, 1975:
- Աղայան Է., Բառաքնական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Ե., 1974:
- Աղայան Է., Մեղրու բարբառը, Ե., 1954:
- Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., 1984:
- Աճառեան Հ., Թուրքերենէ փոխառեալ բառերը հայերենի մէջ, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902:
- Աճառեան Հ., Հայ բարբառագիտութիւն.- Ուրուագիծ և դասաւորութիւն հայ բարբառների. Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր-Նախիջեւան, 1911:
- Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, Մաս II, Ե., 1951:
- Աճառյան Հ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, Ե., հ. III, 1957, հ. IV, Ա Գիրք, 1959:
- Աճառյան Հ., Քնություն պոլսահայ բարբառի, Ե., 1941:
- Աճառյան Հ., Քնություն Վանի բարբառի, Ե., 1952:

- Ամալյան Հ., Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները (V-XV դդ.), Ե., 1966:
- Ամալյան Հ., Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, Ե., 2007:
- Անասյան Հ., Հայկական մատենագիտություն Ե-ԺԸ դդ., հ. Բ, Ե., 1976:
- Անթոսյան Ս., Կեսարիայի բարբառը, Ե., 1961:
- Առաքելյան Վ., Հինգերորդ դարի հայ թարգմանական գրական լեզուն և ոճը, Ե., 1984:
- Ասատրյան Ս., Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Ե., 1962:
- Բաղդասարյան-Թափալցյան Ս., Արարատյան բարբառի խոսվածքները Հոկտեմբերյանի շրջանում, Ե., 1973:
- Բաղդասարյան-Թափալցյան Ս., Մշո բարբառը, Ե., 1958:
- Բաղրամյան Ռ., Դերսիմի բարբառը, Ե., 1960:
- Բաղրամյան Ռ., Շամախիի բարբառը, Ե., 1964:
- Բառնասյան Ջ., Ժամանականիշ բառերը հայերենի բարբառներում, Ե., 2009:
- Բեղիրյան Պ., Իմաստի փոփոխությունները հայերենում, թեկնատեն., Ե., 1955:
- Բեղիրյան Պ., Հոմանիշների և նրանց առաջացման ուղիների մասին, Գիտական աշխատությունների Հայոց լեզվի բաժին N 1, IV. Արովյանի անվ. ՀՊՄԻ, Ե., 1965:
- Գալստյան Ս., Ածանցումը և ածանցները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1978:
- Գասպարյան Գ., Հայ բառարանագրության պատմություն, Ե., 1968:
- Գրիգորյան Ս., Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ի նորակազմ բառերի քննություն, Ե., 2014:
- Դանիելյան Թ., Մալաթիայի բարբառը, Ե., 1967:
- Դավթյան Կ., Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, Ե., 1966:
- Թերզիբաշյան Վ., Հայ դրամատուրգիայի պատմություն, Ե., 1959:
- Թոսունյան Գ., Աստվածաշնչի գրաբար բնագրում գործածված դարձվածքները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2, 2013:
- Թոսունյան Գ., Գրաբարի բառարանագրությունը, Ե., 2006:

- Իշխանյան Ռ., Հայ զիրքը (1912-1920), Ե., 1981:
- Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. II, Ե., 1969:
- Խաչատրյան Ա., Հնչյունաբանության ուսումնասիրության սկզբունքները հայ բարբառագիտական աշխատություններում, Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 2, Ե., 1985:
- Կամենից. Տարեգիրք հայոց Լեհաստանի եւ Ռումինիոյ հաւաստյեայ հաւելումածովք, Վենետիկ, 1896:
- Կարստ Յ., Կիլիկյան հայերենի պատմական քերականություն, Ե., 2002:
- Համբարձումյան Վ., Ակնարկներ հայ բառարանագրության պատմության (XVII դ. վերջ-XIX դ.), հ. 1, Ե., 2006:
- Համբարձումյան Վ., XVIII-XIX դդ. գրաբար ճարտասանական երկերի տերմինաբանությունը, Հայոց լեզվի պատմության հարցեր. պրակ II, Ե., 1985:
- Համբարձումյան Վ., Լատինաբան հայերենի պատմություն (14-18-րդ դդ.), Ե., 2010:
- Համբարձումյան Վ., Գրաբարի գործառությունը որպես գրական լեզու, ԺԸ-ԺԹ դդ., Ե., 1990:
- Հայագիտության հարցեր, 1 (7), 2016:
- Հայ միջնադարյան պանդխտության տաղեր (XV-XVIII դդ.), Քննական բնագիրը, առաջաբանը, ծանոթագրությունները՝ Մ. Մկրտչյան, Ե., 1979:
- Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. II, Ե., 1975:
- Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, պրակ 3, Ե., 1991:
- Հանեյան Ա., «Օրհածան» հասկացության բառագուգաբանությունների լեզվաաշխարհագրական բնութագիրը և հոգևոր-մշակութային արժեքը.-Նյութեր մաշտոցյան գրերի 1600-ամյակին նվիրված գիտաժողովի, Ե., 2005:
- Հովհաննիսյան Լ., Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն (I մաս), Ե., 2008:
- Հովհաննիսյան Լ., Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն (III մաս), Ե., 2018:

Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990:

Հովհաննիսյան Լ., XVII դարի գրաբարը.- «Լեզվի և ոճի հարցեր», VII, Ե., 1983:

Հովհաննիսյան Լ., Բառային տարբերակներ V դարի գրաբարում. - Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, III, Ե., 1991:

Հովսեփյան Լ., Գրաբարի բառակազմությունը, Ե., 1987:

Ղազարյան Ռ., Միջին հայերենի բառապաշարը, Ե., 1993:

Ղազարյան Ռ., Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Ե., 2001:

Ղազարյան Ռ., Լեզվաբանական ուսումնասիրություններ, Ե., 2010:

Ղազարյան Ս., Միջին հայերեն, Գիրք Ա, Ե., 1960:

Ղազարյան Վ., Մարգիս Պիժակ, Ե., 1980:

Ղարիբյան Ա., Համառոտություն հայ բարբառագիտության, Ե., 1941:

Մանանդյան Հ., Երկեր, Գ, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, Ե., 1977:

Մարգարյան Ալ., Ստուգաբանություններ, Ե., 2015:

Միրզոյան Հ., Միմեոն Ջուղայեցի, Ե., 1971:

Մկրտչյան Հ., Կարևո բարբառը, Ե., 1952:

Մովսիսյան Ա., Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության, Ե., 1958:

Մուրադյան Ա., Հունաբան դպրոցը և նրա դերը հայերենի քերականական տերմինաբանության ստեղծման գործում, Ե., 1971:

Մուրադյան Գ., Հունաբանությունները դասական հայերենում, Ե., 2010:

Մուրադյան Հ., Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, Հնչյունաբանություն, հ. I, Ե., 1982:

Մուրադյան Հ., Բառային զուգաբանությունների արժեքը. քարտեզագրման մի փորձ. Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 2, Ե., 1985:

Մուրադյան Մ., Ուրվագիծ Մովսի բարբառի, Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 1, Ե., 1982:

Մուրվալյան Ա., Հայոց լեզվի բառային կազմը, Ե., 1955:

Յովհաննիսեան Ն., Հոմանիշների ձեռագիր բառարանների տեսակներն ու կազմությունը, Հանդես ամսօրեայ, թիւ 1-12, Վիեննա, 2005:

Նալբանդյան Գ., Պարսից լեզվի քերականություն, Ե., 1980:

Չալոյան Վ., Հայկական ռենեսանս, Ե., 1964:

Չուգասցյան Բ., Հայ - իրանական գրական առնչություններ (V-XVIII դդ.), Ե., 1963:

Պետոյան Վ., Սասունի բարբառը, Ե., 1954:

Պողոսյան Ն., Նորահայտ բառեր վաղաշխարհաբարյան աղբյուրներում (16-18-րդ դդ.), Ե., 2014:

Ջահուկյան Գ., Բարբառային երևույթներ հայկական հիշատակարաններում, Ե., 1997:

Ջահուկյան Գ., Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., 1972:

Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Ե., 1969:

Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987:

Ջահուկյան Գ., Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում (V-XV դդ.), Ե., 1954:

Ջահուկյան Գ., Ստուգաբանական դիտողություններ միջնադարյան բառարաններում տեղ գտած նորահայտ բառերի մասին.- Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 12, 1976:

Միմոնյան Ն., Ստուգաբանական դիտարկումներ, Բանբեր Երևանի համալսարանի. բանասիրություն, 130.2, 2010:

Մուրիսյան Ա., Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Ե., 1971:

Մուրիսյան Հ., Աճականը հայերենում, Ե., 1986:

Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հհ. Ա, Բ, Ե., 1965, 1970:

Ուլուբաբյան Բ., Դրվագներ հայոց արևելից կողմանց պատմության (V-VII դդ.), Ե., 1981:

Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը (XVI-XVIIդդ.), աշխ.-մթ. Հ. Սահակյանի, Ե., հ. Ա, 1986; հ. Բ, 1987:

Джаукян Г., Сравнительная грамматика армянского языка, Ереван, 1982.

Джаукян Г., Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, 1967.

Микаелян Г., История Киликийского армянского государства, Е., 1952:

Орбели И. А., Избранные труды, т. I, Москва, 1968.

Օգտագործված բառարաններ

Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., 1976:

Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հհ. Ա- Դ, Ե., 1971, 1973, 1977, 1979:

Անգլերեն-հայերեն բառարան, խմբ.-մբ՝ Հ. Ասմանգուլյանի և Մ. Հովհաննիսյանի, Ե., 1984:

Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի, 2-րդ տպ., Վենետիկ, 1865: Բառարան ի հայկական լեզուի ի ռուսաց բարբառ, աշխատասիրութեամբ Աղեքսանդրի Մակարեան Խոտարաշեանց, հհ. I, II, Մոսկով, 1838:

Բառարան Սուրբ գրոց, Կոնստանդնուպոլիս, 1881:

Բառգիրք արուեստից եւ գիտութեանց եւ գեղեցիկ դպրութեանց Յօրինեալ ի Հ. Մանուէլ վարդապետէ Քաջունի, հ. III (Համառօտ հայերենէ ի գաղղիերեն), Վենետիկ, 1893:

Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական, Յօրինեալ ի Հ. Մանուէլ վարդապետէ Զախջախեան, Վենետիկ, 1837:

Բառգրիք լատիներէն եւ օտարազգի դարձուածների. Համառօտ քերականութիւնով, Թիֆլիս, 1911:

Բառգիրք հայոց, Քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ Հ. Ամալյանի, Ե., 1975:

Բարսեղյան Հ., Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական, տերմինաբանական բառարան, Ե., 1973:

Բեդիրյան Պ., Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Ե., 2011:

Բիւզանդացի Նորայր, Բառագիրք ստորին հայերէնի ի մատենագրութեանց ԺԱ-ԺԷ դարուց, Ժնև, 2000:

Գաբամաճեան Ս., Նոր բառագիրք հայերէն լեզուի, Կ.Պօլիս, 1910:

Գաբիկեան Կ., Բառգիրք սեբաստահայ զաւառալեզուի, Երուսաղէմ, 1952:

Գայայեան Յ., Բառարան գանձարան հայերէն լեզուի, Գահիրէ, 1938:

Էլոյան Ս., Նորաբանությունների բառարան, Ե., 2002:

Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Ե., հհ. I-IV, 1969, 1972, 1974, 1980:

Կոստեան Ա., Բառգիրք գործնական հայերէնի, Պէյրութ, 1998:

Հախվերդյան Լ., Թատերագիտական բառարան, Ե., 1986:

Համառոտ բառարան ի պէտս նորավարժից, Վենետիկ, 1859:

Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան Յօրինեց Պետրոս վարդ. Ճիզմէճեան, հհ. I, II, Հալէպ, 1954, 1957:

Հայերէն զաւռական բառարան, Յօրինեց Հրաչեայ Աճառեան, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Թ, Թիֆլիս, 1913:

Հայոց բառ ու բան, Աշխատասիրեց Սահակ վրդ. Ամատունի, Վարաշապատ, 1912:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հհ. Ա-Է, Ե., 2001-2012:

Հայոց լեզվի հանգաբառարան, Ե., 1976:

Հայոց լեզուի նոր բառարան, Աշխատասիրեցին՝ Ա. Տէր Խաչատուրեան, Հ. Գանգրունի, Փ.Կ. Տօնիկեան, Պէյրութ, 1968:

Հայոց լեզուի նոր բառարան, Աշխատասիրեցին՝ Գ. Ճէրէճեան, Փ. Կ. Տօնիկեան, Ա. Տէր Խաչատուրեան, հհ. I, II, Պէյրութ, 1992:

Հիւրմիւզեան Եդ., Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ հանդերձ ոճովք եւ բացատրութեամբք նախնեաց, Վենետիկ, 1869:

Հովհաննիսյան Լ., Գրաբարի բառարան: Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր, Ե., 2010:

Ղազարեան Ռ., Գրաբարի բառարան, հհ. Ա-Բ, Ե., 2000:

Ղազարեան Ռ., Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան, Ե., 2012:

Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ., Միջին հայերենի բառարան, հհ. Ա - Բ, Ե., 1987, 1992:

Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ., Միջին հայերենի բառարան, Ե., 2009:

Ղազարեան Ռ., Աւետիսեան Հ., Նորայայտ բառեր գրաբարում, Ե., 2007:

Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հհ. I- IV, Ե., 1944-1945:

Մուշեղյան Եղիա Կարնեցի, Թուրքերեն-հայերեն բառարան, աշխ. -մբ Բ. Չուգասզյանի, Ե., 1986:

Նալբանդյան Գ., Պահլավերեն-հայերեն բառարան, Ե., 1994:

Նաւասարդեանց Տ., Բառգիրք Արարատեան բարբառի, Տփլիս, 1903:

Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Երկասիրություն երից վարդապետաց Հ. Գաբրիելի Աւետիքյան, Հ. Խաչատրոյ Միրմելեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան, Վենետիկ, հ. I, 1836; հ. II, 1837:

Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի. սրբագրուած և ճոխացուած Ն. Բիւզանդացու ձեռքով, հհ. 1-5, Ժնև, 1990:

Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Ղարազյուլյան Թ., Լեզվաբանական բառարան, Ե., 1975:

Պետրոսյան Հ., Հայերենագիտական բառարան, Ե., 1987:

Ջահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010:

Սարգսյան Ա. Ե., Արևմտահայերենի բառարան, Ե., 1991:

Սարգսյան Ա. Յու., Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Ե., 2013:

Սարգսյան Ա., Մինասյան Շ., Ղարաբաղի բարբառի դարձվածաբանական բառարան, Ե., 2017:

Սաքապետոյեան Ռ., Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Ե., 2011:

Սուքիասյան Ա., Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Ե., 1967:

Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս., Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Ե., 1975:

Баранов Х., Арабско-русский словарь, Москва, 1984.

Ганшина К. , Французско-русский словарь, Москва, 1977.

Малинин, А. Латинско-русский словарь, Москва, 1961.

Персидско-русский словарь, тт. I, II, Москва, 1983.

Турецко-русский словарь, Москва, 1977.

«Գրահավար» կայքի «Որոնում հայերեն բնագրերի առցանց շտեմարաններում» հարթակի միջոցով վկայվող աշխատասիրություններ և բառարաններ

Աշխարհագրություն չորից մասանց աշխարհի, աշխատ. Ստեփաննոսի Ագոնց, Մասն III, Վենետիկ, 1801:

Աշխարհագրություն չորիս մասանց աշխարհի, աշխատ. Ստեփաննոսի Ագոնց, Մասն II, հ. Գ, Վենետիկ, 1802:

Աստուածաբանական եւ բարոյական մեկնություն կաթողիկեաց զրոց երանելոյ Յակոբու առաքելոյն, արարեալ և շարադրեալ ի հայր Ֆրանչեսկոս Դունելլեան, Վենետիկ, 1749:

Աստուածաշունչ մատեան հին եւ նոր կտակարանաց, հ. II, Վենետիկ, 1805:

Բազմավէպ, օրագիր բնական, տնտեսական եւ բանասիրական գիտելեաց, աշխատասիրութիւն Մխիթարեան միաբանից, հ. Ա, Վենետիկ, 1843:

Գազանճեան Յ., Եւդոկիոյ հայոց գաւառաբարբառը, Վիեննա, 1899: Գիրք Թօմայի Քեմփացոյ: Յաղագս. Համահետեւմանն Քրիստոսի: Թարգմանեցեալ ի Յոհաննիսէ յովսէփախտ Վարդապետէ Կոստանդինուպօլսեցոյ, Ամստէրդամ, 1696:

Գիրք հրաշից ամենօրինեալ սուրբ Աստուածածնին հաւաքեալ թարգմանաբար ի հայ բարբառ ի զանազան պատմութեանց իտալացի հեղինակաց, ի հայր զաքարեա վարդապետէ ակնեցոյ, 1771, Վենետիկ:

Գիրք մոլութեանց Շարադրեալ ի Պետրոսէ աբեղայէ Արագոնացոյ (Թարգմանեալ ի լատինականէն ի հայ բարբառ, ի գաւառն նախջուանու, 1339), Վենետիկ, 1773:

Գիրք որ կոչի ընդհանրական, արարեալ Սրբազնասուրբ հայրապետին մերոյ տեառն Ներսէսի Շնորհալոյ, Սանկտպետրբուրգ, 1788:

Գիրք պատմութեանց Շարադրեալ վարդապետին Առաքելոյ Դավրեժացոյ, Ամսթէլօդամ, 1669:

Գրաբարի համաձայնութիւնը, կազմեց Ստ. Մալխասեանց, Թիֆլիս, 1892:

Գումար բարձրագոյն հրովարտակաց եւ արձանագրութեանց, վերաբերելոց առ հայկական Լազարեան ճեմարանն արևելեան լեզուաց որ ի Մոսկով, Ս. Պետերբուրգ, 1839:

Դեղ կենաց իբր հոգեւոր բժշկարան, յօրինեալ ի Հ. Մկրտիչ վարդապետէ Աւգերեան, Վենետիկ, 1842:

Եզնրկայ Կողբացոյ Բագրեւանդայ եպիսկոպոսի Եղծ աղանդոց, Վենետիկ, 1826:

Երանելոյն Կիրդի Երուսաղեմայ Հայրապետի Կոչումն Ընծայութեան, Վիեննա, 1832:

Ժամանակագրութիւն եկեղեցոյ Հայաստանեայց ըստ կարգաւորութեան սրբոց թարգմանչաց եւ այլոց սրբոց հարց մերոց, Վիեննա, 1839:

Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, որք կան ի հին Տօնացոցի Եկեղեցոյ Հայաստանեայց, յօրինեալ վաւերական բանիւք ճառընտրաց մերոց և այլոց ազգաց հանդերձ ծանօթութեամբք Ի հ. Մկրտիչ վրդ. Աւգերեան, հ. Բ., Վենետիկ, 1811: հ. Գ., Վենետիկ, 1812: հ. Դ., Վենետիկ, 1813: 1813: հ. Ե., Վենետիկ, 1813: հ. Ը., 1813, Վենետիկ:

Խոկումն վարուց: Շարադրեալ ի Մխիթարայ Աբբայէ մեծէ, Վենետիկ, 1753:

Խրախճան պատմութեան Հայոց, յօրինեալ ի Հայր Միքայէլ վրդ. չամչեանց, Վենետիկ, 1811:

Կարճառօտագունեղ Համառօտութիւն Ընդհանրականի Աստուածաբանութեան Խոկականի, ուսումնականի, դրականի, բարոյականի, և այլ: Ստորասականաւ խօսակցութեամբ: Շարադրեցեալ ի

լատինականի լեզու ի Գերապատուելոյ Խաչատրոյ Երզրումեցւոյ Աստուածաբան Վարդապետէ, Վենետիկ, 1736:

Կրթութիւն ապաշխարողի, Վենետիկ, 1751:

Համառոտութիւն աստուածաբանութեան երանելոյն մեծին Ալպերտի, Վենետիկ, 1715:

Համառոտութիւն բարոյականի աստուածաբանութեան շարադրեցեալ ի Խաչատրոյ Երզրումեցւոյ, Վենետիկ, 1709:

Հրահանգք աստեղագիտական ի վերայ գիսաւոր աստեղաց, Գըրեաց Հ. Պօղոս վարդապետ Յովնանեանց, Վիեննա, 1841:

Ձեռքածութիւն յերկինս, Յօրինեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառըն Յոհաննու Պօնաի, Եւ թարգմանեցեալ ի հայկական բարբառ, ի Վարդանայ Յունանեան, Հռոմ, 1674:

Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յայլ կողմանս բնակեալս ի հայկազանց սերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին, Շարագրեալ Հ. Մինասայ Բժշկեանց, Վենետիկ, 1830:

Ճանապարհորդութիւն Մեսրովբայ Թաղիդեանց ի Հայս, հ. I, Կալկաթա, 1847:

Մաշտոց. Արարողութիւնք պաշտամանց եկեղեցւոյ Հայաստանյայց ըստ կարգաւորութեան սրբոց հարցն մերոց, Վենետիկ, 1837:

Մեկնութիւն գրոց Ժողովողին, Արաբեցեալ և շարադրեցեալ ի Մըխիթարայ վարդապետէ Մեքաստացւոյ, Վենետիկ, 1736:

Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոյ երանելոյն Պօղոսի առաքելոյ, աշխատ. Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան Կոստանդնուպօլսեցւոյ, հ. II, Վենետիկ, 1811: հ. III, Վենետիկ, 1812:

Մեկնութիւն սաղմոսաց, յօրինեալ ի Հ. Միքայէլ վրդ. Չամչեանց, հ. Գ., Վենետիկ, 1817: հ. Է, Վենետիկ, 1820:

Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթէոսի, Արաբեցեալ և շարադրեցեալ ի Միս. Մեքաստացւոյ, Վենետիկ, 1737:

Մենեվիշեան Գ., Պատկերագարդ բնական պատմութիւն, Ա. Կենդանաբանութիւն վարժարաններու եւ գիմնազիոններու համար, Վիեննա, 1897:

Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց, աշխատ. Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Տիփլիս, 1913:

Յանգարան կամ բաղկիք յանգաց հայկազեան լեզուի, խմբագրեաց Խորեն Վ. Գալֆայեան, Թեոդոսիա, 1862:

Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանեսցույ Սատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833:

Յովհաննու Ոսկերեքանի Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոսապետի մեկնութիւն թղթոց Պաւղոսի, հ. I, Վենետիկ, 1862:

Յովսէփայ գեղեցկի զրոյցք ընդ Ասանեթայ ամուսնոյ իւրոյ, յօրինեալ տեառն Իսահակայ ծ. վրդ. Անկիւրացույ, Յերուսաղէմ, 1849:

Նարեկ աղօթից հարազատ և զգուշաւոր լուծմամբք նորոգ բացայայտեալ, ի նպաստ բանասէր աղօթաւորաց, աշխ.-մբ Գաբրիէլի Աւետիքեան Կոստանդինուպօլսեցույ, Վենետիկ, 1801:

Նարեկ աղօթից, Համառօտ եւ զգուշաւոր լուծմամբք բացայայտեալ միանգամ եւ այժմ երկրորդ անգամ յաւելուածով, աշխատասիրութեամբ նորին տեառն Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան, Վենետիկ, 1827:

Շտեմարան պիտանի գիտելեաց, հ. III, Չմիտնիա, 1841:

Շրօղէր 3., Արամեան լեզուին զանձ, Ամստերդամ, 1711:

Պատմութիւն եկեղեցական հաւաքեալ յարժանահաւատ մատենագրաց, աշխատ. տեառն Իգնատիոսի վ. Փափազեանց, Վենետիկ, 1848:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՅ Ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, Յօրինեալ ի Հ. Միքայէլ վրդ. չամչեանց կոստանդինուպօլսեցույ, հ. Ա., Վենետիկ, 1784, հ. Բ, Վենետիկ, 1785, հ. Գ, Վենետիկ, 1786:

Պատմութիւն պարսից Յօրագրէ Մեսրոպայ Թաղիադեանց, հ. Ա, Կալկաթա, 1846:

Պատմութիւն վարուց մեծին Կոստանդիանոսի ինքնակալի: Աշխատասիրեալ ի հ. Գեորգայ Ոսկեանց, Վիեննա, 1926:

Պլուտարքեայ Քերովնացույ Զուգակշիռք, թարգմ. ի բնագրէն հ. Եղիայ վրդ. Թոմաճանի, հ. Ա, Վենետիկ, 1832:

Սովերք հայկականք, ԺԲ, Վենետիկ, 1854, էջ 31:

Սպասաւորութիւն սրբոյ պատարագի, Թրեստ, 1785:

Ստեփաննոսի Մինեաց եպիսկոպոսի պատմություն տանն Սիսական, Մոսկվա, 1861:

Ստորագրություն հին Հայաստանեայց տեառն Հ. Ղուկաս վարդապետի Ինճիճեան, Վենետիկ, 1822:

Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւնք, հ. I, Վենետիկ, 1836:

Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացոյ Երկրորդ մատեան ճառից, Վենետիկ, 1827:

Սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ Վանից վանականի մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1840:

Սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ Վանից վանականի ողբերգութիւն, Զմիւռնիա, 1843:

Սրբոյ հօրն մերոյ Սովսէսի Խորենացոյ Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1843:

Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդնուպօլսոյ արքեպիսկոպոսի հատընտիր գիրք եւ ճառք եւ ներբողեանք, Թարգմանեալ ի յոյն բնագրէ երկասիրութեամբ տեառն Հ. Եղիայ վարդապետի Թովմաճանեան կոստանդնուպօլսեցոյ, հ. I, Վենետիկ, 1818:

Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ Տարսնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, Վենետիկ, 1847:

Վարք նախնի իմաստասիրաց, Համառօտեալ ի Հ. Յակոբոսէ վարդապետէ Ճէլալեան, Վենետիկ, 1826:

Տարերք հայերէն քերականութեան դպրատանց տղոց համար, յօրինեց Հ. Արսէն Կոմիտաս Բագրատունի, Վենետիկ, 1848:

Տեառն Ներսէսի Շնորհալոյ հայոց կաթողիկոսի Բանք Չափաւ, Վենետիկ, 1830:

Տեղեկագիր Սովելոց խնամատար կեղրոնական յանձնաժողովոյ, 1885:

Տեսութիւն նոր կտակարանաց Աստուածաշունչ սուրբ գրոց, բացաքննեալ ըստ աստուածաբանական գնութեանց՝ երկասիրութեամբ տեառն Ստեփաննոսի վարդապետի Ագոնց, հ. Ա, Վենետիկ, 1824:

Տեսութիւն պատմութեանց Աստուածաշունչ սուրբ գրոց, բացաքննեալ երկասիրութեամբ Ստեփաննոսի վրդ. Ագոնց, հ. Գ., Վենետիկ, 1819:

Տեսութիւն պատմութեանց Աստուածաշունչ սուրբ գրոց, հ. Բ., Վենետիկ, 1819:

Տիեզերական պատմութիւն ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցմեր ժամանակս, աշխատ. Հ. Յովսէփայ վրդ. Գաթըրճեանց, հ. Ա, Հին պատմութիւն, Վիեննա, 1849:

Տոմարագիտութիւն ընդհանուր եկեղեցական եւ քաղաքական, աշխատ. Հ. Խաչատուր վրդ. Սիրմէլեան, Վենետիկ, 1818:

Փորձ ազգային եւ գրական եռամսյա հանդէս, թիվ II, Տփլիս, 1876:

Քերականութիւն գրաբառի լեզուի հայկազեան սեռի, Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ տեառն Միսիթարայ վարդապետի Սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1770:

Քերականութիւն լաթինական հայերէն շարադրեցեալ ի Յոհաննիսէ վարդապետէ Կոստանդինուպօլսեցոյ, Հռոմ, 1675:

Քերականութիւն հայերէն եւ անգղիական, յօրինեալ ի Հ. Յարութիւն վրդ. Աւգերեան, Վենետիկ, 1819:

Քերականութիւն հայկական նորոգ քննութեամբ եւ կարգաւ աշխատասիրեալ տեառն հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան Կոստանդինուպօլսեցոյ, Վենետիկ, 1815:

Քերականութիւն հայոց լեզուի: Նորոգ քննութեամբ յօրինեալ ամբողջ գրաբառ. յաւելեալ ի վերջն եւ զհամառօտութիւն իմն աշխարհաբառ ի դիւրութիւն աշակերտելոց: Աշխատասիրութեամբ արգրումցի տէր Յարութիւնեան տէր Մեսրոպէ քահանայի, Կոստանդնուպօլիս, 1826:

Քերականութիւն ռուսերէն-հայերէն Մինաս վարդապետի Բժըշկեան, Վենետիկ, 1828:

Առաջնորդ հայերեն ու յունարեն զրուցատրութեանց ի Թ.Ա. Պարտիզպանեանէ, Կ.Պոլիս, 1869:

Առձեռն բառագիրք հայերեն- գաղղիերեն, Յօրինեաց Կոմիտաս Ա. Ոսկեան, Կ. Պոլիս, 1893:

Առձեռն բառարան Հայկազնեան լեզուի, Յօրինեաց Հ. Մկրտիչ վարդապետ Աւգերեան, Վենետիկ, 1846:

Բառարան անգղիարեն եւ հայերեն, աշխատ. ի Հ. Յ. վրդ. Աւգերեան, Վենետիկ, հ. Ա, 1821:

Բառարան գաղղիերեն-հայերեն-տաճկերեն, աշխատասիրեաց Հ. Սամուէլ վ. Գանթարեան, Վենետիկ, 1886:

Բառարան ի ռուսաց լեզու ի հայ, աշխատ. ի Գաբրիէլ Երեցփոխեանց, Տիֆլիս, 1876:

Բառարան համառօտ ի հայէ ի գաղղիական, աշխատ. Հ. Յ. վրդ. Աւգերեան, հ. II, Վենետիկ, 1817:

Բառարան համառօտ ի գաղղիականէ ի հայս, աշխատ. Հ. Յ. վրդ. Ավքերեան Անկիւրացոյ՝ Մխիթարեան, հ. I, 1812, Վենետիկ:

Բառարան հայերեն եւ անգղիական, աշխատ. ի Յ. Պրէնտեան անգղիացի ասպետէ. Վ.Ա., Ձեռնտուութեամբ Հ. Յ. վրդ. Աւգերեան, հ. Բ., Վենետիկ, 1825:

Բառարան յիտալական լեզուէ ի հայ եւ ի տաճիկ բարբառ, ընծայեալ ի լոյս երկասիրութեամբ Մանուէլ վրդ. Զախջախեան, Վենետիկ, 1804:

Բառարան պարսկերեն ըստ կարգի հայկական այբուբենից ի Գեորգեայ Դայրէ Տէր Յոհաննէսեան Պալատցոյ, Կ.Պոլիս, 1826:

Բառգիրք ի գաղղիական ի հայէ եւ ի տաճիկ բարբառս, աշխատ. Հ. Յարութիւն վրդ. Աւգերեան, Վենետիկ, 1840:

Բառգիրք հայկազեան լեզուի բաժանեալ յերկուս հատորս արարեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1749:

Բառգիրք հայկազեան լեզուի, հատոր II, Արարեալ բազմատըրոն, եւ աշալուրջ ճգանօք՝ յաշակերտաց ամենապատիւ տեառն Մխիթարայ մեծի աբբայի, եւ րաբունապետին սեբաստացոյ, Վենետիկ, 1769:

Բառգիրք Հայկազեան լեզուի որ է երկասիրութիւն Փեշտըմալճեան պատուելի Գրիգոր մեծիմաստ վարժապետի, հ. II, Կ.Պոլիս, 1846:

Լուսինեան Գուիտոն, Նոր բառգիրք պատկերագարո ֆրանսահայ, հ. I, Փարիզ, 1900:

Կարապետեան Պետրոս Զեքի, Մեծ բառարան օսմաներէնէ հայերէն, Կ. Պոլիս, 1912:

Համառօտ բառարան յիտալականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, աշխատ. Հ. Մանուէլ վրդ. Զախջախեան, Վենետիկ, 1829:

Համառօտ բառարան ի տաճկականէ ի հայ ի պէտս դպրոցաց, Յօրինեալ ի Հ. Յակովբոս վ. Պօզաճեան, հ. 2, Վիեննա, 1841:

Թրքերէնէ-հայերէն առձեռն բառարան, Աշխատասիրեց՝ Հ. Արիստակէս վրդ. Պօհճալեան, Իսթանպուլ, 1981:

Սօմալեան Սուրբաս, Համառօտ բառարան ի տաճկերէնէ յանգղիական եւ ի հայ բարբառ, Վենետիկ, 1843:

Nuovo Dizionario italiano-francese-armeno-turco, Congregazione Mechitaristica, Vienna, 1846:

Villotte J., Dictionarium Novum Latino-Armenium, Roma, 1714:

Համաբարբառներ

Գր. Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, Հայկական համաբարբառ, Ա, Ե., 1975:

Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց, Հայկական համաբարբառ, հ. 2, Ե., 1978:

Տաթևացի Գր., Գիրք հարցմանց/ Համաբարբառ, կազմ.՝ Գրիգորյան Ս., Ե., Գիրք Ա- Դ, 2011-2013:

Էլեկտրոնային կայքեր և հղումներ

concordance.am/category/գրաբար/ազաթանգեղոս

concordance.am/category/գրաբար/փալստոս-բուզանդ

http://www.asu.am/images/stories/HUMANI_6_.12.2019_.pdf

<http://concordance.am/article/36>.

<http://concordance.am/category/%D5%A3%D6%80%D5%A1%D5%A2%D5%A1%D6%80/%D5%B2%D6%87%D5%B8%D5%B6%D5%A4->

<http://digilib.aua.am/book/122/122/1225/%D5%8F%D5%A1%D5%B2%D5%A5%D6%80>

http://echmiadzin.asj-oa.am/2160/1/%23Jambr-P_42-54.pdf.

<http://gradaran.ejmiatsin.am/patm-abraham-kretaci.html>

http://language.sci.am/sites/default/files/movses_kaghankatvatsi.pdf

<http://rnas.asj-oa.am/1263/1/178.pdf>

<http://titus.unifrankfurt.de/texte/etcs/arm/movskal/movsk.htm?movsk031.htm>.

<http://www.digilib.am/book/1395/1694/12476/%D4%BD%D6%80%D5%A1%D5%BF%D6%84>.

<http://www.digilib.am/book/1476/1779/14290/?lang=en>.

<http://www.matenadaran.am/ftp/data/Banber18/15.A.Makhalyan.pdf>.

http://www.ysu.am/files/14N_Dilbaryan.pdf

<https://hairenikweekly.com>, www.aztagdaily.com

[https://hy.wikisource.org/wiki/%D4%B7%D5%BB:Nerses Mokatsi, Verres \(%D5%86%D5%A5%D6%80%D5%BD%D5%A5%D5%BD_%D5%84%D5%B8%D5%AF%D5%A1%D6%81%D5%AB, %D4%B2%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A5%D5%B2%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80\).djvu/98](https://hy.wikisource.org/wiki/%D4%B7%D5%BB:Nerses_Mokatsi,_Verres_(%D5%86%D5%A5%D6%80%D5%BD%D5%A5%D5%BD_%D5%84%D5%B8%D5%AF%D5%A1%D6%81%D5%AB,_%D4%B2%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A5%D5%B2%D5%AE%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80).djvu/98).

<https://khachik-aper.do.am/Ghevond.pdf>

<https://vanuhiblog.wordpress.com/2017/11/20/>

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրեր

№ № 566, 775, 873, 3110, 6762

Հապավումներ

ԱԲ - Ս. Աւգերեան, Գ. Ճելալեան, Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի

ԱԲՀԳ - Առձեռն բառագիրք հայերեն-գաղղիերեն Յօրինեաց Կոմիտաս Ա. Ոսկեան

ԱՀԲԲ - Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան

ԱՀԲՈՒԲ - Հայոց բառ ու բան Աշխատասիրեց Սահակ վրդ. Ամատունի

ԲՀ - Բառգիրք հայոց, քննական բնագիրք, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Ամալյանի

ԳԲ - Ռ. Ղազարեան, Գրաբարի բառարան

ԳՆԲՀԼ - Ս. Գաբամաճեան, Նոր բառագիրք հայերեն լեզուի

ԴՄ - դարձվածային միավոր

ԺՀԼԲԲ - Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան

ԽԲՀՌ - Բառարան ի հայկական լեզուէ ի ռուսաց բարբառ, աշխատասիրութեամբ Աղեքսանդրի Մակարեան Խոտաբաշեանց

ՀԱԲ - Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան

ՀԲՀԲ - Հ. Բարսեղյան, Հայերեն ուղղագրական- ուղղախոսական, տերմինաբանական բառարան

ՀԳԲ - Հայերեն գաւառական բառարան Յօրինեց Հրաչեայ Աճառեան

ՀԼԲԲ - Հայոց լեզվի բարբառային բառարան

ՀԼՀԲ - Ա. Սուքիասյան, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան

ՀԼՀԲ, 2009 - Ա. Սուքիասյան, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան

ՀԼՊԼԺ - Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան

ՁԲ - ձեռագիր բառարան

ՄՀԲ - Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան

ՄՀԲԲ - Ստ. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան

ՄՄՁ - Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագիր

ՆԲԲ - Ն. Բիւզանդացի, Բառագիրք ստորին հայերենի ի մատենագրութեանց ԺԱ-ԺԷ դարուց

ՆԲՇ- նույնանիշների բառաշարք

ՆՀԲ - Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Երկասիրութիւն երից վարդապետաց Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան, Հ. Խաչատրոյ Սիւրմէլեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան

ՋԲ - Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական Յօրինեալ ի Հ. Մանուէլ վարդապետէ Ջախջախեան

ՋՀՄԲ - Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան

ՓԲ - Բառգիրք Հայկազեան լեզուի որ է երկասիրութիւն Փեշտըմալճեան պատուելի Գրիգոր մեծիմաստ վարժապետի

ՔՄ - Բառգիրք արուեստից եւ գիտութեանց եւ գեղեցիկ դպրութեանց Յօրինեալ ի Հ. Մանուէլ վարդապետէ Քաջունի

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Ներածություն.....	5
Չեռագիր բառարանների տեսակները և կազմությունը.....	17
Նույնանիշների բառաշարքերը ձեռագիր բառարաններում.....	21
Բառաշարքերի ձևաբանական և բառակազմական առանձնահատկությունները.....	27
Բառային տարբերակներ.....	37
Բառիմաստային փոփոխություններ և նրբերանգներ.....	47
Նորակազմ բառեր.....	75
Բարբառային իրողություններ.....	135
Փոխառյալ բառեր և օտարաբառ կազմություններ.....	149
Փոխառյալ արմատով (բառով) կազմություններ.....	164
Հարադրական կազմություններ.....	170
Summary.....	239
Օգտագործված գրականություն.....	244
Հապավումներ.....	261

ՆԱԶԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

**ՆՈՒՅՆԱՆԻՇՆԵՐԻ՝ XVIII ԴԱՐԻՑ ԱՎԱՆԴԱԾ
ՁԵՌԱԳԻՐ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ**

**Ձևավորումը և էջադրումը՝ Մելանյա Խառատյանի
Կազմը՝ Գոռ Գրիգորյանի**

ԱՍՈՂԻԿ

Տպագրված է «ԱՍՈՂԻԿ» հրատարակչության տպարանում:
Երևան, Հայրիկ Մուրադյան 42/2, (գրասենյակ)
Ավան, Դավիթ Մալյան 45 (տպարան)
Հեռ.՝ (374 11) 52 10 20, (374 55) 58 80 23
Էլ. փոստ՝ info@asoghik.com

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0676894

A 108759

